Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

748
749

9(44)
9-24

100

Printed in Turkey

ա՛ս. 911
թ. 482
9(44)
Գ-25
Ա 8

ԳԱՂԴԻԱ ԵՒ ԲՐՈՒՍԻԱ

Ա. Հայդար

ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏՔ

1870 ԱՄԻՆ

Տիգրան
Ն. Շահթախտա Վ. Խաչատրեանց.



2004

Ս. ԶԱՔԱՐ
1870

12599

Printed in Turkey

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

1870ին Յուլիս ամսուն մէջ էինք։

Ա՛ր հասարակ ամէնուն աչքը այն պատերազմի դաշտերու վրայ դարձած էն, ուր հանդիսանալու կը պատրաստուի տիտանական ըռուսաց հսկայից կռիւնեերէն մէկը՝ որոնք աշխարհիս պատմութեանը մէջ խոր հետք մը կը ձգեն, և հեռաւոր ապագայից վրայ իրենց ազդեցութիւնները կը թողուն։

Գաղղիա և Բրուսիա, երկու պատերազմական և զօրաւոր ազգեր՝ սուրերնին քաշած պատերազմի դաշտը իջած մնտ էն իրարու զարնուելու. թաղխումը սոսկալի պիտոր ըլլայ անշուշտ և պատերազմը ահաւոր։ Ինչո՞ւ է արդեօք այս կռիւը. Հռենոսի ափամնայը համար եղեւ Եւրոպիոյ նախանձայուզութեանը. ոչ. այլ իրրև դիւցազնական նախանձընդդէմ ոգի մըն է, որ մեծերեակ ցասումը պիտի թափէ։

Յորմէ հետէ յաղթական սուրը՝ի Սատովա՝ Գերմանիոյ հին աշխարհագիծ տախտակը ջնջեց, ու Բրուսիա վազեց կեցաւ գերմանական իշխանութեան գլուխ, մնացեց Գաղղիա տագնապալի պրտի։ Հին առերեսութիւնները, քուն եղած նախանձ, և ոչինչ ու զայրոյթ վրէժխնդրութեան դարձեալ արթնցան. Եւնաբ, Ենա, Լիբսիա, Վադէրլոյ մկկէն զարթեան։ Ընդհակառակ ծածկեալ կրակը յանկարծ յանայինկալս ջայլեց դուրս պորտկաց։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ Մ. ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

3038
39

Գաղղիան արդէն պատրաստ, առաջին պատեհին ձայն տուաւ պատերազմի. ինչո՞ւ, արդեօք անոր հանդէպ որ գերմանական միութենէն կը վախեր. իր սահմանները կուզէր ընդարձակել, կամ՝ իր իշխանութիւնը զօրացնել. բոլոր այս պատճառները ըլլալէն առքը զօրաւոր անձնական շահ մըն ալ կար։

Նաբոլէոն Գ., իր հօրեղբօրը փառասէր աշխարհակալութիւնները պարտաւորուելով կ'ուզէ իր ցեղին յաջողութիւնը ամրացնել, Գաղղիոյ պատերազմական ոգին շարժելով կ'ուզէ զբաղեցնել ներքին երկպառակ կողմնակ խնդիրները ու միաքերը։ Վերջապէս այս պատերազմով յաղթութիւններ և նոր գաւառներ կը յուսայ ստանալ, կայսերական անուան փայլը ու համբաւը մեծցնել, և իր թագաժառանգին նշանական փառք մը շնորհել։

Սպրդեօք այսպիսի՞ վախճան մը պիտի ունենայ կռիւը. որուն պիտի հինայ յաղթութեան մրցանակը. ահա այս այն խնդիրն է՝ որուն ամենուն սիրտը տագնապով մը կը սպասէ։ Բովանդակ Եւրոպա մեծամտորէն հանդիսատես է, նման դիմոյի մը որ տեսարանին բարձրէն ախոյեաններէն կը դիտէ ոյք կրկիսի մէջ մրցելու կ'իջնան։

Մեծ է այս պատերազմին տեսարանը. այս երկու հակառակորդ ազգաց քաղաքական ու պինուորական զօրութիւնը՝ ամենայն մասամբ մարդ կը ճանչնայ. ամենայն մարդ կրնայ դուշակել պատերազմին առաջ գալի մեծ մեծ հետեւանքները։ Երկու կողմնակ ալ յանդուգն յամառութիւն մը կը տեսնուի, համարձակութիւն մը, ազգային վառեալ ոգի մը, և մեծամեծ իղձերու խանդ մը. երկու բանակներն ալ իրենց խումբ խումբ կրթեալ զօրքերն ունին, ինչպէս նաև իրենց հմուտ առաջնորդներն և չքեղ յիշատակներն։

Ս.յլ և դիտութիւնք և արուեստք և կործանիչ քանդիչ հնարքն իսկ, իրենց վերջի ձիգն ըրեր են այն զէնքերը կատարելագործելու՝ որ այս զայրագին պատերազմիս մէջ իրենց ապականարար զօրութեանը ցոյց պիտի տան։

Մէկ կողմնակ չասքոյ ըսուած հրացանը կը հանդիսանայ, միւս կողմնակ Տրայգէ, ձեռնտու ունե-

նալով հրաձիգ ահաւոր նորահնար գործեաց բազմութիւն մը, որուց փորձը ինչուան հիմայ տեսնուած չէ. նաև նորանոր բնալուծական այլիւ նիւթեր, որուց դիմացը վառօթը ոչինչ է, այս առաջին անգամ յերեւան պիտի գան։

Միով բանիւ, այս ամենս կը ցուցնեն թէ պատրաստեալ պատերազմը պատմութեանց մէջի եղած ազէատալի և կարգէ դուրս պատերազմներէն մէկը պիտի ըլլայ։

Ուրեմն օրհնաւոր է ու շատ բնական որ ամենուն աչքը դէպ 'ի պատերազմին տեսարանը դառնայ և յուզեալ հոգւով և անձկութեամբ ելիցը սպասէ. լրագիրք փութոտկալից երագութեամբ մը բազմաթիւ լուրեր ու տեղեկութիւններ կը հասցնեն, ստէպ իրարու հետէ հետ հետագրութեանց տուած վկայութիւնները ստելով։ Իսկ ժողովրդոց բազմութիւնը որ ծանրաբեռ է նորալուրց, անխորհուրդ այս պղտոր հեղեղին կը դիմէ. վերջին լուրը խմնալու փափաքով՝ նոր հետագրութիւն մը ձեռք բերելու կը ջանայ և այսպէս առաւօտուընէ մինչև կէսօր լրագիր մը գրեթէ կը հնանայ։

Սյսպիսի խառնափնդոր լուց կուտակներու մէջէն՝ որոնք ամեն կողմէն յարուցան կը թափին, ոյք և շատ անգամ առանձին կողմնակցութեան հոգիէ մը ազդեալ լլալով, երկբայականք են իսկզբան և շփոթի կերպով հաղորդուած, և նաև շատ անգամ ալ իրարու հակառակ, դժուարին է որ ընթերցողք ձիշդ և առոյգ տեղեկութիւն մը առնուն։ Ուստի վերջին լուց տեղեկանալու անյագ փափաքէ մը ետքը, ժողովուրդը կարեւոր պիտոյք մը կը զգայ ձշդիւտ և ապահով տեղեկութիւններ առանալու. անոր համար ահա ձեռք կը զարնենք այս մեր ժամանակագրութեանը՝ որ ոտն առ ոտն պատերազմին հետէն պիտի քալէ, կարգաւորեալ շարունակութեամբ մը եղած բաներուն պատմութիւնը ներկայացնելով։

Մեր ընթերցողքն թէպէտ և հետագրի երագութեամբ շուտ չընդունին այս լուրերս, սակայն կարգաւ կատարեալ պատմութիւն մը պիտոր ընթեռնուն. և մինչդեռ բան կարելոյն երագութեամբ հանդիպած-

նեբուն վրայօք ստուգագոյն լուրեր պիտոր ընդունին, ’ի կատարման գործոյ ալ պատերազմին Ճշգրիտ պատմութիւնը կ’ունենան։

Ա. յս մեր պատմութիւնը կրնայ արժանապէս դիպայ Ճշգրիտ տեղեկութիւն մը համարուիլ, որովհետև կատարուած դէպքերուն եռանդին կ’ընթանայ։ Եւ ’ի նպաստ մեր դիտմանը ականատես անձանց վկայեալ պատմութիւնքը մեզի օրինակ կ’առնունք։

Վերջապէս մեր այս ջանքը ու փոյթը երկու նպատակ պիտի ունենայ. առաջին՝ կուսոյն ժամանակ հասարակաց հետաքրքրութիւնը լեցնել, երկրորդ՝ եռքը կատարեալ պատմութիւն մը ընծայել, որ 1870ի պատերազմին նկարագիրն ու պատկերը աւելի կենդանի ու Ճշգրիտ տայ։

ԳԼՈՒԽ Ա.

Սկզբնաւորութիւն պատերազմին

Գերմանիան՝ զոր միջին դարու կալուածական վարչութիւնն այլ և այլ մաս բաժնելով զանազան փոքրիկ տէրութիւններ և իշխանութիւններ որոշեր էր, ժամանակի փոփոխմամբ և քաղաքական կարգաց և կանոնաց յառաջադիմութեամբ, «Եւրոպիոյ ուրիշ ամէն ժողովրդոց պէս» զգաց իմացաւ թէ որչափ կարեւոր է միութիւն, ինչպէս արդի դարուս ոգին, համացեղ, նոյնալեզու և պատմական աւանդութեամբ միացեալ ժողովուրդները միաձև քաղաքական վարչութեան մը միաբանելու կը մղէ։

Գերմանական ոգին թէպէտ դանդաղաշարժ բայց հաստատուն իրեն քաղաքական յառաջադիմութեանը մէջ, յեղյեղուկ խոռովութիւններով չայտնեց իր հակամէտ բերումն, այլ իր միութեան խորհուրդն նախ վեմ ու ծանր հանդարտութեամբ մը հասուցանցուց, հետ զհետէ մտաւորականութեամբ, գիտութ և քաղաքակրթութեամբ ամրացնելով զայն։

Ալբեկը մը որ գերմանական միութեան գաղափարին յառաջադէմ զարգացումն ուշացուց, բայց ոչ խափանեց, անշուշտ երկիւղանութիւնն եղաւ, որ Գերմանիոյ երկու տէրութեանց մէջ ծագեցաւ, երբ Բրուսիոյ նորածին թագաւորութիւնն այն աստիճան կարողութեան հասաւ՝ մինչև հաւասարիլ Աւստրիոյ զօրութեան։ Ասոր երկու տէրութեանց միոյն կ'ինար կենդրոն ըլլալ միութեան, և այն ձգողական զօրութիւնը զոր իւրաքանչիւրն ունէր, ի միասս էր երկրորդին զօրութեանը։ Բայց աւստրիական տէրութիւնը հրաժարեալ ցցուց գլուխ տանելու այս գերմանական միութիւնը. վասն զի երբ այս տէրութիւնը այլ և այլ ժողովրդոց միութիւն մը ձեւացաւ, որ ազգաւ և լեզուաւ տարբեր էին, և ինչպէս պատնիշափակ բանակ մը զօրաց իր ձիւղերն դէպ ի Եւրոպիոյ ամեն կողմերն կը տարածէր, հարկաւ իր ծանրութեան կենդրոնն ալ գերմանական երկրին դուրս կ'ինար։

Ուրեմն քանի որ Բրուսիա չէր ջախջախած իր նախանձորդը ի Սատովա, պարզ ինքն ինալով գերմանական հողոյն վրայ, միացուցիչ պաշտօնն բարոյապէս ստացած էր, ուսկից Աւստրիան իր աշխարհակալ քաղաքագիտութեամբ հեռացած էր։

Յետ 1866ի պատերազմին՝ որ զԱւստրիան գերմանական դաշնակցութենէն դուրս հանեց, և Բրուսիոյ տիրապետութիւնն Գերմանիոյ վրայ՝ ազատ և անընդդիմադրելի ըրաւ, անկէց վերջն ալ ոչ ոք տարակուսեցաւ թէ Գուլիելմոս Թագաւորն Պիսմարքայ հանճարոյն օգնութեամբ գերմանական ժողովրդոց բազմութիւնն ի մի տէրութիւն միացնելով՝ նախագահութեան գործը պիտի ի գլուխ տանէր։ Ասոր այնուհետև Բրուսիա իր առաջ երթալու ճամբուն արգելք տեսաւ զԳաղղիան, և անկէ անտարակուսելի եղաւ պատերազմն՝ որ չորս տարիէն ետքը պիտի ծագէր, այնչափ աստիկ՝ որչափ երկար ատենէ ի վեր մթերեալ էր։

Որոնք որ 1866ին անձկութեանցը և անակնկալ սրտի տագնապներուն մասնակից գտնուեր են, կը յիշեն անշուշտ թէ ինչպէս մըրկի նման ընդհատեցաւ այն պատերազմն՝ որ յաղթանակէ յաղթանակ կ'առաջնորդէր Բրուսիացւոց մինչև Վենսայի դուռը. անյայտ բան մը չէ՝ որ այն յանկարծահաս և անկարծելի հաշտութիւնը՝ Գաղղիոյ յայտարարութեան մը արդիւնքն էր, որ սպառնացաւ կուսակից ըլլալ յաղթեալին։

Այն ատեն ըսուեցաւ թէ Գաղղիա այս պատերազմի ժամանակ՝ պայմանադրեր էր Բրուսիոյ հետ որ եթէ Բրուսիա Գերմանիոյ մէջ ընդարձակէ իր տէրութիւնը, ի վարձ՝ Հռենոսի ձախակողմեան ափունքը իրեն թողու. բայց որովհետև Պէռլինի արքունի խորհրդարանը յետ յաղթութեանցը՝ տուած ակնկալութեանը և խոստմանը վրայ չկեցաւ, Գաղղիան ալ իր խափանիչ հրամանը չհանեց որ պատերազմը յառաջ չերթայ։

Ինչ ընթացք ալ ունենալու ըլլար ան ատեն այս գործը, եթէ միտ դնէ մէկը արտաքին քաղաքականութեան աւանդութեանց՝ որոնք շատ դարերէ ի վեր Գաղղիական քաղաքավարչութեան կանոնը կը կազմեն, աւանդութիւնք՝ որ թագաւորական կառավարութենէն սկսեալ կայսերական վարչութիւններէն շարունակուեցան, ու չմոռցուեցան խռովութեանց ժամանակներն ալ, դիւրաւ սիտի գտնայ 1866ին Գաղղիոյ բռնած չամբուն մեկնութիւնն ի 1866ին, որուն՝ 1870ին պատերազմն ուրիշ բան չէ եթէ ոչ շարունակութիւն մը կամ իրապէս յայտնութիւն մը։

Գաղղիական քաղաքատեսութեան յարատեւ մտածմունքն այս երկու բանս եղան, զորոնք անդադար թէ պատերազմական գործերով, թէ յաջող բանագնացութեամբ, և թէ վարպետ դաշնակցութիւններով յառաջ տարաւ. նախ, նորանոր գաւառներ ստանալ,

ընդարձակելով իր սեփական երկիրը բնական սահմանները և ազգայնութիւն պատճառներու միևնութեամբ. երկրորդ, տկար և քիչ ազդեցութիւն ունեցող տերութիւններ իրեն սահմանակից ունենալ, որոնք իրը ցանկ և պատուար ծառայեն մեծամեծ տէրութեանց կարելի յարձակմանցը դէմ։

Գաղղիոյ այս երկու դիտաւորութիւնք, որ յայտնի կը տեսնէ մէկը եթէ ուզէ այս ազգին հին և նոր քաղաքավարչական պատմութեան քաղուած մ'ընել, յայտնի դէմ կ'ելլէին Բրուսիոյ մեծնալու, որ Գերմանիոյ տիրելով և Գաղղիոյ սահմաններուն մօտենալով, պէտք էր որ մերձաւոր, հզօր և վտանգաւոր տերութիւն մը ներկայանար Գաղղիոյ առջին։

Ուստի այն վայրկենին՝ որ ապահով և անմիջապէս գործադրելի երևցաւ Բրուսիական առաջադրութիւնը, Գաղղիոյ սրտին մէջ պատերազմի հրատարակումն հաստատուն տեղի ունեցաւ, որուն՝ի գործ դրուելուն՝ յարմար առիթը միայն կը սպասուէր։ Մի և նոյն ժամանակ պատերազմին ուրիշ պատճառ մըն ալ Հռենոսի ափանց անլուծանելի և դժուարին վէճը կ'ելլէր, որուն դատը՝ի հարկէ Գաղղիոյ և Բրուսիոյ մէջ տեղի ունենար պիտոր, այս յետինս՝ Գերմանիոյ միակ և ձշմարիտ իշխանն եղած ըլլալով։

Նաբոլէոն Գ.ին դիտեալ նպատակն է շարունակել համ լաւ ևս ըսենք տարբեր ոճով ձեռք առնուլ առաջին կայսերութեան գործն ընդհանուր Եւրոպիոյ վրայ. Գաղղիոյ ազդեցութիւնն և հեղինակութիւնն վերջին ծայրը հասցնել, և իր երկրին շրջապատը որչափ կարելի է հեռացնել բնական սահմանները ընդարձակել։ Այսը համար էր որ շատոնց՝ի վեր Գաղղիական քաղաքականութիւնը աչք ձգեր էր Հռենոսի ձախակողմեան դին եղած գաւառներուն, բնական սահմանի՝ի մէջ Գաղղիոյ և Գերմանիոյ համարելով այդ գետը։

Բայց Գերմանացիք այս բանս ամենևին այլապէս կը տեսնան, և այս խնդրոյս մէջ իրենց տեսութիւնը այսպիսի է. Հռենոսը Գերմանիոյ գետ մըն է, և ոչ սահման Գերմանիոյ։ Ո՛րն ուրեմն ըլլալու է այն կողմն Գաղղիոյ բնական սահմանին գիծը։ Դժուար պիտոր ըլլայ որոշել այս բանս՝ եթէ իրը դատման կանոն միայն այն երկիրներու աշխարհագրական ձևը առնուի, ուր անցած ժամանակները լատին և գերմանական ցեղերն այլևայլ ուղղութեամբ ցրուեր և բնակեր են։

Բայց այս ալ իրաւ է որ ազգութեան հիմնական սկզբան վրայ կենալով, Գաղղիա յանիրաւի կը պահանջէ ստանալ այն գաւառներն, ուր գերմանական լեզուաւ կը խօսուի, և ուր Գաղղիացին իրը օտար համարուած է։

Նախագահութեան կռիւը, շահուց շփոթը, աշխարհակալ փառաց նախանձը, ամենայն ինչ միով բանիւ այս երկու նախանձընդդէմ տերութեանց մէջ պատերազմը անտարակուսելի կ'ընէին. ուրիշ բան չէր պակսեր՝ եթէ ոչ առիթ մը որ այն դիտմանը գործադրութիւն տայ։ Այն առիթն, որ Թերևս Բրուսիա խորհրդով առաջարկեց, և անխորհուրդ եռանդով Գաղղիա ընդունեց, Հօհենձոլլերն իշխանին Սպանիոյ Թագաւորութեան հրաւէրքն և անոր ընդունելութիւնն եղաւ։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Նախընթաց պատերազմներուն

Առաջիկայ պատերազմին պատմութեանը դէմ ձեռք չզարկած, հարկաւոր կը սեպենք երագ տեսութեամբ աչք մը տալ այն պատերազմաց գլխաւորին որ առաջին կայսերութեան առեն Գաղղիոյ և Բրուսիոյ մէջ տեղի ունեցաւ։ Ա.յս բազդատութենէս դիւրաւ կրնայ իմացուիլ այս երկու ազգաց մէջ ծագած պատերազմներուն այլ և այլ քաղաքական իմպէրմներն ու հանգամանքները, ինչպէս նաև կռիւներու զանազան կերպերը, և անոնց ելից փոփոխ յաջողութիւնը։

1792ին Գաղղիոյ խռովութեան սաստկութեան ժամանակը, վաթսուն հազարէ բազկացած բրուսիացի բանակ մը, օգնականութեամբ աւստրիական զօրաց, Գաղղիոյ սահմաններէը անցեր էր Լուդովիկոս ԺԶ՝ գահը նորէն վերահաստատելու համար։ Գերմանացիք առաջին կռիւներուն մէջ հեշտաւ կրցան յաղթութիւն ստանալ այն ազատութեան նորադիւտ գինուցաց դէմ, և դիւրաւ տիրեցին Լ՚ունկուի և Վէրդէրուն. ապա ուրիշ վտարանդի գաղղիացւոց հետ, միացած, Բրուսիացիք՝ անյողդողդ սրտիւ դէպ՚ի Բա-

րիզ քալեցին. հասան մինչև Շալոն, և Ա.րգոնի անտառէն անդին անցնելով երեք օրուան ճամբայ ունէին Գաղղիոյ մայրաքաղաքը հասնելու։

Մօտ էր հայրենեաց կորուստը, մօտ ազատութեան կործանումը։ Տանդոնի բերնէն ելած ձայնը՚ի գէն, հնչեց բոլոր Գաղղիա, և ուրիշ բանակ մը ժողովեցաւ Տիւմուրիէի ձեռքով։ Սանիբիւղոթներուն երիտասարդ խմբերը, զուարթ և անհոգ, գինուորի մը ամեն կարևոր բաներէն զուրկ, բայց՚ի արութենէն, յաղթեցին գերմանացի կիրթ բանակաց՚ի ժէնապ և՚ի Վալմի. օտարամուտքն սահմաններէն դուրս վռնտուեցան, և Գաղղիա ազատեցաւ։

Չարմանալի եղեր են միշտ ազգաց մէջ այն կռիւները, որ հայրենեաց անկախութեան համար տեղի ունեցած են։

Հասարակապետութեան յաջորդեց կայսրութիւնը ու Նաբոլէոն յաղթութենէ յաղթութիւն կ՚առաջնորդէր Գաղղիացւոց Եւրոպիոյ մէջ։ Փրեդերիկոս Գուլիելմոս Բրուսիոյ թագաւորը, նախկայ զանուեր էր Աւստրիոյ խորտակմանը առանց իր չէզոքութիւնը կոտրելու. և այս չէզոքութիւնը Գաղղիոյ կայսեր օգտաբեր ըլլալով, կրնար իբր դաշնակից բարեկամութիւն մը սեպուիլ։ Բայց այն մարդը յորում բռնութիւնը անձնասուրեր էր, իր բարեկամները թշնամի՝ ներկն աւելի յարգել չէր պիտեր երբոր իր փառասիրութեան ճամբուն մէջ գաներ զանոնք։ Նաբոլէոն շատոնց՚ի վեր զեղծեր էր Բրուսիոյ թագաւորին բարեկամութեամբը. ոչ միայն մեծամեծ փոխոխութիւնը ներ ըրած էր Գերմանիոյ մէջ առանց իր բարեկամին հարցնելու, ոչ միայն Բրուսիոյ սեփական Հանովերը Անգղիոյ ընծայեր էր, այլ նաև անոր սահմանաց մէջ գաղղիական բանակը կը կեցակրեր և ինչպէս թէ իր երկիրն ըլլար իշխանաբար Հարկ ու տուրք կը վերցնէր։ Ա.յս նախատինքները որ ազգին պատուոյն կը

դալէին, բոլոր Գերմանիա զգաց, և Հայրենասէրն Բրուսիա ամենայն ազգային յուզմանց, որ Գաղղիոյ ինքնակալին դէմ կը շարժէին, կենդրոն եղաւ։ Ա՛յս պէս Փրեդերիկոս Գուլիելմոս Գ. ստիպուեցաւ պատերազմ հրատարակելու։

Նախ Բրուսիա ծանոյց Նաբոլէոնի՝ որ էտ քաշէ Գերմանիայէն իր զօրքերը, և Հռենոսէն անդին որոշեալ սահմաններէը քաշուի։ Իրաւացի էին Գերմանիոյ այս պահանջմունքը և համաձայն իրաւանց ազգաց. բայց Նաբոլէոն զօրաւոր բանակ մը ունէր յաղթութենէն անյագաբար ցանկացող, ունէր ազգականներ, ունէր բարեկամներ՝ որոնք կաթոդին կ՚անձկային իրենց խոստացած գահերու և իշխանութեանց. և ասոնցմէ աւելի, անդադարելի պատերազմը իր հռութեանը անհրաժեշտ պայման մը ըլլար էր։ Մերժեց Բրուսիոյ յայտարարութիւնը, որով այս յետինս արշաւեց՚ի Սաքսոնիա։

— Ես պատերազմը չզրդռեցի, աղաղակեց այն առեն Նաբոլէոն, Բրուսիացիք ուզեցին։ Ես նոր կռուին համար իր այժը պատրաստեց։ Մեկէն Բարլիզէն կայսերական գունդը վազեց երագաբար պատերազմի ձեռք զարնելու։ Հոկտ. 1ին 1806, Նաբոլէոն Հռենոս անցնելով իր բանակին ընդհանուր հրամանատարութիւնը Պամպերկ դրաւ, և իր բանակը այսպէս բաժնեց. կեդրոնը Պէռնատոդի ու Տավուէին գնդերը, կայսերական թիկնապահքը և հեծեալ զօրքը դրաւ, որոնց կը հրամայէր Պէրկի մեծ դուքսը Մուրատ. աջ թեւը Սուլդ և Նէյ, ու Պավիէրացւոց մնաց մը, ձախ թեւը Լանը և Ժերմօն. ուրիշ մեկ գունդ մըն ալ Վիւրթեմպէրկցոց սահմաններէն Մոռդիկ զօրավարին հրամանատարութեանը տակ կը ժողովէր։

Իր սովորական արագութեամբը՝ կայսրը կը թողու զՊամպերկ ու բոլոր իր բանակը կ՚առնու կը քալէ։ Փոնդէքոուվայի իշխանն ալ 10,000 բրուսիացի

Շլայդէն կը հալածէ։ Լան Սաալֆէլտի մօտ զանոնք ցիրուցան կ՚ընէ, և Սուլդ կը տիրէ Հօֆֆի։ Բրուսիոյ մանկահասակ Լուդովիկոս Թագաժառանգը այս պատերազմիս մէջ մահացու վիրաւորութեամբ առաջին զոհն կ՚ըլլայ։

Բրուսիոյ կիրթ բանակը՝ Սաքսոնիայի զօրաց հետ մէկտեղ 230,000 մարտիկ կը ձեւանցնէին։ Եւ որովհետեւ պատերազմի տեղը Սաքսոնիա ընտրեր էր, Բրուսիոյ Թագաւորը այնչափ ապահով էր իր յաղթութեանը վրայ, որ Պէռլին և Տրեզտա մայրաքաղաքները անպատասպար Թողուցեր էր և կօթայ, Էրֆուրթի և Վայմարի գիծը բռնելով՝ իր ձախ թեւը առանց պաշտպանութեան ըրեր էր։

Գաղղիացիք միշտ առաջ քալելով հասան Կէրա և Նախմնէրկ, և վերջապէս Ենա, որ Դուբինկի պզտիկ քաղաք մըն էր, և անունը այնքան հռչակելի պիտի ըլլար։ Ա՛յս տեղս եղաւ որ Նաբոլէոն իր մեծամեծ կռիւներէն մէկին բրաւ։ Ա՛յս երկու բանակաց դիրքն ալ նշանաւոր էր. Բրուսիացիք Հռենոսը իրենց թիկանց ետեւը ունէին. Գաղղիացիք Սաալային քովէն քերելով Էլպան ետեւնին ունէին։ Երբոր այս երկու հակառակորդ բանակները Ճակատեցան, նամակ մը գրեց կայսրը Թագաւորին Թէ ինքը փորձ ըլլալով պատերազմի գործոց, ապահով էր յաղթութենէն ձեռք ձգելու, որով կը յորդորեր զինքը որ էտ կենայ այնպիսի պատերազմ մը որ անօգուտ տեղ իր խաղաղութիւնը և հպատակաց կեանքը վտանգի մէջ կը դնէր։ Յայտնի է որ Բրուսիոյ Թագաւորը չէր կրնար այս հրաւէրը ընդունիլ, առանց Գերմանիոյ և իր ազգին առջին վատ երևնալու և ատելի ըլլալու. ուստի մարտը խմբեցաւ։ Բրուսիացի բանակը երկու բաժնուած էր, որոնց մէկը 70,000 մարդով՝ վեց կամ եօթը մղոն հեռու էր միւսէն։ Ընդհակառակն Նաբոլէոն միացուցեր էր բոլոր իր զօրութիւնը, և իր պա-

հապան գնդին ու Թնդանօթաձիգներուն ձեռքովը տիրեր էր Լատուռաֆինպէրկի, որուն դիրքին կարևո-
րութիւնը իմացեր էր, որով և Ենայի պատերազմին
բաղդը պիտի որոշուէր։

Հոկտ 13ին–14ի գիշերը այս երկու բանակներս կէս
Թնդանօթաձիգ մը բացակայութեամբ հեռի էին
իրարմէ, և Թշնամի գիշերապահը այնքան մօտ էին
մէկմէկու, որ երկու բանակներէն մէկն իսկ չէր կրնար
ոտին քայլ մը առնուլ, առանց միւսին իմանալուն։

Առաւօտեան ժամը 4ին Նաբոլէոն ձակատեալ զօ-
րացը առջևէն քալեց այնպիսի քաջալերը խօսքեր ար-
տաբերելով՝ որ զօրականաց վրայ չզպատմուելու ե-
ռանդ մը կարող էին ազդելու։ «Զօրականք, ըսաւ,
բրուսիացի բանակը հատեալ ընկճեալ է, և ուրիշ
բան չենար ընել իրեն, բայց եթէ մեզմէ ձամբայ
մը բանալ անցնիլ. սակայն այն դունդը որ տեղիք և
անցք տայ անոր, միանգամայն նախատինք ստանայ
պիտի։ Այդ հոչակաւոր հեծելազօրքին չզարհուրիք.
ամրապինդ քաւակողմեան փաղանգներով և սլաքնե-
րով անոնց ընդդիմացէք»։ Զօրքը «Յառաջ երթանք»
աղաղակով պատասխանեց։

Նաբոլէոն ժամը վեցին թէպէտ զուրկ էր ծանր
հեծելոցմէ, և քանի մը հետևակ գնդեր ետ մնացած
էին, սակայն պատերազմի նշանը տուաւ։ Կռիւը այլ և
այլ կէտերու վրայ սկսաւ և քիչ առենէ ընդհանուր
եղաւ։ Գաղղիացիք շուտ մը յաղթական կանգնեցան։
Ալդէն Օժըրօ, Սուլդ և Լան զօրավարաց գունդերը
սկսեր էին վանել զԲրուսիացիները ամեն կողմէ, Թէ-
պէտ և անոնք կատաղութեամբ կռուելով դէմ կը
դնէին. և այս առենս յանկարծակի կռուին տեղը
հասան Նէյլի հեծելագունդը երկու գումարտակ-
ներովը։ Ան առեն կայսրը հրամայեց որ պահեստի
գունդը յառաջ անցնի. և ասոնք ստուկութեամբ մը
իյնալով Թշնամւոյն վրայ ստիպեցին որ ետ քաշուի։

Նոյն առեն Պերկի մեծ դքսին առաջնորդութեանը
տակ եղած հեծելազօրը ահարկու դահավիժմամբ
յարձակեցաւ Բրուսիացւոց վրայ և անոնց կանոնաւոր
և պաղ արեամբ սկսած նահանջը հիմն՝ի վեր տապա-
լեցաւ։

Բրուսիացի հետևակազօր գնդերը կռօս և Քլայն
Ռոմնդէտ գեղերուն մէջ կը ջանան քառակողմեան
փաղանգներ ձևացնել որպես զի Գաղղիայի վիշա-
պազօրաց և զրահաւորելոց դէմ դնեն. սակայն այն
փաղանգները հետզհետե կոտրտելով ցիրուցան կ՝ըլ-
լան առանց կարող ըլլալու նորէն միանալ։

Միւս կողմանէ Բրուսիացի հեծելագունդը չկրնար
դէմ դնել Սուլդ զօրավարին գնդից դահավէժ բախ-
մանը, և դէպ՝ի Հաննէպուրկ կը քաշուի, Վայմարի
Ճամբուն վրայէն։

Նոյն առեն օգնութիւն հասաւ Բրուսիացւոց Ռուխել
զօրավարը, իր բանակովը, որ քանուվեց գունդ հետե-
ւակազօրէ կը բաղկանար և քանի գումարտակ հե-
ծելազօրէ։ Հազիւ թէ երևցաւ այս բանակը՝ խոհոյն
Նաբոլէոն անոր դէմ յարձակեցաւ։ Բրուսիացիք ահա-
ւոր կերպով դէմ կեցան, բայց ժամէ մը ետքը հարկ
եղաւ տեղիք տալ ու ետ քաշուիլ, և այնպէս Գաղ-
ղիացիք տիրեցին պատերազմի դաշտին։

Ենայ պատերազմին մէջ երկու կողմանէ ալ դիւ-
ցազնական քաջութիւններ եղան։ Նաբոլէոն կռուին
ժամանակ միշտ ամեն տեղ ամեն կէտի վրայ կը տես-
նուէր, և երբ սաստիկ խառնուրդի ժամանակ՝ տեսաւ
որ իր երկու թևերը Թշնամեաց հեծելագունդէն
վտանգի մէջ էին, ինքն անձամբ վազեց հոն ուր վտան-
գը մեծագոյն էր, որպէս զի շուտով քառակողմեան
փաղանգները ձևացնէ։

Երբ Նաբոլէոն Ենայ պատերազմին մէջ յաղթա-
կան կ՝ելլէր, Տավու մարաջախտը Աֆիէրթաւտի մօտ
երեք գնդով միայն Բրուսիացւոց բազմութեանը դէմ

ՀԱՅԿ. ՍՍՀ ԳԱ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ
ՀԱՅԿ-ՍՍՀ Ա.
ՀԱ. Ա. ՄՐԱՇՅԱՆԻ
Ա. ՄՐԱՇՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

կը դնէր, որոնք երեք անգամ աւելի բազմաթիւ էին քան իր զօրքը, և Բրուսիոյ Թագաւորը անձամբ Պրունսվիքի դքսին հետ անոնց կը հրամայէր։

Այս պատերազմիս մէջ Բրուսիացիք երկու պատերազմի դաշտ կորսնցուցին, զրեթէ 50,000 մարդ ընդ մեռեալ և ընդ գերի, 300 թնդանօթ, 60 դրօշակ և բոլոր իրենց շտեմարանները։ Մեծին Փրեդերիկոսի հինաւուրց զինուորակիցները զրեթէ ամէնը նոյն օրը սպաննուեցան։ Գաղղիացիք 12,000 մարդ կորսնցուցին ընդ վիրաւոր և ընդ մեռեալ։ Բրուսիոյ Թագաւորը որ Գաղղիացւոց զօրաց մէջէն հազիւ ազատեր էր, քիչ մնալով որ ձեռք կ՚իյնայ, զինադադարութիւն խնդրեց, ո՛րուն պատասխանեց Նաբոլէոն, որ յաղթութենէ մը վերջը թշնամւոյն նորէն զօրանալու ժամանակ չէր կրնար տալ, և Պէռլինի միայն ի՛ուզէր խօսիլ։

Նոյն միջոցին Սուլդ մարաջախտը Հոկտ. 16ին Քալբզիին կը յաղթէր, և 17ին Փոնդէբռաւվսկի իշխանն Բրուսիացւոց պահեստի զունդը բոլորովին կը կոտրէր, որոնց կ՚առաջնորդէր Եպինէոս վիրտեմպէրկի իշխանը, անոնց ձեռքէն 34 թնդանօթ առնելով, երկու զօրավար, 5000 զինուոր և չորս դրօշակ։ 18ին Պէրլին մեծ դուքսը Լյուֆուրդի կը տիրէր, 120 թնդանօթ, 14,000 գերի և անթիւ շտեմարաններ ձեռք ձգելով։

Նաբոլէոն ալ Բրուսիոյ տէր ըլլալով, Ռոզպախի պատերազմի դաշտը այլ եւս, ուր կէս դար առաջ Բրուսիացիք զարկեր էին զԳաղղիացիները (5 Նոյ. 1757), և այն սիւնը որ ի յիշատակ պատերազմին հոն կանգնել տուեր էր Փրեդերիկոս Բ. վերցնել տուաւ անկէց և հրամայեց որ Բարիզ տանին. նաև այն գիւղացիները, գօտին և զարդը, Բոցատմ կանդնուած, իր գերեզմանին մէջէն վերցնել տալով՝ Բարիզ խաւրեց։

Մի և նոյն ժամանակ Լան Սփանտոյլ կը տիրէր. Պէրլին մեծ դուքսն ալ նախ Մէտէնիք և ապա Վիկ-

նէտօրֆ կը յաղթէր, և վերջապէս Նաբոլէոն Հոկտ. 27ին յաղթանակաւ կը մտնէր ի Պէռլին Փրեդերիկոսի կամարին տակէն անցնելով և իր հեծելապահ գունդը յաւաջընթաց ունենալով, կ՚ինչնէր Թագաւորական պալատը։

Մէկէն խնացաւ Բրուսիա իր կորստեան ծանրութիւնը։ Նաբոլէոն իբր յաղթող աշխարհակալ հետը վարուեցաւ, 159 միլիոնի հարկ դրաւ վրան, երկիրը գաղղիական կէրպով չորս նահանգ բաժնեց, Թագաւորին բարեկամները աքսորեց, իրմէն հաւատարմութեան երդումն պահանջեց, և ով որ ըրածին հակառակ կը խօսէր, Նաբոլէոն հպարտութեամբ կը պատասխանէր. «10 տարիէն Նաբոլէոնի ցեղը Եւրոպայի Թագաւորազանց աներբուն մէջէն ամենէն հինը պիտի ըլլայ»։

Եւ սակայն Գաղղիացւոց յաղթանակաւ Պէռլին մտնալէն ութը տարի վերջը, Բրուսիացիք յաղթականք Բարիզ կը մտնէին։ Յաղթողը բազմութեան. 1814 մարտի 31ին եղաւ որ Փրեդերիկոս Գուլիելմոս, Ռուսիոյ Ալէքսանդր կայսեր օգնութեամբ, Գաղղիոյ մայրաքաղաքին տիրեց։ Չենք ուզեր խօսիլ նոյն տարուան պատերազմին վրայ և ոչ 1813ի պատերազմին, ուր Բրուսիա միայն չէր Գաղղիոյ դէմ։ 1806ին պատերազմին էր, որ երկու ախոյեան ազգաց մէջ կատարեալ մենամարտութեան մը երեւոյթն ունէր։ Նոյն յաղթանակը Ռոզպախի պատրութիւնը ջնջեց, և ո՛վ գիտէ կէս դար մը եղբը անոր ալ ինչպիսի փոխարէն մը կը տնայ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Պատմական պատերազմին

Գաղղիոյ և Բրուսիոյ մէջ ըլլալու պատերազմին առէրևոյթ պատճառը դէբմինացի իշխանի մը Սպանիոյ թագաւորութեան աթոռը հրաւիրուելու առիթը պիտոր ըլլար։ Յայտնի է թէ այն խոռվութենէ ետքը՝ որ Եղիսաբէթ դշխոյն գահը կործանեց, Սպանիան սահմանադրական միապետութիւնը ընդունած ըլլալով, ընդունայն տեղ աշխատած էր սրտմաշուքով թագաւոր մը դանելու։

Մոնթանսիէի դուքսը՝ որ յօժար էր Պորպոնեան դշխոյին ժառանգութիւնը ընդդիմկելու, սպանիացւոց մեծ մասին անհաճոյ էր, բայց անկէ որ Գաղղիոյ տէրութիւնը բնականապէս հակառակ յայտներ էր ինքզինքը այն իշխանախնդրին։ Ամէոս և Թովմաս Խաղիոյ թագաւորին ալբայորդիքն, որոնց առաջարկուեր էր Սպանիոյ գահը, չէին ընդունած հրաւէրը, և նաև Պրականցայ, Փորթուգալի թագաւորական տան եղած նոյնպիսի առաջարկութիւնն, յայտնապոյն եղբ մը չէր ունեցած։ Ամբայընտիրքն մէկմէկու ետևէ ետև կը յայտրդէին, և սակայն ընտրութեան հնիքը դնել կարելի չէր. այնպէս որ հասարակապետութեան

կուսակիցները երթալով կը բազմանային, և թագաւորութեան ետևէ եղող Ցօն Կարլոս Հանրձակութիւն կը ստանար շփոթքը և ապստամբութիւնը իր օգտին ծառայեցնելու։

Բրիմ զօրավարը՝ որուն յանձնուած էր Սպանիոյ թագաւոր մը դանել, կ'ինամար իր գործոյն ծանրութիւնը։ Դիւրին չէր անանկ թագաւոր մը դանել, որ ամեն պահանջուած պայմաններուն համապատասխանէր, և թէ գտնար ալ դարձեալ դժուար էր որ ընտրեալ անձը ընդունէր այն պայմանները։ Վերջապէս զօրավարը՝ Լէոթոլտ Հօհենձոլլեռն իշխանին վրայ աչք անկելով, կարծեց թէ իր աշխատանաց ծայրը հասեր էր յաջողութեամբ։

Լէոթոլտ Ստեփանոս Կարոլոս Օգոստոս Հօհենձոլլեռն, 1835ին և 22 Սեպտեմբերին ծնած՝ կրօնիւք ուղղափառ է, և է որդի Անտոնիոս իշխանին ու Մարիամ Անդրեանեդ Մուրատ իշխանուհւոյն, եղբայր իշխան Լէոն Ռումինիոյ, և ամուսին Մարիամու Պրականցայ, քեռ Փորթուգալի թագաւորին։ Բրիմ զօրավարին բանակցութիւնը երկար առեն զգուշութեամբ մը ու մեծ ծածկութեամբ առաջ կ'երթար, քանզի որ Լէոթոլտ ընդունի Սպանիոյ թագը. և այս գործս այսպէս երկայն առեն ծածուկ գործադրուելուն նպատակին մեկնութիւնը կը գտնենք, Գաղղիոյ ազգած շփոթութեանը մէջ յետ յայտնուելէն։

Դէպք մը հանդիպեցաւ որ ստիպելով զՍպանիան իր ժամանակաւոր վարչութենէն ելլելու, փութացուց այն բանակցութեանց լրացումը, և անոնց հետևանքին ծանուցումը։ Որովհետև Նաբոլէոն Գ. աեղի կ'ընտրեր որ նորէն պորպոնի ցեղը վերահաստատուի Մատրիտի գահուն վրայ քան թէ նոր իշխանութիւն տիրէ անոր, ըստ այմ ալ, իր այս գործը թէպէտ և յայտնի թշնամական ոգի մը չէր ցուցներ, բայց իրաքանչիւր իշխանընտրաց, որ հետզհետե յառաջ կը

հրաւիրուէին առ այս իշխանութեան պարապ գահը, մեծ ցրտութիւն մը կը ցուցընէր. և իր այս հակամիտութիւնը ալ աւելի յայտնի ըրաւ երբ իր պաշտպանութեանը նեղբև Բարիզու մէջ Իզապելլա թագուհին թագաւորութենէն հրաժարեցաւ՝ի նպաստ որդւոյն, որ էր իշխան Աստուրիոյ: Եւ այս գործիս վախճանը յայտնապէս անոր կը հայէր, որ անկեալ ցեղը նորէն գահը վերահաստատուի:

Ուստի բնական էր որ այս հրաժարումը Մաարիտի իշխեցողներուն ականջը իբրև վտանգաւոր լուր մը հասնէր, որովհետև նոյն էր թէ Իզապելլի մանուկ արքայորդին թագաւորութեան հետամուտ ըլլար:

Ա.յս սպառնալեաց դէմ չուշացաւ պատասխանը, յուլիսի առջի օրերը հրատարակելով Հօհենձոլլէռն թագաւոր ընտրուիլը, որուն անունը միայն այն առեն գաղտնի խորհուրդ մըն էր: Յուլիսի երկրորդ օրը Մաարիտի պաշտօնէից խորհրդարանին մէջ ամենագաղտնի կերպով այս ընտրութեանս վրայ խօսուեցաւ, և ապա յետագայ օրը էլեքտրական հեռագրով աւեն դին լուրը կը տարածուէր, թէ մանաւանդ նուիրակները կը խրկուէին Սպանիայէն որ ալքունի թագը մատուցանեն Էօթոլա իշխանին, որուն ընդունելութեան հանդէսը արդէն ինքը առաջ էր:

Ա.յս լուրին վրայ Բարիզ յանկարծակիի գալով անհնար մեծ շփոթութիւն մը եղաւ, որ իրաւացի սեպուեցաւ այն կարծիքը թէ Բրուսիոյ դէմ պատերազմ բանալու միայն առիթ մը կը սպասուէր: Որչափ որ իրաւացի համարուին Գաղղիոյ կասկածները, և նաև ընդհանուր երկիւղը, կրնայ յուզումը այնպէս սաստիկ ու յանկարծակի եղաւ, ինչպէս թէ արդէն պատրաստեալ ական մը ըլլար որ բռընկէր, որուն ուրիշ բան ըրած չըլլային եթէ ոչ լուցկիները մօտեցնել որ աւերը պատճառէ:

Գաղղիոյ կառավարութեան տհաճութեանը և բարկութեանը առաջին յայտարարը պաշտօնական լրագիրներն եղան, որոնց սովոր էր հրատարակել անոր գաղափարները, և անոնց մէջէն գլխաւորն էր Քօնսթիթիւսիոնէլը, որ առջի օրէն սկսեալ, յորում յայտնուեցաւ Հօհենձոլլէռնի թագաւորութեան ընտրութիւնը, յայտնի կերպով հասկցուց թէ Գաղղիոյ կառավարութիւնը Էօթոլտոս իշխանին Սպանիոյ գահը բարձրանալը կը համարէր իբրև նախատինք մը և սպառնալիք Գաղղիոյ քաղաքականութեանը, և թէ ազգու և զօրաւոր կերպով ջանք պիտոյ ըլլար Փրիմ զօրավարին խորհրդոյը դէմ կենալու:

Ի սկզբանէ հետէ այսպիսի եղաւ Գաղղիոյ պաշտօնական լրագիրներու պատերազմազգաց լեզուն, որոնց արձագանգքը քիչ առեն նուիրակաց խորհրդարանը լսուեցաւ: Կարգէ դուրս յուզմունք մը երևցաւ քիչ առենէն Օրլեանդիր ժողովքին մէջ, որուն Թարգման եղան Փէրադըն, Քոշըն, և ուրիշ նուիրակներ, խնդիր յուզելով անոր վրայ, թէ յաւիտարտ որ Բրուսիոյ տեսնի իշխան մը թագաւոր ընտրուի Սպանիոյ ի՞նչ ձառայ բռնկուի է Գաղղիա:

Յուլիսի վեցերորդ օրը պատմութեանց մէջ միշտ նշանաւոր պիտի ըլլայ, յորում Կառամն գաղղիացի պաշտօնեայն պատասխան տալով այս խնդրոյն, կրնայ զուրցուիլ որ ընդհանուր ժողովոյն մէջ պատերազմի առաջին ձայնը տուաւ ընդդէմ Բրուսիոյ: Յայտնի էր որ սպառնալիքը չէր կրնար աւելի յայտնի կերպով քացայայտիլ, քան ինչ որ ըրաւ Կառամն:

Յետ հաստատելէն թէ Փրիմ յիրաւի մատուցեր էր Սպանիոյ թագը Հօհենձոլլէռն իշխանին, և թէ անիկայ ալ ընդուներ էր, Կառամն այս նշանաւոր խօսքերս ա.ւելցուց ըսելու.

« Տէրութիւնը ինչուան հիմայ պահած չէզոքութիւնը դեռ կրնայ պահելու պիտի շարունակէ, բայց չի կրնար համբերել՝ որ օտար տէրութիւն մը Սպանիոյ

Գահին վրայ իշխան մը Թագաւորեցընէ ու վտանգի մէջ ձգէ Գաղղիոյ պատիւը և գերակայութիւնը » :

Ա՛յն երկայն ծափահարութիւնները՝ որով ընդունեցան այս խօսքերը, յայտնի ըրին Թէ Գաղղիոյ նուիրակաց մտացը համաձայն էին :

Կառամն իր ճառախօսութիւնը լմնցուց ըսելով . « Գաղղիոյ տէրութիւնը վստահ է Գերմանիոյ ժողովրդեան խոհեմութեանը և Սպանիոյ բարեկամութեր վրայ . բայց Թէ որ իր յոյսը ունայն ելլէ , առանց վհատելու և առանց տկարութեան իր ընթացքին ձեռք պիտի զարնէ » :

Ա՛յսպիսի խրոխտ ու սպառնական յայտարարութիւն մը որով բողոք կը բառնար գերմանացի ժողովրդեան խոհեմութեանը , և որ գաղղիական նուիրակաց կողմանէ անանկ յայտնի հաւանութեան նշան ներով ընդունուեր էր , կատարեալ մարտի հրաւէր մըն էր , և յայտնի կը ցուցնէր Թէ այն հրաւէրն ընդոդ պատրաստ էր զինքով ալ նոյնը պահանջելու : Ա՛յս Կառամնի ճառին ընդարձակ մեկնութիւնները կուտային տէրութեան լրագիրներն , որոնք նոր նոր յայտնութիւններ ալ կ՛ընէին վրան , և օրէ օր աւելի պատերազմական տաք լեզու մը կը գործածէին . և ասկէ կայ մանաւոր նշանակութիւն մը կ՛ունենար , նկատելով այն վերաբերութիւնները որ այս լրագիրները Գաղղիոյ պաշտօնէից հետ ունէին :

Բայց Սպանիոյ տէրութիւնը հաստատուն միտքը դրեր էր բռնած ճամբուն մէջ յառաջ երթալու : Պաշտօնեայք համաձայն էին Հօհենձոլլեռն իշխանը Սպանիոյ Թագաւոր ուզելու , և Սէռանսօ պէտութեան խնամակալը , առանց ակնածութեան՝ Փրիմին և պաշտօնէից գործը հաստատեց : Վերջապէս ամեն բան կարգի դրուեցաւ որ գործին վերջ տրուի : Սգզային ժողովը Յուլիսի 22ին պիտոր գումարուեր որ իշխանը ընտրէ , որուն կողմնակից արդէն իսկ 200 քուէ ապահովի կը հաշուուեր : Օգոստոսի առաջին օրը ընտրութիւնը պիտոր հրատարակուէր , և Նոյեմբերի մէկին նորընտիր արքայն օրինաւորապէս մտնէր պիտի՛ի Մատրիտ : Ա՛յս նպատակին համար որոշուած էր որ Սպանիոյ նաւատորմիղը Գերմանիոյ ինչ և իցէ նաւահանգիստ մը երթայ զինքը առնելու , և արդէն իսկ անոր քաղաքական հասն ալ վճռած էին քանի միլիոն :

Մինչդեռ այս բաները Սպանիա կը պատրաստուէին , Բրուսիան , որուն դէմ գլխաւորապէս կը յուզուէր Գաղղիոյ ցասումը , բոլորովին անտարբերութեան կերպարանք մը կ՛երեւցնէր , այն գործոց մէջ ինքզինքը բոլորովին օտար ցուցնելով , և մանաւանդ իր լրագրաց միջոցաւ զարմանք ցուցնելով բոլոր այն կրից կոծին համար որ այս գործը ազդած էր՛ի Բարիզ , մինչդեռ խօսքը անանկ իշխանի մը վրայ էր որ որչափ Գերմանացի էր նոյնչափ և գաղղիացի , եթէ իր ծնողաց հայրենեացը ուշ դրուէր :

Մի և նոյն ժամանակ նոյն այն ընտրութիւնը և մանաւանդ աւելի Գաղղիոյ մէջ յուզուած շփոթութիւնը , Եւրոպայի քաղաքական խորհրդարանները մեծ մտածութեան մէջ ձգեցին , որով պաշտօնական Թղթոց և հեռագրաց հապճեպ յուզարկումը անդադարելի էր Լ՛ոնտրայի , Բեռլինայ , Վիէննայու , Ֆլորէնցէի , Հռչակս նաև Բարիզու , Պերլինի և Մատրիտի արքունեաց մէջ : Սակայն վաւառանին կեդրոնը Բարիզ կրնար զուրցուիլ , ուր պաշտօնէից խորհրդակցութիւնը ամենօրեայ էր կայսեր ներկայութեամբը հանդերձ :

ԳԼՈՒԽ Դ.

Հօհնձողլէոն իշխանին Սպանիոյ թագաւոր ընտրուե-
լու խնդրոյն վրայօք, Գաղղիոյ և Բրուսիոյ պաշտօնա-
կալաց մէջ Յունվարի 6ին սկսաւ վէճը յուզուիլ։ Այս
վէճին մէջ Գաղղիացիք մէկ կողմանէ կրկին բռնու-
թեամբ յարձակելով, միւս կողմանէ Բրուսիացիք բա-
նեբը երկնցընելով, երկու կողմն ալ պատերազմով վի-
ճին լուծում տալու կը դիմէին։

Մինչդեռ այսպէս յայտարարութիւնք և բանա-
դնացութիւնք տեղի կ'ունենային, Գաղղիոյ կառավա-
րութեան միտքը տէրութեան օրագիրներուն միջոցաւ
յայտնի կը քարոզուէր։ Կառավարութիւնը, կ'ըսէին
օրագիրք, Բրուսիոյ տուած վախստական պատասխան
նեբով գոհ ըլլալ չկրնար։ Բաւական չէ ըսել թէ ինքը
այս եղածներուն մասնակից չէ. ոչ, այլ պէտք է ար-
գիլէ որ Լէոբօլտ իշխանը Սպանիոյ թագաւորութիւնը
չընդունի, ինչպէս նաև Լուդուվիկոս Փիլիպպոս, ար-
գիլեց Նեմուրը որ Պելճիոյ թագաւոր չըլլայ. ինչպէս
դարձեալ Անգղիա և Ռուսիա արգիլեցին Անփերտ
և Լայխթենմպէրկ իշխանները Յունաստանի թագա-
ւոր ըլլալէն, և վերջապէս ինչպէս Նաբոլէոն Գ. ար-
գիլեց զՄուրատ Նաբոլէոնի նկատմամբ։

Որուն պատասխան կու տային Բրուսիոյ տէրու-
թեան օրագիրները. Թէ Բրուսիա միայն Արտմնկին
յայտարարութիւնները իմացեր էր Հօհնձոլլեռն իշ-
խանին Սպանիոյ թագը ընդունելը. և Թէ Գաղղիոյ
պաշտօնէից պատերազմագրգիռ լեզուին վրայ զարմա-
նալով կ'ուզէին իմանալ Թէ Գաղղիան որմէն դէմ
կ'ուզէ պատերազմը գրգռել. եթէ Սպանիոյ դէմ, ա-
նոր համար որ թագաւոր մը կը փնտռէր որպէս զի իր
արդի առաժամանակեայ կառավարութենէն խալսի,
այդ օտար էր բոլորովին, որովհետև այն առեն ար-
տաքին տէրութիւն մը Սպանիոյ աթոռոյն վրայ ո-
րոշմունք մը ըրած կ'ըլլար, զոր Գաղղիա կը ճանու-
ցաներ Թէ միտք չունէին ընելու. իսկ եթէ Գերմա-
նիոյ դէմ, այս ալ ևս աւելի օտար էր, վասն զի Գեր-
մանիոյ միութեան նոր կարգադրութիւնը բոլորովին
ազգային դիտաւորութեան հետամուտ էր, և Բրու-
սիան ալ իր առանձին շահը այն դիտաւորութենով
էնթարկեր էր։

Երկու կողմի օրագրաց այս խօսքերս անոր համար
ծանուցինք, որովհետև աւելի պայծառ և յայտնի
կերպով կը մեկնեն այն մտածութիւնները, որ այն
օրերը երկու հակառակորդ խորհրդարաններուն մէջ
քաղաքագէտ և վարպետ բացատրութիւններով կը
յայտնուէին։ Եւ քայլ առ քայլ վէճը աստիճանալով կը
ջերմանար։ Պաշտօնակալք և քաղաքագէտք շարունակ
Բարիզէն Սէն-Բլու, ուր կը գտնուէր կայսրը, կ'եր-
թային կուգային, և վերջապէս Բարիզ գտնուած
Բրուսիոյ դեսպանը Վէրդէր, նմն գնաց իր թագաւո-
րին ներկայանալու։

Գաղղիոյ տէրութեան օրագրաց լեզուն երթալով
դրգռիչ կերպարանք մը կ'առնուր, և կերպով մը պա-
տերազմի քարոզ կ'ըլլար։ Այդ ապացոյց բաւական է
միայն փրանսիս Լրագրին քանի մը խօսք դնենք հոս։
Ցետ Բրուսիացի լրագրաց ըսածները յրերլէն, թէ

Պեռլինի խորհրդարանը Հօհնձօլլեռն իշխանին պոլ-
ծեին մէջ աներեւոյթ մնաց չունի, և հաստատեցին եւս
թէ այս գործը Փրիմ զօրավարին և Պիսմարքին մէջ
դաւադրութիւն մըն է, Ֆրանս լրագիրը իր յուլիսի 8ին
թերթին մէջ այսպէս կը գրէ. « Թողունք ուրիշն
փախստի ձամբանները. թէ որ Բրուսիան, իր գաղանի
մտածութեանց յայտնուելովը, կը մերժէ զանոնք ան-
դիտութեան պատրուակի մը տակ ծածկուելով, պէտք
է ամենքը գիտնան. ինքը իր փառասիրութեանը հե-
տեւանքներէն եւս քաշուեցաւ երբ տեսաւ որ Գաղղիան
ալ ձանձրացած իր դիմացը ախոյեան կանգնեցաւ » :

Միւս կողմանէ, լրագիրն հիւսիսային Գերմանիոյ
նոյն օրը գրեթէ նախատական անդորրութեամբ մը
հետեւեալ խօսքերը կը զուրցէր : « Գաղղիոյ օրագիր-
ները սաստիկ բռնութեամբ յառաջ կը մղին : Սպա-
նիոյ գահակալութեան խնդիրը Հոլդէնեռուն որոշ-
մունքէն կը կախուի, և ոչ թէ օտարաց իղձէն և տագ-
նապէն : Գերմանիոյ վարչութիւններն ու ժողովուրդը
ամենևին առիթ մը չունին Սպանիոյ ներքին խնդրոյ
մը մէջ խառնուելու, որով և իրենք զիրենք չեզոք պի-
տի բռնեն : Բայց եթէ մէկը սպառնական կերպարանք
մը առնելով ուզենայ իր կամքը քալեցնել, Թող փորձ
փորձէ, մենք Թոյլ կու տանք անոր ազատութեանը » :

Գաղղիոյ տիպզագական հարցմունքները դադար չու-
նէին, բայց Բրուսիան անոնց ամենևին պատասխան
մը չէր տար. անանկ որ Գաղղիոյ տէրութիւնը Յուլի-
սի 9ին յանձնեց Պէնեդէդդիին, որ էր դեսպան Ի
Պեռլին, որ Լամ երթայ և Գուլիէլմոս Թագաւորէն
որոշ պատասխան մը ուզէ :

Միանգամայն Սէն-Քլու պաշտօնէից խորհրդին
մէջ որոշուեցաւ, որ եթէ Բրուսիոյ Թագաւորէն հա-
ձէցուցիչ պատասխան մը չառնուն, պէտք եղած
դրամական փոխառութիւնը ընեն որ առանց ուշա-
նալու զինուորական պատրաստութիւնները տեսնան :

Մինչդեռ Գաղղիա մեծաւ անձկութեամբ Բրու-
սիոյ պատասխանոյն կը սպասէին, Բարիզ Սպանիոյ
պատասխանը իր Հանձէր առ որ նոյն օրինակ Բողոք-
ներ ուղղուած էին : Սպանիոյ արտաքին գործոց պաշ-
տօնեայն Սակատա բողոքը վերցնելով իբր Թէ Գաղ-
ղիոյ տէրութիւնը ամեն Սպանիոյ Թագաւոր ընտ-
րութիւններուն հակառակած ըլլայ անոր համար որ
Աստուծիոյ իշխանին ընտրութիւնը դիւրընծայէ, բոլո-
րովին կ'ուզանար Թէ Սպանիան զՀօհնձօլլեռն իշխա-
նը իրեն Թագաւոր ընտրելով Բրուսիոյ քաղաքակա-
նութեանը հետեւած ըլլայ. միանգամայն ցաւելով
Գաղղիոյ կասկածոտ մտածութեանց վրայ, կ'իմացը-
նէր Թէ Սպանիան իր Ճիգը պիտի Թափէր որ յա-
ջողցնէ այն խորհուրդները որ իրեն պատշաճ կը հա-
մարէր : Եւ խօսքը ընծայնելով կ'ըսէր, Թէ խաղաղու-
Թեան փափաքը չէր կրնար իր հայրենեաց մուգընել
տալ իր պատիւը և իր գործերը բոլորովին անկախու-
Թեամբ կարգի դնելու իրաւունքը :

Մի և նոյն ժամանակը Սպանիոյ տէրութիւնը իր
ներկայացուցիչ պաշտօնեաներուն կը հրամայէր որ
ամենայն կերպիւ սուտ Հանէն այն լուրը Թէ Լէոպոլտ
իշխանին ընտրութիւնը Գաղղիոյ և իր վարչութեան
դէմ Թշնամութեան մտքով եղած ըլլայ : Եւ կը ստէր
նաև անոր հետ մէկտեղ Թէ Փրիմ, Պիսմարքին դի-
մած ըլլայ որ Բրուսիոյ Թագաւորին Հաւանութիւնը
ընդունի, և ընդհակառակն կը պնդէր Թէ դաշնա-
դրութիւնը ուղղակի իշխանին հետ եղաւ առանց
գործին մէջ Բրուսիոյ պաշտօնեայն մտած ըլլալու :

Այս դիրքիս մէջ էին գործերը երբ առնուն 12ին
Բարիզ գտնուած Սպանիոյ դեսպանը անանկ բան մը
ծանոյց Գաղղիոյ տէրութեան, որ կ'երեւար Թէ վէճը
խաղաղութեամբ պիտի, վերցնելով միջառիղէն ամենայն
պատերազմի վտանգ : Ինչպէս Թէ հետագիր մը ընդ-
ունած էր Վիեննոն Հօհնձօլլեռն իշխանին ստորագրու-

թեամբը, որ Աբօթոլ իշխանին հայրն է, որով կը ծանուցանէր իր որդւոյն անուամբը թէ ինքը կը հրաժարի Սպանիոյ թագաւոր ընտրուելէն։ Այս որոշմանս պատճառ եղեր էր այն մտածումն թէ յետին դէպքերը բոլորովին անկանոն վիճակ մը առեր էին, և Սպանիան որպէս զի օրինաւորապէս շարժի իր որոշմանց մէջ, հարկ էր որ իր կառավարեալ անկախութեան պաշտօնին ունենար. ուստի իր որոշմունքը չէր կրնար բոլորովին ազատ և ինքնակամ համարուիլ, ինչպէս որ հարկաւոր է թագաւոր մը ընտրելու համար։ Այս պատճառաւ Աֆոնս իշխանը խնայուցած էր Փրիմ զօրավարին՝ իր որդւոյն Սպանիոյ թագաւորութենէ հրաժարիլը։

Մինչդեռ Գաղղիոյ տէրութիւնը այս յայտարարութիւնները կ'ընդունէր, Վէրդէր Բրուսիոյ դեսպանը Լամնէն կը դառնար, և իր տէրութեան առաջին յայտարարութեանց համեմատ դարձեալ կը հաստատէր թէ Գուլիէլմոս թագաւորը այն ընտրութեանը մէջ ամենևին մտադիր չէր ունեցած։

Այս կերպով, և պիտառորապէս չօչնձոլէոն իշխանին հրաժարմանը, որով նախընթաց խոստնակ պարագաները ընդունայն կ'ելլէին, կրնար վէճը լուծուած սեպուիլ։ Բայց ինչպէս այս առեն, երբէք լաւագոյն կերպով յայտնի եղած չէ թէ Գաղղիան պատճառ մը միայն կը փնտռէ Բրուսիոյ դէմ այն ահեղ պատերազմը բանալու, որուն շատոնց՝ ի վեր կը ցանկար։

Հաղիւ թէ իր պահանջմանց հաձելցուցիչ պատասխան մը առաւ, իսկոյն ուրիշ նոր և աւելի բրնդատիչ պահանջմունքներ սկսաւ երևան հանել։ Պիսմարկի կոմսը նորին հրամանն ընդունեցաւ Գուլիէլմոս թագաւորին ներկայանալու, և իրմէն աւելի որոշ և հաստատուն յայտարարութիւն մը ուզելու ապագային համար։

Գաղղիոյ նուիրակը արդէն Լամ փութացեր էր երթալու անմիջապէս երբ առաջին անգամ իր խորհրդարանէն իրեն հրաման կ'ըլլար որ երթայ այս խընդրոյս վերջաբար տեղեկութիւն պահանջէ, և Բրուսիոյ թագաւորին հետ երկու անգամ ալ տեսնուեր էր։ Յուլիսի ինսնին տեսակցութեանը մէջ Պիսմարկ իրեն եղած պատուէրները համեմատ, խնդրեր էր Գաղղիոյ անուամբ որ թագաւորը հրամայէ Հօհնձոլէոն իշխանին Սպանիոյ գահին տուած հաւանութիւնը ետ առնու։ Պատասխաներ էր թագաւորը որ այս գործին մէջ ինքը իբրև պարզ ընտանեաց գլուխ շարժած ըլլալով և ոչ իբրև թագաւոր Բրուսիոյ, ամենևին հրաման մը չէր տուած Սպանիոյ գահին առաջարկութեան ընդունելութեանը, ուստի ևս առաւել հրաժարելուն հրաման մը տալ չէր կրնար։

Այս Գաղղիոյ դեսպանը խնդրեր էր ուրիշ երկրորդ անգամ մըն ալ թագաւորին ներկայանալու, և այն տեսութեանը մէջ ջանացեր էր բռնադատել զթագաւորը որ ատիպէ զիչխանը Սպանիոյ թագին հրաժարելուն։ Թագաւորը պատասխան տուեր էր թէ իշխանը ամենևին ազատ էր իր որոշմանցը մէջ, և թէ նոյն առեն ալ անոր ուր դանուելը ինքը չէր դիտեր, որովհետև Աւստրանց վերայ ձամբորդութիւն մը ընելու հետ էր։

Վերջը Յուլիսի 13ին առաւօտուն թագաւորը՝ Պիսմարկի ըսուած ժուռ գալու տեղը Պիսմարկ կոմսին հանդիպած ըլլալով, Գոլցնիոյ լուսգրին առանձին յայտնած մը տուաւ իրեն, որ նոյն առեն ընդուներ էր, և որուն մէջ առանձին հեռագրական լուր մը կար Սիկմարինկէնէն, իշխանին հրաժարմանը վերաբերեալ։ Ըսաւ նաև իրեն թագաւորը թէ ինքը դեռ ևս Սիկմարինկէնէն նամակ չէր ընդունած, բայց դեռ ևս նոյն օրուան մէջ կրնար ընդունիլ։

Գաղղիոյ նուիրակը պատասխան տուաւ այն առեն

Թէ ինքը նախընթաց իրիկուընէն նոյն հրաժարման լուրը առած էր Բարիզէն, եւ որովհետեւ Թագաւորը կը համարէր Թէ անով գործը լմնցած կ'ըլլար, կոմսը իմացուց իրեն ինչ որ Գաղղիոյ տէրութիւնը իրմէն կը սպասէր, այսինքն Թէ հաստատուն խոստմունք մը առ որ էթէ նոյն Թագընտրութեան խնդիրը նորէն յուզուի, ինքը ամենևին հաձոյութիւն չտայ անոր։

Թագաւորը այսպիսի պահանջման մը զիջանելու բացէ ՚ի բայ մերժեց։ Դէսպանն ալ կրկին եւ կրկին ստիպողաբար նոյն բանը պնդեց. բայց ան ալ իր որոշմանը վրայ հաստատուն կեցաւ։

Այս խօսակցութենէս քանի մը ժամ վերջը Պէնհտէդի դարձեալ ուրիշ տեսութիւն մը խնդրեց Թագաւորէն։ Իրեն հարցուեցաւ Թէ ինչ խնդրոյ վրայ կ'ուզէր խօսիլ. պատասխանեց, Թէ առաւօտեան խօսակցութիւնն էր որ կ'ուզէր շարունակել։ Թագաւորը այն առեն չուզեց հաւանիլ տեսակցութեան պատճառ բերելով Թէ ըսածէն դուրս ուրիշ պատասխան մը չունէր տալիք, եւ Թէ անկէ վերջը ըլլալու բանակցութիւնքը խորհրդարանին միջոցաւ առաջ տարուելու էին։

Այսպիսի պատասխան մը ընդունելէն ետքը, դէսպանը չուշացաւ անկէ հեռանալու, եւ այսպէս վերջացան այն ամենայն խօսակցութիւնները որ սրոյն վճռին տեղի պիտոր տային։

Այսպէս վերահաս պատերազմին հրատարակումը անհրաժեշտ եղաւ. այլ մենք դեռ անոր խօսք չըրած համառօտ տեսութիւն մը տանք ընթերցողին այն երկու հսկայ բանակաց վրայօք որ պատերազմի դաշտերու վրայ իրարու դէմ հանդիսանալու վրայ են։

ԳԼՈՒԽ Ե.

Բրուսիոյ և Գաղղիոյ զինուորական ուժոյն վրայ համառօտ տեսութիւն մը։

Բրուսիան, արդի ձեւացեալ տէրութիւնը, իր սկիզբն սկսեալ էապէս զինուորական տէրութիւն մը եղած է։ Պրանտեպուրկի տոհմին իշխանքն, որ ապա Բրուսիոյ Թագաւոր եղան, միշտ մեծ խնամք ունեցան բանակին վրայ, և զայն այնպէս կատարելագործեցին, որ այն երեք կամ չորս հազար զօրաց փոքր բանակը, զոր 1623ին Գէորգ Գուլիէլմոս կայսրընտիրն ունէր միայն, մեծնալով եղաւ այս օրուան օրս Բրուսիոյ զօրաց հաստատուն ու զօրաւոր բանակը։ Բայց գլխաւորաբար Բրուսիոյ բանակը զօրացընողն ու կարգադրողը Փրեդերիկոս երկրորդն եղած է։

Լաւ տեղեկ ըսուած ազգային զօրաց կարգադրութեան սկիզբը 1813ին եղաւ, երբ Գերմանիա Հայրենեաց ազատութեան համար անոր պիտոյքը զգաց, որպէս զի Նաբոլէոն առաջնոյն փառասիրութեանը դէմ դնէ։

Նոյն տարւոյն Փետրուարի 3ին առաջին անգամ որոշուեցաւ Ազատական որսորդք բսուած գնդերն

ձևացնելու, որոնց մանուկից եղան բոլոր այն երիտասարդք որ կարող էին զինք կրել և միանգամայն իրենց յատուկ ծախքովը հանդերձիլ։ Ապա վրայ յաւելան ապա այն ծեր զօրականք որ իրենց ծառայութեան արձակումը ընդունած էին, և վերջապէս բոլոր այն պատանի երիտասարդք որ զինք կրելու կարող էին։

Ա՛յս լանուվեր զօրաց բանակը, որ 209 գնդերէ ու 174 վաշտերէ կը բաղկանար, յանկարծագիւտ և գէշ հանդերձած խմբերով ձևացած ըլլալով, այլ պատերազմական եռանդով լի, շատ աղէկ կերպով իր պարտքը ըրաւ։

Հետզհետէ ապա լուսագոյն կերպով կանոնաւորեցաւ և երկու դաս բաժնուեցաւ, որոնցմէ առաջինը միշտ զինքի վրայ և շարժուն, իսկ երկրորդը պատերազմի ատեն բերդերուն պաշտպանելու որոշուեցաւ։ Բրուսիոյ զինուորական ոյժը 1859ին եառքը անանկ կարգի մնաւ, որ կարենայ ըլլալ ինչ և իցէ ժամանակ՝ ի գործ ածել Թէ պատերազմիկ զօրքը և Թէ բերդապահից պահապան գնդերը, որոնք մեծաւ մասամբ Լանուվերէն էին։

Վերջապէս 1866ին պատերազմէն եառքը, Բրուսիա Գերմանիոյ հիւսիսային փոքր տէրութիւնները իրեն միացուցած ըլլալով, հիւսիսային գերմանական դաշնակցութեան զինուորական ոյժն ալ միութիւն ամբողջութիւն մը կը ձևացնէ Բրուսիոյ հրամանատարութեան տակ, որով և Բրուսիոյ բանակին հետ մէկ կրնան համարուիլ։ Գերմանական դաշնակցութեան և Բրուսիոյ զինուորութիւնը այսպէս ձևացած ըլլալով, տասուերկու բանակի խումբ բաժնուած էն, որոնցմէ մէկը պահապան խումբ կ'ըսուի, մէկալներնք դաշտի խումբը և Թուանշանով կը նշանակուին մէկէն սկսեալ մինչև տասներկու։

Դաշտային խմբից երկտասանեերորդը պարզաբար Սաքսոնիոյ գնդերը կը բովանդակէ. իսկ մնա հիւսիսային դաշնակցութեան օժանդակ զօրքը Բրուսիոյ զօրաց հետ միացած են և այլ և այլ սեպհական գընդեր կը կազմեն։

Դաշտային բանակին իւրաքանչիւր խումբը երկու բաժին կ'որոշուի, որոնց առեն մէկը բաղկացեալ է երկու զոհատներէ հետևակ և մէկ ձիաւոր, բովանդակելով միանգամայն մէկ զոհատ մը Թնդանօթաձիգ դասվիրայից գունդ մը, և գունդ մը Թնդանօթաձիգներք։ Սակայն պատերազմի առեն հետևակ ու ձիաւոր զօրաց մանաւոր բաժինք ալ կը կազմեն. այսպիսի պայմանի մէջ իւրաքանչիւր հետևակազօր բաժինը երկու զոհատք հետևակ կը բովանդակէ, մէկ գունդ ձիաւոր և մէկ բաժին Թնդանօթաձիգ։

Ս.րդ Հիւսիսային գերմանական դաշնակցութեանց զինուորական ուժին Թիւը այսպիսի է.

Պատերազմական զօրք .	540,000
Փոխանակիչ . . . » .	188,000
Պաշտպան . . . . » .	175,000
Բոլորը	903,000

Սոնց վրայ Հարաւային Գերմանիոյ ոյժն ալ աւելցընելով որ 189,000 կը հասնուի, ընդ ամենը կըլլայ 1,092,000։

Իսկ Գաղղիոյ բանակը, 1868ին փետրուար 1ին ընդ կարգադրութեան համեմատ 800,000 կը համարուի, որոնցմէ կէսը միշտ ռազի վրայ է, կէսն ալ պահեստի գնդից զօրքն է։

Սգղային շարժական զօրաց պարտքն է առենին իբրև օժանդակ ծառայել կանոնաւոր զօրաց բանակին, բերդերն, ծովափունքը և սահմանապահներն պաշտպանելով։ Ա՛յս բանակը 318 հետևակազօր վաշտերէ կը բաղկանայ, որոնց իւրաքանչիւրը ութհարիւր չափ պարունակէ (գրեթէ 1600 մարդ), ընդ ամենը 508,000 մարդ։ Դարձեալ 123 Թնդանօթաձիգ հրետանիներէ

և հինգ կամրջաձիգ ջոկերէ որ 29,000 մարդ կ'ընեն։ Բոլորին գումարը կ'ըլլայ 537,923 մարդ։ Ուրեմն Գաղղիոյ այժմեան զինուորական ոյժը գրեթէ 1,350,000 մարդ է։

Ամբ խօսքերնիս պատերազմական կազմածոյ վրայ դարձնելով, պատերազմողաց երկու կողմէն ալ հրազէն գործեաց մեծ թիւ մը կը գտնենք։ Բրուսիան 8000 Թնդանօթ կը համրէ, իսկ Գաղղիան գրեթէ 9000. երկուքին գործիներն ալ մեծաւ մասամբ ըստ յետին շերտաւոր դրութեան շինուած են։ Բայց ասկէ այս երկու տէրութիւնք նաև այլ և այլ դրութեամբ շինուած նորանոր պատերազմական մեքենաներ ունին. որոնց մէջ ահաւորագոյն է Միթրայեօզ ըսուած գործին, որ տեսակ մը գնդակ թափող Թնդանօթ մըն է, 37 շերտաւորեալ խողովակներէ բաղկացած, որոնք այնպիսի արագութեամբ գնդակներու անձրեւ մը կը հոսեն, որ վայրկեան մը մէջ ութ անգամ կը պարպուին և 296 գնդակ կ'արձրկեն։ Այսպիսի է համառօտ մը այս սարսափելի գործին, որուն երկայն նկարագրութիւնը կը վախենք թէ անհամնամալի ըլլայ անպիտաց, և թէ գիտցող ալ գտնուի՝ աւելորդ։

Բրուսիան ալ ունի իրեն երկաթապատ վահան կառքը որ հետևեալ կերպով կազմուած է։ Նախ՝ ծանր ու զօրաւոր կառք մը կայ 18 անուով ութը բնաւ չափ երկաթէ թիթեղօք զրահապատեալ։ Այս կառքիս իւրաքանչիւր չորս անկիւնը, մէյմէկ հրաձիգ գործիներ կան հաստատուած և երկաթապատ նաւերու թնդանօթներու պէս ամէն կողմնակ չուանններով ապահովուած։

Այս կառքիս մէջ իբրև թէ պատերազմական նաւ մ'ըլլար, թնդանօթաձիգ զօրք, թնդանօթ, վառօդ, գնդակ, այլեայլ զինքեր և ամէն հարկաւոր եղած պաշար կը գտնուի։ Այսպէս բեռնաւորեալ վահան կառքը երկաթուղեայ մը շոգեշարժին առջևը կը

դրուի, որով փոխանակ քաշկռտուելու ըստ շոգեկառաց սովորական ընթացքին, հետուստ կողմնակ բռնութեամբ կը մղի։ Այսոր նման ուրիշ կառք մըն ալ շոգեկառաց շարքին վերջին ծայրը կը յարմարցուի. և այսպէս բոլոր կառաց խումբը թէ յառաջոյ և թէ յետուստ չորս հրաձիգ գործիներ կ'ունենայ միշտ պատրաստ կռուի գալու և ամենայն ուղղութեամբ անհամար գնդակներ արձակելու, մինչդեռ Թնդանօթաձիգ զօրքը մէջը պատսպարած թշնամւոյն գնդակներէն ապահով էն, ինչ մեծութիւն ալ ունենան նոյն գնդակները։

Այսպէս կառաց խումբը յառաջ կը խաղայ իր ձամբան մէջ, կռուին սկիզբը կ'ընէ և անոր նեցուկ կ'ըլլայ։

Դարձեալ թէ Գաղղիան և թէ Բրուսիան իրենց հետեւակազօր բանակներըը մանուսոր տեսակ հրացաններով զինած էն, որոնք ամենքն ալ ստորին կողմնակ կը լեցուին։ Գաղղիոյ զէնքերը շատ զրութեամբ շինուած էն, իսկ Բրուսիոյ Տրայզէ դրութեան որուն փորձը 1866ի պատերազմին մէջ տեսնուեցաւ։

Հիմա այս երկու տէրութեանց ծովական զօրութեանց վրայ ալ խօսելով, կը գտնենք որ Բրուսիան քանի որ սկսաւ մեծնալ ոչ ծախսուց և ոչ ինչ և իցէ ջանից զանց ըրաւ որ իրեն քաղաքական փոփոխութեանը համեմատ ծովային զօրութիւն մը կանգնէ։ Ուստի ինքն ալ պատերազմական նաւաց մեծ տորմիղ մը ունի ամուր զինած, որոնք հետևեալ կերպով կը բաղկանան։

6 Նաւ զրահապատ առաջին կարգի.
15 Փորվէդ ծածկեալ հրետանիով.
5 Փորվէդ շիտակ նաւայարկով.
8 առաջին կարգի թնդանօթաբարձ կարկուրայք։
14 երկրորդ կարգի.
6 ուրիշ նաւեր, սուրհանդակք, նպարակաւորք և նաւաձիգք։

Բոլորը միասին 44 շոգեշարժ նաւք, որոնք 336 ձիանդամոթներով զինուած են։

Բրուսիոյ առագաստաւոր տորմիղը կը բաղկանայ երեք փրէկաթէ, երեք պրիկէ, 32 ձիանդամոթաբարձ կարկուբանէրէ և ուրիշ պզտի նաւերէ։ Ասոնց երկու տորմիղաց, թէ շոգեվարաց և թէ առագաստաւոր նաւուց գումարը է 125 նաւ, որոնք ընդ ամենը 563 ձիանդամոթ կը բառնան։

Ասոնց նաւուց նիւթական կազմածքը աքանչելի է, նաւաստիներն մեծաւ մասամբ Հոլլանդիոյ ու Շլեսվիգի գաւառներէն ու Պալթիկի ծովափնեայ բնակիչներէն առնուած են։

Իսկ Գաղղիացւոց նաւատորմիղը այսպէս կը կազմուի։

16 զրահապատ էռայարկք և փրէկաթք.
3 զրահապատ քորվէդք.
2 զրահապատ աշտարակաւոր նաւք.
140 Սուրհանդակք և նախարակաւորք.
127 ուրիշ պզտի նաւեր։

Ասոնց նաւատորմիղը 106,241 ձիու ուժ կը ներկայացնէ և 6784 ձիանդամոթով զինեալ է։ Գաղղիոյ ծովային զօրութիւնը ասկէ զատ իրրև պահեստի նաւ ունի նաև 24 ֆրէկաթ, 17 քորվէդ և դրեթէ 30 ուրիշ պզտի նաւեր։ Ձիանդամոթաբարձ կարկուբանէրը լայնագոյն փորոք ունեցող զանազան տեսակ ձիանդամոթներով և ռըմքիկներով զինեալ են, որոնք հարստաւոր մեզր հեռու տեղեր կրնան դնդակոծել։

Բրուսիացիք՝ի պաշտպանութիւն իրենց ծովափնեայ տեղերուն փոքր բաւական հզօրաւոր ձիանդամոթը ունին, որ Գաղղիոյ վերջին աշխարհահանդէսին մէջ մեծ արժանի յիշատակի բան մըն էր։ Ասոնց ձիանդամոթը 500 հարստագրաւ ծանրութիւն ունեցող գնատակներ կը նետէ, և շոգեշարժ մեքենայով մը կը լեցուի. անանկ

որ իւրաքանչիւր հարուած չորս հարիւր ֆրանգ ծախք ունի։

Ասոնց գլխաւոր ընձեռնելու համար համաւօտիւ մըն ալ աչքէ անցնենք Գաղղիացի ու Բրուսիացի զինուորաց մէջ եղած բարոյական տարբերութիւնը, զոր լաւագոյն կերպով չենք կրնար գլուխ հանել, բայց եթէ անկողնեաները օտարազգի լրագրի մը դատաստանը մէջ բերելով։

Գլխաւոր տարբերութիւնը յայտնի է, որ Գաղղիա պատերազմի հանդիսին բանակ մը կը հանէ. իսկ Բրուսիան զինեալ ժողովուրդ մը։ Գաղղիոյ զինուորութեան գործնական վարժոցը արդէն իր Ափրիկեան գաղթականութեանը մէջ բաց է։

Բրուսիան այս վերջին ժամանակներս, բայց՝ի երկու կարճատև ու պանծալի պատերազմներէ ուրիշ պատերազմ ընելու առիթ չունեցաւ. անոնց մէջ իր զինուորութիւնը աւելի առիթ ունեցաւ կտրիճութեան ցոյց տալու քան թէ մեծ փորձ մը ստանալու։

Գաղղիոյ մէջ զինուորական ծառայութիւնը միշտ յատուկ արուեստ մըն է. բայց զինուորութեան պարտքը հարուստին և աղքատին վրայ հաւասարապէս չծանրանալ. որով և ընկերութեան այլ և այլ դասերը մեջերնին չեն խառնուիր. և այսպէս զինուորագրեալը երկայն տարիներու զինուորութեան կը պարտաւորի։ Այսպիսի զինուորական արուեստ անանկ ոգի մը կ'ազդէ, որ զինուորը իր վրանը իբրև իր տունը կը համարի։ Եւ այսպէս հեռացնելով զինուորը հասարակաց կենացմէ, կարելի է զինքը ընտիր պատերազմիկ մեքենայ մը փոխել։ Գաղղիա միով բանիւ իր դրօշիւ տակ պատերազմի վարժ հինաւուրց զօրաց բանակ մը ունի։

Ասոր հակառակ Բրուսիոյ բանակը հաւասարապէս քաղաքական ընկերութեան ամենադասերէնկազմուած է, որով մեծամեծաց և աղքատաց մէկմէկու խառնուե-

լովը՝ գինուորութեան ծառայութիւնն ալ կ՚ավելցնէր, և ժողովրդեան ու գինուորաց մէջէն առնելիք դրգիռ կը վերցնէր։ Եւ այսպէս բանակը չէ որ պատերազմի կը մտնէ, այլ ազգը խմբովին։

Բրուսիոյ մարզիկ բանակը կամ կանոնաւոր ըսուած զօրքը, սովորական գինուորագրմամբ կը բազկանայ. սակայն վերջապահ գունդը պահեստի և Լանտվէրի զօրացմէ բազկացեալ է, որոնք երեք տարուան գինուորական կրթութիւն առած են և տարեկան փորձերով ալ աւելի հմտացած. կատարեալ հասակի մարդիկ, որոնց պաղարիւն քաջութիւնը երիտասարդաց անխորհուրդ եռանդն ու բուռն թափը կը մեղմէ։ Ընդհանրապէս երիտասարդաց յանդուգն եռանդը մեծամեծ բաներու ակնկալութիւն կ՚ազդէ. բայց այս իրաւ է որ ստոյգ արութիւնը, ինչպէս նաև ուրիշ ամեն բարոյական ու բնական յատկութիւնը, ժամանակին հետ կը հասուննան. ուստի և Բրուսիոյ գինուորութեան իրական ուժը, որչափ որ երկինայ կռիւը, այնչափ աւելի կ՚աճի, որչափ հետզհետէ պահեստի զնդերը գինուորագրելոց հետ կը միանան։

Ուստի,՚ի բաց առեալ ազգային բնաւորութիւնը, կ՚երեւայ որ այս երկու բանակաց տարբերը կարգադրութեամբը, պէտք է որ առաւելութիւնը նախ Գաղղիացիք ունենան ու վերջը Բրուսիացիք։ Այսոց զօրութիւնը առջի ռազմին մէջն է, ասոնցը երկրորդին։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Պատերազմին յայտարարութիւնը.

Այն ինչ ընդունեցաւ գաղղիական կառավարութիւնը պէնեդէդիէն Էմսի տեղեկութիւնները, մեկնէն հրատարակեց։

Բրուսիոյ Թագաւորին Գաղղիոյ դեսպանը ջընդունելը՝ իբրև նախատինք մը համարուեցաւ գաղղիական ազգին, և Բարիզու ժողովուրդը որ այնպէս դիւրագրգիռ և պատրաստ է առնուելու, ասոտիկ խոցուեցաւ։

Այնուն ոգիք բորբոքեալ, ՚ի պատերազմ կը դիմեն։ Գաղղիական պատուոյն առջին՝ որ օտարէն արհամարեալ էր՝ կը մոռցուին կայսերական վարչութեան յանցանքները։ Նոյն իսկ անոնք որ շաբաթ մը առաջ, կեցցէ Ռոշֆոր կը գոչէին, հիմակ, կեցցէ կայսր կ՚աղաղակեն։ Այսոց հետ նաև ուրիշ աղաղակներ կը խառնուին. կեցցէ պատերազմ, և դարձեալ խառն ասոնց հետ կը լսուի, Անկցի՛ Բրուսիա. Անկցի՛ Պիսմարք, և մանաւանդ ալ աւելի կատաղաբար միւս աղաղակն, Թէ՛ ի Պէռլի՛ն։

Անբաւ բազմութիւն մը պուլվարները կը թափին հայրենական տաղեր երգելով։ Ուսանող պատանիք

Մարսիլիացի բառած երգը կը լսեցնեն, չէ թէ իբրև ապստամբութեան ձայն մը, այլ իբր դաշնակից ղէնի՛ մէջ ազգին և վարչութեան։

Այլ զվնասուր ոխականան զինուորականաց պահուած է ուր տեղ ալ հանդիսին, և իրենք ալ մէջերնին թէ՛ թէի տուած ուրախ զուարթ քալելով որպէս թէ թշնամեաց դէմ երթային, պատերազմական երգեր կը հնչեցնեն։

« Պատերազմ, պատերազմ.
Հեռի՛ ի մենք խաղաղութիւն անպատիւ.
Հանգէպ ժըպիրհ յանդգնութեան օտարին,
Այս մի միայն՛ ի մեր սրբատ հընչէ ձայն
Պատերազմ »։

Այս երգերուն ձայնին, քաղաքացիք պուլվարաց պատնոցներուն առջևը նստած, անյագաբար բրուսիացիք կը կըլլեն, որովհետև բրուսիացի անուամբ Բարիզու պատնոցներուն մէջ թիղ պզի սատի հետ խառնուրդ մը կը կոչուի։

Գիշերը վրայ կու գայ և խանդը սկ աւելի կը շատնայ, Բարիզու փողոցներուն մէջ տարածուելով։ Գիշերուան ժամը 11ին առեներերը խումբ մը չորս հազար մարդիան Պաստիլիէն կ՛իջնայ, և ուրիշ բազմութիւն մը հետ որ Սգրապարուիի պուլվարէն կը հասնի՝ միանալով, յաջողութեամբ դիմաց մը ունենալով՝ դէպ՛ի Մաարլէն կը դիմէ։ Ձամբան անհուն մարդիսը շարունակաբար կը բազմանայ, երբեմն երբեմն հետևեալ երգը հնչեցնելով.

« Ձակատամարտ ըրնենուրայ.
Ի գաղթիա ըրնաւ երբեք
Ոչ խնեայ Բըրուսացին »։

Եռանդը մոլեգնութեան երևոյթի կ՛առնու։ Բրուսիոյ դեսպանատան առջևը կը հասնին և հոն պատերազմական աղաղակները կրկնապատիկ կը սաստկանան. հաստաղնեերէն մէկը պալատին դրանը վրայ կը յարձակի

ջանալով խորտակելու զայն։ Ոմանք մէջ կը նետուին ու կ՛արգիլեն զինքը, և ապա Մարսիլիոյ աղաղակներով, ձամբանին կը շարունակեն։

Մինչդեռ այս բաները Բարիզու փողոցներուն մէջ տեղի կ՛ունենային, պաշտօնեայք՛ի Սէն-Գլու կայսեր քով խորհրդի մտեր էին որ զինուորական որոշմունքները կարգի դնեն, և որոշեն երկրորդ օրը իրենց առ Օրլէնպիր ժողովը յանձնելու յայտարարութիւնները, որ խնդրեն իրմէն պէտք եղած փոխարութիւնը որ կարեւոր էր՛ի մօտոյ ձեռնարկելի պատերազմին համար։

Ժողովքին ձախակողմեան նուիրակներէն կրնայի հակառակութիւնը կը գուշակէին, որոնք կարևոր չէին սեպեր պատերազմը, բայց աղահով էին անոնց բերանը գոցելու՝ գաղղիոյ պատուոյն քողքարելով. դիւթական խօսք՝ որ սաստիկ յամառներն իսկ թուլցնելը պիտի։

Ցետագայ օրը, 15 Յուլիս, Գաղղիացի նուիրակները Օրլէնպիր ժողովոյն դահլիճը ժողոված, մեծաւ ակնկալութեամբ տերութեան հաղորդելու ծանուցմանցը կը սպասէին։ Ակօսրնկէ ժամ մը վերջը պաշտօնեայք կու հասնին, և քիչ մը ետքը ժողովքը կը բացուի. այն մեծ յուզմանը տագնապալից լռութիւն մը կը փոխանակէ։

Օլիվիէ պաշտօնեայն կը կանգնի, և մինչդեռ աչքերնուն ուշադրութեամբ առ նա կ՛ուղղին, ինքը ձառախօսութեամբ տերութեան վիճակը կը մեկնէ, անանկ ինչպէս առջի գիշերը պաշտօնակալաց խորհրդին մէջ որոշեր էին։

Ցետ յայտնելու բոլոր այն բանագնացութիւնները որ Բրուսիոյ հետ ըրեր էին,՛ի պաշտպանութիւն իրենց իրաւանց, Հօկնձոլէհն իշխանին հետամտութեան խնդրոյն վրայօք, վարչութեան ձառը այսպէս յառաջ կը խաղար։

« Մինչդեռ մենք Բրուսիոյ հետ կը վիճէինք, Էս-

բոլտոս իշխանին հրաժարումը ուսկից չէինք կարծեր անկէց եկաւ մեզի. յուլիսի 12ին Սպանիոյ դեսպանը մեր ձեռքը հասցուց զայն: Մենք խնդրեցինք Թագաւորէն որ այս հրաժարմանը ինքն ալ միաբանի. խնդրեցինք երկիր որ պարտաւորութիւնը յանձն առնու որ եթէ Թագը նորէն չօչնձոլէոն իշխանին առաջարկուի, ինքը ժխտէ անոր իր հաւանութիւնը: Պատշաճական էր մեր խնդիրը և նոյնօրինակ չափաւոր և վայելուչ բացատրութեամբ: Գրեցինք Պէնետէդիին որ մասնաւոր եղանակաւ հասկցնէ Թէ մենք պատճառանք մը չէինք փնտռեր: Թագաւորը իրմէն խնդրուած պարտաւորութեան պայմանը յանձն չառաւ, և յայտնի ի մացուց որ կ'ուզէր Թէ այս և Թէ ուրիշ բաներու համար՝ պարագաներէն խորհուրդ առնուլ ու գործել:

Հանդերձ այսու, խաղաղութեան սիրոյն համար մեր բանագնացութիւնները չուզեցինք կտրել: Սակայն մեր զարմանքը մեծ եղաւ, երբ երեկ լսեցինք որ Բրուսիոյ Թագաւորը չէր ուզած Պէնետէդիին ընդունիլ, և Թէ Պէռլինի արքունի խորհրդարանը պաշտօնական կերպիւ եղած դէպքը միւս խորհրդարանաց հաղորդեր էր: Մի և նոյն ժամանակ լսեցինք որ Վէրդէռ իր հրաժեշտի հրամանը ընդուներ էր, և նաև խնդացանք որ Բրուսիան կը զինուէր: Ս. Յոպիոի պարագայից մէջ մեր պատիւը մնռնալ կ'ըլլար, և անխոհեմութիւն խակ կ'ըլլար պատրաստութիւն չտեսնել: Պատրաստութեցանք ուրեմն մեզի առաջարկուած պատերազմին ձեռնարկելու, Թողլով իւրաքանչիւրին պատասխանատուութեան մասը »:

Ս. յս խօսքերուն վրայ դահլիճին մէջ երկայն և շառաչեցուցիչ ծափահարութիւնք լսուեցան: — Երեկուընէ 'ի վեր, յաւել բանալու Օլիվիէ, պահեստի գունդերը կանչեցինք, և հիմա եւս ենք պէտք եղած որոշ մունքները ընելու որ պաշտպանենք Գաղղիոյ օգուտը, ապահովութիւնը և պատիւը:

Եւ խօսքը լմնցնելով խնդրեց պատերազմի պաշտօնէին համար 50 միլիոն փոխառութիւն և զինուորագրելոց կարգ մը: Նաւատորմիղին համար ալ 16 միլիոն ուզեց:

Դարձեալ նուիրակաց բազմութիւնը ծափ զարկին, սակայն մէջերնէն մէկքանին, որոնցմէ գլխաւորները Թիէրս և Կամպէդդա, ստիպողական հարկին դէմ հակառակ քուէ տուին, և խորհրդարանին անհամբերութեանցը հակառակ՝ խաղաղութեան համար ձառախօս եղան:

Օլիվիէ պատասխան տալով կ'ըսէ. — Եթէ պատերազմի հարկաւորութիւն մը կայ, այս է, առ որ կը բռնադատէ զմեզ Բրուսիա: Երկարագոյն համբերութիւն մը զմեզ յետին աստիճանը իջեցնէ պիտի:

Կրամոն պաշտօնեայն կը յաւելու ըսել. — Եթէ երկարագոյն ատեն ուզէինք սպասել, Բրուսիոյ ժամնակ տալ կ'ըլլար որ իր պատերազմական հանդերձանքը լմայնէ: Սակայն միայն այս դէպքը շատ է, որ մերժեց ընդունելու մեր դեսպանը, մինչդեռ դեռ ևս հետը բանագնաց կ'ըլլայինք:

Եւ այս եռանդուն խօսքերով խօսքը կը վերջացնէ. — Եթէ հայրենեացս մէջ մէկ խորհրդի դահլիճ մը միայն գտնուէր որ այդ բանին լռելեայն համբերէր, և ոչ հինգ վայրկեան պաշտօնեայ կը մնայի:

Խորհրդարանը այսպիսի խօսակցութեանց տպաւորութենէն զգածեալ, կ'որոշէ իրիկուան ժողովքի դումարուելու, որ պատերազմական խնդիրները վճռելով կարգի դնէ:

Երկրորդ օրուան (յուլիս 16) նստին մէջ, այս խնդրոց քննութեանը համար որոշուած մանաւանդ վը, կ'առաջարկէ որ անոնց վրայ ըլլալու քուէարկութիւնը ըլլայ ինչպէս յայտարարութիւն ազգային հաւանութեան: Ս. յս առաջարկութիւնս եռանդնալից աղաղակներով կ'ընդունուի: Միայն Կամպէդդա նուի-

բակը կը յորդորէ իր ընկերակիցները որ իրենց պարզ-
մունքը հանդարտութեամբ և խոհակնութեամբ
ընեն, և ի՛ուզէ որ խնդրոյս վերայօք որշափ վիճայադիրը
կան, հաղորդուին խորհրդարանին, և մանաւանդ այն
Գաղղիոյ դէմ նախատական գիրը գոր պաշտօ-
նեայն կը հաստատէ թէ Պիսմարքը գրած ըլլայ ամե-
նայն ազգունի խորհրդարանաց :

Կրամոն կը պատասխանէ թէ մանաւանդ նոյն
գիրը տեսեր է. սակայն ձախակողմեան նուիրակները
Կամպէտդային նեցուկ կը կենան, և կը պահանջեն
որ յառաջ մատուցանեն այն վիճայադիրը :

Ան ընդդիմակացութիւնը իրաւացի և արդար էր :
— Եթէ նախատական է այն գիրը, ի՛նչ Կամպէդ-
դայ, հարկ է հաղորդել զայն, ոչ միայն խորհրդարա-
նին, այլ և բոլոր Գաղղիոյ, որպէս զի պատերազմը
աղգայնի ըլլայ :

Սակայն պաշտօնեային այն պահանջմանց զիջանիլ
չէր կրնար : Ան գիրը որուն վերայ խօսք կ'ընէր, ե-
րբէք տեղի ունեցած չէր նէր : Իրաւ է որ Բրուսիոյ տե-
րութիւնը մանաւանդ շրջաբերականով տեղեկացու-
ցեր էր բոլոր իր դործակատար պաշտօնեաներուն այն
ամենայն դիպաց որ Էմս Գուլիելմոս թագաւորին և
Գաղղիոյ դեսպանին մէջ հանդիպեր էին, սակայն թէ
այն խնդիրը քաղաքագիտական գրոյ մը նիւթ ծա-
ռայած ըլլար՝ չէմարիտ չէր :

Ուստի Օլիվիէ այս խօսքերով մտածեց հակառա-
կորդաց բերանը գոցելու :

— Չեմ կրնար հասկնալ թէ ինչու անանկ դժուա-
րին պիտոր ըլլայ խորհրդարանին մէկ մասի մը պա-
տուոյ խնդիր մը հասկցնել : Այդ անհակառակելի և
յայտնի բան մը, որուն առջին չկայ վիճայութիւն մը
որ հարկաւոր ըլլայ : Մենք այդ գիրը բոլոր մեր դո-
ծակալներուն ընդունեցանք :

Չանդիմ այսու ձախակողմեանք չեն ուզեր պար-

տութիւնը յանձն առնուլ, և դեռ ևս կը յամառին
նոյն ըստած գրին բնագիրը պահանջելու : Սակայն
բոլոր իրենց պահանջմանց բողոքները, համակամ բազ-
մութեան մը անյողդողդ կամացը առջին անօգուտ
կ'ըլլան, որով տերութեան առաջարկութիւնները
գրեթէ լիովին քուէիւք կը հաստատուին :

Յաջորդ օրը (յուլ. 17) ծերակուտին ժողովը նոյն
նպատակս եռանդեամբ նոյն առաջարկութիւնները կը
հաստատէ, և ապա միւս օրը (18) օրինաւորապէս
կ'արձանագրի ընդդիմ Բրուսիոյ պատերազմի յայտա-
րարութիւնը, մինչդեռ միւս կողմանէ ջերմ գործու-
նէութեամբ յառաջ կը տարուին արտորնօք ամեն տե-
սակ պինդ օրինաւորական պատրաստութիւնները :

Վերջապէս Յուլիսի 19ին հիսօրուընէ մէկ ու կէս
ժամ առքը Պարսն Լը Սուր Գաղղիոյ դեսպանը Պէռ-
լինի արտաքին գործոց պաշտօնատանը կը ներկայանար,
և յանուն իւր տերութեան Բրուսիոյ պաշտօնէին
պատերազմին յայտարարութիւնը կը ներկայացնէր,
որ էր յետագայ կերպով.

« Ներքոյդրեալը, գործակատար Գաղղիոյ, իր տե-
րութենէն ընդունած հրամանին համեմատ, պատիւ
կը սեպէ ծանուցանել Բրուսիոյ վեհափառ թագաւո-
րին արտաքին գործոց պաշտօնէին, յետագայ տեղե-
կութիւնը .

« Գաղղիոյ օգոստափառ կայսեր վարչութիւնը,
Սպանիոյ գահը Բրուսիացի իշխան մը նստեցնելու
խնդիրը չկարենալով նկատել եթէ ոչ իբր ձեռնարկ
մը միտաբեր Գաղղիոյ երկրին ապահովութեան, ի
հարկէ տեսուչ Բրուսիոյ վեհափառ թագաւո-
րէն պահանջելու որ իրեն ապահովութիւն մը տայ որ
այդպիսի դէպք մը իր յատուկ հաւանութեամբ տեղի
պիտի չունենար :

« Բրուսիոյ վեհափառ թագաւորը այդպիսի ապա-
հովութիւն մը տալու ժխտած ըլլալով, և մանաւանդ

Գաղղիոյ օգոստափառ կայսեր դէսպանին ծանուցած ըլլալով որ ինքը կ'ուզէր իր աղատութիւնը պահել պարագային համեմատ գործելու, ոչ միայն այս առթիս այլ և ինչևիցէ պարագայի մէջ, կայսերական վարչութիւնը թագաւորին առանկ յայտարարութեան մը մէջ, ոչ միայն Գաղղիոյ սպառնացող նպատակ մը նկատեց, այլ և նոյն իսկ Եւրոպիոյ ընդհանուր հաւասարակշռութեան վտանգ մը։ Այս յայտարարութիւնը ալ աւելի ծանր կերպարանք մը առաւ այլոց խորհրդարանաց հասած լուրէն, թէ ոչ կայսեր դէսպանը կ'ուզէ ընդունիլ, և ոչ հետը ինչևիցէ նոր մեկնութեանց խօսք ընել։

« Ուստի, Գաղղիոյ տէրութիւնը պարտ համարեցաւ անյապաղ պատրաստութիւն տեսնալ՝ի պաշտպանութիւն իր պատուոյն և իր ինքնասեր շահուն, և այս վախճանիս համար միտքը հաստատած ըլլալով այն ամենայն միջոցները պատրաստելու որ կը պահանջէ այն վիճակը որուն մէջ ինկեր է, արդէն իսկ ինքը զինքը Բրուսիոյ հետ պատերազմի վիճակի մէջ կը համարի։

« Ներքոյգրեալը պատիւ կը սեպէ իր խորին յարգանքը մատուցանելու Ձեր մեծութիւնը, և այլն և այլն։

« Պէռլին, 19 Յուլիս 1870.

« Լ. ՍՈՒՐ. »

Այսպէս Գաղղիան մարտին հրաւէրը կ'ուղարկէր, որուն կը հաւանէր Բրուսիան. վէճին վէիուռը կուխնէրուն դաշտին յանձն կ'ըլլար։

ԳԼՈՒԽ Է.

Պատերազմին տեղին.

Դարձընենք արդ աչքերնիս այն Հռենոսի գետեզիկ, արդաւանդ և խաղաղաւէտ ափանցը վրայ, զորոնք քիչ առեն մարդկային արեամբ ներկած պիտի տեսնենք։ Որպէս զի առաջ տեղեկութիւն մը ունենանք ըլլալիք դէպքերուն վրայ, հարկ է ծանօթանանք այն դաշտին, որուն վրայ տեղի պիտոր ունենան։

Հռենոս, Ալպեայց կողերէն և անմիջապէս Կրիմնի գաւառէն, իր ծանր ընթացքը կը սկսի, Քոստանցայի լճէն կ'անցնի, և Համբան շարունակելով, Զվիցերայի այն կողմի գրեթէ բոլոր գետոց ջրերը ընդունելով կ'աճի, ու Պազիլեա կը հասնի։

Հոս տեղը գետը Զվիցերիէն էլլելով զՊասըն՝ որ իր աջակողմը կ'ինայ, Ալսացիայէն կը սկսի բաժնել, որ իր ձախակողմը կ'ինայ, (և որ գերմանացւոց գաւառ մը կրնայ զուրցուիլ, այլ Գաղղիոյ տէրութեան մնան

է)։ Ա՛յս մասիս մէջ Հռենոսին վրայ կամուրջ մը ձգած է, որուն վրայէն կ՛անցնի Բարիզու դէպ՝ ի Գերմանիա գնացող երկաթուղին։ Ա՛յս կամրջին մօտ, մէկ կողմանէ Մտրազպուրկ՝ Գաղղիոյ քաղաքը կը գտնուի, միւս կողմանէ Քէհլ, Գերմանիոյ քաղաքը։

Հռենոս յառաջ խաղալով Մակոնցայէն քովէն կը քերէ, Մուապին, Մէնոյին և ուրիշ մանր գետոց ջրերը կ՛ընդունի, անանկ որ շարունակաբար կ՛ընդարձակի, և Գաղղիան Պատրնէն բաժնելէն զատ երթալով, կը սկսի Բրուսիոյ Հռենոսի գաւառները աջ կողմի գերմանական դքսութիւններէն բաժնել. Հոպլէնց և Քոլընիա քաղաքներուն առջևէն կ՛անցնի, և վերջապէս Հոլանտա կը մտնէ, որ անկէ անդին ծովը երթայ թափի։

Եւ այսպէս Մակոնցա, Հոպլէնց և Քոլընիա, Գերմանիոյ Հռենոսի գծին պաշտպանութեան պատուարներն են, և են երեք հզօր բերդոցայք, բազմաթիւ զօրաւոր ամրոցներով. գետին վրայ ալ երկաթէ կամուրջներ ունին։ Ա՛յս երեք բերդաքաղաքները, որոնցմով Հռենոսի գծին բնական ամրութիւնը ալ աւելի շատցած է, Գերմանիոյ ձեռքը զօրաւոր միջոց մը են ըստ պատեհի Գաղղիոյ վրայ ազդու կերպով յարձակելու։

Գաղղիան, դէպ՝ ի Բրուսիոյ սահմանապլտիքը, բայց՝ ի Ստրազպուրկի բերդէն, քառասնհէշ մը ունի որ Լունկվի, Թիոնվիլ, Վէրտըն և Մէց ամուր բերդաքաղաքներէ ձևացած է, որոնց հետևը Շալոնի բանակատեղը կը գտնուի։ Ա՛յն քառասնհինգին երկու կողմէն, երկաթուղւոյ երկու մեծ գծեր կան, որ դէպ՝ ի Գերմանիա կ՛երթան. մէկը Բարիզէն Քոլընիա կ՛երթայ՝ Պէլճիպայի մէջէն անցնելով, միւսը Մէցին մէջէն Մակոնցայի վրայ կը դիմէ։

Մէկն որ աշխարհացոյց տախտակ մը առնելով՝ աչքը պատերազմի տեղւոյն վրայ տանի, կը տեսնէ որ այն գծերը որոնցմով Գաղղիա կրնայ Գերմանիոյ վրայ

յարձակիլ հինգ են, և են Սաարլուիէն՝ Պիճիկէն. Սաարպրիքէն՝ Մանհայմ. Լիւնէմպուրկէն՝ Քոպլէնց. Լիւնէմպուրկէն՝ Քոլընիա, և վերջապէս Ստրազպուրկէն՝ Մանհայմ։

Ամէն ահաւասիկ հնչակիսի դիրք առաւ Գաղղիոյ բանակը իր առաջին շարժմունքներովը։ Ողջոյն բանակը երեք գլխաւոր խումբ բաժնուած ըլլալով, առաջին խումբը Մաք Մահոն մարշալախտին հրամանատարութեանը տակ, առաջին գծին վրայ զետեղուեցաւ Ստրազպուրկի ամրոցներուն մէջ։

Երկրորդը, որուն հրամանատարն էր Ֆրոսար զօրավարը, Սէնդ Ալօլա կարգեցաւ։

Երրորդին տեղն որոշեցաւ Մէց, և հրամանատարն էր Պազէն մարշալախտը։

Չորրորդն, Լատմիրոլ զօրավարին հրամանատարութեանը տակ, ՚ի Թիոնվիլ։

Հինգերորդը, զօրավար տը Ֆայէի, ՚ի Տիտոզ։

Վեցերորդը, պահեստի խումբն էր, և հրամանատարն էր Քանրոպէր մարշալախտը. կարգեցաւ ՚ի Շալոն սիւր Մառնը։

Եօթներորդը կը բաղկանար հայաբնական պահակորդ գնդէն, և հրամանատարն էր Պուրպաքի զօրավարը. կարգեցաւ ՚ի Նանսի և Պէլֆոր։

Սէնդ Ալօլա Մէցին արջևը զետեղած ըլլալով, պրեթէ նոյն բերդին յառաջընթաց ամրոց մըն է։ Բանակին երկրորդ խումբը այն տեղը գրաւած ըլլալով, և իր առաջապահ գունդը ՚ի Ֆորպախ ունենալով, իր նախատակի կէտերն էին Սաարպրիք և Սաարլուի, որ Սաար գետին վրայ շինուած երկու քաղաք էն, և մէջը Բրուսիացիք կը գտնուէին։ Ա՛յսպէս այս խումբը կրնար դէպ՝ ի Մանհայմ յարձակիլ, մինչդեռ առաջին խումբին դիւրին էր Ստրազպուրկէն դէպ՝ ի Մանհայմ վազել, և երրորդն ու չորրորդը Մէցէն ու Թիոնվիլէն դէպ՝ ի Քոպլէնց։

Այլ Բրուսիան ինչ կ'ընէր։ Իրեն դաշնակից ընտ-
րած Պաւիերան, զՀրդեմպերգ և զՊատըն, անոնց
բանակները իրենները հետ կը միացնէ, և բոլորը
մէկէն երեք բանակ կը բաժնէ, որոնց հրամանատար
կ'ըլլան Բրուսիոյ Թագաւորը, Թագաժառանգ իշխա-
նը և Փրեդերիկոս Կարոլոս իշխանը։

Մինչդեռ մէկ կողմանէ Բրուսիոյ բանակին ընտրե-
լագոյն մասը սահմանագլուխը կը ժողովէ, միւս կող-
մանէ ամեն պաշտպանութեան միջոցները արագու-
թեամբ կարգի դրուելով գլուխ կը հանուին։ Կա-
մուրջները կը կործանուին. երկաթուղեաց ձամբանե-
րը կ'ապրուին, ելեքտրական հեռագրաց թելերը կը
կոտրտուին։ Գաղղիոյ բանակը որ կը վախցուէր թէ
անմիջապէս Գերմանիոյ երկիրը յարձակի, սահմանա-
գլխէն անդին կը մնայ։

Այս պաշտպանողական զգուշութեանց մէջ երկու
գլխաւոր գործողութիւն նշանաւոր եղան Բրուսիացւոյ
զօրաց կողմանէ։

Յուլիսի 24ին երեսուն նիզակաւորը Սաարպրիքէնի
մօտերը սահմանագլուխը կ'անցնին, կը մտնեն Գաղ-
ղիոյ երկիրը որպէս զի Սարկըմունտի և Հակընաւի մէջ-
տեղուանք երկաթուղին կոտրեն։ Այս վախճանիս
համար երկաթները կը հանեն, և մանաւոր ականով
ամբողջ ձամբայ մը օդ կը հանեն։ Այս յանդուգն
ձեռնարկը զարմանալի արագութեամբ գլուխ հա-
նելէն ետքը, նորէն սահմանագլուխը կ'անցնին և իրենց
տեղը կը դառնան։

Այլ աւելի էական եղաւ միւս գործողութիւնը որով
Հռենոսի վրայ ձգուած մեծագործ կամուրջը օդ հա-
նելին և անով Բրուսիացիք անակնկալելի աշխուժու-
թեան մը ու հաստատուն մնաց ցոյց տուին։

Գիհլի մօտ կամուրջին վրայ ական գացին, որուն
ձայնիւնը՝ խել մը կամար՝ հանդերձ իրենց վրայ
հաստատուած աշտարակներովը օդ հանելով զար-

հուրելի աւեր մը պատճառեց, այնպէս որ քարերը
մինչև Գաղղիական գետեզերքը նետուեցան։

Մի և նոյն ժամանակ գերմանական բանակին մե-
ծագոյն մասը, ինչպէս եռանկիւնի մը մէջ Գոպլէնց,
Սաարլուի և Լանտաուի մէջ կը ժողովէր, կարծել տա-
լով թէ Գերմանիան այս տեղէն կը պատրաստուէր իր
հակառակորդին վրայ յարձակելու։

ԳԼՈՒԽ Ը.

Գերմանիա և Գաղղիա.

Ասպես ուրեմն կը տեսնենք որ միայն Բրուսիան չէ որ Գաղղիոյ դէմ պատերազմելու կ'ելլէ, այլ ողջոյն Գերմանիա: Եւ կուիւն ընողները չէ Տէրութիւն Տէրութեան դէմ, այլ ազգ ազգի դէմ: Ասպես կարծես թէ նախատացութիւնը կը ձգմտրտի, թէ Գաղղիան զԲրուսիան պատերազմի դրդռելով գերմանական ժողովրդոց միութիւնը փութացնէ պիտոյ: Գերմանացիք ամենքը մէկ ամբողջ բանակ մը ձևացնելու միաբանելով Բրուսիոյ Թագաւորին հրամանատարութեանը նեղքև, կարծես թէ ողջոյն Գերմանիան Հօ էնձոլէոնիոյ տան իշխանութեանը նեղքև կը դտնուի:

Հիւսիսային գերմանական տէրութեանց նախատմամբ, յայտնի է թէ անանկ միաբան են Բրուսիոյ հետ, որ պատերազմի գործ մը ելլածին պէս, բնական նաբար իրենք ալ անոր հետ դաշնակից են: Կը ձևային Գերմանիոյ հարաւային տէրութիւնք, որոնց դաշնակցութիւնը կրնար տարակոյս վերցնել. և սոնք ալ, ինչպէս են Պաւարն, Վիրդեմպերկ և Պատիերա, երբ տեսան որ Գաղղիոյ դէմ կուիւը ստոյգ է, աճապարե-

ցին իրենց գերմանական ազգակցութեան ցոյցը տալու, Բրուսիոյ հետ միաբան պատերազմի ելլելով:

Գուլիելմոս Թագաւորը դէռ պատերազմի դաշտը չէջած, Հիւսիսային Գերմանիոյ խորհրդարանը բացաւ, և այս հռչակաւոր խօսքերով վերահաս պատերազմին ազգային կնիք մը տպաւորեց.

« Յարգելի Տեարք Հիւսիսային Գերմանիոյ խորհրդարանին.

» Երբ ձեր յետին գումարման մէջ, այս տեղս ձեր գալուստը ողջունեցի, յանուն Դաշնակցեալ Տէրութեանց, կարող եղեր էի սրտի գոհութեամբ վկայ ըլլալու, թէ աստուծոյ օգնութեամբ անպակաս եղեր էին ջանքս որ կարենամ համապատասխանել ժողովրդոյ փափաքին և քաղաքականութեան պիտոյից, խաղաղութիւնը խափանող ինչևիցէ արգելք մէջ տեղն վերցնելով:

Եթէ 'ի վերոյ այսր ամենայնի, այսօրուան պատերազմին սպառնալիքը և վտանգը բռնագատեցին զԴաշնակից Տէրութիւնները որ զձեզ արտաքոյ կարգի նստի մը գումարեն, պէտք է դուք, ինչպէս մենք, հաստատուն համոզում մը ունենաք թէ Հիւսիսային Գերմանիոյ Դաշնակցութիւնը իրեն փոյթ ըրեր էր գերմանացի ժողովրդեան զօրութիւնը կատարելագործելու, ոչ թէ հասարակաց խաղաղութիւնը վտանգի մէջ դնելու համար, այլ մանաւանդ որպէս զի կարենայ զօրաւոր կերպով պաշտպան ըլլալ անոր, և միանգամայն եթէ այսօր մենք այս ժողովրդեանս ուժը մեզի թիկունք ըլլալու կը հրաւիրենք որ մեր անկախութիւնը պաշտպանենք, անոր համար միայն կ'ընենք, որ մեր պատուոյն և մեր պարտուց հրամանին հնազանդ գտնուինք:

« Գերմանացի իշխանի մը Սպանիոյ գահուն ժառանգ ընտրուելուն առաջարկութիւնը, որուն անմասն էին ամենևին Դաշնակցութեան Տէրութիւնք,

և որ այնչափ միայն կը հայհոյեր Գերմանիոյ Հիւսիսային Դաշնակցութեան, որչափ այն ազգին Տէրութիւնը, մեզի բարեկամ ըլլալով, կ'երևար թէ անով յոյս ունէր կանոնաւոր և խաղաղ տէրութեան մը պաշտպանութիւնը, այն փորձանքներէ տառապեալ երկրին ապահովելու, Գաղղիացւոց կայսեր ձեռքը առնելէ մը եղաւ այնպիսի եղանակաւ պատերազմը դրգռելու, որ երկայն ատեն անծանօթ էր քաղաքատեսական յարաբերութեանց, և նոյն իսկ առնելին վերցուելէն ետքն ալ հաստատուն կեցաւ պատերազմին դրգռին վրայ. այնպիսի կերպով արհամարհ սեպելով խաղաղութեան բարեաց վրայ ժողովրդոց ունեցած իրաւունքը, ինչպէս նման օրինակներ շատ կան Գաղղիոյ անցեալ ժամանակաց իշխեցողներուն պատմութեանը մէջ։

« Եթէ, անցեալ ժամանակները, Գերմանիան լռութեամբ տարաւ իր իրաւանց և պատուոյն դէմ եղած այսպիսի բռնութեանց, պատճառն այն էր որ բաժնաւած ըլլալով իր զօրութեան գիտակցութիւնը չունէր։ Այսօրուան օրս, որ բարոյական և իրաւագիտական միութեան կապը, զոր անկախութեան պատերազմները սկսեր էին պնդել, զգերմանական ցեղերը աւելի հաստատուն եղանակաւ մէջերնին զօդելով կը շաղկապէ. այսօրուան օրս որ Գերմանիոյ զինուց հանդերձանքը ալ թշնամոյն մուտք մը չեն ներեր, Գերմանիան յինքն կը բավանդակէ թէ կամքը և թէ ուժը, որ Գաղղիոյ նոր բռնութեան գործը կարող են վանել։

« Յանձնապաստանութիւնը չէ որ այս խօսքերս բերան կը դնէ։ Դաշնակից Տէրութիւնք, ինչպէս ես, այս գործիս մէջ այն լի գիտակցութիւնն ունին թէ յաղթութիւնն ու պարտութիւնը պատերազմաց Ուղղչին ձեռքն են։ Մենք յատակ աչքով կշռեցինք այն պատասխանատուութիւնը որ Աստուծոյ և մարդկան դա-

տաստին առջևին անոր վրայ կ'ինկնայ, որ Եւրոպիոյ սրտին մէջ գտնուող երկու մեծ և խաղաղասէր ժողովուրդներ՝ ապականիչ պատերազմներու կը մղէ։

« Գերմանացի ժողովուրդը, ինչպէս նաև Գաղղիացիք, որ հաւատարմակից քրիստոնէական քաղաքակրթութեան և աշխոյժ բարեբաղդութեան բաները կը վայելեն և կը փափաքին վայելել, ոչ թէ գինուց արիւնաշաղախ մրցման կոչումն ունին՝ որչափ աւելի փրկաւէտ նախանձամտութեան մը։

« Սակայն Գաղղիոյ վարչութեան անձինքը, հաստատուն մնօք մնորցնելով մեր դրացի մեծ ժողովուրդը, անոր օրինաւոր բայց դիւրագրգիռ անձնասիրութիւնը գրգռելով, իրենց յատուկ շահուն և անձնական կրից գիտցան գործածել։

« Որչափ աւելի գիտակ են Դաշնակից Տէրութիւնք թէ այն ամեն բան որ պատիւը և վայելչութիւնը կը նեղէ՝ ի գործ դրին, որպէս զի պահպանեն Եւրոպիոյ խաղաղութեան բարիքները, և որչափ աւելի անտարակուսելի կերպով յայտնի է ամենուն առջևին թէ բռնադատուեցանք ձեռքերնիս սուրն առնելու, այնչափ աւելի վստահութեամբ յեցած գերմանական Տէրութեանց միակամ ըղձին վրայ, թէ Հիւսիսայինոց և թէ Հարաւայինոց, Գերմանացի ժողովրդեան հայրենասիրութեանը և կամացը կը դիմենք, ինչպէս նաև անոր անձնանուէր զոհին, հրաւիրելով զինքը որ իր պատիւը և անկախութիւնը փութայ պաշտպանելու։

« Մեր հարց օրինակին հետևելով, օտար աշխարհակալաց բռնութեանը դէմ կռուինք պիտի մեր աղատութեանը և իրաւանցը համար, և այս կռուին մէջ, ուրիշ վախճան մը չունենալով եթէ ոչ Եւրոպիոյ յարատև խաղաղութիւնը ապահովցնել, Աստուած մեզի հետ պիտոր ըլլայ, ինչպէս էր մեր հարցը հետ »։

Այս խօսակցութիւնս, լի հայրենասիրական ոգւով, անպատասխանի չմնաց։ Գերմանական ազգասի-

բուԹեան ոգին Թէպէտ նուազ բուռն է քան զգաղղիականը, ՚ի վերայ այսր ամենայնի մեծ եռանդի ցոյց տուաւ նոյն վեհ ժամանակը։

Դաշնակից խորհրդարանը պատերազմին սկզբ եղած պատրաստուԹիւնները եռանդեամբ ոգւոյ վՀռեց։ Գերմանիոյ ամեն կողմէն երիտասարդք ինքնակամ զինքի կը դիմէին, անանկ որ Համալսարանները դատարկեցան։ Նաև կանայք իրենց կողմանէ ԹագուՀոյն ջերմ Հրաւէրներ պատասխանեցին. իրենք իրենց պարտքն ըրին, իրենց սիրելեաց քաջալերեալ որ ազգային պատուոյն պաշտպանուԹեանը Համար զինք առնուն։ Եւ որ աւելին է, վաՃառականուԹիւնն իսկ ընկերակցեցաւ Հատարակաց ՀայրենասիրուԹեան եռանդին, անանկ որ Գերմանիոյ ամենէն Հարուստ քաղաքները Բրուսիոյ տէրուԹեան դրամոց մեծ գումարները ընծայեցին պատերազմի ծախուց Համար։

Ամեն տեղ գերմանական ոգւոյն զարԹումը երևան կ՚ելլէ։ Եւ ինչպէս ՚ի Գաղղիա այն պատերազմական Թափին մէջ կայսերական տէրուԹեան յանցանքները կը մոռցուին, այսպէս նաև Գերմանիա ազգային ոգւոյն եռանդեամբ Բրուսիոյ Հետ կը Հաշտուին նաև անոնք որ քաղաքականուԹեան Հանդիսին մէջ բոլորովին Հակառակ էին իրեն։

Նշանաւոր դիտելու բան է ինչպէս Պաւիէրան շուտով դաշնակցեցաւ Բրուսիոյ Հետ։ Հազիւ ԹԷ Գուլիէլմոս Թագաւորը Մոնաքոյի տէրուԹեան որոշումը իմացաւ, մեկէն Պաւիէրայեան բանակին գերագոյն ՀրամանատարուԹիւնը վրան առաւ, դաշնակցուԹեան երրորդ բանակին Հետ միացնելով զանոնք, իր անդրանիկ որդւոյն, Բրուսիոյ Թագաժառանգ իշխանին ՀրամանատարուԹեանը տակ։ Մի և նոյն ժամանակ նոյն իրը իմացուց Պաւիէրայի Թագաւորին, ընդհակառակ ըլլալով անոր իր բռնած ազգասիրական Ճամբուն, և նաև Հաւատարմութեան դաշինքները պահած

ըլլալուն Համար։ Թագաւորը անմիջապէս պատասխանատուաւ ԹԷ Պաւիէրայի բանակը իր մեծանուն զինուորակցացը աջակցուԹեամբ, գերևաւիոյ իրաշանց և պատուոյն Հաւատարիմ, եռանդեամբ պիտոյ կռուէր։

Այս առենս նաև ՚ի Գաղղիա մի և նոյն գործունէուԹիւնը և մի և նոյն եռանդը կը տիրէ։ Պատերազմին Համար օրէնսդրական նախապատրաստուԹիւնները արագաբար կը վՀռուին, և զինուորական Հանդերձանքը զարմանալի երագուԹեամբ գլուխ կը տարուին։ Գնդերը բանակներու Հաւաքուելով, իրենց տեղը կը փուԹան։ Նաւատորմիղին նաւաստիքն ալ նմանապէս Թուլեն, Պրէստ և Շերպուրկ նաւերը կը մնանեն. այս յետին նաւահանգստէն Պուէ Վիլլամ ծովակալին ՀրամանատարուԹեանը տակ՝ զինեալ նաւատորմիղ մը կ՚ելլէ, և դէպ ՚ի Պալթիկ ծովը կ՚ուղղուի, որ Բրուսիոյ ծովակալեայ տէրուԹիւնը զարնէ։ Այսով Հանդերձ Բարիզու չորս կողմի ամրոցները կը զինեն, որ եԹէ մայրաքաղաքին վտանգ մը սպառնայուի, կարենան զայն պաշտպանելու։

Վերջապէս Բրուսիոյ Թագաւորին ՃառագայուԹիւն փոխանակը, Նաբոլէոն Կայսեր առ Գաղղիացիս ուղղած յայտարարուԹիւնն կ՚ըլլայ, յուլիսի 23ին։ Այս երկու ԹԼ բնուԹեամբ և ԹԷ ձեռով տարբեր գրուածները մեկմեկու բաղդատելով, երկու ազգին բնաւորուԹիւնն ալ վրան տպաւորած կը գտնենք, ԹԷ ինչպէս կը յայտնեն պատերազմին փոփոխ պատՃառները։ ՊատմուԹիւնը ԹԼ մեկին և ԹԷ մեկալին արժեքը կշռէ պիտի։

Ահաւասիկ Նաբոլէոն Գ.ին յայտարարուԹիւնը։

« Կան ժողովրդոց կեանց մէջ շքեղ վայրկեաններ, յորս ազգային պատիւը սաստկապէս գրգռեալ, իրը անընդդիմանկաց ուժ մը բուռն կը կանգնի, ամենայն շահու կ՚իյնէ, և միայն տէր՝ հայրենեաց բաղ

դին, վարչութիւնը ձեռք կ՚առնու : Այս վճռական ժամը հասաւ Գաղղիոյ համար :

« Բրուսիան, որուն համար 1866ին պատերազմին ժամանակը, ինչպէս նաև ետքն ալ, ամենայն հաշտարար հակամիտութիւն ունեցանք, մեր բարեկամութիւնը ու մեր երկայնամտութիւնը արհամարհեց : Ինքզինքը արշաւանաց ձամբուն մէջ նետելով, ամենայն անվստահութիւն վրան արթնցուց, ստիպեց զայն մեզի արտաքոյ կարգի զինուելու, ու Եւրոպան՝ դաշտ մը ըլլաւ, ուր անստուգութիւնը և յաջորդ առաւօտուն երկիւղը կը տիրէ :

« Ձեռին մէկ դէպք մը առիթ եղաւ ազգային յարաբերութեանց անյողդողդ վիճակը յայտնելու, և միանգամայն արդի վիճակին բոլոր ծանրութիւնը զգացընելու :

« Բրուսիոյ նոր պահանջմանց առջին լսեցուցինք մեր բողոքները, սակայն ՚ի դերև ելան և արհամարհանօք մերժուեցան : Մեր հայրենիքը սաստիկ զայրոյթ զգաց, և շուտ մը պատերազմի ձայնը Գաղղիոյ մէկ ծայրէն միւս ծայրը լսուեցաւ :

« Ա՛լ մեզի ուրիշ բան չմնար եթէ ոչ մեր չհակատագիրը զինուց բաղդին յանձնել : Մենք Գերմանիոյ դէմ չէ որ պատերազմ կը գրգռենք, որուն անկախութիւնը կը յարգենք նա մանաւանդ ուխտիւք կը խնդրենք որ այն ժողովուրդք յորոց կը բաղկանայ գերմանական մեծ ազգը, ազատաբար կարենան տեր ըլլալ իրենց վիճակին :

« Իսկ մեզի նկատմամբ՝ ի՛ուզենք որ իրը անսանկ կերպ մը առնու, որ պաշտպանութիւն մ՚ըլլայ մեր ապահովութեանը, և երաշխաւորութիւն ապագային : Ա՛ուզենք տեղական խաղաղութի՛ւն մը ձեռք բերել, ժողովրդոց իրական շահին վրայ հիմնեալ, և անհաստատ վիճակ մը խափանել, յորում ամենայն ազգք իրենց ինչքը կը ծախեն որպէս զի մէկ մէկու դէմ զինուին :

« Ահա փառահեղ դերջակը որ գարձեալ այս անգամ մեզ գրգռողներուն առջին կը տարածենք, նոյն այն դերջն է որ Եւրոպիոյ մէջէն մեր մեծանուն խառնվութեան քաղաքակիրթ գաղափարները քալցուց : Նոյն սկզբունքներն է որ կը ներկայացնէ, և հետևաբար նոյն սէրը պիտոր ազդէ :

« Գաղղիացիք :

« Ես այդ քաջազօր բանակին գլուխ կ՚անցնիմ, որ հայրենեաց սիրով և անձնանուիրումէ ոգևորեալ է : Նա ինքն գիտակ է իր գօրութեանը : Աշխարհքիս չորս կողմը գյաղթանակ գոտաւ որ իր քայլերը կը հետևէր :

« Հետս ընկերը որդիս կը տանիմ, թէպէտ դեռ ևս մանկահասակ : Գիտէ ինքը թէ ինչպիսի պարտուց լուծ կը դնէ իր վրան կրած անունը, և իրեն փառք կը սեպէ վտանգաց հաւասարաբաժին ըլլալու անոնց հետ՝ որ հայրենեաց համար կը կռուին :

« Աստուած օրհնէ մեր ձիգը : Մեծ ժողովուրդ մը որ արդար իրաւունք մը կը պաշտպանէ՝ անպարտելի է :

« ՆԱՓՈԼԵՈՆ »

ԳԼՈՒԽ Թ.

Առաջին կռիւը։

Գերմանիան և Գաղղիան ուրեմն, յոտին կանգնուն, մկմկիկու դէմ յանկատեալ, զինեալ, պատրաստ էին կռուելու։ Բաղխումը մօտալուտ է և Հարուածը զարհուրելի պիտոր ըլլայ։

Սակայն ինչպէս կրկիսի ըմբիշքն որ դէռ մնհագոյժ կռուին ինքզինքնին չնեռած սոլոր էին պզտի յարձակումներով հակառակորդին ուժը փորձել, այսպէս ալ կը տեսնենք որ բանակայ մեծ կռիւներէն առաջ պզտի նախակռիւք կ'ըլլըլին, որ կամաց կամաց կը մեծնան, և կ'ըլլան իբր նախերգանք այն ահաւոր ողբերգութեան ուր հազարաւոր կ'ինտան վիրաւորք։

Եւ այս այսպէս չըղիւ տեղի ունեցաւ այժմեան պատերազմին մէջ։

Յուլիսի 19ին պատերազմը մէկ կողմանէ կը հրատարակուէր ու միւս կողմանէ կ'ընդունուէր, և երկրորդ օրը գաղղիացի և գերմանացի արեամբ կը կնքքուէր։ Յուլիսի 20ին եղած կռիւները յիրաւի պզտի բաներ էին, այլ՝ի վերայ այսը ամենայնի նոյն օրը կը համարի իբր բուն սկիզբն 1870ի պատերազմին։

Այս առաջին թշնամութիւնք Սաարպրիքէնի մօտերը տեղի ունեցան։ Այս քաղաքս Բրուսիոյ Հռենոսեան ստացուածքներէն է, և վաճառաշահ ու ճարտարարուեստ քաղաք մըն է ութ հազար բնակչօք։ Երկաթուղւոյն, Բրուսիոյ Հողուն մէջ, առաջին կայարանն է, որ Մէցէն ելլելով, յետ Ֆորպախին անտառը կտրելու, Գաղղիան կը թողու ու Բրուսիա կը մտնէ, և հոն դէռ Սաարպրիք չհասած Սաար գետին վրայէն կ'անցնի։ Լինըվիլի խաղաղութիւնը այն քաղաքը Գաղղիոյ տուեր էր, սակայն ապա 1815ին դաշնադրութիւնը զայն Գաղղիայէն առնելով Բրուսիոյ չնորհեց։

Բրաուզէր, 40ի գնդին (Հօհենձոլլէռնի գունդ) ենթասպանապետին դիպաւ պատերազմին սկիզբը տալը։ Ինքը 1870ի յուլիսի 20ին կէսօրուան դէմ, Սաարպրիքէն մօտերը գտնուող յառաջապէտ գնդի մը դէմ առաջին հրացանը պարպեց, և այն հարուածով Գաղղիացի հետեւակ զինուոր մը սպաննեց։ Մէկէն Գաղղիացւոց կողմանէ ձիաւոր որսորդք վազեցին, և ուղանք Բրուսիացւոց կողմանէ, ու հոն կարճ բայց հատաղ կռիւ մը տեղի ունեցաւ։

Յուլիսի 24ին, Կերբավայլէր, սահմանապլեհին մօտ եղած կռիւը աւելի ծանր եղաւ։ Ֆորպախ գտնուող գաղղիացւոց բաժնի մը մէկ քանի զինուոր, նոյնչափ Բրուսիացի զինուորաց դէմ նախակռիւ մը գրգռեցին։ Երկու կողմի հետեւակազօրը հրացանահարութիւնք ըրին, և այնպէս առաջին անգամ Տրայզէն և Շասբօն կրցան իրենց զօրութեանը կշիռը տալ։ Այդ այս երկու հրացանից զօրութեանը տարբերութիւնը, ինչպէս իրենց գործածութեան սկիզբէն տեսնուեցաւ, այսպիսի է։

Ինչպէս յայտնի է՝ Շասբօ հրացանը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ բրուսիագիւտ ասղով հրացանը, զոր կատարելագործել ջանացեր էն գաղղիացի զինագործք։

Ուսաի երկուքն ալ առ հասարակ նոյն գլխաւոր առա-
ւելութիւնները ունին, որ են հարուածոց արագու-
թիւնը և միջոցին երկայնաձգութիւնը :

Սակայն այս առաւելութիւնները առաւելապէս
Շասբոյին յատուկ են, որ չորս վայրկենի մէջ մինչև
50 հարուած կրնայ արձակել, և քալած միջոցը հազար
մեդրէն աւելի է : Այս հրացանիս ուրիշ մէկ առա-
ւելութիւն մըն ալ իր փորոքին պզտիկութիւնն է, ո-
րով գաղղիացի զինուորը իր մխոցին մէջ լիցքուսն-
ուիրեք վառոդոյ փամբուշտ կրնայ կրել :

Բրուսիացի հրացանին պարծանքն ալ մէյմը հար-
ուածին ճշդութիւնն է, մէյ մըն ալ յետադարձ
ցնցման նուազութիւնը. բայց ասկէ բրուսիացի զինուո-
րը նոյն զինքը առջի պատերազմներու մէջ գործածած
ըլլալով, աւելի վարժ է նոյնին, քան թէ գաղղիացին՝
որ առջի անգամն է որ իրը բուն պատերազմի մէջ կը
գործածէ :

Իսկ երկու հրացանից նիւթական տարբերութիւն-
ները ասոնք են :

		Շասբօ	Տրոյէ
Հրացանին փորոքը	հիլոգրամէր	11	15,43
Փողին երկայնութիւնը	»	702	842
Ամբողջ զինքին երկայնութիւնը սլաքով հանդերձ	»	1870	1870
Հրացանին ծանրութիւնը սլաքով հանդ.	Ֆիլը	4,68	5,03
Հրացանին ծանրութիւնը առանց սլաքին	»	4,05	4,68
Գնդակին արամագիծը	հիլոգրամէր	11,6	13,6
Գնդակին ծանրութիւնը	կրամ	25	31
Փամբշտին ծանրութիւնը	»	31,5	40,7

Այդ կերպակերպերի նախապատուհին մէջ աւելի մեծ
առաւելները Գաղղիացիք եղան, որոնք, ընդ մեռեալ և
ընդ վիրաւոր, տասը հոգի կորնչուցին :

Նոյն յուլիսի 24ին գիշերը, Բրուսիացի ձիաւորները
Շոէբլինհէնի գաղղիացի մաքսատան վրայ յարձակե-
լով՝ առին. որովհետև առջի օրը մաքսատան գաղղիացի
պահապանները՝ սահմանապուխը հակող Բրուսիացի

ձիաւոր գիշերապահից վրայ հրացան պարպեր էին :
Այս գիշերային կռուին մէջ բոլոր մաքսաւորները
կամ սպանուեցան և կամ գերի տարուեցան : Բրու-
սիացոց կողմանէ մէկ սպայ մը վիրաւորուեցաւ :

Երկու օր ետքը Նիտերպլոն ուրիշ կռիւ մը հանդէ-
պեցաւ : Այս անուշնա թէպէտ բոլորովին գերմանացի,
՝ի վերայ այսը ամենայնի Գաղղիոյ երկրին մէջ տեղ մըն
է, և է Սաարլին Հռենոսի նահանգին գլխաւոր տեղին :
Լաւդէր գետին աջակողմեան գետափը կը գտնուի,
և անմիջապէս այն տեղը, ուր Ռաշդատի մօտ Գաղ-
ղիոյ սահմանապուխը անկիւն կը ձևացնէ, Պիչլին և
Վխէմպուրկին հարաւակողմը :

Յուլիսի 26ին Մէփէլլին կոմսը, Վիրդէմպէրկի սպայա-
կոյտին գնդապետ, հետը Պատրնոյի երեք սպայ ա-
ռած, և վիշապազօրայ գումարտակ մը, Գաղղիոյ հո-
ղը մտնելով դէպ ի Հակընաւի շրջակայքը քալեց եր-
կիրը լրտեսելու :

Լրտեսութիւնը գլուխ հաներ էին, և գերմանացի
ձիաւորները իրենց բուն սահմանապուխը դարձեր
էին, երբ յանկարծ գաղղիացի ձիաւորաց գումար-
տակ մը անոնց ընդ առաջ ելլելով Համբան կը գոցէ :

Տը Պէռնի գաղղիացի զօրապետը որ նախապատ-
դնդից հրամանատարն էր, քիչ մը առաջ խմնալով
որ թշնամեաց լրտեսութիւն մը Գաղղիոյ հողուն մէջ
կը գտնուէր, ձիաւոր որսորդաց 12ր գնդին գումար-
տակի մը հրամայեր էր որ անոր ետևէն վազէ, և ինքը
անոնց գլուխ անցած թշնամին գտնելու փութացեր էր :

Գերմանացիք թէպէտ նուազ էին թուով, բայց հան-
դէպ դիմադրին, և կորիճաբար ինքզինքնին պաշտպանե-
ցին. բայց գաղղիացի ուլանները զանոնք ալ վրան
հասնելով յաղթահարեցան :

Միայն Մէփէլլին գնդապետը կարող եղաւ Գերմա-
նիոյ բանակը դառնալու : Իրեն ընկերը եղող երեք
սպայներէն մէկը սպանուեցաւ, միւս երկուքը հան-

դերձ գումարտակին զինուորներովը՝ գերեցան։ Գաղղիացւոց կողմանէ մէկ ենթասպայ մը վիրաւորեցաւ։

Ա.յս նախակռուիս մէջ զարմանալին այս եղաւ որ Գերմանացւոց կողմանէ մէկ հատիկ մեռնողը, որ Պատրնայի երեք սպայներէն մէկն էր, ծննդեամբ Գերմանացի չէր՝ այլ Անգղիացի։ Համիլդընի Մարգիզն էր, քսանուիրեք տարուան երիտասարդ, որ երկայն ատեն Բարիզ կեցած էր. ուր և իր վրան շատ խօսակցութեանց նիւթ տուած էր իր յիմար առատաձեռնութեամբը, և ամեն տեսակ դեգ վարմունքներովը. այնչափ որ նաև իր աստիճանին անվայել ամուսնութիւն մը ընէր պիտի թէ որ ծնողքը մէջը մտնելով արգիլած չըլլային։ Ա.յս դիպուածիս պատճառաւ էր որ երիտասարդ մարգիզը կեանքէ ձանձրանալով, և իր ընտանեաց հետ աւրուելով, գնաց Գերմանիա զինուորեցաւ. և իր չարագուշակ բաղդը ուզեց որ պատերազմին առաջին գոհերէն մէկն ինքն ըլլայ։ Իր երկու ընկերները աւելի բարեբաղդ գտնուեցան. երկուքն ալ Պատրնայի էին, մէկն էր Վ.ՀՄեր պարոնը առաջին աստիճանի եռեղակալ, միւսը պարոն Վ.իլլիէրս, երկրորդ աստիճանի տեղակալ։

Գաղղիացւոց գերի ձնալով իրենց վրայ ամենայն խնամք ու պատիւ ցուցուեցաւ։ Իրենց գերի ձնալուն պատուոյ խօսքը տուած ըլլալով, մէկ զինուոր մը միայն իրենց առաջնորդ տրուեցաւ, որ տարաւ զիրենք Մէց, ուր ազատ թողուեցան։ Իրենց երկնագոյն զգեստովը, այլ անզէն, քաղաքը մտան, հետերնին իրենց խորհրդապահ զինուոր մը ունենալով. և դէպ ուղիղ Եւրոպ պանդոկը երթալու կ'ըլլային որ ձաշէն, երբ Լըպէօֆ մարաջախտին թիկնապահը իրենց ընդ առաջ ելլելով, յանուն նոյն մարաջախտին զիրենք ձաշի կը հրաւիրէր։

Ա.յսպէս ուրեմն մարաջախտին սեղանակից եղան, որ և յանձն առաւ իրենց նամակները պատգամաւորի մը միջոցաւ յառաջախաղաց գնդից ձեռքը հասցընելու, որպէս զի ապահովցնեն իրենց ընտանիքը։ Յաջորդ օրը, իրենց ինչ որ պէտք էր հոգացած ըլլալով, Բարիզ ղրկուեցան։ Ա.յն մեծ պատուները տեսնելով Վայզման, իրենց զինուոր ծառայն, որ Լանտվերի վերաբերեալ քաջ մարդուն մէկն էր, և Սատովայի մէջ շքանշան ստացած էր, շատ զարմացաւ։ Միտքը դրած էր թէ Մէց զինքը հրացանահար պիտոր ընէին, ու պիտոր կարող ջըլլայ մէյ մըն ալ իր կինը և տղայքը տեսնելու։ Այնոր հակառակ գաղղիացի զօրաց մէջ մեծ ընդունելութիւն գտաւ և աղէկ ձաշ մը։

Նոյն Յուլիսի 26ին օրը սահմանագլխին այլ և այլ կէտերու վրայ երկու բանակաց յառաջախաղաց գնդից մէջ ուրիշ աւելի մանր կռիւներ տեղի կ'ունենային։ Ռայնեմի մօտ կամրջին վրայ, բրուսիացի ուլանք և ռահվիրայք, պաւիէրացի որսորդները թիկունք ունենալով, գաղղիացի հետևակազօրաց հետ կռուի բնկան։ Գաղղիացիք բազմութեան տեղի տուին, և րենցմէ մէկը մեռած թողուով. Գերմանացիք ալ իրենց կողմանէ երկու ռահվիրայ վիրաւոր ունեցան։ Նաև ուրիշ տեղուանք երկու ջոկեր ուժ հարիւր մեդր հեռաւորութեամբ իրարու հանդիպելով, կարճ մը մէկզմէկ գնդակոծեցին։

Ա.յսպիսի նախակռիւք, երբ մեծագունից նախագգած, յաջորդ օրերն ալ աստիս անդին շարունակեցան. և մանաւորապէս Յուլիսի 30ին օրը, երբ Գաղղիացիք դէպ ի Սաարպրիք քալելու փորձ փորձեցին։ Ի վերայ այսր ամենայնի Յուլիսի ամիսը անցաւ, առանց էական պատերազմի մը տեղի տալու։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Թագաւորք քաւնակը կը չուռնեն։

Յուլիսի 27ին Բարիզ հրատարակուած հրովարտակով մը կայսրուհին սէրուԹեան խնամակալ կ՚անուանուէր. և ապա յաջորդ օրը Նաբոլէոն Գ., իր որդւոյն և նաև Նաբոլէոն իշխանին հետ՝ բանակը կը չուէր։

Կայսրը չուելէն առաջ զկայսրուհին ազգային պահանորդաց ԹԷ որչափ մեծ վստահուԹիւն ունիմ անոնց հայրենասիրուԹեան և հպատակուԹեանը վրայ։

« Մինչդեռ բանակը երԹալու կ՚ուզենք, կը փափաքիմ յայտնելու իրենց ԹԷ վստահ եմ որ հակեն պիտի քաղքին բարեկարգուԹեան և կայսրուհւոյն ապահովուԹեանը վրայ։ Պէտք է այս առենս ամեն մէկը իր ուժը կարգէ, ու հայրենեաց փրկուԹեանը վրայ հսկէ »։

Նաբոլէոն յուլիսի 28ին առաւօտը իր Սէն Քլուի պալատէն մեկնեցաւ։ ՈւԹը բաց կառքերով կայսերական ընտանիքը իրենց ուղեկիցներովը շոգեկառաց

կայարանը գնացին, ուր կայսրուհին իր երկանէն ու տղէն բաժնուեցաւ. կայսրուհւոյն սիրտը զգածեալ էր, սակայն արիասրտուԹիւնը և իր բնատուր վեհանձնուԹիւնը երեսին վրայ կը կարդացուէր։ Աջի օրը ինքնին իր ձեռքովը կայսերական իշխանին արկղիկը պատրաստեր էր, և անոր հագուստին և զինուորական հերաց խուզմանն, իբր բարի և խնամած մայր մը՝ ականատես գտնուած էր։ Նոյն այն առաւօտը պատանեակը գաղղիացի պզտի սպայի հագուստը կը հագուէր. իսկ հայրը բաժնի զօրավարի տարազը զգեցած էր։

Կայսերական շոգեկառքը ժամը 10ին Ճիշդ, ժողովրդեան խրախուսանաց աղաղակներովը, Ճամբայ ելաւ։ Իրիկուան ժամնեակը սաստիկ անձրևով Մեց հասան։ Լըպէօֆ մարաջախտը Նաբոլէոն կայսեր ըսպայակոյտին գլխաւորը, միւս զօրավարաց հետ իրեն կը սպասէր. և Հարիւր Պահապանաց գնդին մաս մը, որ մնանաւոր հոն եկեր էր, կայսեր ընկերեց մինչև իր բնակուԹեան տեղը։

Նոյն իրիկունը Նաբոլէոն, Հռենոսի բանակին յայտարարուԹիւն մը հրատարակեց, որուն մէջ, ըստ սովորուԹեան, անցեալ յաղԹանակները կը յիշէր.

« Ձեզի գլուխ անցնելու կու գամ, կ՚ըսէր, որպէս զի հայրենեաց պատիւը և հողը պաշտպանեմ։ Դուք Եւրոպիոյ լաւագոյն բանակներէն մէկուն դէմ կ՚երԹաք կռուելու. սակայն անոր հաւասար ուրիշ բանակներ ալ ձեր քաջուԹեանը դէմ դնել կարող չէզան։ Ա՛յս անգամուն ալ նոյնը պիտոր ըլլայ։ Պատեհ րազմի երկայն ու դժուարին պիտոր ըլլայ, սակայն Ափրիկէի, Իրիմու, Չինաստանի, Իտալիոյ և Մէքսիքոյի զօրաց յարատեւող Ճգունքներէն շատ վար է։

« Մեր սահմաններէն դուրս հինչ և իցէ Ճամբայ որ բռնենք, մեր հարց փառաւորուԹեան հետքը պիտոր գտնենք, և զմեզ անոնց արժանի պիտոր ցուցընենք։

Ողջոյն Գաղղիա իր վառ ըղձիւքը ձեզի հետ է, և աշ-
խարհ ամենայն ձեզի կը հայի։ Մեր յաջողութիւննե-
րէն կախումն ունի ազատութեան և քաղաքակնու-
թեան վիճակը։ Սմենայն ոք իր պարտքն ընէ։ Բանա-
կաց Տէրը մեզի հետ պիտոր ըլլայ »։

Յաջորդ օրը բանակը քննելու պտըտեցաւ, ապա շըր-
ջակայ տեղերուն այց եղաւ, և յուլիսի 30ին օրը բա-
նակին լիակատար հրամանատարութիւը վրան առաւ։

Իսկ նաւատորմիղը դեռ ձամբայ չէլած, կայսրու-
հոյն ողջոյնը կ'ընդունէր, որ անձամբ գնացեր էր ա-
նոր համար մանաւոր պատրաստուած յայտարարու-
թիւնը կարդալու։

Այնմհետ Բրուսիացւոց։ Սատովայի դիւցազն թա-
գաժառանգ իշխանն եղաւ առջինը որ չուեց, որպէս
զի հարաւայինն բանակին հրամանատարութիւնը եր-
թայ վրան առնու, որ էր գլխաւորապէս հարաւային
Գերմանիոյ զինուորներէ բաղկացած։

Յուլիսի 27ին Մոնաքօ հասաւ, ուր որ Պաւիէրայի
թագաւորը իր պաշտօնեաներովը մեկտեղ շոգեկա-
ռոյց կայարանը գնացեր էր զինքը ընդունելու։ Պա-
վիէրայի ժողովուրդը շատ ոգեւից ընդունելութիւն
ըրաւ իրեն, և անով իր ազգայնութեան զգացումը
բոլորովին յայտնի ըրաւ։

Գիշերը 'ի պատիւ իրեն, Թէատրոնական հանդէս
մը կատարեցաւ, ուր ինքը թագաւորական ընտանեացը
հետ թէատրոն ներկայացաւ, զգածեալ կերպարանք
մը բերելով իրեն ուղղուած ջերմ սիրոյ ու յարգանաց
նշաններուն։

Յաջորդ օրը իշխանը Շղուղքսբուրգ գնաց, ուր Վիր-
դեմպերկի թագաւորը և թագուհին զինքը մեծ յար-
գութեամբ ընդունեցան, և ժողովուրդը անպատմելի
ուրախութիւն ցուցուց։ Նման ընդունելութիւն գտաւ
նաև Քարլսրուհէ, և բոլոր Գերմանիոյ հարաւայինն
քաղաքները ուակից անցնելու եղաւ։

Բրուսիոյ թագաւորն ալ յուլիսի վերջին օրը չուեց
բանակը երթալու, Պիսմարքը հետն ունենալով։ Մայ-
րաքաղաքը թողլէն յառաջ թագաւորը ժողովրդեան
յայտարարութիւն մը ըրաւ, որով իր երթը խմցնե-
լով, քաղաքական յանցաւորաց ներումն կը շնորհէր։

Օգոստոսի 2ին Մակոնցա հասաւ, ուսկից զինուո-
րաց համառօտ խօսք մը ուղղեց.

« Բոլոր Գերմանիան, ըսաւ, համակամ զինեալ է
ընդդէմ մերձակայ տէրութեան մը, որ յանկարծակի
և առանց պատճառի մեզի դէմ պատերազմ հրատա-
կեց. գործը՝ հայրենիքը, մեր պատիւը և մեր ընտա-
նիքները պաշտպանելն է։ Ես այսօր ընդհանուր բա-
նակին գերագոյն հրամանատարութիւնը վրաս կ'առ-
նում, և անխոռով այս կռուին ձեռք կը զարնեմ, ինչ-
պէս նաև մեր հարք ուրիշ անգամ Նոյնպիսի պարա-
գայից մէջ Նոյնը փառաւորապէս գլուխ տարեր են։
Բոլոր հայրենիքը ինծմով հանդերձ, ձեր վրայ լիովին
վստահութիւն ունի։ Այսուամենայնիւ մեր արդար իրաւանց
հետ պիտոր ըլլայ »։

Օգոստոսի սկիզբը ուրեմն երկու հակառակորդ զո-
րքայազունք պատերազմի դաշտը հինջած էին, ուր ար-
դէն երկու բանակներըը դիմացէ դիմաց Ճակատեալ
կը գտնուէին։ Գաղղիացւոց շարժմանց բուն վայրը
Սարազպուրկէն Թիոնվիլ կը ձգուէր, կեդրոնին ունե-
նալով 'ի Պիչ և 'ի Սէնդ-Աւոլտ, երկրորդ ռազմը 'ի
Մեց, առաջին պահեստի զօրքը 'ի Նանսի, և երկրոր-
դը՝ 'ի Շալոն։

Այսոր ախոյեան կեցեր էր Բրուսիացւոց Ճակատը,
հռենոսեան քառապատնիշէն յետած, որ ձևացած է
Սաարլուիի, Լանտաուի, Մակոնցայի և Քոպլէնցի բեր-
դերէն։ Իբր պատնէշ ունէր իրեն զԱաար գետը, և
մէկ կողմէն զՄոզել գետը օգնական, միւս կողմէն
զՀռենոսը. Մակոնցայի կամուրջէն վրայէն ալ դէպ 'ի
նոյն Հռենոսը նահանջման միջոց ունէր։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Քաղաքատեսական կռիւ։

Մինչդեռ երկու բանակները հրացանի ու թնդանօթի միջոցաւ խնդիրը քննելու կը պատրաստուէին, քաղաքատեսութիւնը իր յատուկ զէնքերովը կռիւը յառաջ կը տանէր։

Երկու հակառակորդներէն իւրաքանչիւրը կը ջանար միւս տէրութիւնները համոզել, թէ իրաւունքն իր կողմն է։ Եւրոպիոյ պետութիւնները, ոմն աձնապարելով և ոմն դանդաղելով, վերջապէս ամենը յայտնի ըրեր էին թէ չեզոք կ'ուզեին կենալ Գաղղիոյ ու Գերմանիոյ ըլլալիք կռուին մէջ. բայց և այնու հանդերձ ոչ փափաք և ոչ յոյս կը պակսէր երկու հակառակորդաց իրենց բարեկամ ու դաշնակից գտնելու։

Քաղաքատեսական կռիւն ուրեմն Եւրոպայի խորհրդարանաց մէջ իր աղաղակները կը շարունակէր, փոխանակ որ զինուց շառաչն հարկ էր լռեցնէր պաշտօնական շաղփաղփը. և այս խօսից կռուին մէջ, դրեթը, ծանուցմունքները և հեռագրալուրջն, քան զհրացանից կրակը երազային մեկմեկու կը յաջորդէին։

Մէջ տեղը Թագաւորին բուն բանակն էր, որուն սպայակոյտին գլուխն էր Մօլտքէ զօրավարը. իսկ երկու կողմը էին ազքայազուն իշխանները, որոնց յանձն էր մէկմէկ բանակի խմբի հրամանատարութիւնը։ Աեդրոնը ուրիշ մէկ բանակի խումբ մըն ալ կար, որուն հրամանատարն էր Եդայմակ զօրավարը, Բրուսիոյ հինաւուրց ու քաջ զօրականներէն մէկը։ Հիւսիսային ծովուն բանակը, որ ծովեզերեայց պաշտպանութեան որոշեալ էր, Ֆօկըլ Ֆօն Ֆալբընշդայն զօրավարին առաջնորդութեանը յանձնուած էր։

Գաղղիոյ խորհրդարանը կը պնդէր թէ Բրուսիան Հօհենձոլլէռնն իշխանին թագընտրութիւնը գաղտնի կերպով պատրաստեր էր, որպէս զի բռնադատէ Գաղղիան եղած լինցած գործը ընդունելու. ուստի և Գաղղիան, բոլոր այն ժողովրդոց դատը վրան առեր էր, որ թագաւորական տան մը անհամեմատ մեծնալէն իրեն պէս վտանգի մէջ կը գտնուէին, ինչպէս նաև Նոյնպիսի դիպաց մէջ Ռուսիան ալ, Անգղիան ալ ըրած էին։

Կ'ըսէր դարձեալ թէ անցեալ տարուընէ 'ի վեր (1869) Պէնեդէդդի Գաղղիոյ դեսպանը խնացուցեր էր Պէռլինի խորհրդարանին, թէ Գաղղիան չէր կրնար հաւանիլ որ Բրուսիայի իշխան մը Սպանիոյ վրայ թագաւորէ. առ որ պատասխաներ էր Պիսմարքը, թէ պէտք չէր Գաղղիա անհանգիստ ըլլալ անանկ բանի մը վրայ որ նոյն իսկ ինքը չըլլալու բան կը դատէր, և նաև Թիլ անուն միւս պաշտօնեային իր պատուոյ խօսքը տուեր էր թէ Հօհենձոլլէռնիոց մէկ մը ըլլալու չէր և չէր կրնար ալ Սպանիոյ թագին տէր ընտրուիլ։ Եւ թէ հիմա Բրուսիան, յանկարծակի իր տուած խօսքին նորէն դառնալով, իրապէս պատերազմի պըդիւռ մը տալ էր Գաղղիոյ, որուն և այս յետինս հարկ սեպեր էր ստիպելու որ զինքը ապահովցնէն թէ Հօհենձոլլէռն իշխանին հրաժարումը բացորոշակի և ստոյգ է։

Եւ խօսքին հետևանքը կը բերէր թէ Պէռլինի արքունիքը պատմութեան առջին պատերազմի մը պատասխանատուութիւնն ունէր, զոր կարող էր խափանել և չէր ուզած. և Եւրոպայի դատաստանին բողոքելով, ինքզինքը ապահով կը զուրցէր ժամանակացայ և ապագայից դատաստանին։

Կռամմոնի Թղթին, որուն մէջ մեր հոս համառօտաբար զուրցած պատճառները կային, Պիսմարքը և Թիլ փութացին պատասխանելու, վկայութիւն տալով թէ իրենց ու Պէնեդէդդիին մէջ երբէք Հօհենձոլլէռն իշխանին Սպանիոյ թագաւոր ընտրուելու վրայ խօսք մը եղած չէր։

Անոր պատասխանելով դարձեալ Կռամմոն կը հաստատէր թէ 1869ի մարտին Պէնեդէդդիի գիր մը իր և բրուսիացի պաշտօնէից մէջ, նոյն նիւթին վրայօք, եղած խօսակցութիւնները կը պատմէր, և թէ այն վկայականը Բարիզ արտաքին գործոց պաշտօնարանի դիւանին մէջ կը պահուէր։

Այս միջոցիս Գաղղիոյ պաշտօնական լրագիրները խորհրդարանին լեզուն կը բանեցընէին, ջանալով Գաղղիոյ քաղաքավարութիւնը անշահասէր և մարդասէր ցուցընել, և ընդհակառակն Բրուսիայինը յափշտակիչ ու տիրապետող։

Միւս կողմանէ Բրուսիոյ խորհրդարանը կը ցուցընէր թէ որչափ թշնամանադիր էր Գաղղիոյ տէրութեան երևոյթը, որ իր գրգռիչ պահանջմունքներովը զպաշտերազմը անխուսափելի ըրեր էր, նաև յետ ամենայն պատճառանքի վերցուելուն։

Կռամմոն կը պատասխանէր ըսելով, թէ յուլիսի 16ին Օրէնսդրական ժողովքին մէջ իր այն լեզուն բանեցընելուն պատճառն էր ընդունած սաստիկ վերաբերութիւնը. և թէ Գաղղիոյ պաշտօնակալք չէին կրնար իրենց հայրենեաց վստահութիւնը ունենալ, թէ որ Բրուսիայէն ապագային համար բացարձակ ապահովութիւն պահանջելու չըլլային։

Կռամմոն ինքզինքը արդարացնելով այն եղածին համար, որ գաղղիացի դեսպանը ուղղակի Գուլիելմոս թագաւորին գնացեր էր, մինչդեռ նա հանդարտաբար Էմսի ջրերը կը գտնուէր իր առողջութեանը խնամք ընելու համար, իր նոր գրին մէջ կը ծանուցանէր թէ երբ Հօհենձոլլէռնի թագընտրութիւնը հրատարակուեցաւ, և Պէնեդէդդիին հրաման եղաւ որ Բրուսիոյ արքունեաց առջին անոր ընդդիմանայ, ինքն Պէնեդէդդին զՊիսմարքը չգտաւ, Պէռլինէն հեռա-

ցած ըլլալուն, և Թիլ ալ իրեն ըսաւ Թէ Բրուսիոյ տէրութիւնը այս ամէն բանի տեղեկութիւն չունէր, և սորա համար գաղղիացի դեսպանը բռնադատուեցաւ զվէՀը փոխանակ՝ի Պէռլին Հմմ շարունակել, ուղղակի Թագաւորին Հետ խօսելով։

Վերջապէս Կռամոն կը պնդէ ըսելով Թէ Հօհենձոլլէռնի Թագընտրութիւնը կանխաւ խօսակցութեանց նիւթ եղեր էր Գաղղիոյ և Բրուսիոյ արքունեաց մէջ. և 1869ի մարտին գիրը կը Հրատարակէ, որով Պէնեդէտտի Գաղղիոյ խորհրդարանին կը ծանուցանէր Թէ Թիլ գինքը ապահովցուցեր էր որ վերոյասացեալ Թագընտրութիւնը ամենևին խնդրոյ նիւթ չըլլար պիտի։

Ասկա քաղաքագիտական կռիւներուն մէջ որ յառաջախաղաց գնդից նախակռիւներուն Հետ փոխն՝ի փոխ կ՚ըլլան, անակնկալելի և արտաքոյ կարգի դէպք մը կը Հանդիսի։ Բրուսիոյ արքունիքը որպէս զի ցուցնէ Թէ Գաղղիան միայն անսանձ փառասիրութեան մը և մեծնալու անյագութեան մը Համար պատերազմը դրգռեց, և ուրիշ բանի Համար չաւրուեցաւ Բրուսիոյ Հետ եթէ ոչ անոր Համար որ այս յեղափոխութիւնը չուզեց կամակից ըլլալ իրեն իր դրացիներէն կողոպտելուն մէջ, Դայնմարկի և Հիւսիսային Գերմանիոյ յարգարին մէջ Գաղղիայէն առաջարկեալ դաշնից առաջարկութիւն մը Հրատարակել կու տայ, զոր Պէռլինի խորհրդարանը Պէնեդէտտիին բուն ձեռքովը գրած կը պահէ։ Ասկոր դաշնադրութեամբ Գաղղիան Հաւանած կ՚ըլլայ Գերմանիոյ միութեան ընդ իշխանութեամբ Գուլիելմոս արքային, եթէ անոր փոխարէն Բրուսիան ձեռնտու ըլլայ իրեն որ Պէլճիան և Լուսեմպուրգին դքսութիւնը առանայ։

Ասկոր Հրատարակմամբ, քաղաքագիտութեան առենէն գաղանի դաւակցութեանց վրայէն քօղը վերցուելով, Եւրոպայի միւս խորհրդարանաց ծանօթ եղածը կը Հաստատէր, այսինքն Թէ Գաղղիան իր սահմանները ընդարձակելու անձկալով, առենէն աւելի կաթոգին էր յարատեւ Հոգով, Լուսեմպուրգը և Պէլճիան գրաւելու։

Այդպիսի ասոր վրան ստատիկ խոռվեցաւ, որ իրաւամբ իր յատուկ խաղաղութեանը էականագոյն պայման մը՝ Պէլճիոյ անկախութիւնը կը Համարի, և նոյն առաջարկութիւնը Հրատարակուածին պէս, խիզոյն լրտեից խորհրդարանին մէջ խնդիր յուզեցաւ, առ որ պաշտօնակալը պատասխանեցին Թէ նոյն խնդրոյն վրայօք Գաղղիոյ և Բրուսիոյ խորհրդարանաց կողմանէ մեկնութեանց կը սպասէին։

Գաղղիոյ տէրութիւնը, չկարենալով ուրանալ նոյն առաջարկութեանը գոյութիւնը, փութացաւ ծանուցանելու Թէ յիրաւի նոյնը Պիսմարքի և Պէնեդէտտիի մէջ խօսակցութեանց նիւթ եղեր էր, սակայն կայսրը ոչ երբէք Հաւանած էր անոր, և նաև ըսելով, Թէ Պէլճիոյ չեզոքութիւնը միշտ՝ի պատուի ունեցած էր, խօսք տալ մըն էր Թէ նոյնը միշտ յարգել կ՚ուզեր, բաւական էր որ Բրուսիան անոր բռնութիւն մը չընէր։

Բրուսիոյ խորհրդարանը իր կողմանէ գիր մը կը ղրկէ Լիսաբա, որով Գաղղիոյ դեսպանին իրեն ըրած խոստումնագրերը Հաստատելով, կը յաւելու նաև ըսելու Թէ Գաղղիոյ ասոր նման առաջարկութիւններ, 1864ին՝ի վեր սկիզբ ունեցած են, և Թէ յետոյ 1866ին այն տէրութիւնը 300,000 զօրք կը խոստանար Բրուսիայի ընդդէմ Աւստրիոյ, և 6էն միւնչև 8 միլիոն ոգւոյ ժողովուրդ մը իր ընտրութեանը Թողլով, բաւական էր որ Հռենոսի և Մոզելի մէջ տեղ գտնուած երկիրը Գաղղիոյ Թողուր։ Ա՚ըսէ, Թէ այն խոստումնագրերը մերժելէն ետքը, Գաղղիոյ խորհրդարանը 1866ին պատերազմէն ետքը միշտ իր առաջարկութիւններուը շարունակեց, նոյներուն վրայ աւելցնելով զԳերմանիան Բրուսիոյ տալու և զՊէլճիան Գաղղիոյ. և ասոր Հա-

մար Պէնեհէդդին իր գրուածքը ներկայացուց, որ ա-
մենևին հաւանական չէ թէ նոյնը առանց իր կայսեր
հաւանութեանը ըրած ըլլայ։

Պիսմարք խօսքին հետևանքը այսպէս կը բերէ.

« Ես կը մտածեմ թէ կայսրը համոզուած ըլլալով որ
մեր ձեռքովը կարելի չըլլար պիտի Գաղղիոյ հողը ընդ-
արձակել, միտքը դրած է մեզի դէմ պատերազմիլ
նոյնը գլուխ տանիլ։

« Ես նաև պատճառ ունիմ հաւատալու, որ եթէ դաշ-
նադրութիւնը հրատարակուած չըլլար, յետ մեր փո-
փոխ զինուց պատրաստութենէն, Գաղղիա առաջար-
կէր պիտի մեզի որ կանխաւ եզած դաշնադրութեան
դործադրութիւն տանք, մէկ միլիոն աղեկ զինեալ զօ-
րաց միջոցաւ, մինչդեռ ողջոյն Եւրոպան անզէն էր.
ըսել կ'ուզեմ թէ առաջին կռուէն յառաջ կամ էտքը
մեզի առաջարկէր պիտի Պէնեհէդդիի առաջարկու-
թեան հիմնքը վրայ խաղաղութիւն ընել 'ի միասս
Պրէմիոյ։

« Ա.յս առաջարկութեանց քնագրին նկատմամբ այս
դիտելու բանը կը նշանակեմ, որ դաշնադրութեան ա-
ռաջարկութիւնը բոլորովին Պէնեհէդդիին ձեռօք և
Գաղղիոյ դեսպանատան թղթի վրայ գրուած է, և թէ
Աւստրիոյ, Ընդղիոյ, Ռուսիոյ, Պաւրնի, Պաւիէրայի,
Պրէմիոյ, Այսիայի, Իտալիոյ, Սաքսոնիոյ, Տաճկաստա-
նի և Վիրդէմպէրկի դեսպանները և պաշտօնեաները,
որ հոս բնագիրը տեսան, ամենը վկայեցին որ Պէնե-
հէդդիին ձեռագիրն է »։

Եւ այս ազդու խօսքերով կը լմնցնէ։

« Եթէ այսօրուան օրս կայսերական արքունիքը կ'ու-
բանայ բոլոր իր թաւթած Ճիգը, որով 1864էն 'ի վեր,
թէ խոստմնալքներով, թէ սպառնալեօք ջանայ մեզ
իրեն ձեռընտու ընելու, առոր մերկնութիւնը հիմա-
կուան քաղաքականութեան վիճակին մէջ կը գըտ-
նենք »։

Այդ կռամնի գիր մը՝ եղածը վեր 'ի վայր ջրջելու
կը ձգնի, Պիսմարքին ըրածը՝ փորձիչ Սատանային
գործ ցուցընելով։ Գաղղիոյ արքունիքը կը պնդէ թէ
դաշնադրութեան առաջարկութեան հեղինակութիւ-
նը բուն Բրուսիացւոյ է, որոնց Գաղղիոյ տերութիւնը
հաւանութիւն չտուաւ։ Յետոյ ապա անդրադառնա-
լով որ այս մեկնաբանութիւնները աղեկ յարմար չէն
գար դաշինքին առաջարկութեան գոյութեանը հետ,
որ Գաղղիոյ դեսպանին ձեռօքը գրուած է, կը յաւե-
լու ըսել թէ այն առաջարկութիւնը Պէնեհէդդին
Պիսմարքին թելադրութեամբ գրեր է։

Ա.յս արդարացուցմանը հաւատարմացնելու համար,
նոյն իսկ Պէնեհէդդին առ Կռամնն գրած թղթի մը
մէջ առանց երկմտելու յայտնի կը զուրցէ թէ ինքը նոյն
առաջարկութիւնը Պիսմարքին անմիջական թելա-
դրութեամբը գրեր է, որ ուզեց պահել զայն որպէս
զի թագաւորին ներկայացնէ։

Յետոյ Պիսմարքին թղթին պատասխանելով, գաղ-
ղիացի պաշտօնակալը դարձեալ կ'ուրանայ թէ Գաղ-
ղիան ըրած ըլլայ այն դաշնադրութիւնները, և յի-
շեցնելով թէ Գաղղիան զինաթափ ըլլալը կ'ուզէր,
որուն հակառակ էր Բրուսիան, կը ջանայ այս էտքին
նիս վրայ ձգելու պատերազմին պատասխանատուու-
թիւնը։

« Եթէ ուրեմն, կ'ըսէ ինքը, Եւրոպան զինեալ
ձնայ, եթէ մէկ միլիոն մարդ մօտ է պատերազմի դաշ-
տին վրայ մէկմէկու դէմ զարնուելու, առոր պատաս-
խանատուն Բրուսիան է։ Ինչ ալ ըլլան Պիսմարքին
զրպարտութիւնները, մենք երկիւղ չունինք։ Պիսմարք
իր խօսքը հաւատացնելու իրաւունքը կորնցուց »։

Ա.յսպէս հակաձառութեանց յաջորդէց փոփոխա-
կի մէկզմէկ ստելը, և ստելուն ալ՝ նախատինքները,
որչափ աւելի պատերազմամբ զարնուիլը կը մօտենար,
այնչափ աւելի խօսքերուն կռիւը կը ջերմանար։ Եւ

վերջապէս այս երկուց ալքոնեաց մէկմէկու դէմ յետին խածուածքները, երկուց բանակաց առաջին գինուց հարուածին զուգընթաց քալեցին, և կերպով մը հրաշինուց շառաչիւնին ներդաշնակ հնչեցին։

Մինք այս անարիւն կռուին գործը համառօտիւ պատմեցինք, վասն զի ոչինչ նուազ հետաքրքրական է քան զպատերազմի դաշտին պատահարները։ Այս դէպքս այն ամենասակաւադիւտ առիթներէն մէկն է, որով ամեն մէկը կարող է առանց պատ՝ի պատ ձամբաներով ու մեկնաբանութիւններով ուղղակի և խորը թափանցել այն անխիղճ դաւակցութեանց, փոխոխ խաբէութեանց ու նենգաւոր խորհրդոց յորձանուտը վհին, յորում կը յուզուին քաղաքաւէսութեան խաբէութիւնները, և ուր միլիոնաւոր հոգիք կը դատապարտուին իրենց մտքովին թնդանօթից հարուածներուն մնանելու։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Սաարպրիք։

Որպէս զի որոշ ըմբռնուին այն գինուորական գործերը որ գործադրուելու վրայ էին, և անոնց կարևորութիւնը աղէկ հասկըցուի, հարկ է ստոյգ գաղափար մ՝ունենալ այն դրիցը որ յուլիսի վերջերը երկու պատերազմող բանակները կը գրաւէին։

Գաղղիացիք իրենց գլխաւոր զօրութիւնը Գերմանիոյ սահմանապահին դէպ՝ի երկայնքը բանակեցուցեր էին, հռենոսեան գաւառին և Բալադինայի հանդէպ գծի մը վրայ, որոնց ձախակողմեան թևին վերջին ծայրը Շէոք գտնուելով, և անկէ անցընելով Սէնգ Աւոլտ, Ֆորպախ, Սաարլուին, Պիչ և Վայսէմպուրգ, աջակողմեան դին Լաուտէմպուրգ կը ձգէր. այն առաջին գծին հետևը չորս բերդաքաղաքաց օգնութիւնն ունէին, որ են Թիոնվիլ, Մէց, Ֆալսպուրգ և Ստրազպուրգ։

Մէց, իրենց բուն բանակին ըլլալով, և երկրորդ գծին կեդրոնը գտնուելով, առջինին հետ երկաթուղիով մը հաղորդուած էր, որ ուղղակի Սէնգ Աւոլտ երթալով, և ապա սահմանագլուխը քերելով, Պիչ կը մտնէր և

անկէ Վայսէմպուրկ կ'անցընէր ու Վայսէմպուրկը Սարազպուրկին հետ հաղորդող դծին հետ կը միա-
նար։ Ուրիշ մէկ երկաթուղի մըն ալ Նանսիի մէջէն անցնելով գալն բանակը Սարազպուրկին հետ կը հա-
ղորդէր։

Այսպիսի արագ հաղորդակցութեան միջոցներով, գաղղիական բանակին խումբերը թէ՛ դիւրաւ օդնու-
թիւն ընդունելու վիճակի մէջ կը գտնուէին, և թէ միանգամայն կրնային հեշտաւ իրենց դիրքէ մէկ ծայ-
րէն միւս ծայրը փոխադրուիլ։

Մի և նոյն ժամանակ Գերմանացիք, Գաղղիացւոց դծին հանդէպ, այն անկանոն քաոսպատնէշը կը դրաւէին, որ արևելեան ու հիւսիսային դին ձևացեալ է Հռենոսին, արևմուտքը՝ Մոզել գետէն, և հարաւը Սաար և Լաւդեր գետերէն։ Իսկ իրենց ձախ թևը պարիսպ ունէր զՎոսէմպուրկը, որ էր չեզոք երկիր։ Այսպէս իրենց առաջին դծին օդնական էին Սաարլուիի, Լանտաու, և Հռենոսի վրայ Կերմէշդայմի բերդերը, թիկանց կողմանէ Մանհոյմի և Ռոսլէհոյի ամենամեծ բերդաքաղաքներէն պաշտպանուելով։

Իրենց մէկմէկու հետ հաղորդակցութիւնը արագ կերպով՝ի դործ կը դրուէր Սաարի ձորին երկաթուղիով, որ Տրէվիրիէն կրկին կամուրջը կ'երթայ, և կրկին բաժնուելով, իր ձիւղերէն մէկը Պինկէն կը տանի, իսկ միւսը՝ի Լուտվիկսհաֆէն. այս յետին երկու տեղամասերը երկաթուղիով Մանհոյմի և Ռոսլէհոյի հետ հաղորդուած էին։ Երկու կողմէն ալ, հակառակորդ բանակաց առաջին դծին դրաւած գետինը, քարուտ, անհարթ, անտառախիտ բլուրներով ընդհատուած, անձուկ ձորերով ցցկտած և ջրի հոսանքներով լի էր։

Գաղղիացիք ամենայն պատրաստութիւն կը տեսնէին հակառակորդաց վրայ յարձակելու։ Կայսրը՝ի Մէց իր բուն բանակը, Լը Պէօֆ ու Մոբ Մաոն մի-

րալխաներուն հետ, իր շարժմանց յատակագծին գործադրութիւնը կարգի կը դնէր։ Մաբ Մաոն մի-
րալխաւը այն բանակի խմբին կը հրամայէր որ ամե-
նէն առաջ Թշնամւոյն երկիրը յարձակելու որոշեալ էր։

Ջօրաց գնդերը կազմէին. ամեն պատրաստութիւն լմնցած էր։

Ճարտարապետն Շուլց, միդրայլեւօզը կատարելա-
գործողը, բանակը կը գտնուէր, ուր իր զարհուրելի գործիներուն, դեռ՝ի գործ չդրուած, յետին այցե-
լութիւն մ'ըրեր էր։ Նաև Նեպոլէոն հռչակաւոր վի-
րաբոյժն ալ հոն էր, որպէս զի հանգչայնին ընկերու-
թեան վիրաւորելոց օդնութեան միջոցները կարգի դնէ։

Արևելեան երկաթուղւոյն ընկերութիւնը, որ ար-
տաքոյ կարգի եռագութեամբ զօրքը և պատերազմի մթերքը փոխադրեր էր, նաև զօրաց եռևէն երթա-
լու երկաթուղւոյ պատրաստութիւնը տեսեր էր, որ ոչ միայն զօրաց ունենալի պիտոյից պիտոր ծառայէր, այլ նաև թշնամեաց երկիրը արշաւելէն ետքը հոն տեղի սէաք եղած ձամբաներուն շինութեանը պիտոր ծառայէր։

Բանակին հաղորդակցութիւնները ամէ աւելի դիւ-
րացնելու համար, սահմանապլխին բոլոր գծին վրայ, ընտրեալ սուրհանդակաց փոխոխութեանը համար մանաւոր կայարաններ կարգած էին։ Այս կերպով, յառաջխաղաց գնդից տեղերուն մէկ ծայրէն միւս ծայրը՝ արագաբար կարելի էր երթալ. և այս երագ տեղափոխութիւնը միջոց մըն էր օգտակար լրտեսու-
թիւններ ընելու։

Միով բանիւ Գաղղիացւոց բանակը ամենայն ինչ շարժուն էր, եռանդ և ակնկալութիւն։

Այլ և Գերմանացիք իսկ ոչ ինչ նուազ շարժուն և ոգի կը ցուցընէին։

Թագաժառանգ Իշխանը ձախ դին իր բանակովը, Փրեդերիկոս Կարոլոս ալ դին ուրիշ բանակով մը, Ղեպմէց զօրավարը կեդրոնը, զործունէութեամբ մկկզմէկ կը գեղապանցկին։ Իսկ Թագաւորը իր բուն բանակէն Մոլդքը զօրավարին օգնութեամբը բազմութիւնը կը կարգէր ու բանակին դիրքերը կ'որոշէր։

Բանակին ամէն կողմէն, մանաւոր հեռադրով, ամենայն լուր ու ծանուցում՝ ընդհանուր հրամանատարութեան խորհրդարանը կը հաւաքուէին, և անկէ դարձեալ անհատատալի երագութեամբ ու ձշդութեամբ ամենայն հրաման ատիս անդին կը խրկուէր։

Գործերն այսպէս ըլլալով, և Գաղղիացիք իրենց պատերազմի յատակագիծն որոշած ըլլալով, և հատատուն մնքերնին դրած Բրուսիացւոց երկիրը արշաւելու, Թշնամեաց գծէն անդին անցնելու կը պատրաստուէին։ Յուլիսի 30էն յ'ի վեր, ինչպէս ըսինք, փորձ փորձեր էին Սաարպրիքէին տիրելով առաջին քայլ մը ընելու, բայց չէին յաջողած։

Սաարպրիք Բրուսիոյ Հռենոսի գաւառաց քաղաքներէն մէկն է. վիճակի մը գլխաւոր քաղաք է, և մօտ 9000 բնակիչ ունի։ Սաար գետին վրայ շինուած է, և հոսկի կողմէն անտառալից բլուրներով շրջապատեալ է։ Յուլիսի 30ին Թիոնվիլ գըտնուող գաղղիացի զօրաց բաժնէն մէկ մասը Սաարպրիքի բլուրներուն մօտերեր էր։ Սբիչէր լերան վրայ Թնդանօթից հրետանի մը յարմարցուցած ըլլալով, հետևակաց երկու սիւնակ յառաջ խաղացին և Բրուսիացւոց յառաջապահ խաղաց գնդից ձիաւորաց վրայ սկսան կրակ Թափել։

Ի սկզբան Գերմանացի հեծելազօրը տեղն տալով սկսաւ հետ քաշուիլ, այլ ապա հետևակազօրը վրայ հասնելով սկսաւ Գաղղիացւոց վրայ սաստիկ կրակ Թափել, անանկ որ վերջապէս Գաղղիացիք բռնադատուեցան հետ քաշուիլ։

Այն անցաղոց փորձէն երեք օր հետը Գաղղիացիք

նորէն դէպ 'ի Սաարպրիքէին նոյն կողմը յարձակեցան։

Օգոստոսի երիկուքին Ֆրոսար զօրավարին հրամանատարութեանը տակ եղած բանակի խմբէին բաժին մը Ֆորպախէն ելլալով յառաջ խաղաց, և միջօրէին ժամ մը յառաջ սահմանապահը անցնելով դէպ 'ի այն բլուրները քալեց՝ որոնց վրայ Շդէհնեվալ և Ակրսվայլէր գեղերը շինուած կան։

Այն զօրաց բաժինը երկրորդ բանակի խմբէին երկրորդ բաժինն էր, որուն հրամանատարն էր Պազաեր զօրավարը. անոր հետ մէկտեղ կայսրն ալ կայսրուհուն հետ յառաջ կը քալեր։

Այմենէն յառաջ քաղքին առջևը հանդիսները, և ա նոր պաշտպանութեան դէմ հրացանի կրակ Թափել սկսողները 66ր և 67ր ռազմիկ գնդերն էզան։

Սաարպրիք բոլորովին անպարիսպ քաղաք մըն է, ամենևին ամրոց մը չունի, և շրջապատ բլուրք իր վրայ կ'իշխեն։ Ուստի իբր զինուորական հիման կէտ մը սեպուած չըլլալով, մէջի պահապան զօրքը շատ քիչ էր. 750 մարդ կար մէջը, որ է ըսել երեք ընկերութիւնք 40ր ռազմիկ գնդին, 5րդ, 6րդ, և 7րդ, ու երկու Թնդանօթ ունէին։

Թէպէտ և Գաղղիացիք բազմաթիւ էին, ի վերայ այսր ամենայնի Բրուսիացիք աղէկ դէմ կեցան, Թշնամեաց երկու յառաջադէմ գնդից Թափած կրակին սաստիկ կրակով պատասխանելով։ Քիչ առենէ այս երկու գունդից հետևէն հասան նաև 8ր և 23ր ռազմիկ գնդերն ալ, և այնպէս Սաարպրիքէին վրան նայող բլրոց տիրեցին։ Մի և նոյն ժամանակ բլրին մէկ կողմը կանեէօր զօրավարը իր Թնդանօթները կը շարէր, և այնպէս քաղքին վրայ սկսան ամենայն ուղղութեամբ կրակ Թափել։

Ի վերայ այսր ամենայնի Բրուսիացւոց պզտի պահապան գունդը իր պաշտպանութիւնը կը շարունակէր։

Բայց վերջապես Սիքերենի բարձրաւանդակաց վրայ միդրայեւօզևերուս հրեւանի մը յարմարցուեցաւ ներ-կայութեամբ կայսեր, որ նոյն փոքձին նեւրկայ դըտնուելու շատ կը փափաքէր: Միայն յետ որ այն զարհուրելի մեքենայք սկսան գործածուիլ և յետ որ Գաղղիացւոց դէմ դիմացեր էին և զինուորական պատիւը ազատեցուցեր էին, քաղքէն ելան հեռացան: Ա-յս գործս կէսօրուընէ երկու ժամ առաջ տեղի կ'ունենար:

Մի և նոյն առեն Պազէն Մարաջախտին խմբէն զօրաց հատուած մը Սաարլուիի և Սաարպրիքի մէջ տեղանքը սահմանապլեկն անդին անցաւ, որ նոյն կողմի թշնամեաց զօրութիւնը դիտէ: Բրուսիացի հետեւակ թիւրախացիր հրացանաձգաց հանդէս պէտով, Գաղղիացիք անոնց վրան սկսան սաստիկ հրացանի կրակ թափել, և շատ մը ժամանակ շարունակեցին. սակայն ապա առանց մնանաւոր յաջողութեան մը ետ քաշուեցան:

Սաարպրիք ձեաց առանց զօրաց, որովհետեւ Գաղղիացիք Սաար գետին ձախակողմեան եզերքին վրայ բանակեալ ձեացին: Իսկ Գերմանացիք հիւսիսային կողմի բարձրաւանդակաց վրայ քաշուելով կը հասկանային, անարատ պահելով իրենց հաղորդակցութիւնը Մէրցիկ և Սաարպուրկ տեղեաց հետ, ինչպես նաև բոլոր իրենց բանակին հետ մինչև Գերեվիրի:

Նաբոլէոն և իր որդին յետ կուգուին հանդիսատես ըլլալուն, Մէց՝ բուն բանակը դարձան, ուր հասան կէսօրուընէ ետքը ժամը չորսին:

Կորուստը երկու կողմանէ ալ գրեթէ հաւասար եղաւ. քանի մը մեռեալ, և մօտ վաթսուն վիրաւոր իւրաքանչիւր կողմանէ. և այս նշան մըն է թէ Բրուսիացիք ամուր դէմ կեցան և կանոնաւոր կերպով ետ քաշուեցան:

Սկսեալ Օգոստոսի 2ին օրը Թէպէտ Գաղղիացիք յաղթականք, այլ անանկ մեծ նշանաւոր յաղթութիւն մը չէին ըրած, թէ թշնամեաց սակաւաթիւ ըլլալուն համար, և թէ գրաւած դրից մեծ կարեւորութիւն մը չունենալուն համար: Եւ ոչ կրնար զարմանալ թէ իրենց դիտած վախճանին հասած ըլլային, որ կ'երեւար թէ Բրուսիացւոց առաջին գծին հաղորդակցութիւնը կտրելն էր. վասն զի Թէպէտ և իրենք Սաարպրիքի բլուրներէն Գրեվիրի գնացող երկաթուղւոյն կը տիրեին, բայց և այնպէս Բրուսիացի յառաջախաղաց զօրաց այլևայլ կէտերուն շարունակեալ հաղորդակցութիւնը չընդհատեցաւ:

Ի վերայ այսր ամենայնի այս յաղթութենէն ետքը, Մէյի բուն բանակէն, և նաև կայսեր խորհրդարանէն դէպ 'ի Բարիզ թղթոց շարք մը սկսաւ խրկուիլ, որոնց մով կուուին ելքին և ձեռք բերած առաւելութեանց կարեւորութիւնը կը զուրցուէր:

Զօրաց թափը, գաղղիական զինուց առաւելութիւնը, միդրայեւօզևերուս հրաշալիքը, ամեն բան միով բանիւ կը յիշուէր. մինչև նաև չորեքտասանամեայ իշխանին կուուին ներկայ գտնուելով ցուցած մտաց աշխուժութիւնը և պաղարիւնութիւնը, զոր իր հայրը իբր 'ի տեսարանի հանդիսակից ըրեր էր:

Հեռագիր մը այս ետքի դէպքը այսպէս կը զուրցեր.

« Լուդովիկ կրակի միջոցին առաւ:

« Մենք առաջին գիծը կը գտնուէինք, այլ գնտակները և ռումբերը մեր ոտքը կ'իյնային:

« Լուդովիկ իր քովը հնկած գնտակ մը առեր կը պահէ:

« Կան զինուորներ որ զինքը անանկ հանդարտ տեսնելով կու լային »:

Օգոստոսի 2ին իրիկուան դէմ լուրը հասաւ Բարիզ, և ամեն օրագիրը անսովոր թերթիկներով հրատարակեցին: Քաղաքը դրօշակներով զարդարուեցաւ,

ամեն դին հայրենական երգեր կը լսուէին, և արդէն Սաարլուիի առմանը վրայ կը խօսուէր, ինչպէս թէ անմիջապէս Սաարպրիքէն եռքը կարգը անոր կու գար։

Երևակայութիւնները տաքնալով, արդէն իսկ իրը անխուսափելի կ'երևար յաղթանակին լուրը, և գաղ ղիացւոց արծուէդրօշքն մերձ ընդ մերձ պէռլինու փողոցաց մէջ կ'երևակայուէին։ Շահասիրութիւնն իսկ չմոռցաւ իր մասն հանել նոյն շքեղ լուրէն. երկրորդ օրը Բարիզու տարազահնարքն Սաարպրիք գլխարկ մը կը հնարէին, երկնագոյն երանգով, վրան իրը զարդ գաղղիական եռագոյն ծոպն ունենալով հանդերձ մանիշակով մը, անշուշտ մանուշակը Նապոլէոնեան տոհմը այլաբանող ծաղիկն է։

Բայց աւաղ. այսչափ ուրախութիւն և ակնկալիք, անակնկալի ձախորդութեանց վաղահաս լուրերուն մէջ պիտոր ընկղմէր։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Վիեննպուրկի առուտուր։

Մինչդեռ գաղղիացիք, օգտակար ժամանակ կորսընչելով իրենց Սաարպրիքի յաղթութեանը վրայ վերստահացած կը հանդչէին, Բրուսիացիք իրենց յարձակման յատակագիծը կարգի դնելու կ'աշխատէին, որուն համար առաջնորդները ամենայն խմաստուն զինուորական շարժմունք կ'որոշէին, և ենթակայք ձշդիւ և հլութեամբ կատարելու կը փութային։

Նախ Գերմանիոյ բոլոր զօրութիւնը Բոպլէնցի և Մանհայմի մէջ տեղ հաւաքելով, պատրաստուէցան դէպ յառաջ խաղալու։ Զախ կողմն Փրեդերիկոս Գուլիելմոս թագաժառանգ իշխանը, աջ կողմն իր հօրեղբօրորդին Փրեդերիկոս Կարոլոս, Գաղղիացւոց դէմ երկու այլևայլ կէտերու վրայ պիտոր յարձակէին, ու զանոնք զարնելով Թիւնամեաց հողուն վրայ պիտոր միանային։ Այս վախճանին համար թագաժառանգ իշխանը իր բանակը, որ Հարտտայիմ Գերմանիոյ զօրքերէն և Բրուսիացւոցմէ բաղկացած էր, դէպ 'ի Գաղղիացւոց աջ թևին գծին վրայ քշեց։ Այլ զին Լանտաւի բերդին յետաձ, և ձախ զին Ռաշդատի

բերդին վրայ, իր նահատակ գնդերը սահմանապլխէն ատոիճանաբար մէկ հրացանաձիգ հեռաւորութեամբ մէկմէկէ շարեց։

Նոյն ժամանակ Փրեդերիկոս կարգաց ալ իր բանակը կը Սաար գետին ափունքը Դրէվիրիէն դէպ՚ի Սաարլուի և դէպ՚ի Սաարպրիք կը բանակեցնէր։

Օգոստոսի 4ին Փրեդերիկոս Գուլիելմոս իշխանը, յանդուգն և երագ շարժմամբ, սահմանապլուխը կ՚անցընէր դէպ՚ի Վխեմպուրկի ամրոցները երթալով, որ այն կողմի անցքը կը պաշտպանէին։

Վխեմպուրկ 6000 բնակչաց պզտի քաղաք մըն է, և Սաորին Հռենոսի գետափն վիճակի մը գլխաւոր տեղին։ Լաւդէր գետին ափանցը վրայ շինուած Վոժ լերանց ոտքը, Սարագպուրկէն 58 հազարամեդր հեռու է, և սահմանապլխէն մէկ հազարամեդր ապդին կ՚ինայ։ Իր մէջէն կ՚անցնի այն երկաթուղին որ Սարագպուրկէն Մանհոյա կը տանի։

Վխեմպուրկ այսօրուան օրս երրորդ կարգի բերդերէն կը համարի, սակայն իր ամրոցները, որ Վխեմպուրկի կամ Լաւդէմպուրկի դիծք կը կոչուին, պատերազմական պատմութեան մէջ հռչակաւոր են։ Այս գծերը պատնիշաց շղթայ մըն է, որ Վխեմպուրկէն, Լաւդէր գետին աջակողմեան ափանց երկայնութեամբը, մինչև Լաւդէմպուրկ մերձակայ քաղաքը կը ձգին, և անկէց ալ անդին մինչև Հռենոս։ Այն պատնէշները, որ փոսերով պաշտպանեալ պատկներ են և պզտի բերդերով ամրացած, 1703ին Վխլար զօրավարը կանգնեց Աւստրիայի պաշտպանութեանը համար։

Վխեմպուրկ քաղաքը իր դիրքը պատճառաւ շարունակաբար պատերազմի աւերմանցը նպատակ եղաւ 1677, 1703, 1744, 1793, 1813, 1815 տարիներըը, և նաև այս 1870ի պատերազմին ալ։ Վխեմպուրկի մօտ եղած անցեալ ժամանակաց կռիւներուն մէջէն

1793ին կռիւը եղաւ նշանաւոր, ուր Գերմանացիք տիրեցին նոյն քաղաքին, և ապա նորէն Գաղղիացիք անոնց վրայ ելլելով դարձեալ ձեռք ձգեցին նոյնը։

Վխրմներ Աւստրիայի զօրավարը 1793ին հոկտեմբերի 13ին, Գաղղիացւոց Հռենոսի բանակը կոտրելով, որուն հրամանատարն էր Պոհառնէ զօրավարը, տիրեր էր անոր. սակայն նոյն տարուան դեկտեմբերի 20ին Բիշկռիւ հռոմարակապետական զօրավարը Աւստրիացի և Բրունսիացի դաշնակիցները կոտրելով, նորէն տիրեց Վխեմպուրկի, զթշնամիները Հռենոսի ափունքը մղելով։

Այս տարուան Օգոստոսի 4ին Վխեմպուրկի ամրոցներուն պաշտպանութիւնը Տուէ բաժինին յանձնուած էր, որ մանր էր Մաք Մահոն զօրավարին բանակի խմբին, որմէն կը ձևանար Գաղղից բանակին աջ թևը, և որուն բուն բանակն էր՚ի Սարագպուրկ։

Վխեմպուրկի չորս կողմը բանակող Տուէ բաժինը դրեթէ տասը հազար մարդու չափ կար, և բաղկացած էր 74ր և 50ր ռազմի գնդերէ, 16ր հետևակ որսորդաց վաշտէ, դիւրքոններու գնդէ մը և մէկ ձիաւոր որսորդաց գնդէ։ Հազիւ թէ քիչ մը կը լսնար, մէկէն գերմանացի բանակը, որ գիշերը Լաւդէր գետին ափունքը քերող պզտի անտառին մէջ իր գնդերը հաւաքեր էր, իր յառաջապահ դունդը Գաղղիացւոց դէմ յառաջ խաղացուց։ Գաղղիացիք հազիւ թէ Գերմանացի գնդերը Շուայնհինկէնի բարձրաւանդակայ վրայ տեսան, որ Պաւիէրայի սահմանապլխին առաջին գեղն է, իսկոյն կռիւը սկսաւ։

Նախ և առաջ թշնամւոյն վրայ յարձակողը՝ պաւիէրացի բաժինն եղաւ, որուն հրամանատարն էր Պոթմէր զօրավարը, որ արագաբար բերդին պատնէշներուն վրայ քալեց։

Նոյն ժամանակը Բրունսիացւոց թնդանօթները բերդոց վրայ յարմարցուելով, քաղքին վրայ գնդակներ

լու անձրև մը սկսան թափել. և քիչ ատենուան մէջ Փրեդերիկոս Գուլիելմոս իշխանին բոլոր բանակը բուն կռուին տեղը կը հասնէր, որ երեք բանակի խմբերէ բաղկացած էր, բրուսիացի հինգերորդ և մեստասներեքորդ խմբերէ, և պաւիէրացի երկրորդ խմբէն։

Բրուսիացի հինգերորդ խմբին հրամանատարն էր Փիրխպախ զօրավարը, և երկու բաժիններէ կը բաղկանար որոնց հրամանատուք էին Ոայնպատրն և Շմիտ զօրավարները։ Ա՛յն խմբին վերաբերեալ գնդերն էին Բոզընի հետեւակազօրաց 58ր և 59ր գնդերը, Տարաւային Բրուսիոյ Կռանդպիէռիոյ 67ր գունդը, Թագաւորին Կռանդպիէռիոյ գունդը, ատորին Շլէզվիոյ 46ր և 47ր գնդերը, և Վէսդֆալիոյ հրացանաւորաց 37ր գունդը, հանդերձ ձիաւորներով և Թնդանօթներով։ Բրուսիոյ բանակին մեստասաներորդ խումբը՝ որուն կը հրամայէր Ֆոն Պոզէ զօրավարը, և Շախդմայեր և Կէրսդորֆ զօրավարներուն բաժիններէն կը բաղկանար, կը բովանդակէր Բոմերանիոյ մէկ գունդ մը, Դուբինկիոյ երեք գունդ, երեք Սլեսիայի, մէկ մը Նասաւի, և մէկ վաշտ մը ասսիացի որսորդաց, հանդերձ Թնդանօթներով և հեծելազօրով։ Իսկ Պաւիէրայի բանակին երկրորդ խմբին հրամանատարն էր Հարդմանն զօրավարը. և բաժիններուն հրամանատուք էին Վալթերը և Պոթմէր զօրավարները. ասոնց մանուակից էին նաև շատ մը պատրոյգի և վիրադմպերկցի զօրախմբեր։ Բոլորը մէկէն գերմանացի զօրքը 80,000 մարդէ աւելի էր։

Պոթմէր պաւիէրացի բաժինը, բանակին յառաջապահ գունդն ըլլալով, ինչպէս ըսինք, առաջինը եղաւ Վխէնպուրկի ամրոցներուն վրայ յարձակելու։ Միւս կողմանէ գաղղիացի զօրաց գլուխն էր Տուէ զօրավարը։

Բրուսիացւոց առջեւ 3ր խումբը յառաջ խաղաց, և մի և նոյն ատեն 11ր խմբին մեծ սիւն մը Գաղղիացւոց աջ թեւին վրայ յարձակեցաւ, և նոյնպէս ուրիշ մըն ալ ձախ թեւին վրայ։ Թէպէտ և պաւիէրացի բանակի

խումբը բրուսիացի երկու խմբերէն զատ էր, գերմանացի զօրքերը անանկ կերպով շարուած էին, որ պաւիէրացի գնդերը ամեն տեղ Բրուսիացւոց գնդերուն քովը գտնուին։ Ա՛յս ձարտար տրամադրութիւնը ապէկ հետեւանք մը ունեցաւ, վասն զի երկուքին ալ նահանջողութեան ոգին գրգռեց, փոխոխակի իրենց վստահութիւնը տեղընելով։ Ուստի և Բրուսիացիք և Պաւիէրացիք նոյն յարձակմանը մէջ թափով և անվհատութեամբ մեկզմեկ կը գերազանցէին։ Ա՛յլ եթէ այն առաջին բազմութեան երեք կողմանէ բրած յարձակումը զարհուրելի էր, գաղղիացւոց բրած պաշտպանութիւնն ալ յուսահատական էր, որոնք թուով քիչ էին, և միայն բերդերուն պաշտպանութիւնը ունէին։

Խառնուրդը ամեն դին կատաղի և արիւնահեղ կ'ըլլայ։ Գերմանացիք պատնիշից գօտին կ'անցնէին. Գաղղիացիք այն ատեն հիւղերն կամ տնակները իրենց պատսպարան կ'ընեն, այլ թշնամեաց թնդանօթները կը բռնադատեն զիրենք որ անկէ հեռանան։ Բրուսիացւոց թնդանօթներն ու ռըմբկէնները մեծ ձարտարութեամբ բլուրներուն վրայ յարմարցուելով, ապաքաթար հարուած հարուածի վրայ մեծ չնդուժութեամբ եռաւ եռաւ կ'արձկէին, անանկ որ գնտակները և ռումբերը Գաղղիացւոց վրայ անձրեւի պէս կը թափուէին։ Վխէնպուրկի զինուորանոցը և ուրիշ շէնքեր այրեցան։

Գաղղիացիք ամեն կողմանէ մղուելով, կամաց կամաց ետ կը քաշուին, երբ յանկարծ իրենց դիւրըռանելուն գունդը վերջին ձիգ մը փորձելու համար կատաղաբար յառաջ կը նետուի։ Ա՛յն կորիճ զինուորները թշնամեաց թնդանօթներուն վրայ կը յարձկին, և թէպէտ գնտակներէն կիսով չափ կը ապականուին, այլ վերջապէս կը հասնին կը տիրանան մէկ հրեւանիկ մը։ Գերմանացիք կը քշեն զանոնք. անոնք դարձեալ կը

դառնան կը տիրանան Թնդանօթին։ Այս առեն է որ բրուսիացի Ալբունի Կառնադիէրներուն գունդը յառաջ մատչելով կը յարձակի դիւրքոնեերուն վրայ ու զանոնք ետ կը մղէ։ Սակայն Գաղղիացիք դեռ ևս կ'ընդդիմանան ու երկուստեք ալ ջարդը զարհուրելի կ'ըլլայ. ամեն դիէն մեռեալ և վիրաւոր վրայէ վրայ կը դիզուին։

Երեք անգամ Գաղղիացւոց բանակը փողերը կը հնչեն զօրաց նշան տալով որ ետ քաշուին, այլ անօգուտ տեղ. վասն զի զինուորները կատեղած ոչ կը լսեն և ոչ ալ հնազանդիլ կ'ուզեն։

Սակայն յանկարծ զօրաց մէջ տխուր լուր մը կը տարածուի. Տուէ զօրավարը ըմբիկէնի մը գնտակէն գարնուելով դաշտին վրայ մեռած կ'ելլայ, և նոյնպէս ալ միւս Մոնմարի զօրավարը կը վիրաւորի։ Այս ձախորդութեանց վրայ Գաղղիացւոց զօրքը, որ յաձախորդութեան բազմութեանը չկրնալ ընդդիմանալ, կը շփոթի. ալ բան մը չկայ որ իրենց ետ քաշուիլը արգիլէ, որ վերջապէս փախուստ կը ձեռնայ։ Բրուսիացւոց ձիաւորները զիրենք հալածական կը տանին։ Պարապ տեղ կայսրերկ լերան վրայ կը ջանան ապահովիլ, որ անվիջապէս Վխտմպուրկի վրայ կը նայի. քիչ առեն Գերմանացիք անոր ալ կը հասնին կը տիրեն։

Գաղղիացիք՝ Սուլցի և Հակընաւի ուղղութեամբ՝ այգեաց և անտառաց մէջ ցիր ու ցան կ'ըլլան, մինչդեռ Թշնամեաց Թնդանօթները միշտ հետևնուն կը հալածեն։ Փիչ մը հեռը Բիժոնիի բլուրը կը ժողովին, որ Վոժ լերանց անցքը կը պաշտպանէ, և անկէ մօտ եղող Պիչ բերդը կ'երթըցնուի։

Տուէ զօրավարին բաժինը երեք ժամ ամբողջ անպատուելի քաջութեամբ Թշնամեաց անհուն բազմութեանը դէմ դրաւ, զոր Թշնամի զօրավարները ձարտար կերպով իրեն դէմ խոներ շարեր էին. երկուստեք ալ ծանր կորուստ եղաւ. Գաղղիացւոց կողմանէ ընդ մեռեալ և ընդ վիրաւոր 800՝ չափ եղաւ, իսկ Գերմանացւոց կողմանէ մօտ 2000՝. որոնց Փիլիպպոս զօրավարն ալ թեթև մը վիրաւորեցաւ։

Գաղղիացւոց կողմանէ աւելի շատ կորուստ ունեցող գունդը դիւրքոնեերունը եղաւ. իսկ Բրուսիացւոց կողմանէ Ալբունի Կառնադիէրներուն գունդն եղաւ աւելի վնաս կրողը. և յիրաւի որ ամենէն կատաղի կռիւը այս դիւրքոնեերուն և Կառնադիէրներուն մէջ եղաւ։

Յաղթական Բրուսիացիք ուղիղ հարիւր դերի առին, մէկ Թնդանօթ մը, վրաններ, զէնքեր, կառքեր և ասոնց կարասիք։ Բայց ամենէն աւելի շահաւորը՝ իրենց այնքան արեամբ շահած դիրքն եղաւ։ Վխտմպուրկի, և հետևաբար Լուդմպուրկի ալ տիրելով, Գերմանացիք Մոզելի հովտին ալ կը տիրանային, և անով Գաղղիացւոց բանակին ձախ թևը կեդրոնէն կը բաժնէին։

Թէպէտ և Գերմանացիք շատ աւելի բազմութիւն էին քան զԳաղղիացիները, ՚ի վերայ այսր ամենայնի Վխտմպուրկի յաղթութիւնը ոչ միայն անոնց զօրավարաց փառք պատճառեց, որ զինուորական արուեստին հմուտ ձարտարութեամբ կարող եղան բազմութեան առաւելութիւնները ձեռք բերել, այլ նաև զինուորաց ալ որ այնքան քաջութեամբ կռուեցան։ Ցիրաւի առանց անվեհեր քաջութեանը և անսխալ շարժմանցը արդիւնք էր, եթէ այնքան ամրոցներու արգելքներովը հանդերձ և թշնամեաց կատաղի դէմ դնելովը, կարող եղան քիչ առենուան մէջ այն կարևոր գործը գլուխ տանելու։

Թագաժառանգ իշխանը կռուին սկիզբէն մինչև եզբը ներկայ էր, ինքը առաջնորդելով գործին, և իր ներկայութեամբը զօրքերը խրախուսելով։

Պատերն Մեծ դուքսը երկրորդ օրը պատերազմի դաշտը եկաւ զինքը տեսնելու։ Ուրախակից եղաւ զօ-

բաց, և մանաւորապէս իր պատմոյն զօրաց, որոնք կռուին մէջ իրենց գերմանացի եղբարց արժանաւոր ընկերը ցուցեր էին ինքզինքնին. պատմոյնքը ալ իրենց Թագաւորը ուրախութեամբ ողջունեցին:

Այսպէս Հասարակաց յաղթութիւնը աւելի սերտ կապով մը միացուց Հիւսիսային և Տարաւային Գերմանայիները: Չկայ բան մը որ աւելի ամուր պնդէ ազգութեան կապերը քան Հասարակաց իրաւանց համար միասեղ կռուած պատերազմները, հաւասար բաժին ընելով վտանգները ինչպէս նաև փառքը:

Գաւլիլեոն Թագաւորը Ֆրանքֆորդէն մանաւանդ հեռագրաւ մը Ազգաւոյժ Թագուհւոյն զեկոյց Վիսմպուրկի յաղթութիւնը: Այն առաջին յաղթութեան լուրը Պէռլինի ժողովրդեան մեծ ուրախութիւն պատճառեց:

Ինձամբ Թագուհին դէպ Կիլն պատուհանէն, հրապարակը խռնած, Լիտենլինդէն մինչև Պրանտէնպուրկի դուռը, անհուն բազմութեան մը աչերիսը տուաւ: Բազմութիւնը ծափահարութեամբ և խլացուցիչ աղաղակներով խնդրեց երկրորդ անգամ լսել Թագաւորին աս Թագուհին խրկած հեռագիրը. և հարկ եղաւ որ պալատականներէն մէկը ելլէ պատուհանը ու նոյնը նորէն կարդայ:

Ընդհանուր ժամանակուան մէջ այն հեռագրին օրինակները հազարաւոր ցրուելով, բոլոր տանց վրայ կը կպցուէին. և նոյն հեռագիրները ամեն դին բարձրաձայն կը կարդացուէին, որպէս կարդալու համար քաղաքացիք այլոց ուր կ'ելլէին, և այնպէս բազմութեան հաղորդելով ու կրկնելով, ամեն տեսակ մեկնութիւններ կու տային անոնց: Այլ բազմութիւնը զգաստութեամբ ու ծափահարութեամբ միշտ դէպ'ի հրապարակ վազելով կը դիմաւէր, այնչափ որ թմբկահարները ճառող նեզքնեը եղած անկեան անցքը բոլորովին խափանեցան:

Պատուհանները զրօշակներով զարդարուեցան, յանկարծական լուսաւորութեան մը փայլը ճառագայթեց, և հայրենեաց, բանակին, Թագաժառանգ իշխանին ուղղուած կեցցէի աղաղակները, բոլոր գիշերը քաղքին փողոցներուն մէջ հնչեցին:

Սակայն այս հասարակաց ուրախութեան մէջ Թշնամոյ դէմ նախատանաց ձայն չլսուեցաւ. ամենուն կիրքը Նաբոլէոնին դէմ զրգռեալ ըլլալով, Գաղղիացոց ազգը դեռ ևս կը մեծարէին:

Բրուսիացի ժողովուրդը կը տեսնէր որ այն առաջին յաջողութեամբ իրենց Թագաւորին խօսքերը կը հաստատեին, Թէ Աստուած մեր արդար իրաւացը հետ պիտոր ըլլայ: Եւ իրենց առջին անոր յարգը աւելցնողը այս էր, որ յաղթութեան մէկ մասը իրենց Հարաւային եղբարց արդիւնք էր: Նոյն պատերազմին մէջ Պաւիէրացւոց ցուցած քաջութեանը վրայ Պէռլինի ժողովուրդը Մինաքոյի ժողովրդեան հաւասար կ'ուրախանար ու կը պանծար:

Մի և նոյն ժամանակ Տրէզտայէն, Համպուրկէն, Ֆրանքֆորդէն, Շտուտքարտէն և Գերմանիոյ բոլոր քաղաքներէն՝ Պէռլին հեռագիրներ կը հասնէին, ծանուցանելով որ ամեն դի գերմանացի ժողովուրդը պատերազմի յաջող սկզբանը վրայ կ'ուրախանար, և հայրենեաց պաշտպանութեան համար իր եռանդը կը նորոգէր:

Իսկ Վիսեմպուրկի պատերազմին մէջ գերուած Գաղղիացիները Եբանտաւի բերդը խրկուեցան: Երբ օգոստոսի 5ին առաւօտը Ֆրանքֆորդ հասան, ժողովրդեան խուռն բազմութիւն մը շոգեկառաց կայարանը խռնած զանոնք տեսնելու կը սպասէր: Ելլզիոյ հեռևակազօրաց 59դ գնդին հատուած մը, մանաւանդ շոգեկառաց խմբով զանոնք կը տանէր:

Գերմանացի ժողովուրդը արժանավայել լռութիւն և յարգութեամբ, ինչպէս վայել էր յաղթուած՝ այլ

կարիճ թշնամւոյ մը, ընդունելեցաւ զանոնք։ Անոնց մէջ էին վերաւորեալները բրուսիացի բժիշկ մը կը դարմանէր։

Ան քառորդ մը ժամանակ որ շոգեկառքը Ֆրանքֆորդի կայարանը դադարեցաւ, քաղաքացիք վուրթեմպերկի թէ բրուսիացի զօրաց և թէ գաղղիացի գերիներուն առատ նախաճաշ մը տալու հացով, երշիկով և գարեջրով։ Երկուքն ալ քանուչորս ժամ՝ի վեր բան մը չէին կերած։ Ցետոյ մեկնելու առենին դարձեալ ծխախոտ և հաց ալ տրուեցաւ գերիներուն իբր պաշար։

Ան այնիւ գթասիրութեան ցոյցը գաղղիացի զօրաց տխրութիւնը փարատեց, և անոնցմէ ոմանք մեկնելէն յառաջ, կացցէ Ֆրանքֆորդ կանչեցին։ Ընդհանուրին սպայները մնածող կերպարանք մը կը ցուցնէին, և անոնց տրտմութիւնը քաղաքացւոց ցուցած ուրախութեանը հետ դառն անհամաձայնութեան մը երեւոյթ կու տար։

Ի վերայ այսր ամի մարդասիրութեամբ հնարհակալ եղան այն բարի քաղաքացւոց ընծայներուն համար։ միայն տարիքը առած գնդապետ մը լուռ կը կենար և կիրքի ձևերով ամեն նուէրը մերժեց։

Գաղղիացի սպայից արտաքին երեւոյթը կը ցուցնէր թէ ինչպիսի վտանգներ անցեր էին այն հերի կռուի ծանր դիպուածներուն մէջ, և ինչպիսի քաջութեամբ կռուեր էին իրենց հայրենական գինուց պարծանքը վեր բռնելու համար։ Անոնցմէ շատը այլ և այլ վիրաց նշանները կը կրէին. մանաւանդ ահկը կը տեսնուէր որ ձեռքին երեք մատները հրացանի մը հարուածով կորսնցուցեր էր։ Յայտնի կ'երեւար որ գերութիւնը չէր կրնար ընկճել իրենց արիական ոգին. և միայն կսկիծ կը կարդացուէր երեսներին՝ որ այլ չկարենային պիտի իրենց պարտութեան վրէժխնդրութեանը մասնակից ըլլալ։

Ան գլուխ ընծայեցին յառաջ Բրուսիոյ Թագաժառանգ իշխանին համառօտ վարքը պատմենք, որ այս 1870ի պատերազմին մէջ առաջին յաղթութիւնը ընելու բաղդն ունեցաւ։

Փրեդերիկոս, Գուլիելմոս, Նիկողոս, Կարոլոս, Գուլիելմոս Գ. Բրուսիոյ Թագաւորին որդին, 1831ին օգոստոսի 18ին ծնաւ։ Ամենայն խնամքով դաստիարակուեցաւ, և առջի տարիներէը իր գլխաւոր ուսուցիչը մայրն եղաւ, Աւգուստէ Թագուհին, Մեծն Կիօթի ամենահմուտ աշկերտուհին։

Սրամիտ և յուսմունս շատ յաջողակ ըլլալով, յետոյ Մաքս Տունքերլէն՝ պատմութիւնը սորվեցաւ, Կոտէկէն՝ բնական գիտութիւնները, և Մոլդքը և Ռօն զօրավարներէն՝ պատերազմին արհեստը։

1858ին ամուսնացաւ Վիկտորիա իշխանուհւոյն հետ, որ Անգղիոյ Թագուհւոյն անդրանիկ աղջիկն է։ Տանիմարքայի դէմ եղած պատերազմին մէջ մասն չունեցաւ, այլ իր առաջին պատերազմական գործերը 1866ին Պոհեմիայի պատերազմին մէջ սկսաւ ընել։

Ան պատերազմին մէջ Փրեդերիկոս Գուլիելմոս իշխանը Օաէրի բանակին գլուխ դրուեցաւ, օգնական ունենալով Պլումենթալ զօրավարը որ էր իր սպայակոյտին գլխաւոր։ Մոլդքը զօրավարին տուած Ճարտար յատակագծին համեմատ, Կլացին վրայէն Ռիզենպիրկէ լերան (լեառն Հսկայից) կիրճը անցաւ։

Իր յառաջապահ գունդը, որոնց կը զօրավարէը Շեդայնմէց, Նախտա և Աքսալից Աւստրիացւոց հանդիպելով, երեք օր շարունակաբար կռուեցաւ հետերնին։ Մի և նոյն ժամանակ Աւստրիացւոց Կասլէնց զօրավարը Դրօզդնատի մօտ գԲրուսիացիները կը վանէր, որոնց հրամանատարն էր Պոնին զօրավարը. սակայն Վիրդէմպէրկի իշխանը Բէօնիկհոֆի մօտ անոր փոխարէն Աւստրիացւոց վրայ յաղթութիւն մը կ'ընէր։ Ան առեն Բրուսիոյ Թագաւորը բանակին կեդրոնի

հրամանատարութիւնը ինքն ի՛ առնու, և Աւստրիա-
ցւոց զօրավարը Պէնեդեկ, Գլամ Կալլասի և Սաք-
սոնեբուրն մէկ դի քաշուելովը, կը բռնադատուի իր
բանակը Քէօնիկրաց և Սատովա ժողովելու։

Փրեդերիկոս Կարոլոսի և Հէրվարթ և Պիդէնֆիլտ
զօրավարաց բանակի խմբերը այս դրիցս մէջ Աւստրիա-
ցւոց վրայ յարձակեցան. Աւստրիացիք Թուռմ բաղ-
մագոյն ըլլալով յաղթութիւնը ձեռք բերելու վրայ
էին, երբ Փրեդերիկոս Գուլիելմոս իշխանը կուգայ
վրայ հասաւ և վիճակը բոլորովին փոխեց։ Վէց ժամ
սաստիկ կատաղութեամբ կռուելէն ետև Աւստրիա-
ցիք բոլորովին յաղթուեցան։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Վէօրթի կամ Ռայշոֆրնի պատերազմը։

Գաղղիոյ տէրութեան Բրուսիոյ դէմ յանկարծա-
կի պատերազմ հրատարակելու զահավիժօրէն շտա-
պը, ընդհանրապէս անանկ կարծել տուեր էր թէ ա-
մեն բան պատրաստած է և արագաբար Թշնամեաց
երկիրը սիտոր քալէ։ Նոյն իսկ իր զօրաց քնաւորու-
թիւնը կարծես թէ խորհուրդ կու տար Գաղղիոյ ա-
րագաբար գործը սկսելու, որպէս զի բոլոր այն առա-
ւելութիւնները ձեռք բերէ, որ արդի պատերազմից
ոճին համեմատ միշտ առջի նետուողը կը շահի։ Սկի-
ւթ աւելի շահաւոր սիտոր ըլլալին դարձեալ այս ա-
ռաւելութիւններս, որչափ որ Թշնամեաց բանակը
դեռ ևս իր շարժմանց կարդաւորութիւնը լրացու-
ցած չէր։

Ընդհակառակն Գաղղիոյ բանակին հրամանատարը
ժամանակ կորսնցնելով՝ դէշ վիճակի մէջ ինկաւ, և
ալ աւելի՛ն վատ գործեց այնու վրնտակաւ որ բա-
նակին ձակատը շատ տարածեց։

Եւ յիրաւի Գաղղիացւոց բանակին ալ Թիւը Սարաջ
պուրկէն մինչև Քոլմար Հռենոսի առջին ըլլալով, կե-

դրոնը Մէց՝ Մոլէլին առջևը, և ձախ թևը Սասրին առջևը մինչև Թիռնավիլին վերը, դրեթէ 150 հազարամեդը երկայնութեամբ գետնի մը վրայ ցրուած կը գտնուէր։

Բրուսիացիք իմացան այն սխալմունքը, և այն առատ ժամանակը որ թշնամին իրենց կու տար՝ օգտեցընելով, բոլոր իրենց զօրութիւնը՝ ի մի զօրաւոր զանգուած խմբելով, այն տկար գիծը որ առջևնուն կար՝ խորտակելու կը պատրաստուէին։

Այս մտածութեանս գործադրութեանը համար սկսան Փրեդէրիկոս Գուլիելմոս և Փրեդէրիկոս Կարոլոս իշխաններուն բանակաց շարժմունքները դէպ՝ ի մէկ կողմն ուղղել, որոնց յետոյ Եդայնմեցի բանակը հետևէը պիտոր, որ բրուսիացի բանակին ձախակողմը անցեր էր։

Նախ, Փրեդէրիկոս Գուլիելմոս, ինչպէս տեսանք, վխեմպուրգ թշնամեաց գիծը խորտակեց, Գաղղեացւոց ազ թևը կեդրոնէն բաժնելով։ Այս գործողութեանս անմիջական հետևանքը այս եղաւ որ Մաք Մահոնին խումբը բոլորովին բանակէն կտրուելու վտանգի մէջ ինկաւ։

Ուստի Մաք Մահոն Մարալախտը չուշացաւ իր խումբը շարժելու, դէպ՝ ի բանակին կեդրոնը ուղղելով, որպէս զի նորէն անոր հետ միանայ։

Սակայն իր այս մտածութիւնը յաջողցնելէն յառաջ, Բրուսիոյ թագաժառանգ իշխանը հասաւ իրեն և բռնադատուեցաւ պատերազմը ընդունելու։ Փրեդէրիկոս Գուլիելմոս շտապաւ վխեմպուրգը թողլով, մինչև Վէօրթ յառաջ քալեր էր, ուր օգոստոսի 6ին առաւօտուն հասաւ Մաք Մահոնին։

Մաք Մահոն, Մահէնդայի դուքսը, Գաղղիոյ մարշալ Նախկին առաջինը որուն հետ պատերազմը պիտի Բրուսիոյ թագաժառանգ իշխանը, դէպքը ուղեր էր որ 1861ին Բրուսիոյ թագաւորին թագադրութեան

հանդիսին մէջ զԳաղղիան ներկայացընէ։ Այս զօրավարիս վրայ էր Գաղղիոյ բանակին մեծագոյն վստահութիւնը, ուստի և առաջին բանակի խմբին հրամանատարն էր։

Մաք Մահոն 63 տարուան կայ։ Ինքը ծննդեամբ արքունի տանէ է, որովհետև իր նախնիքը Խուանտայի թագաւորք նատած էն. և երկու տարի յառաջ ցհնեւանց նուիրակութիւն մը իրեն երթալով, Խուանտոյ թագը նուիրեցին իրեն, խնդրելով որ իրենց առաջնորդ անցնի հայրենական աթոռը ձեռք ձգելու համար. այլ ինքը այն նուէրը մերժեց։

Մաք Մահոն անպատճոյ մարդուն մէկն է, հեղահոգի և քաղցրաբարոյ զինուորաց հետ, որոնց և գիտէ ինքզինքը սիրցընել, ինչպէս նաև ժողովրդեան ու մինչև թշնամեաց ալ։ Խրիմեան պատերազմի մէջ մեծ չարտարութիւն ցուցուց, և գլխաւորապէս Իտալիոյ 1866ի պատերազմին մէջ, ուր գլխովին ազատեց Գաղղիոյ բանակը։ Յետոյ Ալճէրիի կառավար եղաւ։

Երբ վէօրթի մօտ Փրեդէրիկոս Գուլիելմոսի բանակին հանդիպեցաւ, իր հրամանին տակը եղած բանակի խումբը հետևեալ բաժիններէն բաղկացեալ էր.

Տիւրո զօրավարին բաժինը որ երկու ջոկատէ կը ձևանար։ Առաջին ջոկատը Մորէնո զօրավարին էր և անոր մտեր էին 18ր և 19ր ռազմաւոր գնդերը և որոտդաց 13ր վաշտը։ Երկրորդ ջոկատը Բորդի տը Հուլպը զօրավարին էր և կը բաղկանար 46ր և 47ր ռազմաւոր գնդերէ։

Ռաուլ զօրավարին բաժինը։ Առաջին ջոկատը Շէռվիէ զօրավարին էր, և կը բաղկանար 36ր և 48ր ռազմաւոր գնդերէ և ութ որոտդաց վաշտերէ։ Երկրորդ ջոկատը կը բաղկանար զուաւներու երկու գնդերէ և երկու Ալճէրիի հրացանաւոր գնդերէ։

Լարդիք զօրավարին բաժինը։ Առաջին ջոկատ Ֆրասպուլէ զօրավարին. 50ր և 87ր ռազմաւոր գունդ և մէկ

վաշտ որսորդաց։ Երկրորդ Ջոկատ. Երեք գունդ զօսավք և երեք գունդ Ա.ՀԷրելի հրացանաւորը։

Ձիաւորաց բաժին երեք Ջոկատ բաղկացեալ, իւրաքանչիւրը ձիաւորաց երկու գնդէրէ, որոնց հրամանատարքը էին Տը Սէդէյլ, Տիւհեմ և Պանըմէն զօրավարներըը։

Այսոց վրայ աւելցած էին Ա.ոկլ Տուէի գնդին մը նայորդներըը որ Վ.խէմպուրկ կոտրուէցան, ուր և ինքն Տուէ սպանուէցաւ։ Ա.մբողջ բանակին թիւը 50,000 մարդ կը հասնէր։

Փրեդերիկոս Գուլիէլմոսի բանակը նոյն այն էր որ Վ.խէմպուրկ կռուէր էր, որուն վրայ յաւելեալ էր բրուսիայի բանակին 9՝ խումբը, որ Հաննովերի զօրքերէ կը բաղկանար, որոնց կը հրամայէր Ֆոյկ–Ոէց զօրավարը։ Բոլորը միևին հարիւր հազար մարդէ աւելի կար։

Ա.յս մեծագումար բանակաց միևիևու զարնուելու պատմութիւնը ընելէն յառաջ, նախանք ընթերցողաց ձիշտ գաղափար մը տալ այն տեղւոյն վրայօք ուր գործը տեղի պիտոր ունենայ։

Վ.ոգեսեան կամ Վ.ոժ լերանց շղթային որ Ա.լտաիկոյ գաւառին վրայ կ՝իջնէ, երկուստեք Հակընաւի և Վ.իսմպուրկի երկիրներուն մէջ՝ իրը երկու պատնէշք կը ձգի. այն բարձրաւանդակաց մէջինն խոր կիրձեր կը բաժնուին, որ խիտ անտառներով ծածկուած են, և որոնց չորս կողմն Վ.ոժ լերինք միատոլոր մը կը ձևացնեն։

Երեք փոքր գետակներ լեռնէն իջնելով երեք հովիտ կը ձևացնեն, որ երթալով հետ գհետէ աւելի կ՝ընդարձակին մինչև Հակընաւի դաշտավայրը. այն երեք գետերը են Սաւէրպախ, Ֆալքընշդայն և Մոտէր գետակներըը։

Սաւէրպախը Վ.իսմպուրկի և Հակընաւի մէջտեղէն դաշտավայրը կտրելով, Վ.իսլոքի գետը մտնէն կ՝անցնի։ Ֆալքընշդայնը Նիտերպրոնէն կ՝անցնի, և

Հակընաւի մօտ որ կը հասնի, Մօտէր գետը կը թափուի։

Բլրոց երկու մը Սաւէրպախի հովիտը Ֆալքընշդայնի հովտէն կը բաժնէ, և այս երկու հովտաց միևիևէ բաժնուելու կէտին վրայ Ֆրէօշվիլլէր կամ Ֆրայշվիլլէր գեղը շինուած է։ Ֆրէօշվիլլէրէն վեր Ո.այշոֆըն ամանը կայ որ 3000 բնակիչ ունի, և Ա.լտաիկոա մեծ ամուն կը կրէ իր գործարանաց և ձուլարանաց պատճառաւ։ Հին ատեն ամուր պարիսպներ ունէր, որ հիմա շատոնցուընէ՝ի վեր անհետացած էն։ Ա.յն ամառուան բլրոց վրայ ասդիս անդին ցրուած ուրիշ պզտի գեղեր ալ կան, ինչպէս են Նայնվիլլէր, Ֆէօկէրշտալ, Կէրստորֆ, Իլլոսհաուզէն, Կոնդէտ, Մարպրոն։

Ուրեմն երկու բանակաց պատահումը Վոժ լերանց տակը տեղի ունեցաւ, այն հովտաց ու բարձրաւանդակաց խառնիճն մէջ, որ անտառներով ծածկուած է և բազմաթիւ գեղերով ցրցրկնած. կռիւը մեր բոլոր կիշած գեղերուն մէջ ալ տեղի ունեցաւ։ Այսոր համար Գաղղիացիք նոյն կռուին անունը Ո.այշոֆըն կամ Ֆրայշվիլլէրա կը կոչեն, իսկ Գերմանացիք Վ.իօրթ։ Բայց որովհետև միշտ յաղթողն է որ յաղթութեան անունը կ՝որոշէ, այսպէս ալ այս օրուանս անունը պատմութեան մէջ Վ.իօրթ պիտոր մնայ։

Երևակայենք լերան մը երկու կողերը խիտ անտառներով ծածկուած, որոնց մէջէն հովիտ մը կը բացուի, և ուր գետակ մը կը վազէ։ Ա.յսպիսի է այն տեղին ուր գործը կատարուեցաւ։

Ա.ռաւօտեան ատեն ստուերները անտառին կանաչագոյն տերևոց նահմ երանգ մը կը տպաւորեն, մինչդեռ լերանց գագաթներուն վրայ արևուն առջի ձառագայթները կը փայլին. խորունկին ջրերը լուիկ կը վազեն, և շուրջանակի Վոժեանց բարձր գագաթները կարծես թէ բարձրին տեսարանը կը դիտեն։

Չոս տեղւանքս էղաւ որ Թշնամի հետևակաց յա-
ռաջապահ զօրքերը մեկմեկու հանդիպեցան, և շուտ
մը բլլին կողերը հրացանից գնդակներով հնչեցին:
Յետոյ իւրաքանչիւր կողման գնդերը վրայ կը հասնին,
երկուց բանակաց ձախաններըը մեջտեղը կը տարածուին, մինչև նաև Հակընդեմ տափարակը.
վերջապէս կռուին գործը տարածուելով շատ մը փոքր
սահ տեղ կը գրաւէ:

Գաղղիական բանակին խումբը հետևեալ կերպով
շարուած էր.

Առաջին բաժինը իր աջ թևով Ֆոէօշվիլլերի առջին զետեղուած բլլալով և ձախ թևը դէպ՝ի Ոայշոֆըն, անտառին վրայ կը յենուր որ այս յետին գեղը կը պատէ, և երկու ընկերութիւն հատուածեալ ունէր, մեկը՝ի Նայնվիլլեր և միւսը՝ի Ֆէօկերզալ:

Երրորդ բաժնին առաջին զօկատը բլլոյն վրայ կեցած էր, որ Ֆոէօշվիլլերի լեռնէն սկսեալ դարուվարով մինչև Կէատորֆ կը խոնարհի, իսկ երկրորդ զօկատը՝ իր ձախ թևովը Ֆոէօշվիլլեր բանակած էր և աջովը Լլասահաուզէն գեղը:

Չորրորդ բաժինը, երրորդ բաժնին աջակողմը, հատուածեալ գիծ մը կը ձևացնէր, իր առաջին զօկատը Մարսպուռն գեղին առջին բանակեցուցած ունենալով:

Երկրորդ բաժինը՝ երրորդ ու չորրորդ բաժիններուն եռևը հետևանց իջը պահեստի դունդ կեցած էր: Ուրիշ ձիաւորաց զօկատ մըն ալ չորրորդ բաժնին ձախ թևին եռևը բանակեցուցած էր:

Վերջապէս կռիւը սկսելէն յառաջ էօթնեքորդ բանակի խմբին բաժին մը, որոնց հրամանատարն էր Տիւմընիլ զօրավարը, Մաք Մահոնին բանակը հանելով, այն ալ չորրորդ բաժնին հետևը դրուեցաւ:

Առաւօտեան ժամը էօթն էր երբ Գերմանացիք ամամակաբար ինկան Գաղղիացւոց վրայ: Բրուսիացւոց թնդանօթները բլլոց վրայ յարմարուած բլլալով,

շարունակաբար կրակ կ՚ընէին. և մի և նոյն ժամանակ որսորդք իրենց հրացանից կրակը Գաղղիացւոց առաջին և երրորդ բաժիններուն վրայ կը թափէին: Վերջապէս պաբիէրացի առաջին բանակի խմբին առաջին բաժինը, որոնց կը զօրավարէր Մաէֆան զօրավարը, անվեհեր յառաջ խաղալով, Գաղղիացւոց ձախ թևին հետ կռուի եկաւ:

Այն ատոնիկ բաղխման Գաղղիացւոց առաջին բաժինը կը բռնադատուի իր ձախատուն դիրքը փոխելու, որ չըլլայ թէ Թշնամին բոլոր բանակը շրջելով հետևանց առնու:

Այս ատեն Բրուսիացւոց հրետանիքն երթալով կը բազմանայէին, և Սաէրպրաքի աջ կողմի ափանցը վրայ գտնուող Գաղղիացւոց վրայ կրակ կ՚անձրևէին: Ակնօրուան դէմ առջևնեռէն աւելի կատաղի յարձակում մը սկսաւ Գաղղիացւոց աջ թևին դէմ:

Գերմանացի որսորդաց բազմութիւն մը, իրենց ձեռընտու ունենալով բազմաթիւ հետևակազօրաց գունդեր, և վաթսուն թնդանօթէ աւելի պաշտպանեալ բլլալով, որ Կունդրէտի բարձանց վրայ զետեղուած էր, Գաղղիացւոց երկրորդ բաժնին և երրորդ բաժնին երկրորդ զօկատին վրայ յարձակեցաւ, որոնք Լլասահաուզէն գեղը բռնած էին: Այն ատեն խառնուրդը ընդհանուր եղաւ:

Գաղղիացիք ամուր մը դէմ կը կենան, յարձակողները կը վանեն, և անպատմելի թափով յառաջ կը խաղան: Իրենց աւանդական քաջութիւնը սուտ չէն հաներ. դիւրդուսներու երկրորդ բաժինը սլաքաձևն՝ անընկճելի բռնութեամբ վրձնամիքը առջևէն հալածական կը տանի. ուրիշ կողմանէ զրահաւորքը արձակերտան թշնամւոց վրայ կը յարձակին:

Այն բռնն անսանձ բաղխմանց Բրուսիացիք հանդարտաբար ամուր մը կ՚ընդդիմանան: Իրենց տրուած հրամանին համեմատ միախառնն պնդութեամբ յա-

ռաջ կը քալէն. շարժմունքնին այնու վստահութեամբ ու հանդարտութեամբ կը կարդադրուին, ինչպէս սաթրինք խաղացող մը իր քարէրը հանդարտաբար կը շարժէ: Գերմանացւոց թնդանօթները միւս կողմանէ խնամատութեամբ գործածուելով, վայրկեան մըն ալ իրենց հարուածները չեն դադրեցըներ, այլ ամեն կողմանէ զթշնամին կը նեղեն:

Բրուսիացւոց չռաբևիւներր Գաղղիացւոց մեծ մասս կու տան, որ քան զնիդրայեւօզներր աւելի սպառնարար կը կանգնին: Նոր տեսակ մը ռումբ են, վառօդով, գնտակներով, և երկաթի կտորներով լեցուն, որոնք թշնամւոց վաշտերուն մէջ ինկնալով կը ձայթին, ու զարհուրելի կերպով ջարդ կ'ընեն, բազմաթիւ զօրաց կուրծքը վիրաւորելով:

Գաղղիացիք Բրուսիացւոց թնդանօթից և ռումբերէն նեղու կրակին տակ, որ անդադար գլուխնին կը զարնեն, կատաղաբար կը կռուին ու դէմ կը կենան. բայց անօգուտ տեղ. սակաւաթիւք՝ անհուն բազմութեան մը պարիսպը ունին միշտ առջևնին. և բաւական չէ. Ռայշոֆենի դէմ եղող անտառին մէջէն, նոր թշնամի գունդեր դուրս կը յարձակին:

Կէսօրուընէ ետքը երրորդ ժամն է. ուր ժամէ՛ն վեր անդադար կռիւ կը վարի, և երկուստեք խիստ ետ քաշուելու նշան մը չկայ: Բոլոր Գերմանացի գունդերը յանկարծ կերեւնացած, Գաղղիացւոց վրայ անանկ կերպով կը յարձակին՝ որ գլուխնին կը բռնադատեն՛ի հարկէ ետ քաշուելու: Ի վերայ այսր ամենայնի դեռ ևս յամառութեամբ կ'ընդդիմանան, և միայն ժամէ մըն ալ ետքը, ժամը չորսին, իրենց ալ թևը ետ կը քաշուի ու կը կոտրի: Մի և նոյն ժամանակ Գաղղիացւոց զօրացը մէջ ձայնը կը տարածուի թէ թնդանօթից հանքարը հատեր է, և թէ գինուորներն ալ վառօդոյ փամփուշտ չունին: Այս լուրս հռչակելով վհատութիւն մը կը տիրէ ամենուն վրայ ու լքումը կը սկսի:

Գաղղիացիք ետ ետ կը քաշուին, և թշնամեաց վաշտերը գլուխնիք մինչև Վէօրթի տակ կը մղեն. հոն դաշտաց և անտառաց վերջի ծայրերուն մէջ, ինչպէս կրակէ շրջանակի մը մէջ, թշնամեաց թնդանօթներն կը պաշարուին:

Մաք Մահն, նոյն օրուան երկրորդ ձիուն վրայ հեծած, որովհետև առաջինը թշնամեաց գնտակէ մը զարնուելով սպանուեր էր, իր զօրաց մէջն է: Իր ներկայութիւնը կ'ոգևորէ գինուորները, որոնք կեցցէ՛ Մաք Մահն կը կանչեն, և յետին փորձի մը կը պատրաստուին:

Գաղղիացւոց հետևակազօրը դարձեալ երկրորդ անգամ մըն ալ անտառաց վրայ կը յարձակի, ուր գէմինը զարհուրելի կռուով մը ոտն առ ոտն կը բռնադատուի երկու կողմանէ ալ: Հեծելազօրը թշնամեաց վրայ յարձակելով, առջևը ելլողը՝ թրէ կ'անցուսնէ:

Ընդհանուր քաջութիւն: Գաղղիացւոց յետին ձգունքը Բրուսիացւոց խուռն բազմութեանը առջին, ինչպէս պղնձէ որմի մը դէմ անանկ կը խորտակին. մինչդեռ որոտաձայն կը շառաչեն թնդանօթք, ինչպէս անողոք ճակատագիր, գնդակաց կարկուտ մը գլուխնիք կը ջախջախէ: Վերջապէս մարդոց հեղեղ մըն է առջևնուն բոլոր գեռնին կը տիրէ, ու գլուխնիք պատելով առջևէն կը քշէ:

Ժամը հինգ ու կիսուն Գերմանացիք բոլոր բարձրաւանդակաց տիրած էին, և Գաղղիացիք ամեն կողմէն տեղի տալով ետ կը քաշուէին: Այն ատեն Բրուսիացւոց հեծելազօրը արշաւելով կը յարձակի թշնամեաց եռանդն, կը զարնէ ու կը բաժնէ զանոնք: Նահանջը կը շփոթի, զօրքը փախչիլ կը սկսի, կարգերը խառնակելով կը բաժնուին, և ամենայն ինչ բոլորովին ցիր ու ցան փախուստ մը կը փոխուի: Հակընակառ ձամբան փախչողներով լի է, որ գլուխնիք հալածող թշնամեաց կրակին տակ տապնեպաձայն ի'աղաղակեն, կը ձչեն, կը

հայհոյեն։ Գիշերն որ վրայ կը հասնի ալ աւելի կը սաստկացնէ այն ահեղ տեսարանին խառնակութիւնը, շփոթութիւնն ու զարհուրանքը։

Պաւիէրացիք՝ յաղթականք՝ յառաջ կը քալեն ու կը տիրեն Նիտէրպրոնի։ Վիրտէմպէրկի հեծելազօրը Ռայշոֆֆենի շրջակայից կը տիրանայ, զորոնք քիչ մը յառաջ Թիւնաւին կը պաշտպանէր, և անով չորս Թրնդանօթ և շատ մը պաշար ձեռք կը ձգէ։ Ուրիշ բրուսիացի զունդեր յառաջ կը քալեն և ամեն դիմէն նոր զրիոյ կը տիրեն, մինչև որ Վիրտէմպուրկէն ցՀաղընաու բոլոր դիծը իրենց ձեռքն կ'անցնի, և անով՝ բոլոր այն լերանց եռանկիւնը որ Վիրտէմպուրկի, Պիչի և Նիտէրպրոնի մէջ կը պարփակի։

Ա. Լ. Մաք Մահոն մնրաքաղաքը իր բանակի խմբին մնացորդները դէպ ի Սաւերն կը ժողովէ, որ Պիչի և Սարազպուրկի Համբոն մէջ տեղը կը գտնուի։ Հոն կը ջանայ իր ուժը կեդրոնացնելու, Վոժից անցքը գոցելու դիտաւորութեամբ, և այնպէս վտանգի մէջ եղող Նանսին պաշտպանելու։

Ա. յս կռուին մէջ ալ Նորէն Գերմանիոյ Հարաւային բանակն էր որ յաղթական կ'ելլէր, որոնց առաջնորդն էր Փրեդերիկոս Գուլիէլմոս։ Երկու կողմանէ ալ մեծ կատաղութեամբ ու քաջութեամբ կռուեցան հակառակորդք։ Եւ եթէ Բրուսիացիք յաղթող ելան, իրենց Հարտտարագոյն ռազմնկարգութեամբը, և հրամմնոց ու շարժմնոց մեծագոյն կանոնաւորութեամբ էր եղաւ որ կրցան յաղթել։

Երկու կողմանէ ալ կոտորածը մեծ եղաւ։ Գաղղիացւոց կողմանէ երեքէն մինչև չորս Հազար ունեցան ընդ մեռեալ և ընդ վիրաւոր. Գերմանացւոց կորուսը Հինգ Հազարէն աւելի եղաւ։ Երկու կողմանէ ալ շատ մը սպայք վիրաւորեցան կամ մեռան։

Բրուսիացւոց կողմանէ Ցոն Պոզէ զօրավարը վիրաւորեցաւ։ Գաղղիացւոց կողմանէ Ռաւլ և Բոլման զօրավարները կռուի դաշտին վրայ սպանուեցան։

Ռաւլ զօրավարը Սեպաստոբոլի պաշարման մէջ իբր Հազարապետ շատ նշանաւոր եղեր էր, և Ռուսաց Գոտլէպէն զօրավարը ըսեր էր Թէ Ռաւլ իր սմենէն ահեղ Հակառակորդը եղեր էր։ Թշնամւոյն գովեստը, որ յետոյ ապա իրեն բարեկամ եղաւ, իր արդիւնքը կայսեր Հանչցնել տուաւ, որ զինքը Պահպանաց սպայակոյտին գլխաւոր անուանեց։ Շատ անգամ վիրաւորուեր էր. բոլոր իր զինուորական աստիճանները պատերազմի դաշտին վրայ վաստկեցաւ, և Իտալիոյ պատերազմն եռքը զօրավար անուանեցաւ։ Յուրտ բնաւորութեամբ մէկ մարդ էր, քաջախոհ, անվեհեր. 60 տարուան կար։ Ինչպէս վերը ըսինք, Ռաւլ Վէօրթի կռուին մէջ զօրաց բաժնի մը կը հրամայէր։

Բոլման 48 տարուան կար։ Այբրիկէ և Խրիմ ծառայեց, և Ալմայի և Ինքերմանի կռիւներէն եռքը գումարտակի գլխաւոր անուանեցաւ։ Իտալիոյ պատերազմին մէջ Ընտրեալ բաժնին սպայակոյտին գլխաւոր էր. և ապա իբր Գաղղիոյ դեսպանատան զինուորական օգնական պաշտօնեայ Բեռլփուրկ խրկուեցաւ. Հոնկէց Ռուսաց բանակին վրայօք կարևոր գրուածներ Թէ ղրկեց և Թէ հետն իսկ տարաւ Հայրենիքն երբ գտնալու եղաւ։ Հաղարապետէ անցաւ եղաւ Ռանտոն և Նիէլ խորհրդարանին գլխաւոր. քիչ մը ետքը զօրավար եղաւ։ Այդի պատերազմին մէջ Մաք Մահոնի սպայակոյտին գլուխն էր։

Ա. յս կռուին մէջ Գաղղիացւոց կողմանէ մեռնողներուն Թուին մէջ է նաև Ռոպէր Վոկէի կոմսը, որուն Մելգոն եղբայրը բանակը ինչպէս վիրաւորելոց օգնութեան Հանող ընկերութեան սպասարկութեան գլխաւորներէն մէկն էր։ Կռուէն եռքը Ռոպէր կոմսին մարմինը, մէկ քանի բրուսիացի սպայք, որ Պատրն իրեն ծանօթացած էին, Թիւիլհերոն մէջէն Հանեցան։ Փրեդերիկոս Գուլիէլմոս իշխանը տեղեկանալով որ մեռնողին եղբայրը իր բարեբար պաշտամանը պատ-

Հառաջ կուգային տեղը կը գանուէր, գինքը կանչել տուաւ, և աչնուռւթեամբ գինքը ողջունելով, ըսաւ իրեն.

— Պարոն Կոմս, քեզի ցաւալի լուր մը ունիմ տալու։ Կը հասկընաս միթքս։

— Իմ խեղճ եղբայրս, կանչեց մեկէն Գաղղիացին։

— Այո՛, ըսաւ իշխանը, իբր դիւցազն մեռաւ եղբայրդ. մնալինը հոն կեցեր է։

Ուստի Մելգոն Վոկէին հրաման եղաւ որ եղբօրը մնալինը հետ առնէ տանի։

Գաղղիացւոց այն գունդերը որ աւելի կրեցեր էին 6՝ և 47՝ ռազմաւոր գունդերը, և դիւրքոնաներու 3՝ գունդը։ 47՝ գնդին դրօշակը շատ անգամ ձեռքէ ձեռք անցաւ, որովհետև դրօշակակիրը միշտ կը սպանուէր։ Դիւրքոնաներուն հրամանատարը տասնըեօթը վէրք առաւ։

Բրուսիացւոց կողմանէ պատրնգի վաշտ մը շատ կրեց, որ գաղղիացի միդրայեէօզից հրետանիի մը վրայ յարձակելով կրցաւ տիրանալ անոր։

— Իմ վաշտս, կ՚ըսեր ապա այն զօրավարին սպայ մը, կեսը հրետանիին առջևը մնաց, միւս կեսը տիրեց անոր։

Մեկ ուրիշ սպայ մը, դադարման կարճ ժամանակ մը առեն, երկու բրուսիացի զինուորաց մօտեցաւ որ մերոնեները վրայ էին։ Սրուակը իրենց շրթանցը մօտեցուց հարցնելով իրենց թէ ինչպես կը զգային։

— Տէր սպայ, պատասխանեց միւսը, ես կը մեռնիմ, այլ Գերմանիոյ համար է որ կը մեռնիմ։

Իսկ միւսը.

— Հոգ չէ որովհետև յաղթեցինք։

Գերմանացի զօրքերը Թիւնաւոյն յաղթելէն ետքը յառաջ կը խաղային տեղ շահելու համար. ամեն դին գինք, կարասիք, վառօդի պաշար, պարէն կը գտնէին, զորոնք Թիւնաւին կառաղարար փախած ժամանակը

մեկդի նետեր էր. անանկ որ շատ մը պաշար ձեռք ձգեցին, որոնց մէջն էր նաև երկու շաբք շոգեկառաց ուտելիքներով լի։ Նաև ամեն գեղերուն դաշտերը ցրուած գինուորներ կը գտնուէին. իսկ գեղերը գաղղիացի վիրաւորներով լեցուն էին։

Բրուսիացւոց յաղթութեան յաղթանակները՝ երկու դրօշակ եղաւ, վեց միդրայեէօզ, երեսուն թնդանօթ և 6,000 գերի։

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Սաարպրիքի յաղթութեան զուգընթաց Սաարպրիքի յաղթութիւնն եղաւ. այն օրն որ Թագաժառանգ իշխանը Մաք Մառնին կը յաղթէր, Եդայմէց ալ Ֆրոսար զօրավարը կը ջախջախէր:

Գերմանացիք Սաարպրիքի դիրքը գրեթէ անպաշտպան Թողլով, և յետ Գաղղիացւոց անոր տիրելուն, նորին ձեռք բերելու փորձ մը չընելով, Թշնամւոյն անանկ կարծել տուեր էին՝ Թէ իրենց Սաար գետին դիծը բաւական ուժ չունի:

Սակայ Ձարտար հնարք մըն էր որ Փրեդերիկոս Կարոլոս իշխանին և Եդայմէց զօրավարին բանակները դիւրացընէր պիտի այն կողմէն յառաջ մնաչէլու, Թշնամւոյն դիծը կոտրելով, և քիչ մը ետքը իրենց բանակները Փրեդերիկոս Գուլիելմոս իշխանին բանակին հետ, ըստ նախադրեալ յատակագծին՝ միացնելու, որ իրենց ձախ կողմէն յառաջ կը քալէր:

Այս յատակագիծը մեծ պատերազմավարձ Հմտութեան մը արդիւնք էր, ուստի և ամենայն զգուշաւոր ձգտութեամբ, անդրադարձութեամբ և մտերմանան

խնամքով՝ի գործ դրուեցաւ. որով բաղդն իսկ Ֆրոսար աչօք պիտոր Հայէր անոր, որ անանկ կոյր չէ ինչպէս ամենք կը կարծեն:

Մինչդեռ Բրուսիացիք գաղտնի կերպով իրենց բանակը Սաարի գծին վրայ կը հաւաքէին, միւս կողմանէ Հանդէպ եղող գաղղիացի երկրորդ բանակի խումբը, որ բանակին ձախ թեւը կը ձևացընէր, սահմանապահին երկայնութեամբը տարածուելով կը տակաւնար, իր աջ թեւը Սաարպրիքին յեցընելով, և ձախ թեւը մինչև Թիոնվիլ երկնցընելով:

Սաարպրիքին կէտը, ուր գաղղիական բանակին ձախ թեւը կերպով մը կեդրոնին հետ կը միանար, Ճշդիւ այն կէտն էր ուր Ֆրոսար զօրավարը ամենևին չէր յուսար որ Գերմանացիք զինքը զարնեն. և սակայն անմիջապէս այս կէտիս վրայ եղաւ որ Բրուսիացիք իրենց բանակին բոլոր ուժովը յարձակեցան:

Դիրքերը քիչ շատ նոյն էին ինչ որ՝ի Վէօրթ. գետինը անհարթ, բլուրք, զառիվայրք, գետահովիտով ընդհատած և բազմաթիւ գեղերով ցրցրնած հովիտներ:

Ֆորպախէն Սաարպրիք գնացող Ճամբան ձորի մը երկայնքը քերելով, անտառախիտ լերանց զառիվայրները մէջէն կտրելով յառաջ կը քալէ: Ա՛լ կողմը բլուր մը ունի որ միաներկն աւելի բարձր է, որուն վրայ Սբիքբրիէն գեղը շինուած կայ. ասոր Հանդէպ ուրիշ քիչ մը աւելի ցած բլուր մը կայ:

Ձորս գաղղիացի բաժին Սաարպրիքէն մինչև Ֆորպախ բոլոր երկիրը կը գրաւէին, և իրենց ձեռքն էր նաև Սբիքբրիէնի բլուրը, որ մեկ հատիկ պաշտպանելու յարմար դիրք էր:

Կէսօրուընէ ժամ մը ետքը Բրուսիացւոց բանակին յառաջապահ գունդը, որ Սաար գետին երկայնութեամբը յառաջ կը քալէր, Սաարպրիքին մօտ Թշնամւոյն կը հանդի: Ը՛ Ռամիք զօրավարը յարձակման

հրամանը կու տայ. չորեքտասաներորդ բաժինը՝ իրեն օգնական ունենալով չորս վաշտ որսորդաց, երեք թնդանօթից հրետանի, և քանի մը ձիաւորաց խումբ, կրակ կը սկսի թափել: Կռիւը կատաղաբար սկիզբ կ'առնու:

Գերմանացւոց կողմանէ երեքտասաներորդ և վեշտասաներորդ բաժինները վրայ կը հասնին, ու յարձակումը զօրացնելով կը ջանան Գաղղիացւոց դրաւած դիրքին եռանդ առնուլ: Ջորս ժամ շարունակաբար կռիւը կը քշէ առանց մէկ կամ միւս կողմանց յաջողուածքի ստուգութիւն մը տալու:

Ժամը հնգին Գաղղիացիք դէռ ևս իրենց դիրքը տէր էն, այլ Գերմանացւոց բազմութիւնը երթալով կը խռնի. ուրիշ խումբ մը Բրուսիացի զօրաց Վիննէյի կողմէն դուրս կ'ելլէ, ուրիշ ձամբաներէ Պէռնեքոլ և Շդուլբակըլ բաժիններուն հատուածեալ գնդերը վրայ կը հասնին: Վերջապէս կռուին տեղը զօրաւոր Ակօպլեն պարոնը կը հասնի, ու Գերմանացի բանակին հրամանատարութիւնը վրան կ'առնու: Հազիւ թէ դաշտը կը հասնի՝ իսկոյն Գաղղիացւոց բանակին շրջաւած դիրքը կը դիտէ, և մէկէն անվեհեր հրաման կու տայ որ յարձակմամբ բոլոր Սբիքըրլէնի դիրքերը առնուին: Բրուսիացւոց չորեքտասաներորդ և վեշտասաներորդ բաժինները իսկոյն յարձակման կը նետուին:

Լըվօքուբէ Գաղղիացւոց զօրավարը հրաման կու տայ որ նոյն դիրքերը պաշտպանեն: Կռիւը երկուս տեղ ալ զարհուրելի կերպով արիւնահեղ կ'ըլլայ: Երկու ազգաց զօրքերն ալ կուրծք կրծքի դէմ կը մնան եռանդ կը սկսին կռուիլ, հրացանից փայլակները մէկ մէկու կը դիպին, իրարու մէջ կը խառնուին. 1500 մեռելը հեռաւորութենէն սպանող գէնքեր երեսնիվեր մնացած կը պարպուին: Յարձակումը զարհուրելի է, այլ դէմ կեցողք ալ դիւցազնաբար կը կռուին: Վերջա-

պէս Գաղղիացիք կը բռնադատուին տեղի տալ ու ետ քաշուիլ. Գերմանացիք կը տիրեն Սբիքըրլէնի բլրոց որ մարդկային արեամբ շաղախեալ էն:

Մինչդէռ Գաղղիացիք ետ կը քաշուին, Սբիքըրլէնի դիմացէն նոր Բրուսիացի զօրքեր դուրս կ'ելլեն իրենց վրայ յարձակելու համար. հարկ է դէռ ևս դէմ դնել: Այլ և այլ գնդից ճնացորդները նորէն քովէ քով կուգան կը ձևանան, ցրուած զօրքերը նորէն կը խմբին, և դարձեալ կռիւը կը սկսի:

Գերմանացւոց Թնդանօթները այս ատենս ամենէն աղէկ դիրքերը ստացած էին, որով ամեն դիէն գրնշտակներն ու ռումբերը Գաղղիացւոց վրայ կը տեղային: Գաղղիացիք արիաբար կը դիմանան. բայց ինչ օգուտ ունի ափ մը զօրաց կտրիճութիւնը, երբ առջևնուն Թշնամեաց բազմութեանը անհուն ծով մը կայ. հարկ է տեղի տալ. ետ ուրեմն կը քաշուին. Թշնամին այն նահանջող շարժումը տեսնալով, սաստկութեամբ վրանին կ'իյնայ. Գաղղիացիք վայրկեան մը կը դիմանան, այլ զուր տեղ. կը կոտրին կարգերը, կը ցրուին զօրքերը, փախստական կը սկսի:

Շդիբինկ–Վիննէյ գետը, որ Ֆորպախի ձամբուն վրայ շինուած է, և Գաղղիացւոց ձեռքն է, Թշնամեաց Թնդանօթներուն գնահատուած կը բռնուի: Գիշերը վրայ հասնելով խոր մթութիւն մը կը տիրէ, և հրդեհին լոյսը այն մթութեան մէջ չարագոյժ կարմրութիւն մը կը սփռէ:

Այս ատենս Շդայնմէց գլխաւոր զօրավարը Բրուսիացւոց բանակը կը հասնի, և իսկոյն Ակօպլեն զօրավարը հրամանատարութիւնը անոր ձեռքը կը յանձնէ: Սակայն ուրիշ գործ ընելու չպտնար եթէ ոչ հրամայել որ Թշնամեաց հետևէն երթան ու հալածեն:

Գաղղիացիք դէպ 'ի Ֆորպախ փախչելով, ամեն կողմէն Թշնամեաց Թնդանօթներէն կը պաշարուին. և հոս ալ՝ ինչպէս 'ի Վիօրթ՝ գիշերային մթութեամբը

իրենց պարտութիւնը զարհուրելի երևոյթ մը կ'առնու։ Այն կարճ ընդմուղնները որ այնպէս քաջաբար թշնամւոյն դէմ դրին, հիմա զինաթափին մէկդի կը նետեն. իրենց զօրավարաց անկարողութեանը կը հայհոյեն, և ամեն դին ուրիշ բան չլսուիր եթէ ոչ, ո՛վ կարող է փախչի։ Այնպէս չար վիճակը վերաւորելոյն է, որ ձամբան ասդիս անդին ցրուած կան. անօգուտ տեղ օգնութիւն կը խնդրեն. փախչողներուն և յաղթական թշնամւոյ հալածիչ աղաղակներուն և թնդանօթից անդադարելի բոմբիւնին մէջ իրենց ողորմելի ձայնները կը կորսուին։ Զիաւորաց գնդերը, թնդանօթից կառքերը որ սրարշաւ կը վազեն, այն խեղճ թշուառներուն վրայէն կ'անցնին ու զանոնք զարհուրելի կերպով կը ջախջախեն։

Բրուսիացիք անտառին երկայնութեամբը մօտանց զթշնամին հալածելով, Ֆորպախին մօտ կը հասնին։ Այն աւանին մէջ սարսափը կը տարածուի, և առանց ժամանակ կորսնցնելու իսկոյն արք և կանայք ամեն կողմէն կը փախչին։ Գաղղիացիք չէն կրնար հոն դադրիլ ու կ'անցնին կ'երթան. անանկ որ Ֆորպախ, առանց մանաւոր դիմակալութեան մը, բրուսիացւոց ձեռքը կը մնայ։ Բրուսիացւոց ԺԳ. բաժինը աւելի յառաջ կը դիմէ, Ֆորքենիկենը կ'անցնի, Սասենհի կը տիրէ ու մէջը պահապան կը թողու, և քիչ մը ետքը Ֆորպախ կը դառնայ։

Բրուսիացիք զԳաղղիացիները հալածելէն դադրելով, Ֆրոսարտ զօրավարը այն ցիր ու ցան զօրաց գնդերը կը հաւաքէ։

Այլ մենք այս կռուախ վրայօք մէկ երկու տեղեկութիւն տանք, որով յայտնի ընթերք դարձեալ երկու կողմի զինուորաց քաջութիւնը, ինչպէս նաև զօրավարաց արիութիւնը։

Կռուին խիզճան բրուսիացի զօրագունդերն անտառին մէջ պահուըտած, սաստիկ ու շարունակեալ

կրակ կը թափէին թշնամեաց վրայ. նոր և Ճարտար զգուշութիւն մը մտածեր էին, երկաթ թել մը ձգել ծառէ ծառ բոլոր այն գծին երկայնութեամբը, ուսկից անդին պիտոր չանցնէին։ Այս զգուշութեանս միջոցաւ ապահով էին իրենց ընկերներուն միայն չհասցնելու, որ անտառներուն մէջ եղած կռիւներուն ամենէն աղետալի վտանգն է։ Ծառոց ետևէն արձկուած գնդակը ապահովապէս Գաղղիացի մը կը սպաննէր։

Այնոր համար անկարելի եղաւ Գաղղիացւոց որ կարենան զանոնք այն անտառէն դուրս հանել։ Այսոր փորձը ըրին 76ր և 77ր ռազմաւոր գունդերը, որ ըզՎերժէ զօրավարը իրենց առաջնորդ ունենալով վերջի աստիճանի քաջութեամբ յառաջ նետուեցան։ Բրուսիացւոց գնդակները խիտ և սաստիկ կարկտի նման Գաղղիացւոց վրայ իյնալով կը կոտրէին զանոնք։ Ընդհակառակն Գաղղիացւոց գնդակները անտառին մէջ կորսուելով ծառերը կը կեղևէին, որոնց ետևը Բրուսիացիք պահուըտած կային։ Անանկ որ քիչ առնուան մէջ այն երկու գունդերը գրեթէ բոլորովին ջախջախուած փճացած ետ քշուեցան։

Գաղղիացւոց նահանջը այնչափ աղետալի չէր ըլլար, եթէ ժամանակին գրաւած ըլլային բոլոր այն դիրքերը որ զնոյնը կանոնաւորապէս գործադրելու համար հարկաւոր էին. եթէ լուտեռներու միջոցաւ անտառները քննած ըլլային և մանաւոր խումբ մը ոչոշուած ըլլար որ միաներուն թիկունքը պաշտպանէր։ Գաղղիացւոց հրամանատարը անփոյթ եղաւ բոլոր այս նախազգուշութիւնները ի գործ դնելու։

Երբ նահանջը սկսաւ, Գաղղիացիք առջևնուն՝ իրենց երթալու ճամբուն վրայ՝ բրուսիացի նոր գունդերու հանդիպեցան, որոնց թնդանօթները պատրաստ դիրքերը բռնած էին և գնտակներու անձրև թափելով ճամբան կը մսրբրէին։

Գաղղիացիք կիրքով կուրցած էին, անոր համար ալ աղէտալի դէպք մը հանդիպեցաւ։ Ջինուորական վիրադարմանից մեռ մը, չէզոք վիրադարմանից հատուած մը իրեն օգնական ունենալով, վիրաւորելոց համար պէտք եղած դարմանները՝ Ֆորպախի մեռ գտնուող մեծ գործատան մը մէջ ժողված էր։ Էոն հաւասարապէս երկուց բանակաց վիրաւորներն ալ կը փոխադրուէին։ Երբ յաղթական Բրուսիացիք հոն կը մտնէային, Գաղղիացիներէն ոմանք որ թեթեւ մը վիրաւորեալ էին և զինքերնին քովերնին ունէին, գործատան պատին ետեւը պահուըտելով, իրենց յետին փամփշտիկը թշնամեաց դէմ արձակեցին։

Բրուսիացիք մէկէն իրենց հրացաններովը անոնց պատասխանեցին. այլ ապա տեսնելով որ առջևնին բոլոր վիրաւոր զինուոր կար միայն, կրակը մէկէն դադրեցուցին. անշնաս թողլով այն ցաւոց ապաստանատեղը։

Սաարպրիքի և Ֆորպախի կռուին մէջ երկու կողմանէ ալ շատ վիրաւոր ու մեռեալ եղաւ. Բրուսիացիք թեպետ և յաղթականք, այլ յաղթութիւնը իրենց ծանր կորուստներովը ձեռք ձգեր էին։ Իրենց կողմանէ Ֆրանսուա զօրավարը սպաննուեցաւ. և Նայդեր հազարապետը վիրաւորեցաւ։ Գաղղիացւոց կողմանէ աւելի կորուստ կրողներն եղան 77ր ռազմաւոր գունդը, և հետևակազօր որսորդաց 3ր գունդը. 76ր ռազմաւոր գունդն ալ շատ կրեց, այլ ոչ առջինեներուն չափ։

Գանի մը հարիւր դերի, շատ մը վրանները, զինքերը և զինուորական գործիները, յաղթականաց ձեռքն ինկան. որոնց ձեռքը մնաց նաև Սաարպրիքէն Ֆորպախ գնացող գիծը։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Բարիզու պաղտուկը։

Վ խսէմպուրկի առումը, ալ կողմէն Մաք Մահոնին յաղթուիլը, ձախ կողմէն Ֆրոսարէին ջախջախուիլը, բոլոր այս լուրերս մէկմէկու հետևէ ինչպէս կայծակի հարուածներ՝ Բարիզ հասան, ուր և ոչ մէկ պատրաստեցան մը կարելիութեանը կրնային կասկած ունենալ, այլ մանաւանդ վստահ էին որ Գաղղիոց բանակը՝ Գերմանիոց մէջէն յաղթական ընթացք մ՚ընելով, մինչև Պէռլին պիտոր երթար։

Չկրնար պատմուիլ այն շիտակութիւնը որ այն առաջին ձախորդութիւնը Բարիզու ժողովրդեան վրայ ազդեց։ Կիրք, ծանակում, նախատինք, բարկութիւն, ամենէն սաստիկ բռնկող զգացմունքները կայծակի պէս բորբոքեցան։

Օգոստոսի 3ին կէսօրուընէ չորս ժամ հետը նեռքին գործոց պաշտօնատանը, յետ շատ մը ուշացընելէն, որոշեց Վ խսէմպուրկի կորուստը ծանուցանելու։ Յուզմունքն շուտ մը բոլոր քաղաքը տարածուեցաւ, ու բազմութիւնը պուլվարները լեցուեցաւ։

Ամենը իրենց մերձակայներէն, Թէպէտ անծանօթ մէկմէկու, տեղեկութիւն կը հարցնէին. ամենը անյագաբար լրագիրը կը սառնային, և ամենուն երեսը գառն ցաւոց նշան կար։ Դատարկապորտ ոամիկը կանչուըռտէին, կանայք կ'աղաղակէին, ակռաներ կը կրձտէին, բարկութենէ կու լայէին. և այս կրից մէջ կատաղի աղաղակներով Մարսէյլէզը կը լսուէր։

Ժամը հինգին ատենները Ռիշըլիէօ փողոցին անկիւնը եղող Տուըհ և Լէոն սեղանաւորի գործակալաց խանութին առջեւը սաստիկ բազմութիւն մը խռնեցաւ։ Ոսկւոյ վաճառականութիւն ընողներն ընդհանրապէս ազգին դէմ թշնամնական գործեր ընելու ամբաստանուած էին. և մանաւորապէս աւելի Տուըհեին և Լէոնին դէմ այս ամբաստանութիւնը կը լսուէր, իբր թէ իրենց խանութին սեփական մարդիկներէն մէկը Գաղղիոյ դէմ թշնամական խօսքեր զուրցած ըլլայ։ Այսկէ զատ իրենք Բեդրպուրկի արքունեաց սեղանաւորներն ըլլալով, իրենց խանութին դրանը վրայ Ռուսիոյ նշանադրոշմը կը կրէին. արդ այն կատղած բազմութիւնը Ռուսիոյ արծիւը Բրուսիոյ արծուին հետ շփոթելով, երթալով բարկութեամբ կը բորբոքէր։

Բազմութեան շատնալովը այն սեղանաւորաց խանութները կը գոցուին։ Ժողովուրդը այն ատեն անոնց տէրերուն անունը սաստիկ նախատական խօսքերով կը սկսի արտաբերել, և վերջապէս անոնց խանութին դռներուն վրայ այս խօսքերս կը գրեն.

« փակեցաւ՝ զգաղիական նախատաճ ղղայևուն հաւմար։ Հրաւաև ժողովրդեաև։ փակուաճ մևաւ՝ մինչև ցառուաևն պէոլիևի »։

Այսչափով ալ գոհ չըլլալով խանութին առջեւը խռնած ժողովուրդը՝ պատուհանաց ապակիներուն վրայ կը սկսի քարեր նետել. յետոյ ձեռք կը զարնէ դռները խորտակելու։ Այն ատեն ազգային պահապան զինուորներէն մէկը խնդասէր դիմելով ամբոխին կը գոչէ.

« Մեծարեցէք Ռուսիոյ նշանադրոշմը »։

Այս ծանուցմանս ժողովուրդը ծափահարութեամբ « կեցցէ Ռուսիա », կը կանչէ, և անկէ կ'երթայ կը քաշուի։

Տուըհ և Լէոն սեղանաւորները անոր վրայ կ'աշխատին հրատարակելու թէ իրենք գաղղիացի ծնած են, և Գաղղիոյ դատին ջերմ կողմնասէր են. և իրենց սինկղիտոսին հաղար ֆրանգ կը ղրկեն գաղղիացի վիրաւորելոց համար։

Այդ ամբոխը ապա զանոնք թողլով, Հիրշ տան սեղանաւորաց խանութները կ'երթայ, որ երկրին դուրս սահմանի մեծ դումարներ հանելու ամբաստանուած էին. և իրաւունք առնլի օրը քաղքին ոստիկանութիւնը Հիւսիսային երկաթուղւոյն կայարանը ոսկւոյ մեծ դուռմար մը բռներ էր, զոր Հիրշ տէրութենէն դուրս կը ղրկէր։

Այս դէպքիս պատճառաւ ժողովուրդը այն տանը առջեւն խռնելով աղմկալից շփոթ կը յարուցանէ։ Հարկ եղաւ ան ատեն որ քաղքին ոստիկանութեան պահապան զինուորներէն գունդեր հոն վազեն, որոնց հետեւեցան նաև Բարիզու պահանորդ զինուորներէն հատուած մը, որպէս զի ժողովուրդը հանդարտեցնեն. և մեծ դժուարութեամբ վերջապէս կարող եղան զանոնք ցրուելով Համբան բանալ։

Վախնալով ապա Հիրշ սեղանաւորին տունը՝ որ չըլլայ թէ ժողովուրդը յարձակի աւարհարութեան մը ընելու, կը խնդրէ որ ոստիկանութեան քովը իր տանը մեծագոյն դումարը ապահովցնէ. և այնպէս ալ չորս միլիոն ոսկի կառքի մը մէջ դրած, Բարիզու պահանորդ զինուորաց կրկին շղթայ մը պաշտպան ունենալով, ոստիկանութեան տեղւանքը կը փոխադրուին։

Գիշերը վրայ կը հասնի։ Ամեն դասի քաղաքացիք մեծ գունդեր ձևացած, առջևնուն դրօշակ մը ունենալով, պուլվարները կը քալեն, ՚ի գէմ քաղաքացիք երգը երգելով։ Ցմնուորաց խմբեմիներ, իբր ՚ի զգուշութիւն, քաղքին ձամբաները կը քալեն. դործաւորը երգելով՝ անոնց կ՚ընկերանան. և այնպէս երթալով ամբոխը կը բազմանայ։

Յուզումը վերջին ծայրը կը հասնի, և ամենը անյապադար լրագիր ծախողաց կրպակներուն վրայ կը դիզուին։ Կէս գիշերուն առեներդը հազարաւոր մարդիկ նեղքին դործոց պաշտօնարանը կը ժողովին, և կառավի աղաղակներով լուր կը պահանջեն։

Տպագրութեան մամնաժողովին անդամներէն մէկը պատուհանը ելլելով խնդց կու տայ թէ անկէ դուրս ուրիշ լուր պաշտօնարանը հասած չէ։ Ամբոխը որ վանդակապատէն անդին անցնելու կը սպառնար, մըռմռալով՝ ծանր ծանր ետ կը քաշուի։

Յաջորդ առաւօտը տեսարանը կը փոխուի. Մաք Մահոնի բանակը մեծ յաղթութիւն մը ըրած ըլլալուն լուրը կը տարածուի. կը զրոյցուի թէ 25,000 գերի բրած ըլլայ, որոնց մէջ է նաև Բրուսիոյ Թագաժառանգ իշխանը։ Այս լուրը մէկ վայրկեանի մէջ բոլոր Բարիզը կը քալէ, և ամենուն յուսահատութիւնը ցնծութեամբ կը փոխուի։ Ամենքը վաճառականաց ժողովարանին հրապարակը կը վազեն, ուսկից հրատարակուած է այն լուրը, և հոն արտաքոյ կարգի ուրախութեամբ ակռցկէի աղաղակները կը հնչեն Մաք Մահոնին, բանակին ու Գաղղիոյ։ Ամենը իրենց գործերը կը թողուն, մինչև նաև գաւառատոհմարանին պալատը դատաւորը իրենց նիստերը կ՚ընդհատեն, և ամբոխը՝ ուրախ զուարթ փողոցները կը լեցուի, որ ամեն դիէն ազգային դրօշակներով զարդարուած էին։

Ժողովուրդը խուռն կը վազէ և աղմկաձայն ամեն դին կը դիզուի. կ՚աղաղակէ, կ՚երգէ, կը խնամն.

իրենց եռանդին խանդը՝ խենթութեան կը մօտենայ։ Ձամբան, Սասս՝ Թէատրոնի առջևին երգիչ կնոջ, և Քաբուլ ու Բոլէն երգիչներուն կը հանդիպին, և հոն՝ իրենց կառքին մէջէն՝ Մարսէյլեզը երգել կու տան. ամբոխը՝ դաւազաններն ու գլխարկները շարժելով, Թաշկինակները ծածանելով և ծափ զարնելով, երգին ծայրայեղը կը յեղյեղէ։ Այսկայ տասը հազար երգեցողաց պարը մըն է։

Եւ սակայն այս ամենքը խաբուած էին. այն յաղթութեան լուրը ստութիւն մըն էր. վարպետ խաղ մըն էր վաճառականաց ժողովարանին ելած։

Այն առեն հասարակաց խնդութիւնը կատաղութեան կը փոխուի։ Ամբոխը զայրացած ժողովարանին դռները կը ջախջախէ ու ներս կը յարձակի, և առջևը եղածը տապալելով, կորուսիչն գողերը. ՚ի հուր, կը կանչէ։

Չօրքերն որ շուտ մը վրայ հասան, չկրցան պալատէն դուրս հանել զեղծումութիւնը եթէ ոչ հրացանից սլաքը գործածելով. ապա հրապարակին ու շրջակայից՝ զօրքը տիրեց ու միասց պահպանելու։

Այն առեն ամբոխը վաճառոց հրապարակը կը դիմէ, ու կ՚ուզէ ինքնապահ պաշտօնեայն տեսնել։

Օլլիվիէ պաշտօնեայն պատուհանը կ՚երթէ, ու կ՚ըսէ թէ լուրը սուտ էր, այլ նոյնը տարածողը բռնուելու էր. կը խոստանայ որ լուրերը անկէ եառքը հասած նուն պէս, տէրութիւնը հրատարակէ պիտի, և խօսքը կը լմնցնէ ըսելով.

— Մինչդեռ մեր եղբարքը սահմանապահները կը կռուին, սանձենք մենք զմեզ ու մեր համբերութեամբ բը անոնց օգնութեան հասնինք. և միաբան համակամ եռանդեամբ կանչենք. կեցցէ՛ն հայրենիք։ Ամբոխը՝ կեցցէ՛ն հայրենիք, կը կանչէ ու կը ցրուի։

Այն իրիկունը յուզմամբ անցաւ. ամենքը զայրացած էին պաշտօնարանին դէմ որ լուրը հրատարակե-

լու ուշացուցած ըլլալով՝ այն վատահամբաւ կատակերգութեան առիթ տուեր էր։ Ազգային զօրաց պահպանութեան տեղերը շատցեր էին. և քաղաքային ոստիկանութեան զօրաց շղթայ մը, Վատտոմ հրապարակին շրջապատութիւնը կը խափաներ։ Բարիզ տխուր երեւոյթ մը կը բերէր։

Յաջորդ առաւօտը (7) նոր անձկութեամբ կը լսուէր. առջի օրուան կրած խաբէութիւնը՝ ամենուն սրտին մէջ նոր լուրեր լսելու փափաքը ալ աւելի ջերմ կը բորբոքէ, որոնք դեռ ևս կ'ուշանան հասնելու. ժամ ժամ անձկութիւնը ալ աւելի սաստիկ նեղացուցիչ կ'ըլլայ. ամենուն երեսին վրայ վհատութիւնը կը տեսնուի. դրեթէ առջի օրուան դիպած թշուառութեանց նախապզացում մըն է, որոնց լուրը դեռ չէ հասած։

Վերջապէս տերութիւնը եկած հեռագիրները կը հրատարակէ և անով կը ծանուցուի այն աղետալի չշմարտութիւնը. ամեն մէկը կ'ըմբռնէ թէ ինչ խեղճ վիճակի մէջ պէտք է որ դանուի բանակը Վխէմպուրկի, Վէօրթի, և Ֆոլպախի պարտութիւններէն ետքը, որ մէկմէկու ետևէ եռա յաջորդեցին և մէկմէկէ աւելի ծանր եղանակաւ։

Հասարակաց կսկիծը վերջի ծայրը կը հասնի։ Բարիզու հաղարումէկ փողոցներու մէջ մէկ ձայն մը միայն կը լսուի, Չէ՛նք, Չէ՛նք. և երիտասարդաց բազմաթիւ խումբեր, առջևնին դրօշակ ունենալով, պաշտօնարանը կը դիմեն, խնդրելով որ իրենց՝ զինուց հանդերձանք տրուի։

Այն առեն տերութիւնն ալ ծանուցումներ կը հրատարակէր, որոնցմով կը ծանուցանէր թէ ամենայն շտապով Բարիզու պաշտպանութեան միջոցներու հոգ տանել կ'ուզէր, և մի և նոյն ժամանակ մայրաքաղաքը պաշարման վիճակի մէջ կը դնէր։ Տերութեան բանեցուցած այս հաթի միջոցը, ոչ այնչափ զինուորական

պատրաստութեանց պահանջելէն էր, որչափ որ ինքը վստահութիւն չէր կրնար ունենալ Բարիզու ժողովրդեան վրայ։

Միով բանիւ պաշարման վիճակը, ըստ գաղղիական օրինաց, ժողովրդեան վրայ ամենախիստ հետևանքներ կը բերէ, և բուն զինուորական կառավարութեան մը կը համապատասխանէ։

Հազիւ թէ պաշարման վիճակը կը ծանուցուի, մեկէն քաղաքական վարչութեան բոլոր իշխանութիւնը, զոր ունի բարեկարգութիւնը պահպանելու համար, բոլորովին զինուորական վարչութեան ձեռքը կ'անցնի։ Քաղաքական վարչութիւնը իր իշխանութեան միայն այն մասերը գործադրելու կը շարունակէ, զորոնք զինուորական վարչութիւնը պատշաճ կը սեպէ իրեն թողլու։

Զինուորական դատաստանարանները բոլոր այն յանցանքները դատելու կարող էն, որ տերութեան ապահովութեան, սահմանադրութեան, հասարակաց կարգաց ու խաղաղութեան դէմ կ'ըլլան, ինչ աստիճանի ալ ըլլան գլխաւոր օրինազանցքն և անոնց համախոհ ընկերները՝ զանոնք դատաստանի կ'ենթարկէ։

Զինուորական վարչութիւնը իրաւունք ունի, ա. զէնք կամ ցորեկ, քաղաքացեաց տներուն մէջ խուզարկու քննութիւններ ընելու. բ. հեռացնել բոլոր այն անձինքները որ կասկածաւոր յանցաւոր էն, և դարձեալ անոնք՝ որոնք չեն բնակիր այն տեղութիւնը որ պաշարման վիճակի մէջ էն. գ. պատուիրել որ զէնքերը և վառօդը պաշարները վարչութեան ձեռք յանձնուին. նոյնները երթալ փնտռել և առնել տանիլ. դ. արգելուլ այն ծանուցումները և ժողովները՝ որոնք ինքը կը դատէ թէ անկարգութեան դրդռիչ ու մտնչիչ էն։

Պաշարման վիճակը վերցուելէն ետքն ալ, զինուորական տեսանները դեռ ևս կը շարունակեն այն յան-

ցանքները ու եղեռնապործութիւնները քննելու, ո՞ր մեղք դատը կանխաւ իրենց գլխուցուած էր։

Ուստի Պարակէ ա՛ԼԼԷ զօրավարը, Բարիզու զինուորական հրամանատար, չուշացաւ իր ծանուցումը հրատարակելու, որուն մէջ կ՛ըսէր քաղաքացւոց.

« Պատերազմի յայտարարութիւնը ինծի մայրաքաղաքին մէջ բարեկարգութիւնը պահելու կարևոր եղած իշխանութիւնը կու տայ։ Ես այս վախճանիս հասնելու համար ժողովրդեան և ազգային պահապանաց հայրենասիրութեանը վրայ վստահութիւնս դրած եմ։ Ամենայն ամբոխ բազմութեան արգիլեալ է »։

Այս վիճակիս ծանրութիւնը որով մէկ հայրենիք և մէկ կայսերական տունը վտանգի մէջ կ՛ներկայեր, չէր կրնար խնամակալ կայսրուհոյն անծանօթ մնալ։ Ուստի շուտ մը աձապարեց Սէն Գլուէն Բարիզ դառնալու։ Դիւլըլիի պալատին մէջ պաշտօնակալաց ժողովը գումարեց յարատև շարունակութեան վիճակին մէջ բռնելով դայն. յետոյ ինքն ալ հետևեալ իմաստով յայտարարութիւն մը հրատարակեց առ Գաղղիացիս.

« Պատերազմին սկիզբը մեր գինուց յաջող ելք մը չտուաւ։ Անյողդողդ մնանք այս ձախորդութեանց առջին ու պատրաստուինք անոնց դարման ընելու։ Մեր մէջը մէկ կողմնակցութիւն մը միայն ըլլայ. այս է՝ Գաղղիոյ կողմնակցութիւնը. մէկ դրօշ մը միայն ըլլայ, ազգային պատուոյն դրօշը։ Ես իմ պաշտամանս ու պարտուցս վրայ հաւատարիմ՝ ձեր մէջը կու գամ։ Վտանգի մէջ դուք գիս առջինը պիտոր տեսնաք որ Գաղղիոյ պատիւը պաշտպանելու դիմեմ պիտի։

Բարի քաղաքացիներուն կ՛աղաչեմ որ բարեկարգութիւնը հաստատուն պահեն։ Ջնոյնը կանոնել խոստովելը, մեր թշնամեաց դաւակից ըլլալ ըսել է »։

Մի և նոյն առեն ամուսն 11ին օրը խորհրդարանը գումարուելու կը հրաւիրուի. ուստի նոյն իրիկունը Բարիզ ներկայ եղող նուիրակները, Օրինադրական ժողովքին սրահը կը ժողովին։ Ձախակողմեան նուիրակները միկտեղ կու գան, ու հետևեալ յայտարարութիւնը կը ծանուցանեն.

Բարիզ 7 Օգոստոսի 1870

« Ստորագրեալ նուիրակները Օրինադրական ժողովքին պալատը գումարուած են։

« Իրենք կը պահանջեն որ Բարիզու բոլոր քաղաքացիք անմիջապէս զինուորին։

« Անդի պարագային մէջ, ազնիւ Գաղղիան պետք է ոտք ելլէ ու զինուի »։

Նաև բոլոր ռամկապետական օրագիրը, Միէքլէն սկսեալ ցՌէվէյլ, կը միաբանին ու հետևեալ իմաստով յայտարարութիւն մը կը գրեն։

« Թշնամիք Գաղղիա կ՛արշաւեն.

Բարիզու ռամկական տպագրութեան ընկերութիւնը կը պահանջէ.

Որ բոլոր քաղաքացիք անմիջապէս զինուին.

Որ պաշտպանութեան ընկերութիւն մը հաստատուի, և գլխաւորապէս Բարիզու նուիրակներէն բաղկացած ըլլայ։

Բոլոր հայրենասէրք ոտք ելլեն ու մեզի հետ միանան։

Հայրենիքը վտանգի մէջ է »։

Բոլոր գլխաւոր փողոցներուն մէջ թուղթեր փակուցած կը տեսնուին, որոնց վրայ հետևեալ խօսքերը կը կարդացուին.

ԶԻՆԻՔ. ԶԻՆԻՔ

Խորհրդարանը այս իրիկուընէ գումարուի.
Ներ Պաշտօնակալք ընտրուին.
Ընդհանուր ազգը զինուի.

1815 եի 1870

Ո՛վ կը յանգիչի վայրկեան մը կոմսնելու.
Ամեն բանէ յառաջ Գաղղիան.

Յուզումը երթալով կը սաստկանայ, և հանդերձ պաշարման վիճակին, ամեն փողոցին մէջ ժողովրդեան ամբոխ մը դումարուած կայ։ Յանձնարարութիւնները, խորհրդատուութիւնները, բողոքները՝ ամեն դիէն կը ղեղուն։ Ընտրողականք, օրագրապետք, ուսանողք, ամենը շարժման մէջ են։ Մի և նոյն առեն ժողովրդեան բազմութիւն մը Վանտոմի հրապարակը կը ժողովի և յուզեալ՝ ղէնք կը պահանջէ. ոստիկանութեան գինուորները վրանին կ'ելլեան ու զանոնք կը ցրուեն։ Այս դէպքը պաշարման վիճակին սկիզբն է որ'ի գործ կը սկսի դրուիլ։

Իրիկուան՝ Մարսէյլէօզը կանչող բազմութիւնը՝ պուլվարաց մէջ խուռն կը դիզուի։ Ամեն կողմէն հազարաւոր մարդիկ ղէնք կ'ուզեն որ երթան Թիւլլեաց արշաւանքը մղեն։ Ներքին պաշտօնարանին առջևը անանկ սպառնալից եղանակ մը կ'առնուն ազատղաւիները, որ Շըվանտիէ տը Վալտրոմ պաշտօնակալը պատուհանը երևիլու կը բռնադատուի, որպէս զի ապահովացնէ զժողովուրդը որ յաջորդ օրը ղէնքերը պիտոր արուին իրենց, և թէ Բարիզու մէջ այլ և այլ որոշեալ տեղուանք՝ զինուորագրութիւններ պիտոր բացուին։

Այսր վրայ բազմութիւնը գոհ կ'ըլլայ այս տեղս. սակայն ուրիշ տեղուանք խառնակութիւնը երթալով կ'աձի։ Մօնմարտրի պուլվարին մէջ ամբոխը երթալով կը կուտի, աղաղակները կը շատնան, կայսեր դէմ կը սկսին պոռալ. սրձարանաց աթոռներովը կը ջանան պատնէշներ շինելու. յանկարծակի բոլոր խառնութիւնները կը դադրին։ Բաղքին ոստիկանութեան գինուորները զուր տեղ կ'աշխատին ձամբանները բանալու։ Խառնաշփոթը կը կրկնապատկի. երբ յանկարծ թըմբ բուխներուն շընչակոցը կը լսուի. ազգային պահապան զօրքն է որ կը ժողովայ։ Չարհուրելի խառնակութիւն մըն է և կը ծագի. անօգուտ տեղ կը ջանան անուշու-

թեամբ զժողովուրդը ցրուելու. հարկ կ'ըլլայ որ ազգային պահապան զօրքը հրացան պարպէ։ և այնպէս զժողովուրդը ցրուէ։ Անկէ կիսիկ մը կը վերաւորի։

Բաղքին ուրիշ կողմ մը, Տաոն Դեկտեմբերի ընտաճ փողոցին մէջ անպատմելի խառնակութիւն մը տեղի կ'ունենայ. ժողովրդեան բազմութիւն մը, Մենռանիզ վասն հայրենեաց երգը աղիկաձայն կը կանչէ. Պահապան զօրաց հեծելազօրը կը յարձակի, ու զանոնք կը ցրուէ։

Պաստիլիայի կողմը Լաքրոնիներու երգը կը հնչէ. այլ բազմութիւնը Շասբո՛յ, Շասբո՛յ աղաղակներով՝ զայն կ'ընդհատէ։ Մէկ մըն ալ յանկարծ այս աղաղակս զարհուրելի Մարսէյլէօզ մը կը փոխուի կ'ըլլայ. ամենը պատուհան կը թափին և ծափ ծափի զարնելով, ցաւոյ ու կրից եռանդեամբ, այն ազգային երգին կը պատասխանեն։ Վսեմ վայրկեան մըն է. այն վրէժխնդրութեան ձայնին ի զեւ ո՛վ քաղաքացիք, ամենուն ձայնը դող դող կ'ելլէ։

Վերափոխման եկեղեցւոյն դիմաց, կայսեր և պաշտօնակալաց դէմ կը զրգռուին ու կը կանչեն. մէկ քանի հատարակաց կառքերուն վրայ կը յարձակին ու կ'ուզեն զանոնք կործանել. այլ ազգային զօրքը դէմ կը կենայ, ու ժողովրդեան վրայ յարձակելով կը մղէ։

Այս առեն կանոնաւոր զօրքը որ առջի օրուընէ'ի վեր գինուորանոցները դումարուեր էր, խումբ խումբ ամեն կողմէն դուրս կ'ելլէ ու փողոցներուն կը տիրէ։ 23ր ռազմաւոր գնդին վաշտ մը Վանտոմ հրապարակին մէջ կը բանակի. ժամը տասնըմէկին առենները բազմութիւնը՝ խաղաղութեան փողոցէն կը սպառնայ դէպ'ի այն հրապարակը արշաւելու։ Բարիզու պահապան զօրքը կը փութայ, ու կատաղաբար սլաքով զժողովուրդը կը վանէ։

Բազմութիւնը այն առեն Նուվել Օքէրա մերձակայ հրապարակը կը լեցուի, և ապա հետ գհետէ շատնա-

լամ սպառնալից կերպարանք մը կ՚առնու։ Վեց անգամ հոսել հոսև իրենց ձայն կը տրուին որ ցրուին, բայց անօգուտ տեղ։ Այն տեղն զրահաւոր ձիաւորաց պզտիկ դումարտակ մը յառաջ կ՚անցնի. բազմութիւնը տեսածին պես ,

Յահնահնագոչ՛ա, Յահնահնագոչ՛ա, կը կանչէ։

Ոմանք, կեցցէ՛ հասարակապետութիւն կը կանչեն. սակայն այլք կը պատասխանեն. Ո՛չ ևս բաժանմունք։ Թող կորսուին կողմնակցութիւնք։ Հայրենիքը վտանգի մէջ է։ Վերջապէս ուշ տեղն խաղաղութիւնը մեծ դժուարութեամբ կը վերահաստատուի։

Այսպիսիք եղան Բարիզ՝ օգոստոսի 7ին դիշերուան պլսաւոր պատահարները. գիշեր խռովալից, որուն համար յարմար զուրգեց Վիկտոր Հիւկո, թէ այն մեծ քաղաքը տեսնի բռնուհաս էր։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

Գաղղիոյ Օրէնսդրական ժողովը։

Անհնար կարևոր են այն հետևանքները որ պատերազմի դէպքերէն Գաղղիոյ ներքին վարչութեան վրայ եկան, որ դեռ պատերազմական գործոց ընթացքը յառաջ տանելու ձեռք չզարկած, հարկ է պատմութիւնը կանգ առնու ու ստորագրէ Բարիզ հանդիսացած ամենէն կարևոր արկածները ինչպէս նաև վարչութեան փոփոխութիւնը։

Օգոստոսի ութերորդ օրը Բարիզու ժողովուրդը դեռ ևս առջի օրուան աշխուժին մէջ կը շարունակէր. անստուգութենէն առաջ եկած լուրէն՝ յետ չհնազանդութիւնը չհնչցուելուն՝ լի եռանդեամբ յուզման մը տեղիք տուեր էր։

Այս օրուանս մէջ վարչութիւնը նոր վճիռներ ու նոր յայտարարութիւններ հրատարակեց։ Մանաւանդ վճռով մը Ծերակուտին և Օրէնսդրական ժողովին արտաքոյ կարգի դումարումը փութացընելով, անոյտաղ երկրորդ օրուան (9) որոշեց. ուրիշ վճռով մը հրատարակեց որ 30–40 տարուան զինք վերցնե-

լու կարող ամեն քաղաքացիք, ազգային պահապան զօրաց հետ պիտոր միանային. դարձեալ երրորդ վճռով մը պաշարման վիճակի ենթակայ կ'ըլլային բոլոր այն դաւառները որ առաջին, երրորդ, չորրորդ ու հօթնե-րորդ զինուորական բաժանմանց մէջ կը գտնուէին, ինչպէս նաև Քոդ ա'օռի, Սառնայի և Լուառի, Էնի և Հռոդանոսի մէջ, որ ութերորդ զինուորական բաժանման տակ էին:

Կայսրը իր մէկ յայտարարութեան մը մէջ ազգային եռանդը զարթուցանելու չորդոր կու տայ որ փութան հայրենիքը պաշտպանելու: Պաշտօնակալք ալ նմանապէս քաղաքացւոց յայտարարութիւն մը կ'ընեն հետևեալ խնամտով.

« Մենք բոլոր ձշմարտութիւնը յայտնի զուրցեցինք: Հիմա ձեզի կը մնայ պարտքերնիդ ընելու: Գաղղիոյ մէկ ծայրէն միւս ծայրը մէկ ձայն մը միայն էլլէ ա-մենուն սրտէն. և բոլոր ժողովուրդը ահեղագոչ ոտք էլլէ ու մեծ կռուի մը նեցուկ ըլլայ: Մեր մէկ քանի դունդերը անհուն բազմութեան մը առջին յաղթա-հարեցան. այլ մեր բանակը նրկուն չեղաւ, նոյն անվհերը ոչին է որ զինքը դեռ ևս կը խրախուսէ: Թիկունք ըլլանք իրեն: Անժամանակեայ բարեբաղդ յանդգնութեան մը դէմ դնենք, ընդդիմանանք այնու հաստատուն պնդութեամբ որ զՀակատագիրն ալ կը յաղթահարէ: Մենք մեր վրայ ամիսփուռելով ամբանանք, և թող տանք որ մեր վրայ յարձակողները մնդկային կրծոց պատուարի մը դէմ բաղխին, ինչպէս 'ի 1792 և 'ի Սեպտեմբեր: Թող մեր ձախորդութիւնները խրատ ըլլան մեր յաղթութեանց: Մեծ յանցանք մը կ'ըլլայ վայրկեան մըն ալ հայրենեաց ազատութեանը վրայ տարակուսիլ և գլխաւորապէս անոր ձեռնհասութիւն չընելը:

Հապա ուրեմն, հապա արիք դուք բնակիչք Մինչեոյ, Հիւսիսային և Հարաւային Գաղղիոյ, որոնց վրայ ծանր

բացած չէ պատերազմին լուծը, համակամ եռանդեամբ փութացէք օգնելու ձեր Արևելեան եղբարց: Գաղղիան միաբան 'ի յաջողութիւնս, և աւելի միաբան գտնուի ձախորդութեանց մէջ: Աստուած մեր զէնքերը օրհնէ »:

Սակայն այս լեզուն ժողովուրդը չէր կրնար հասկնալ, որ վարչութեան դէմ տրտունջ կը վերցնէր թէ անանկ անխոհեմութեամբ երկրին բարեբաղդութիւնը վտանգի մէջ դրեր էր. 'ի վրայ այսր ամենայնի ազգային պատուոյն զգացումը ամեն ուրիշ խորհրդոց յաղթանակեց: Գաղղիացի ժողովուրդը վերջը թողլով այնպէս գէշ գործ տեսնող յանցաւորներէն հասնար ուզելը, առ ժամն ինքզինքը բոլորովին հայրենեաց պաշտպանութեանը տուաւ:

Այս դերագոյն ժամուն ամեն կողմնակցութիւնները միաբանեցընողը մէկ մտածումն մըն է. օտարը երկրէն դուրս մերժել. 'ի զէն աղաղակը Բարիզու մէջ մէկ հատիկ տիրող ձայնն է, և անոր արձանպանդը Գաղղիոյ ամեն կողմէն նորէն Բարիզ կ'անդրադառնայ: Այնուն ութին Բարիզ եկող հեռագիրները վկայ են այն հայրենասիրական եռանդին որ 'ի լուր բռնութեացւոց յաղթութեանց՝ Գաղղիոյ ամեն դին արթնցեր է: Այն դին ժողովուրդը ինքնակամ կը զինուորագրի, և ազատական գունդեր կը ձևացընէ: Ծառայութիւնին լսմնցուցած զինուորականք՝ նորէն ծառայութիւն մտնելու կը խնդրեն. ազգային պահապան զօրքը ոչ միայն ինքզինքը պատրաստ կը ցուցընէ հայրենիքը պաշտպանելու, այլ և թշնամեաց դէմ ալ երթալու յօժար. ամեն ատրճանակի քաղաքացիք ինչ և իցէ զոհ ընելու յօժարակամ կը մատչին: Այն նահանգի շարժուն պահապան զօրքը կը խնդրեն որ զինքնք սահմանապահ ղրկեն. գործաւորք կը զինուին. Բրէօզըյի հանքաց գործաւորներն զէնք կ'ուզեն. ինչպէս նաև զէնք կ'ուզեն ծխոնտի վաճառա-

կանգնելն: Միով բանիւ ամէն դին եռանդ է, աշխոյժ և գաղղիոյ ապագային վրայ վստահութիւն:

Այս աղբային զգայման այրական յայտարարութեանը մէջ, տարակոյս չկայ թէ մեծ բան մը կայ, որուն առջին պատերազմին անիրաւ ծագումը կը մոռցուի: Երբ մեծ ժողովուրդ մը կաթոգին կ'անձկայ իր հայրենեաց սուրբ երկիրը օտարին արշաւանքէն ազատել, ինքը իր սովորական վիճակէն գերազանց կը կանգնի: Բոլոր իր պակասութիւնները, բոլոր իր յանցանքները կը մոռցուին, և ալ իր վրայ ուրիշ բան չերեւնուիր եթէ ոչ այն հայրենեաց սիրոյն գերագոյն եռանդը, այն մարդկային ոգւոյն ամենէն օրհնաւոր զգացումը, որով աշխարհքիս ամէն դին զգայուն սրբութիւնը կը բարձրացնէ, և որ ամէն տեղ երեն յարգութիւն տուող ու հետևող կը գտնէ:

Կայսերական վարչութիւնը, զոր Գաղղիոյ ժողովրդեան մեծագոյն հոգերը՝ առ ժամանակ մը հանդիստ կը թողուն, փոյթ կը տանի ամենուն վստահութիւնը արծարծելու: Ամենայն շտապով Բարիզու ամրոցները զինելու եռանդ կ'ըլլայ, հազարաւոր մարդիկ մայրաքաղաքին քանի փարատես շրջապատին վրայ բազեցընելով: Վերջապէս որպէս զի Բարիզու ժողովրդեան ալ աւելի ապահովութիւն մը ցուցընէ, պատերազմի պաշտօնեին առ Եւգինէ կայսրուհին գրած համարատու թուղթ մը կը հրատարակուի, որուն հաւանութիւն տուած էր նաև նոյն ինքն կայսրուհին. այն թղթին մէջ հետևեալ կերպով կը յայտնէ բոլոր այն միջոցներն ու գործութիւնը՝ զորոնք Բարիզ և Գաղղիան կրնան ի գործ ածել պաշտպանութեան համար.

Բարիզ, 17 Օգոստոս 1870

Տիկին,

Ներկայ պարագաները կը տիրեն զմեզ մայրաքաղաքիս պաշտպանութեանը հոգ տանելու և նոր գործ

դուռնրելու, որ միանալով այն գործոյ հետ, զորմնք կայսրը իր հրամանատարութեանը ներքև պահեր է, կարելի ըլլայ բայ դաշտի վրայ թշնամւոյն հետ հաւասարիլ, որ իր առաջին յաղթութիւններովը հպարտացած՝ Բարիզու վրայ քալել կը յանդգնի:

Սակայն կարելի չէ յանկարծի բերելով առնել զԲարիզ:

Այնոր արտաքին ամրոցները շատոնգրնէ՝ ի վեր պահով կերպով զինուած էին: Պատերազմին սկիզբէն՝ ի վեր աշխատեցանք անոր գօտին ամրցընելով՝ զինուին ընդունելու:

Պաշտպանութեան վիճակը գործադրելու համար՝ անանկ տեսակ գործեր ալ պէտք է կատարել, որոնց առաջարկութիւնը արդէն որոշուած է ու վաղը սկսին պիտոր գործադրուիլ:

Այս գործողութիւնս արագաբար պիտոր ըլլալ տարուի:

Արտաքին ամրոցները կանոնաւոր պաշարման մը դիմանալու վիճակի մէջ պիտոր մնանան, և քանի մը օրուան մէջ նոյնպիսի վիճակի մէջ մնայ պիտի նաև Բարիզու գօտին: Բարիզու բնակչաց ոչ բազումը և ոչ անձնուրացութիւնը անշուշտ պակսի պիտի այս գործոյս մէջ:

Աղբային պահապան զօրքը պաշտպանէ պիտոր այն պարիսպները, զորոնք անսասիկ ընելու վստահակից էղաւ. 40,000 զօրք որ իր գնդից մէջէն պիտոր առնուին և արդի պահանոյդ զօրաց հետ պիտոր միացուին, շատ պիտոր ըլլան իրը գործունեայ և աղբային պաշտպանութեան մը ծառայելու անանկ թշնամւոյ մը դէմ՝ որ լայնատարած ճակատ մը կը դրաւէ:

Բարիզու պաշտպանութիւնը ուրիշին ապահով պիտոր ըլլայ. ոչ նուազ էական բան մըն ալ պիտոր ըլլայ լրացընել բանակին այն պարտաւորները որ կրած չեռանելէն հետևեցան:

Ծովային բանակին ձեռնտուութեամբը, Գաղղիա և Սվեդիոյ դեռ ևս գտնուող դունդերովը, մեր հետեւակազօրաց 100 գնդից քառորդ վաշտերովը, իւրաքանչիւրին թիւը 900՝ հասցընելով, շարժուն պահասան զօրք մոցնելով, միով բանիւ մեր ռասիկանութեան մէկ մասովը մէկ քանի գունդ ձեւացընելով, որ ընտիր խումբ մը կրնան կազմել, դիւրաւ կարելի է 150,000 մարդու բանակ մը ոտք հանել:

Ուրիշ կողմանէ 1849՝ դասուն զինուորագրաց կոչնմանը, որուն նորահաս զինուորները, օգոստոսի 8-12 իրենց սեպհական ժողովատեղիներուն պիտոր ներկայանան, մեզի ուրիշ 60,000 զօրք պիտոր տայ, որոնք մէկ ամսուան մէջ ձմեռրիա զինուոր պիտոր ըլլան:

Այսպէս առանց հաշուի առնելու այլ դասատաց հոգալի օժանդակները, որոնցմէ կարելի է հեծելազօրը, թնդանօթաձիգ զօրքը, հարտարապետական և ուրիշ ամեն տեսակ զինքի մարդիկը ձեւացընել, կարելի է անմիջապէս 150,000 մարդ պիտոյից դործածել, ինչպէս նաև քիչ մը հաքն ալ 60,000 մարդ, և զանոնք թշնամեաց դէմ դրկել:

Սակայն այսպիսի կռուի կրնան նաև ծառայել շարժուն ազգային պահանորդք և ազատագունդ մարդիկ, որոնք ամեն դին խումբ ձեւանալու կը խնդրեն: Եւ ահա ասոր 400,000 մարդու ամբողջութիւն մը: Վերջապէս նաև ազգային անշարժ պահանորդաց վրայ ալ ակնկալութիւն մը կրնանք ունենալ: Գաղղիան այս կերպով կրնայ երկու միլիոն մարդ զինել, որոնց համար հրացանները արդէն պատրաստ կան. ասկէ դուրս դեռ ևս մէկ միլիոն մը իրը պահեստի կը մնայ:

Սմենախոնարհ յարգանօք մնամ Ձեր վ.

Խոն. և Ընդ. հաւատարիմ հպատակ

Դեբակոմս ՏԸ ԺՈՆ զօրավար,
առաժամանակեայ պաշտօնեայ պատերազմի:

Օգոստոսի իննին օրը ուրեմն երկու խորհրդարանները ալ կը բացուին, մինչդեռ ժողովուրդը անձկութեան տագնապի մէջ կը դտնուի:

Պաշտօնէից ժողովը կը ծանուցանէ ծերակուտին թէ Բարիզու պաշտպանութեան համար ամենայն ինչ պատրաստ է և քաղաքը կրնայ երկայն պաշարման մը դիմանալ. կը խնդրէ որ շարժուն պահանորդաց մէկ մասը զործօն բանակին հետ միացընէ և 1870՝ զինուորագրաց դասուն կոչումը կանխէ, և այսպէս խօսքը կը լմընցընէ.

« Բրուսիացիք յոյս ունին որ մեր կողմնակցութեանցներքին բաժանմունքները իրենց շահուն զործածեն, սակայն իրենց յոյսը պարապի պիտոր ելլէ: Եթէ բարեկարգութիւնը այլայլի, մենք պիտոր՝ի կիր առնունք այն իշխանութիւնը որ պաշարման վիճակը մեզի կը շնորհէ, և բաց՝ի ազգային պահանորդներէն, ուրիշ օգնութիւն մեզի թիկունք պիտոր չկանչենք: Բարեկարգութիւնը՝ փրկութիւն է »:

Ծերակոյտը, վարչութեան խնդիրներուն վրայ որոշմունք ընելը առանձին Թողլով, ծափահարութեամբ անոր յայտարարութիւնները ողջունեց:

Սակայն Օրէնսդրական ժողովքին մէջ բանը նոյնպէս չգնաց, ուր նիստը անանկ խռովալից եղաւ, ինչպէս երբեք խորհրդարանաց պատմութիւնը չյիշեր. և՝ի հարկէ պէտք էր անանկ ըլլար՝ ոգիները սաստիկ դրգռուած, և կիրքերը այն աստիճանի դառնութեամբ յուզուած ըլլալուն: Զախակողմեանք, որ ղուր տեղ ձայներնին բարձրացուցեր էին այն պատերազմը խափանելու համար, որ երկիրը աւեր և ապականութիւն կ'ընէր, նոյն այն պաշտօնակալները առջևնին կը տեսնէին, որ զնոյնը գրգռեր էին և ըզԳաղղիան այն վիճակին մէջ ձգեր էին: Եւ ինչպիսի՛ ժամանակ մէկմէկու դիմացէ դիմաց կը հանդիպէին:

Երբ հայրենիքը վտանգի մէջ կը զտնուէր. երբ

ամենեն խանգարեալ երեւակայութիւնները՝ գիրու-
սիացիները Բարիզու պարտպատ տակը կը տեսնէին.
երբ վերջապէս ժողովրդեան խռովութեան յառաջըն-
թաց շնչոցը՝ Պորպոնեան պալատին որմոց տրա դին
կ'աղմկէր, ուր պաշտօնակալք և նուիրակք դիմոյ
դիմաց կեցեր էին, առաջինք վարչութեան ներկայա-
ցուցիչք, երկրորդք ժողովրդեան: Տեսարանը ամենեն
հետաքրքրականներէն մէկն էր:

Էմիլ Օլիվիէ, այլայլած և այլագունեալ, պաշտօ-
նակալաց բեմին վրայ կը կանգնի, և հաստատուն ձայ-
նով խօսքը առ նուիրակս կ'ուղղէ.

— Տէարք, կ'ըսէ, կայսրը ձեզի խոստացաւ որ երբ
պարագաները դժուարին կերպարանք առնելու ըլլան,
կայսրուհին ձեզի ժողովելու հրաւէրք պիտոր ընէր:
Սակայն մենք զձեզ ժողովելու համար զուցեցինք սպա-
սել որ հայրենիքը վտանգի մէջ լինայ:

Հարիւրաւոր ձայնք անոր խօսքը կ'ընդհատեն:

— Հայրենիքը վտանգի մէջ է, կը կանչեն ձախա-
կողմեն: Թշնամիք Լորէնայի մէջ կ'արշաւեն:

— Հայրենիքը ամենևին վտանգի մէջ չէ: Պաշտօ-
նակալք են որ վտանգի մէջ կը գտնուին, կը կանչեն
պյք:

— Մենք զձեզ առաջին դժուարութեանց առեթը
ժողովելու հրաւիրեցինք, կը յաւելու ըսել պաշտօ-
նեայն: Մեր բանակն մէկ քանի խումբ կորուստներ
ունեցաւ. սակայն անոր մեծագոյն մասը չյաղթուե-
ցաւ, և ոչ իսկ եզած կռիւներուն մէջ մնաւ: Այն
մասն որ պարտեցաւ, հինգ կամ վեց անգամ աւելի
բազմաթիւ զօրութեան մը առջին տեղի տուաւ, և
կռուին մէջ մեծ դիւցազնութեան մը ցոյց երևցուց...

Այս խօսքերուն վրայ ամեն բեմերուն վրայէն եր-
կայն ծափահարութիւնք կը լսուին, ի պատիւ Գաղ-
ղիոյն զօրաց արիութեան:

— Սուիծք՝ որոնց առաջնորդք էշք էին, ինչպէս

կ'ըսէր Նաբոլէոն: Այսպէս կը կանչէ Կիւյո-Մուբէյ-
րու նուիրակը. և իր այս խօսքին վրայ նոր ծափահա-
րութիւնք կը հնչեն:

— Այս պաշտօնակալաց ներկայութիւնը ժողովքին
առջին, նախատինք մըն է, կը կանչէ Ժիւլ Ֆաւրը:

Օլիվիէ, Թէոդոռ և շարունակ խօսքը կ'ընդհատեին,
ի վերայ այսր ամենայնի խօսակցութիւնը առաջ տա-
րաւ:

— Դիւցազնութիւն մը, որ յաղթականաց հաւա-
սար փառք մը իրեն պիտոր պատճառէ:

« Գաղղիա մեծ կորուստներ ըրաւ, սակայն իր վէ-
ճակը յուսահատելի ըլլալեն շատ հեռի է: Ուստի հե-
տևեալ միջոցները կ'առաջարկուին. Մխոցընել շար-
ժական պահանորդքը գործօն բանակին հետ, և գինուո-
րագրութեան կանչել 1850ի դասուն մարդիկը »:

Այսպէս ըսելով, պաշտօնեային առաջարկութեանց
թուղթը սեղանին վրայ կը դնէ. յետոյ ձախակողմեան
նուիրակաց դառնալով կ'ըսէ.

— Այդ մեկ խօսք մը զուրցեմ խօսակցութիւնս
ընդհատողներուն: Այս առենս անձնական վէճերու
վրայ վայրկեան մըն ալ կորսնցընելը, հայրենիքը մատ-
նել ըսել է: Արնաք զմեզ յանդիմանութիւններով
լեցընել. մենք լռենք պիտի: Սակայն եթէ խորհըրդա-
րանը իր վստահութիւնը մեր վրայէն վերցընէ....

— Այո, այո, կը կանչեն ձախակողմեանք:

— Շատ աղեկ, յաւել ըսելու Օլիվիէ, քուէարկու-
թեամբ մեզի յայտնի ընէք:

Այս խօսքիս վրայ շատ նուիրակներ կը պահանջեն
որ պաշտօնեայք փոխուին, և նոր ընտրուելի պաշտօ-
նէից նախապատրաստութիւնը Դրօշիս զօրավարին տրուի, որ
քաջ գինուորականին մէկն էր, և ազգնունեայ դաս-
կցութեանց պատճառաւ մեկդի թողուած էր:

Ժիւլ Ֆաւրը խօսելու կը կանգնի, և ամեն բանէ
յառաջ խորհուրդ կու տայ որ ամեն կարող քաղա-

քացեաց զէնք տրուի, և 1831ին օրինաց հիման վրայ՝ բոլոր Գաղղիոյ ազգային պահանորդ զօրքը կանոնադրուի։

— Աստուածութիւնն այս է, կը յաւելու բսել իր խօսակցութիւնը հետզհետէ աւելի հատու ընելով, աստուածութիւնն այս է՝ որ հայրենիքը վտանգի մէջ է։ Այս է նախ այն մարդիկներուն վերիպակաց հետեւանքը՝ որոնց ձեռքն է զինուորական գործոց առաջնորդութիւնը, և ապա գլխաւոր սպարապետին կատարեալ անկարողութեան գործիս եղբը։

— Շատ աղէկ, կը կանչեն ձախակողմեանք։

Ֆաւրը խօսքը կը շարունակէ. — Մենք անանկ դիպաց առջին կը գտնուինք, որ ոչ միայն մեր բոլոր ուժը կը պահանջէն, այլ և բոլոր մեր խմաստութիւնը։ Հարկ է ուրեմն որ բոլոր մեր զինուորական զօրութիւնը մէկ մարդու մը ձեռքին մէջ միայն կեդրոնացուի, սակայն այդ մարդը պէտք չէ կայսրը ըլլայ։

Ձախակողմեանք դարձեալ կը հաչին այս մտածութեան։

— Կայսրը, կ'ըսէ Ֆաւրը, ինքզինքը անկարող ցուցուց. պէտք է որ ինքը ետ դառնայ։ Սակայն ամեն բան ասով չըլլիար. եթէ խորհրդարանը կ'ուզէ գնայ-րենիքը ազատել, հարկ է որ իշխանութիւնը իր ձեռքը առնու։

Ձախ կողմէն երկայն ծափահարութիւնք կը հնչեն, որոնց կ'ընդդիմանան աջ կողմէն ժպտոհութեան աղաղակները։ Այս ահաւոր յուզմանը մէջ, պառնաբանը իր խօսքը կը լինցընէ։

— Ուրեմն ինծի պատիւ կը սեպեմ ձեր առջին առաջարկութիւն մը դնելու, որուն վախճանն է տասնըվեցհազար ժողով մը կազմել, զանոնք խորհրդարանիս մէջէն ընտրելով, որպէս զի թէնամեաց արշաւանքը մերժելու խնամ տանին »։

Առաջարկութեանս խմաստը չէր կրնար տարակուսական ըլլալ։ Նաբոլէոն Գ.ին մերժումն էր. հասարակապետութիւնն էր որ միապետութեան տեղ կ'անցընէր։

Կառավիկ որ Քասանեաք ոտք կը կանգնի ու անոր դէմ կը բողոքէ։ Իր առ ձախակողմեանս ուղղած խօսակցութիւնը, այս բառն խօսքերով կը վերջանայ։

— Եթէ իշխանութիւնը ձեռքս ըլլար, դուք նոյն իսկ այսօր Պառերազմական առենի մը ձեռքը կը մատնուէիք։

Այն առեն խառնակութիւնը վերջի ծայրը կը հասնի։ Բոլոր ձախակողմեան նուիրակները ոտք կը կանգնին։ Անոնց մէջէն Ժիւլ Սիմոն՝ կիսաբոլորը կ'ելլէ և աջակողմեանց դառնալով,

— Մենք պատրաստ ենք, կը կանչէ. հրացանահար սպանեցեք զմեզ։

Փէրատըն խօսիլ կը սկսի և կ'ըսէ յայտնապէս թէ կ'ուզէ որ կայսրը իշխանութենէ ձգուի։

Սկեղ խառնաձայնութիւն մըն է կը լսուի ընդհանուր ժողովարանին մէջէն այս խօսքերուս վրայ։ Այժմ պոռալով կ'աղաղակեն, ոմանք Այո՛, այլք Ո՛չ։

Յուզմունքը այն աստիճանի է որ դռնապահք չեն անդրադառնար որ ժողովրդը պահանորդ զօրքը մը զգելով պալատը մտեր էր, և մինչև կորուստնաւ հետոց սրահը յառաջելով՝ ժողովքին սրահը լեցուելու վրայ էր։ Այն առեն պահանորդք և դռնապահք ահեղ բռնութիւն մը ընելով, թոյլ չեն տար ներս մտնելու ու վերջապէս զժողովրդը կը մղեն։

Օլլիվիէ երկրորդ անգամ մըն ալ խօսելու կը կանգնի, այլ ունայն տեղ. իր խօսքերը ձախակողմեան նուիրակներուն իրեն դէմ զուրցած հշտամբանաց և նախատանաց աղաղակներուն մէջ կը կորսուին։

— Մատնիչ հայրենեացդ, կը կանչէ իրեն դէմ Կիւյո-Մոնբէլլոու։

Այն առեն միւս պաշտօնակալը՝ Կառմոն, որ Օլլիվիէ

վիճեին մծո կը նստեր, կիրքին այլապուճեալ ոտը կը կանգնի, և խոշոր նախատինք մը կ'ուղղէ առ ձախակողմեան նուիրակս: Անոնց կատաղութիւնը անոր վրայ չկրնար զսպուիլ, զահավիժաբար իրենց նստարանին վար կը յարձակին մինչև կիսաբոլորը, և մինչև պաշտօնակալաց նստարանները, և անոնց վրայ ձեռք կը վերցնեն: Ա.յն առեն աջակողմեան նուիրակները, խորհրդարանին քարտուղարները, դռնապահք մէջը կը մտնեն, մինչդեռ բեմերէն.

— Սպաննեցի՛ք առնը, սպաննեցի՛ք, ձայներն կը լսուին: Կեցցէ՛ հաւասարակշռութիւնն: Ա.յնչափ խառնակութեան մէջ նախագահը ինքզինքը կը ծածկէ, և նիստը կ'ընդհատի:

Կամաց կամաց կարգը, հանդարտութիւնը տեղը կու գայ, և նախագահը նիստը նորէն կը բանայ: Ա.յն առեն Բիքար նուիրակը խօսել սկսելով, այսպէս կը վերջացնէ խօսքը:

— Եթէ խորհրդարանը չնորհէ պաշտօնակալաց իր վստահութիւնը, զոր չեմ կրնար հաւատալ, եթէ զլա-նայ ժողովրդեան ձեռքը զինք տալու, իմ խորհուրդս է որ ժողովուրդը պէտք է ամենայն միջոց բանեցընէ որ զանոնք բռնի ձեռք ձգէ:

Ա.յս խօսքերուն վրայ դահլիճին մէջ նոր աղմկալից ձայներ կը հնչեն:

— Ա.սիկայ ուրիշ բան ըսել չէ, եթէ ոչ ժողովուրդը ապստամբութեան դրդռել, կը կանչեն աջակողմեանք:

Պաշտօնակալներէն մէկը խօսիլ կը սկսի:

— Ջինքերը տրուին պիտի, կ'ըսէ, այն ամենուն՝ որ շարժուն պահանորդաց կամ ազդային պահանորդ զօրաց խումբը յանձն կ'առնուն մնալու. սակայն ըսել թէ զանոնք բռնութեամբ առնելու էն, ապստամբութիւնը դրդռել ըսել է, որ անպարժան գործ մըն է մինչդեռ թշնամին առջևնիս կեցած է:

— Կ'ընդունիմ, կը պատասխանէ Բիքար, կ'ընդունիմ հաւաարակաց կարծեաց առջին խօսքերուս պատասխանատուութիւնը:

Ցետոյ առ նուիրակս դառնալով, — Յայտնի ըրէք ուրեմն եթէ պաշտօնակալաց վրայ վստահութիւն ունիք: Իսկ ես ինծի նկատմամբ մէկ բան մը միայն կ'ուզեմ. հայրենեաց փրկութիւնը: Կը խնդրեմ որ այս փրկութիւնը ապահովցընելու համար՝ կարող մարդ մը ընտրուի. ինչ դասէ ալ ըլլայ՝ փոյթ չէ:

— Կայսրը Թող Բարիզ դառնայ, կ'ըսէ Ֆավռը, և կարող մարդ մը բանակին գլուխ դրուի:

Դաւիթ պարոն նուիրակը այսպէս կը սկսի խօսիլ. — Ջեզի կ'ուզեմ ըսել, որ առանց ուզելու մենք մեր վիճակը չափազանց կը մեծցընենք: Դիւցազնական կուռի մը ներկայ գտնուելու պատիւն ունեցայ, ցաւելով որ անոր վտանգաց մասնակից ըլլալու չեմ կրցած: Ցետոյ այն դիւցազունքը որ չհաւատալու չարագոյն պայմաններու մէջ...

— Յանցանքը որո՞ւ է, կը կանչեն ձախակողմեանք: Պաշտօնակալաց:

Դաւիթ խօսքը առաջ կը տանի. — Նոյն տեղը ինքզինքին սպաննել տուին, առանց և ոչ ոտնփոխ մը տեղի տալու, մտածելով թէ Գաղղիան իրենց վրէժը պիտոր խնդրէ: Ես ապահով եմ որ եթէ իրենք իրենց դերեզմանէն կարենային ձեզի վերջին ձայն մ'արձակել, ըսելու էին ձեզի. Մեկդի Թողէք ձեր նեղբին հակառակութիւնները:

Ա.յն երկար ծափահարութիւնքն որ այս խօսքերուս վրայ կը փրթին, նշան մըն էն թէ խորհրդարանին մեծագոյն մասը նոյն խորհրդին համամիտ է:

— Ա.յս առենս, կը շարունակէ ըսել Դաւիթ, միայն մեր հայրենեաց փրկութիւնը մտածեցէք: Մտածեցէք թէ բանակ մ'ունիք, որ կրնայ յաղթող վերադարձիլ, նկատմամբ այն պայմանաց՝ որոնց մէջ գըտ-

նաւեցաւ։ Մենք կը խնդրենք ձեզնէ որ ջանաք պահե-
լու անոր այն բարոյական ուժը, այն իր վրայ ունենալի
վստահութիւնը, որ այն դիտակցութենէ առաջ կու
գայ, թէ զԳաղղիան իրեն թիկունք ունի թշնամւոյն
յաղթելու համար։

Նոր ծանրհարութիւնք կը հնչեն, որոնց մէջէն
Ֆաւռիէին ձայնը կը լսուի.

— Տուէք անոր իրեն վայել գլուխ մը։

— Ա՛յո՛, այո՛. ատանկ է. կը կանչեն ձախակողմէն։

Դաւիթ խօսքը կը լսընկալնէ այսպէս. — Ձեր բա-
նակը հազիւ թէ մեռած մը կրած է. դարձեալ զօրա-
նալու հետ է. նա մանաւանդ զօրացած է և իր կրած
անցաւոր ձախորդութենէն դարմանը պիտոր ընէ։
Բրուսիան կանխաւ պատրաստուած էր, մինչդեռ մենք
չէինք։

Ա՛յս խօսքերուն վրայ աղմկալից ձայներ կը լսուին։

— Պաշտօնակալք հակառակը զուրցեցէն։

— Պատերազմի պաշտօնեայն ծանոյց թէ մենք պա-
տրաստ էինք։

— Պարոն Դաւիթ, կ՚ըսէ Ռոակո, իր խօսքերովը
պաշտօնակալաց դատը վճռեց, որ իրենց բռնած ձամ-
բովը զԳաղղիան խաբեցին։

Սակայն ան՛ Օլիվիէ պաշտօնարանին դէմ եղած
յարձակմունքները աւելորդ էին։ Պաշտօնակալք ար-
դէն Կայսրուհւոյն քով դնացեր էին իրենց հրաժա-
րումը տալու։ Օլիվիէ Օրէնսդրական ժողովը դառ-
նալով, իր պաշտօնարանին հրաժարումը խորհրդա-
րանին կը ծանուցանէ, և միանգամայն կ՚ըսէ թէ Բա-
լիքաց կոմսը նոր պաշտօնակալաց պաշտօնարանը կազ-
մելու յանձնարարութիւնն ունի։

— Սփիկայ ազգին կուռի գլուխ մը տալ ըսել է,
կը կանչէ Ֆաւռը։

Եւ յիրաւի Մոնդոպան զօրավարին, որ էր Բալի-
քաոյի կոմս և արտաքոյ կարգի կայսերական, նոր

պաշտօնակալաց պաշտօնարանին գլուխ անուանիլը,
ոչ միայն թշնամւոյն դէմ դնել կը նշանակէր, այլ
նաև երկրին ներքին փոփոխութեանց ալ հակառա-
կիլ ըսել էր։

Կայսերական վարչութիւնը զԲալիքաոյ կոմսը վար-
չութեան գլուխ անուանելով, հեռի էր ամենևին իշ-
խանութեան հրաժարումը տալէն, մանաւանդ թէ
Գաղղիոյ և թշնամւոյն առջին հաստատուն կերպով
կ՚ամրանար։ Հակառակորդաց բուռն յարձակմանց
առաջին տեղի տալ չէր, այլ անոր հակառակ սպառ-
նալից կերպարանք մ՚առնել էր։

Վերջը տեսնենք պիտի այս վարմանս հետևանքնե-
րը. հիմիկու հիմա բաւական է դիտել որ 9 օգոստոսի
նշանաւոր նիստը նախատինքով մը փակեցաւ, զոր
Կառնիէ տը Պասսանեաք, անձնական իշխանութեան
ախոյեանը, առ ձախակողմեան նուիրակս այս խօսքե-
րով ուղղեց.

— Կորսուին խորհրդարանիս բրուսիացիք։

Եթէ ժողովրդեան երեսփոխաններուն գումարու-
մը այնչափ փոթորկալից եղաւ այն Օրէնսդրութեան
ամիսուն միջոցին մէջ, դիւրաբաւ կարելի է նաև ըմբռ-
նել թէ ինչ երևոյթ ունեցած պիտոր ըլլայ քաղաքը
այն խռովալից զգացմանց օրը։

Ամբողջ կարգի բազմութիւն մը Օրէնսդրական
ժողովքին պալատին չորս կողմը խռնած կեցեր էր։
Ազգային պահապան զօրքը անոր դռները կը պահպա-
նէին. քաղքին բարեկարգութեան զինուորները և
ոստիկանութեան մարդիկ ամեն կողմէն ուշադրու-
թեամբ զգոյշ կը կենային։ Ցետ որ ժողովրդը ժո-
ղովարանին դահլիճը լեցուելու փորձ փորձեց, մեկէն
երկաթեայ վանդակներըը գոցուեցան։

Սակայն ժողովուրդը երթալով կը բազմանայ ու կը
խռնի. հինգէն վեց հազար մարդ հրապարակին մէջ
դիզուած կան։ Ոչ ազդ և ոչ զօրաց բռնութիւն կա-

ղող են խոնաձ ամբոխը ցրուելու։ Ա.յն առեն ձիոց ամբակաձայնը կը լսուի. զբահաւորաց պզտի գնդիկ մը հրապարակը կը հասնի, և ժողովրդեան բազմութիւնը կտրելով պալատին առջևը կ'երթայ կը շարուի։

Աչկէ հեռը նաև Բարիզու ձիաւոր պահապանք ալ կը հասնին, ձեռքերնին մերկ սուր, ձիարձակ ամբոխին վրայ կը յարձկկին և քաղաքացիներէն ոմանք կը վիրաւորեն։ Ժողովուրդը փողոցաց եզերքին սալայատակները կը քաշուի, և այնպէս միջոցը քիչ մը արձակ կը ձեայ։

Ծեր մը կը ներկայանայ այն առեն գլուխը հասարակական դէմարկ մը դրած։ Ոստիկանութեան մարդիկ անոր վրայ կը յարձկկին, այլ ամբոխը մէջը մնեելով զանոնք կ'արգելու։

— Բարեկամ, կ'ըսէ ծերը ոստիկանութեան մարդիկներէն մէկուն. դու կայսերութեան նշանները կը կրես. ես հասարակապետութեան։ Տեսնենք որո՞նք լաւագոյն պիտոր ըլլան։

Ժողովուրդը այս խօսքերուն ծափ կը զարնէ։

Ազգային պահանորդաց խմբիկ մը վերջապէս կը յաջողի ու խորհրդարանի պալատին առջևի հրապարակին մէկ մասը քիչ մը կը դատարկէ. նիստը լմընցած է, ու նուիրակները կը սկսին դուրս ելլել։

Պառակէ ա'իլիւ մարաջախտը որ անձամբ նոյն տեղը եղեր եկեր էր, Քոնքորտի կամրջին անցքը զինուորաց դոցել կու տայ. անանկ որ նուիրակներն իսկ անցնիլ կարող չեն. անօգուտ տեղ բողոք կը վերցընեն։

Ժողովուրդը ձախակողմեան նուիրակաց չորսդին կը խոնի։ Չկամպէդա կը կայնեցընեն ու հարցմունքները կ'ընեն. անիկայ իրենց կը յանձնէ որ խաղաղ կենան։

— Մեր թշնամիք, կ'ըսէ, կրնան մեր աղմուկը հայրենեաց դէմ շարժմունք համարիլ։ Սակայն ժամ ժամ ձշմարտութիւնը յայտնի կ'ըլլայ։ Համբերեցէք մինչև վաղը։

Բազմութիւնը ծափ կը զարնէ։

Ժիւլ Սիմոն ալ նոյնպէս հարցուելով, կը պատասխանէ.

— Բաղաքացիք, հարկ է որ ամեն մէկերնիս ուժերնիս ամիոփենք որ կարենանք ըլլալիք բաներուն ընդ առաջ ելլել. ազգային նուիրակները ձեզի հետ պիտոր գտնուին։ Շնորհեցէք մեզի ձեր ձեռքնտութիւնը։ Այսօր միայն մէկ աղէկ լուր մը ունիմ ձեզի տալու. որ է Օլլիվիէ պաշտօնաթողութեան անկումը։ Վաղը ձեզի զինք պիտոր տրուին որ կարենաք հայրենիքը փրկել։

Ծափ զարնելով կ'աղաղակեն. — Կորիցէ Օլլիվիէ։ Կորիցէն մանսիչք։

Կամաց կամաց նորէն հանդարտութիւնը կը տիրէ. ամբոխը կը ցրուի, ոստիկանութեան պահապանաց ու Բարիզու պահանորդաց դէմ,

— Յահնաւագլուխ, Յահնաւագլուխ, կանչելով։

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Գաղղիոյ նոր պաշտօնակալաց պաշտօնարանը.

Ա.յսպէս ինկաւ Օլլիվիէ պաշտօնարանը, զՕաղղիան անխորհրդաբար աղետալի պատերազմի մը մէջ յանգաւոր ձգած ըլլալուն: Իսկ կայսեր նկատմամբ հասարակաց կարծիքը՝ ինչպէս ինկած պաշտօնակալայ՝ նմանապէս ալ իրեն դէմ սաստիկ զրդռւած էր:

Ա.րդէն ինչպէս տեսանք խորհրդարանին մէջ յայտնի իրը անկարող ամբաստանուած էր, և զինքը բռնադատած էին հրամանատարութիւնը թողուլ, և մինչև զինքը իշխանութենէ ձգելու առաջարկութիւնը եղած էր: Նոյն իսկ պաշտօնական լրագիրները ա՛լ ոչ իրեն վրայ խօսք կ՚ընէին, ոչ կայսրուհւոյն և ոչ կայսերական իշխանին. և նաև տէրութեան իսկ ամենակարևոր հաղորդակցութեանց մէջ իրենց անունը զանց եղած էր:

Նաբոլէոնը ոչ միայն անոր համար կ՚ամբաստանուէր իրը թէ իր ազգատոհմին շահուն համար պատերազմին ձեռք զարկած էր, որ ամենածանր թշուառութիւն մը ազգին վրայ բերել ըսել էր, այլ նաև

անոր համար թէ իր անկարողութեամբը պատղիայի զօրքերը սպանութեան մատնած էր: Որովհետև կայսերական զօրքը ամեն եղած կռիւներուն մէջ քանի զՔրուսիացիներէն շատ աւելի սակաւաթիւ գտուած էին, բոլոր եղած ձախորդութեանց պատասխանատուութիւնն ալ պատերազմի գլխաւոր առաջնորդին վրայ կ՚իյնար: Իր անգործութեան և առանց վախճանի զինուորական շարժմանց պատճառը, որ Գաղղիոյ բանակին վրայ անանկ անահնկալ թշուառութիւնները բերեր էին, իրեն սովորական անստուգաբար դէղևէլուն կռւ տային, որ քաղաքականութեան մէջ ալ իրեն շատ ձախորդութեանց պատճառ եղած էր:

Մինչև նաև խնդիր կը յուզէին թէ արդեօք իր առողջութեան վիճակը մտաւոր կարողութեանց վրայ չ՚ը կրնար ազնասակարապէս ծանրանալ:

Ա.րդ Մ՚ոնդոպան Բալիքաոյի կոմս զօրավարին յանձն եղած ըլլալով նոր պաշտօնակալաց պաշտօնարանը ձևացընել, նշան մըն էր թէ կայսերական ընտանիքը հաստատուն միտքը դրած էր իշխանութիւնը ամենևին ձեռքէ չթողուլ, թէպէտ և նեղքին սաստիկ յարձակմանց ալ դէմ դնելու հարկ ըլլար:

Գաղղիոյ նոր պաշտօնակալաց գլխաւորը Կարոլոս Բուզէն Մ՚ոնդոպան, Բալիքաոյի կոմս, զօրավար և ծերակուտի անդամ, 1796ին յունիսի 24ին ծնած է: Իր զինուորական առաջին ծառայութիւնը Ա.լճէռի ըրաւ, իբր ձիաւորաց սպայ: Ա.պա 1851ին զօրավար ընտրուելով, նախ յԱ.փրիկէ և ապա՛ ի Գաղղիա այլ և այլ բաժիններու հրամանատար եղաւ: Սակայն իր կեանց ամենէն նշանաւոր ժամանակը 1860ի Թուականն եղաւ, որ միանգամայն մեր արդի ամենէն աւելի արտաքոյ կարգի դիպուածոց ժամանակն եղած է: Չինաստան արշաւող Գաղղիոյ բանակին գլուխ ընտրուելով, աշխարհիս պատմութեանը մէջ բոլորովին նոր դարձ մը կատարեց, այն կայսերութեան մայ-

բաքաղաքը եւրոպական բանակ մը մոցընելով։ Ա՛յն պրեթէ առասպելական ալշաւանքը գլուխ տանելու պատիւն իրեն լինկաւ, և իրեն առաջնորդութեամբը կարող եղան Գաղղիոյ և Անգղիոյ դրօշները՝ Բէքին խորհրդաւոր մայրաքաղաքը մտնելու։

Դաքոնի առումը, որ Բէյ-Հօ գետին քերանը շինուած է, (20 օգոստոսի), Բալիքաոյի՝ Սանկ-քո-Լինսին Չինաց զօրավարին դէմ ըրած մեծ յաղթութիւնը (21 սեպտեմբերի), Սմարատանին կործանումը, և վերջապէս մայրաքաղաքին առումը, բռնադատեցին զՉինացիս որ դաշնակցաց պահանջած պայմանները ու դաշնադրութիւնը ընդունին, և այնպէս այն ընդարձակ ու ձոխ երկրին դռները եւրոպական վաճառականութեան առջին բոլորովին բացուեցան։ Ձօրավարը նոյն տարւոյն վերջը անկէ Ճամբայ ելաւ, և յետ Ճաբոնի քաղաքները պըտըտելուն, 1861ին յունիսի ամսուն մէջ Գաղղիա մտաւ։

Ի փոխարէն այն արագ յաջողութեան՝ իրեն Լեգոնի մեծ խաչանշանը շնորհուեցաւ, եղաւ անդամ ծերակուտի, և անուանեցաւ Բալիքաոյի կոմս։ Այսկէ զատ կայսրը ուզեց իրեն մնայուն հասոյթ մը կապել. սակայն այսպիսի առաջարկի մը վրայ մեծ վէճ եղաւ խորհրդարանին մէջ, և զօրավարը խնդրեց որ չտոչափուի։ Սակայն կայսրը անոր դէմ կեցաւ, և այնու հանդերձ խորհրդարանը մերժեց առաջարկը, և ապա նոյնը քիչ մը չափաւորեց։ Ա՛յս զօրավարս 52 տարի զինուորական ծառայութիւն ըրած է, և 28 տարի զինուորական Ճառայութեան ըրած է, և պատերազմի մէջ մնած է։ Նաբոլէոնին ամենէն հաւատարիմ բարեկամներէն մէկն է, և անձնական իշխանութեան ամենէն ջերմ պաշտպաններէն մէկը։

Ինքը այս նոր պաշտօնակալաց պաշտօնարանին նախագահութենէն զատ, նաև պատերազմի պաշտօնն ալ վրան առաւ։ Իրեն ընկեր եղան. Շըվռո՝ նեըքին գործոց պաշտօնեայ. Մանեը՝ արքունի հասից. Տիւվռնոա՝ վաճառականութեան. Ռիկոլ՝ ծովակալութեան. Դաւիթ՝ շինուածապետութեան. Լա Գուռ ա՛Օվէրնեը՝ արտաքին գործոց. Պիւսոն՝ Արքունի խորհրդոյ. Կռանբըռէ՝ արդարութեան. Պռամ՝ հասարակաց դաստիարակութեան։

Բոլոր այս անձինք խորհրդարանին ալ ակողմնակալ էին ընտրուած էին, և նոր պաշտօնարանը կազմելով իրենց առաջադրութիւնն էր՝ ընդդիմանալ թշնամոյն գինուորական միջոցներով, և զսպել ինչ և իցէ նեըքին քաղաքական փոփոխութեան միտում։

Կռանբըռէ նոր կնքապահը, նոյն այն դատաւորն էր որ իբր Բարիզու կայսերական արքունեաց ընդհանուր գործակալ, թէ՛ Դրոբման հռչակաւոր դատաստանին մէջ և թէ Պետրոս Պոնապարթ իշխանին դատին մէջ, հասարակաց պաշտօնարանին ներկայացուցիչն եղած էր։

Լա Գուռ ա՛Օվէռնեը, որուն եղբայրը Վէօռթի պատերազմին մէջ երկու թևերն ալ կորսընցուց, Գաղղիոյ կողմանէ դեսպան էր՝ ի Վիէննա, ուր որ նոյն այն Կառամնին տեղ յաջորդած էր, որուն նմանապէս հէմն ալ իբր արտաքին գործոց պաշտօնեայ կը յաջորդէր։

Ա՛րդէն Ռուհէ պաշտօնարանին ալ անդամ եղած ըլլալով, նոյն արտաքին գործոց պաշտօնը վարած էր։ Ա՛յս քաղաքագէտ իշխանս իր քաղաքատեսական ընթացքը Գաղղիոյ այլ և այլ դեսպանութեանց մէջ ըրած է։

Հերմխիմ Դաւիթ պարոնը, Օրլէնադրական ժողովքին նախագահին փոխանորդ էր, և այն ակողմնակցութեան գլխաւորներէն մէկը, որ Օլիվիէ պաշտօնարանին հակառակորդ ելեր էր։ Պահպանիչ քաղաքավարչութեան ջերմ կողմնակից ըլլալով, երբեք չէր դադրած այն պաշտօնարանին դէմ հակառակ կեցած։ 1869ին յունիս ամսուն մէջ խորհրդարանին

նախագահին փոխանորդ անուանուած ըլլալով, որ իբր հաձելցուցիչ հատուցում մը հանդուներեսյաւ առ հակագործ կողմնակցութիւն տրուած, Շնայտէր նախագահը իր պաշտամանէն հրաժարիլ ուզեց. այլ ապա կայսեր խնդրոյն ընդունելով հրաժարեալը ետ առաւ։

Հենրիկոս Շլվեռ, 1848ին նուիրակ ընտրուած էր, այլ սահմանեալ հասակը չունէր, գործունեաբար աշխատեցաւ Լուդուիկ Նաբոլէոնին նախագահութեան գործին մէջ. և ապա ալ 1851ին եռանդագին պաշտպան եղաւ պետութեան մարթանքին։ Նաբոլէոնին ջերմ կուսակից ըլլալուն պատճառաւ, նոյն առենէ՝ի վեր նեղբին պաշտօնարանին մէջ իբր ընդհանուր քարտուղար մնաւ։ Եաքը Նանդի և Լիոնի քաղաքապետ եղաւ, և վերջերս ալ Բարիզու, ուր Հաուսմանին տեղն անցած էր։

Կղեմէս Տիւվեռնուա, հռչակաւոր լրագրապետ, քիչ մը ժամանակ Լիսէբոն՝ Օրագրին մէջ պարսն ծիուալ տենի տեղապահ եղաւ. յետոյ Թուրիէ որ Բառիին տեսչութիւնը առաւ, ապա Լյոնին, և վերջապէս Բէօթլն ֆռանսուէ օրագիրը հաստատեց, որ երկայն առեն կայսեր անձնական մտածութեանց Թարգման ու պաշտպան եղաւ։ Այս յետին առենները Տիւվեռնուա՝ յայտնի կերպով Նաբոլէոն Գ.ին պաշտպանութիւնը կը վայելէր. նուիրակ ընտրուած ըլլալով, միացաւ աջակողմեան այն կողմնակցութեան հետ, որ անձնական իշխանութեան զաղափարներուն հատատարիմ՝ Օլիվիէին ազատական նորաձեւութեանց կը հակառակէր։

Մանեը շատ անգամ պաշտօնեայ եղած է։ Նոյնպէս նաև Ռիկոլ որ Ժընոյլի, որ իբր ծովապետ՝ շատ ծանօթ է և մեծ համբաւ ունի ծովային մարդկութեան առջին։ Իբր ծովակալութեան պաշտօնեայ, Ռուհէ պաշտօնարանին անկմանը՝ ինքը տեղը մնաց, ինչպէս նաև հիմա՝ Օլիվիէին անկմանը։

Յուլիոս Պռամ, ծանօթ իբր տնտեսագէտ, նշանաւոր եղաւ Օրլէնեզիր ժողովին մէջ ազատ փոխանակութեան դէմ խօսած ձառերովը։ Ջուտ աջակողմեականներէն ըլլալով, միշտ կայսերական տան պաշտպաններուն համաձայն քալեց։

Պիւռոն փաստաբանն ալ միշտ խորհրդարանին աջակողմեանց կողմնակից եղաւ։ Շատ կարեւոր օրինաց քննիչ և առաջարկու եղաւ, և վերջերս ալ համարակալութեան կարգադիր։ Պիւռոն–Պիեռ կը կոչուէր, որովհետև իր մեռած անեղբօրը Պիեռ մականունը վրան առեր էր։

Միով բանիւ զինուորականք, համարակալք կամ քաղաքագէտք, բոլոր այս նոր պաշտօնարանին անդամները՝ կայսեր հաւատարիմ և ապահով հպատակներուն մէջէն ընտրուած էին, և ամենուն անուանը մէջ դեկտեմբերի 2ին մտածութիւնն և աւանդութիւնները կը կարդացուէին։

Թէ երեսփոխանից խորհրդարանը ինչպէս ընդունած ըլլայ այս անձանց դաշնակցութիւնը, ծիւլ Ֆաւրը յայտնի ըրաւ ըսելով. — Սխիկայ ազգին դէմ կռուի դրդիռ մը տալ ըսել է։

Սակայն օտարին դէմ հայրենիքը պաշտպանելու մտածութիւնը ամենուն սրտին մէջ կը տիրէր. և թէպետ կիրքերը կ'եռային և այնչափ ատելութիւններ կը զարթնուին, և նաև ատդիս անդին ապստամբութեան նախընթաց շփոթութիւնները կը դրգռուէին, 'ի վերայ այսր ամենայնի ապստամբութիւնը զսպուեցաւ։ Վրէժխնդրութիւնը աւելի յարմար ժամանակի թողուեցաւ։

Գաղղիացւոց սրտին ամենէն բուռն զգացումը, օգոստոսի 10ին Օրլէնպիր ժողովքին նիստին բացուած օրը յայտնի կ'ըլլայ, այն օրուան հետագայ օրը՝ որ Օլիվիէին խնդալովը Բալիքաան կը կանդնի։

Այն նիստին սկիզբն Թիանէ որ Լա Գիւռնէլիէռ

նուիրակը կ'ըսէ թէ առջի օրը կ'ուզեր դիտողու-
թիւն մ'ընել, որ բնական զգացմունք մը հետևանք է,
և անշուշտ բոլոր խորհրդարանին ալ հաճոյական բան
պէտք է ըլլայ:

— Կարծեմ թէ մեր առջի նիստը կարելի չէ դա-
ցել առանց Հայրենեաց կողմանէ մեր ընդհակալու-
թիւնը ղրկելու այն մեր քաջ զօրականաց որ սահմա-
նագլուխը կը կռուին:

Խորհրդարանին ամեն կողմէն ծափահարութիւնք
կը հնչեն. և Ռիքար ձախակողմեան նուիրակաց բեր-
նէն կ'ըսէ.

— Այդ երախտագէտ զգացմունքը մեզ ալ միաբան
հաճ ենք, և արդէն կանխաւ ալ նոյները յայտնի ըրած
ենք:

Նախագահը կ'ըսէ. — Ուրախ եմ տեսնելով այդ
ջերմ և միաբան երախտեաց յայտարարութիւնը, որ
խորհրդարանիս ամեն կողմէն յայտնի կը տեսնուի:
Թող Հայրենեաց երեսփոխաններուն անուամբը պատ-
մուի ողջոյն բանակին, և ընդունին զայն իբրև ող-
ջոյն ազգին կողմանէ ընդհակալեաց և երախտեաց
յայտարարութիւն մը:

Դարձեալ միաբան ամենքը ծափ կը զարնեն, ու
Ռիքար ձայնը լսեցնելով կ'ըսէ.

— Բաւական չեն խօսքերը, գործ ալ տեսնանք:

Նախագահը կ'ըսէ. — Այս նիստիս յիշատակա-
գրութիւնը՝ ողջոյն խորհրդարանին համաձայն զգա-
ցումը յայտնի ընելով, մեր դիւցազն զօրականները
թէ՛ մեր երախտագէտ մեծարանքը գտնեն պիտի ա-
նոր մէջ և թէ մեր իրենց վրայ ունեցած լի վստահու-
թիւնը:

Ցետ նոր ծափահարութեանց որ այս խօսքերուս
վրայ կը հնչեն, Ֆոլքատ նուիրակը, որ վարչութեան
առաջարկութիւնները քննելու որոշուած մնամաժո-
ղովին յատաբերողն էր, իր ծանուցագիրը կը կարդայ:

Այն մնամաժողովը կ'առաջարկէ որ արձկուած զի-
նուորականները կանչուին. որ 25էն մինչև 35 տարուան
չկարգուած քաղաքացիք զինուորագրութեան կան-
չուին, և քանի միլիոնի փոխառութիւն մը ըլլալի,
զինուորելոց ընտանեաց օգնութիւն տրուելու համար:

Յարաբերողը կ'ըսէ նաև թէ ինչպէս պէտք է որ
ամեն կողմնակցութիւնք հաշտ քալեն, որպէս զի կա-
րելի ըլլայ գործադրել բոլոր այն միջոցները որ կարևոր
են Հայրենեաց պաշտպանութեանը համար, և անոր
այս խօսքերուն վրայ ամենը ծափ կը զարնեն:

— Ծանուցագիրը, կ'ըսէ Ֆոլքատ, մնամաւոր յօ-
դուած մը կը բովանդակէր որով Օրէնսդիր ժողովքը
իր ընդհակալութիւնը կը մատուցանէր բանակին, ու
յայտնի կ'ընէր թէ բանակը գովաստանօք արժանաւոր
է Հայրենեաց: Սակայն այսպիսի մտածութեան մը
յայտարարութիւը, դեռ մնամաժողովը չհաստած յայտ-
նի եղած ըլլալով, նշան մըն է թէ բոլոր խորհրդա-
րանը այնպիսի երախտիք ծանուցանելու համաձայն է:

Վերջապէս կ'առաջարկուի և ընդունելի կ'ըլլայ որ
բանակին ուղղելի ընդհակալեաց ծանուցումը հետև-
եալ օրինաց յօդուածով մը ըլլալի.

« Օրէնսդիր ժողովը կը վճռէ որ երախտեաց ընդ-
հակալութիւնները մատուցուին բանակին և կը ծա-
նուցանէ թէ բանակը ինքզինքը Հայրենեաց արժա-
նաւոր ըրաւ »:

Բոլոր խորհրդարանը ոտք կ'ելլէ, և երկար ծափա-
հարութեանց մէջէն,

— Կեցցէ՛ բանակն՝ ձայները կը լսուին:

Այս վճիռը մնամաւոր հետագրաւ մը բանակին կը
հաղորդուի:

Երբ խնդիրը օրինադրուելու առաջարկութեանց
յօդուածներուն վրայ կ'ելնայ, ժիւռլ ուղղագրեալ
յօդուած մը այսպէս կ'առաջարկէ. « Այն քաղաքա-
յնիք որ կղերանոցաց և վանօրէից կը վերաբերին, ա-

ռանց բացառութեան իրենք ալ, ինչպէս այլք, և նոյն համեմատութեամբ, զինուորական օրինաց պիտոյ հպատակին »։

Խորհրդարանը այս յաւելուածը քննութեան նիւթ չսեպեր, որով առաջարկուն կը կանչէ։

— Ա.Հաւասիկ ինչպիսի՛ կերպով Հայրենեաց պաշտպան կ՚ըլլաք։

Վարչութեան առաջարկութիւնները համաձայն միաբանութեամբ կ՚ընդունուին։

Լդանսըլէն ոտք կ՚ելլէ և յիսունուվեց ընկերներն անուանքը իբր ստիպողական առաջարկ մը հետևեալը կ՚առաջարկէ։

« Խորհրդարանը կը ծանուցանէ որ ցորչափ Թշնամին Հայրենեաց հողուն մէջ կը գտնուի, Խորհրդարանին պարտք մըն է որ պաշտամանն մէջ անշարժ հանապազորդէ »։

Ա.յս առաջարկին քննութիւնը ուրիշ առեն կը ձգուի։

Բալիքեսիի կոմսը խնամակալ կայսրուհւոյն անուամբ կը ներկայանայ նոր պաշտօնակալաց անունը ծանուցանելու։ Խօսքը ցած ձայնով կ՚ընէ.

— Ա.մուր ձայնով, ամուր ձայնով խօսէ, կ՚ըսեն ամենն կողմէն։

— Պարոնայք, կը պատասխանէ, ձեզմէ կը խնդրեմ որ զիս չդատապարտէք եւելի ամուր խօսելու։ Ա.տոր մեծ պատճառ մը ունիմ. քանի՛ տարի առաջ կուրծքիս վրայ գնդակէ մը զարնուեցայ, որ մինչև ցայսօր մէջը կեցած է։

Հարկ է ժիւլ Ֆաւրէին ազգային պահանջդիրը զինելու վերաբերեալ առաջարկութեան քննութիւնը սկսիլ։ Մանաժողովը կ՚ըսէ թէ իր քննութեանց հետևանքը կը ներկայացնէ, բաւական է որ խորհրդարանը երկու ժամ միայն իր նիստը ընդհատէ։ Սակայն կ՚իմացընեն մանաժողովին թէ կարելի չէ, ո-

րովհետև պատերազմի պաշտօնեայն ծերակուտին դըէնացած է։ Զախակողմեանք ոտք կը կոխեն որ այն կարևոր քննութիւնը չուշացուի մինչդեռ պաշտպանութեան միջոցները ստիպողապէս աճապարեցընելու պէտք կայ։

— Մեր այս առենս վճռած օրինքները, կ՚ըսէ Բիքար, դիւանագրապէս հասարակաց փրկութեան որոշեալ օրինք են։ Պէտք է շուտ վճռուին, որ շուտ ալ գործադրուին։ Ուստի կը խնդրեմ որ զանոնք քննելու որոշեալ մանանաժողովները գործ տեսնեն, և իրենց աշխատութեան հետևանքը շուտ մը մեզի հասցընեն։

« Պաշտօնակալաց իւրաքանչիւրը առ բոլորն պարտաւորեալ ըլլալով, բաւական է մէկ մը միայն ունենալ մեր առջին վարչութեան միտքը հասկընալու համար։

« Ես կարծեմ ամենուն մտաց համաձայն կը խօսիմ ըսելով՝ թէ հայրենեաց շահուն պաշտպանութիւնը մեր ձեռքն առնուլ մեզմէ կախումն ունի։

« Ոչ թէ հակառակութեան կամ թշնամութեան մտածութենէ մը դրդռեալ այս կերպով կը խօսիմ։ Մենք հասարակաց շահ մ՚ունինք. առանց շատ խօսք ընելու և հոս տեղս իսկ ապահովցընենք զայն »։

Պիւսան-Պիեռ պաշտօնակալը՝ Բիքարին պատասխանելով կը սկսի թէ յապաղելու է։

— Խորհրդարանին պատասխանատուութիւնը, կ՚ըսէ, հասարակաց է. անոր անդամներէն մէկը չկրնար նոյնը վտանգի մէջ դնել։

Ա.յս դէպքս առիթ կու տայ Կամպեդրա նուիրագին նշանաւոր խօսակցութիւն մ՚ընելու։

— Եթէ մենք ձեզմէ խնդրելու ըլլայինք, կ՚ըսէ Պաշտօնակալաց, վարչութեան որոշմունքներ ընելու, այն ատեն կրնայի ըմբռնել այս յապաղեցուցիչ բացառութիւնները։ Սակայն այսօր խորհրդարանիս անուանած մանանաժողով մը կայ, որ դեռ արդի պաշտօնա-

բանը չընտրուած՝ ինքը իր պաշտօնը գործադրելու սկսած է։ Այսօրուան բան կ՚ըլլայ յիրաւի եթէ այս պա-րագայից առջին, որոնց մէջ հիմա մենք կը գտնուինք, մէկ խորհրդարան մ՚որ հարկին բռնադատութենէն ընտրուեցաւ որպէս զի արագաբար գործ տեսնայ, ընդհակառակն չանայ նոր յապաղմանց պատճառ ըլ-լալու։

« Դուք մէկ մտածութեան մը պատճառաւ վարչու-թեան գլուխ անցաք, և նոյն մտածութիւնը պէտք է ձեզի առաջնորդ ունենաք. կը խնդրեմ որ անոր հա-ւատարիմ մնաք առանց ձեզի յանձնուած նպատակին մտանիչ ըլլալու։

« Մանաւանդ վերջին յանձն եղած խնդիրը՝ ամենա-պարզ է. արդէն պաշտօնարանաց մէջ քննուեցաւ. չկայ ուրեմն պարզագոյն բան քան այս խնդրոյս վրայ-օք դիտնալ պաշտօնարանին կարծիքը։

« Ժամ մը մտածողութեան գործը կրնայ պատրաստ ըլլալ. պաշտօնէից դահլճին անդամներէն մէկը կըր-նայ այս առենս իր ընկերաց կարծիքը տեղեկանալ և ծանուցանել, որով և խորհրդարանս կարողանայ իր որոշմունքն ընել։ Այսկայ հատարակաց վերկութեան խնդիրը մըն է...

Այս խօսքերուս վրայ պյլ և պյլ խմաստ ունեցող աղմկաւոր ձայներ խօսքը կ՚ընդհատեն։

— Դուք քաղաքացիները զինելու միտք չունիք, կը կանչէ Ֆաւռը, խօսքը առ Պաշտօնակալս ուղղելով։ Ճշմարտութիւնն ահա այս է։

— Երբ ես՝ հատարակաց վերկութեան խնդիրը մըն է ասկայ՝ կ՚ըսեմ, կը շարունակէ ըսելու Կամպէդդա, անանկ բառեր կը գործածեմ որոնց բոլոր իմաստը չափած եմ։ Բարկալից ժողովրդեան մը առջին, որ հայրենասիրութեան ցասումն դրդռեալ է, այն ցա-սումն որ Գաղղիոյ հողը թշնամեաց գերեզման պի-տոր ընէ, կարելի է արդեօք զարմանալ եթէ ես հա-տարակաց վերկութեան վրայ խօսք կ՚ընեմ։

« Այո՛, ընդհանուր Գաղղիոյ մէջ միահամուռ զին-ման օժանդակութիւնը՝ հատարակաց վերկութեան խնդիրը մըն է։

« Վասն զի, մտիկ ըրէք, մեր առջին Բրուսիան ու-նինք, բոլոր Բրուսիայի ազգը առջևնիս զինուած կե-ցած է։ 1850ին սկսեալ այդ ազգը իր որդիքը կը հա-սաքէ ու զանոնք պատերազմի կը պատրաստէ. զմեզ յանկարծակիի բերաւ... խօսքս մ՚ընդհատէք, ո-րովհետև ես ազգային դիմակալութեան իրաւունքը, պարտքը և օրինաւորութիւնը կ՚ապացուցանեմ։

« Ողջոյն ազգ մըն է որ մենք մեր առջին ունինք։ Դուք անոր դէմ բանակ մը դրած էք, որուն դիւցազ-նութեանը վրայ ոչ ոք քան զիս աւելի կը պանծայ. սակայն, աղէկ ուշ դրէք, զինեալ ազգի մը առջին, պէտք է որ մենք ալ զինեալ ազգ մը հանենք։

« Ազգը, Գաղղիան, ոտքի վրայ է. կ՚ուզէ՞ք դուք ա-նոր զէնք տալ։ Ահա այս է խնդիրը »։

Այս խօսքերուս վրայ երկար ծափահարութիւնք կը հնչեն, և այն կրակոտ ատենաբանը, այսպէս կը լմնցնէ իր խօսակցութիւնը.

« Եւ երբ դուք անոր դէղեցկագոյն յիշատակները յիշեցընելով կ՚ըսէք իրեն. Գաղղիացիք, օտարանա-լով խորթացաք դուք ձեր նախնիքներէն։ Կը յիշէ՞ք դուք 1792ին զինուորները։

« Արդեօք այս անպատուղ առոգանութիւն մըն է, թէ այրական վարման ազգ մը։

« Ազգը ձեզի կը պատասխանէ զէնք խնդրելով։ Զէնք։ Այս է Բարիզու և ողջոյն Գաղղիոյ աղաղակը։

Հապա ուրեմն, զինեցէք Բարիզու և ողջոյն Գաղ-ղիոյ ժողովրդեան ձեռքը։ Որոշեցէք ուրեմն։ Սոսկալի կան է գործս, և հատարակաց վտանգը պէտք է որ նոր վարչութիւն բռնելի ձամբան սորվեցուցած ըլլայ »։

Այսպէս Կամպէդդա իր ձառը կը լմընցնէ։ Ալա-կոդմեանք կը կանչեն.

— Վա՛ղը, վա՛ղը։

Որոշումը վաղան ձգելով, դուք ամենէն ծանր պատասխանատուութիւնը վրանիդ կ՚առնուք։ Ուշացնիդ ըրէք։ Վարչութիւնը կ՚ըսէ թէ ամեն բանի պատասխանատուն ինքը կ՚ըլլայ։ Նաև անցած օրերն ալ մեզի կ՚ըսէր թէ եղածներուն պատասխանատուն ինքը կ՚ըլլար. մեզի կ՚ըսէին թէ Թշնամեաց երկիրը յարձակելին պիտի, և ընդհակառակն Թող տուին որ Թշնամիք մերինը արշաւեն։ Հիմա պէտք է գործ տեսնել, և մեզմէ դուրս չկան այլք որ այդ բանը կարենան ըլլա տանիլ։

Հանդերձ այս բոլոր բողոքներուն զոր խորհրդարանին ամենէն ազատական մասը կ՚ընէր, ժողովքին մեծագոյն մասը որ պահպանիչ տարերքներէ կը բաղկանար, նաև այս առթիւ մէջ ալ պաշտօնարանին իրաւունք տուաւ, և Ֆաւռէին առաջարկութեան քննութիւնը ուրիշ անգամու Թողուեցաւ։

Նոյն նստին մէջ Ֆէռի նուիրակը զուր տեղ բողոքեցաւ Ռիվէյլ և Ռաբբէլ օրագրաց խափանմանը դէմ, որ պաշարման վիճակին գործերուն առջինները էղաւ։

Ֆէռի տրտունջ կ՚ընէր թէ նոր պաշտօնարանը հնոյն վրիպանքները առաջ կը տանէր. և կը խնդրէր թէ պաշարման վիճակը վերցուի, որ քաղաքացւոց դէմ բանեցուցած միջոց մըն էր և ոչ Թշնամեաց։

— Ի՞նչ բանի կը ծառայէն հոս այսչափ զօրաց դունդեր, որ սահմանապահութիւնը լաւագոյն գործ մը կրնան կատարել։ Ինչպէս, պարոնայք։ Թշնամին մեր բանակներէն մէկը ջախջախեց, և դուք հոս տեղս 25,000 մարդ կը պահէք որ ձեր ունայն ու չիմար աջերուն հաբեկութեանց գործի ընէք։ Այս ահաբեկութիւնը հայրենեաց մատնութեան կը համապատասխանէ։

Այս խօսքերը որ ժողովքին մէջ ամենևին գործնական հետևանք մը չէին բերեր, իրենց արձագանգը ժողովքէն դուրս կը գտնէին, ուր ժողովուրդը՝ Շահ-ուանագործ ձայնը, փողոցներուն մէջ տեսնուած ամեն գինուորներուն ետևէն կը կանչէր։

Նոյն այն օգոստոսի 10ին իրիկունը աղմկալից շփոթ մը եղաւ Բասանեաքներուն տանը առջին, որ անձնական իշխանութեան ամենէն բուռն պաշտպաններն էին։ Մեռցի բառաւնաք ձայները, առ ձախակողմեան նուիրակ ուղղուած կեցցէ՛ աղաղակներուն հետ՝ փոխն ի փոխ կը լսուէին։

Եւ այնպէս ոգիք երթալով կայսերական վարչութենէն կը պաղէին. և ամենուն մտքին մէջ կը հասատատուէր թէ նոր պաշտօնարանը ազատութեան հակառակ ըլլալով, ամենայն փախստէ Ճամբաներով միտքը դրած էր քաղաքացւոց ձեռքը գինք չտալու, վախնալով որ չըլլայ թէ Բրուսիացւոց գրաւած երկիրները նորէն ձեռք բերելով, աւելի ազատ վարչութիւն մը ձեռք ձգելու ալ փորձ փորձեն. ուստի և Բարիզեցիք յայտնի կերպով կը տրտնջէին, որ մինչդեռ սահմանապահը զօրք խրկելու պէտք կար, այսչափ հազար մարդ կը պահուէր Բարիզ՝ ի զգուշութիւն կայսրուհւոյն։

Այսպէս մէկ կողմէն կասկածներով, անսանձ ոխերով և փոփոխ անվստահութիւններով՝ վիճակը կը դառնացընէին, մինչդեռ միւս կողմէն հաստատուն առաջադրութիւնը և գինուելու համաձայն եռանդ մը, զազգը ամեն գոհ ընելու պատրաստ կը ցուցընէին, բաւական էր որ յաջողէին զԹշնամին երկրէն դուրս նետել։ Ուստի և քաղաքը այլ և այլ խառնաձայնութիւններով, շփոթութիւններով ու խռովներով լի էր։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Ի Պէռլին։

Ո՛րչափ տարբեր էր Պէռլինի երևոյթը, ուր նոր յաղթութեանց լուրը զժողովուրդը ուրախութեամբ կը լեցունէին։ Հոս տեղը քաղաքացեաց ու վարչու-թեան մէջ վստահութիւնն ու համաձայնութիւնը փոփոխակի կը տիրէին, և իրենց յաղթութիւններն ալ չէին կրնար ուրիշ հետևանք ունենալ, եթէ ոչ բարեկարգութիւնը ամրացընել։

Օգոստոսի 7ին Պէռլին և Գերմանիոյ բոլոր քաղաք-ները, թնդանօթներով, դրօշներով և ժողովրդա-կան հանդէսներով՝ Վէօրթի և Ֆորպախի յաղթու-թիւնները կը տօնուէին։

Լուրը Բրուսիոյ մայրաքաղաքը հասած պէս, ժո-ղովուրդը թագաւորական պալատին առջևը ժողովե-ցաւ։ Թագուհին հոն չկար. ուստի անոր տեղը Պճնին զօրավարը պատուհանը ելաւ, և խռնած ժողովրդեան հետևեալ խօսքերը ըսաւ.

— Թագաւորը հեռագրաւ կը ծանուցանէ թէ թագաժառանգ իշխանը Վէօրթին քով յաղթեց Մաք Մահնին, և թէ թշնամին Ֆորպախ քշուեցաւ։

Մէկէն հրապարակը հռոռալներով և աո Թագու-հին կեցցէ՛ ձայներով թնդաց։

Լուրին ցնծութիւնը կայծակի պէս բոլոր քաղաքը ծաւալեցաւ, և քիչ ատենէ սկսան ամեն կողմէն հե-ռագիրներ թափիլ քաղաքը՝ ծանուցանելով թէ նոյն ուրախութիւնը Գերմանիոյ ամեն դին կը տիրէ։

Բրուսիացւոց աւելի հաճութիւն պատճառողը, ի-րենց հարաւային եղբարց բռնած ճամբան էր։ Իրենք չէին յուսար թէ հարաւային Գերմանացիք անանկ շուտ ու զօրաւոր կերպով իրենց օգնելու պիտոր փու-թային։

Այնտարակոյս որ մեծ ճարտարութեան մը ցոյց տուին զօրավարք նաև ասոր մէջ ալ որ Բրուսիացի գունդե-րուն հետ մէկէն իրենց դաշնակիցներն ալ պատերազ-մի դաշտը հանեցին. որովհետև, ինչպէս արդէն ըսինք, զինուց եղբայրակցութեամբը կը սերմանի նաև գեր-մանական միութեան ոգին, և մի և նոյն իրաւանց հա-մար թափուած արեամբը անյողդողդ կերպով կը կըն-քուի ազգայնութեան դաշինքը։

Այսկէ ալ կը հասկցուի թէ ժրջափ ազդեցութիւն կրնայ ունենալ գվնաւորաց խելացիութիւնը պատե-րազմին յաջող ելից վրայ։ 1866ին Պաւիէրացիք Սէս-տրիոյ դաշնակից ըլլալով՝ առակ եղեր էին թէ դան-դաղ են գործ տեսնալու, և պատերազմի դաշտը ան-գամանելի են։ 1870ին ընդհակառակն Պաւիէրացիք Բրուսիոյ դաշնակից ըլլալով, իրենք առջին կ՛ըլլան կռուին մէջ նետուելու, և առաջին յաղթութեանց մէջ մեծ մաս կ՛ունենան։

Այսպէս յուսալի է թէ Գերմանիոյ հիւսիսային ու հարաւային ժողովրդոց դաշնակցութիւնը պատերազ-մին խառնակութիւններէն ետքն ալ շարունակէ սի-

տի, որով ազգն ողջոյն միացած՝ կրնայ զօրաւոր կեր-
պով ինչ և իցէ թշնամւոյ դէմ դնել: Սակայն հայրե-
նասէր եղբայրակցութեան մը ցոյց տուին Բրուսիացիք,
առ պաւիէրացի ժողովուրդն ուղղած յատարարու-թիւնն
մը մէջ, յորում Պաւիէրացւոց ցուցած ազգային
եռանդը կը գովէին, ինչպէս նաև անոնց երագութիւ-
նը որով փութացին կռիւը մտնելու:

Քանի մ՚օր ետքը գաղղիացի գերիները հասան
Պէռլին, որ քիչ առեղուան մէջ երկու հազարէ ա-
ւելի եղան, որոնց մէջ նաև հարիւր յիսունի չափ
սպայ կար: Այսոքը չհասած տէրութիւնը հետևեալ
խնամատար յայտարարութիւն մը հանեց.

« Գաղղիացի գերիները այս իրիկուն հոս պիտոր
հասնին, և քաղաքին արտաքին շրջագծին Միւլհեան
Ճամբէն պիտոր տարուին: Թէպէտ կը փափագինք և
կը յուսանք որ այս պատերազմիս մէջ բարիդէպիք այս-
պիսի տեսարանէ մը զուրկ պիտոր ձնան, ՚ի վերայ
այսր ամենայնի մենք պէտք կ՚ունինքս մեր ծանրու-թեամբը
ու հանդարտութեամբը կ՚ուզենք ցուցընել իրենց այս
պարագայիս մէջ, թէ գիտենք ինչպէս պէտք է յար-
գել գերեալ թշնամիները »:

Եւ յիրաւի ժողովուրդը հանդարտութեամբ և մար-
դասիրութեամբ ընդունեցաւ այն գինուորները, որ
Թէպէտ և Թշնամիք էին, ՚ի վերայ այսր ամենայնի ար-
ժանի էին այն յարգութեանը որ ամեն ազգի կտրիճ
ներու վայել է: Գերի սպայք վշտացեալ ու տխուր
կ՚երևային. սակայն գինուորք աշխոյժ և զուարթ էին.
Չնմարիտ գաղղիացիք, որ միշտ, նաև Թշուառութեան
մէջ, զուարթութիւն գիտեն գտնել: Բրուսիոյ Թա-
գուհին մեկէն մտածուոր խնամք ցուցընել սկսաւ
գերիներուն, շուտ մը անոնց Ճերմակեղէն և ուրիշ
հարկաւոր նիւթեր ընդհելով: Պէռլինցի խաթունոյց
ընկերութիւնն ալ նմանապէս առ հասարակ Բրու-
սիացւոց ու Գաղղիացւոց կերակուր, ըմպելիք ու ծխա-

խոտ բաժնել տուաւ. և նաև անոնց շատն ալ իրը
գրագիր ծառայեց այն գերիներուն, որ գրել չգիտ-
նալով, կը փափագէին իրենց ընտանեաց լուր խրը-
կելու:

Գաղղիացի գերիները ապա Քուստրին և Քէօնիգս-
պերկ տարուեցան. իսկ վիրաւորեալները Շեանտաու
դրուեցան:

Այմենայն կերպով յայտնի կ՚ըլլար Թէ ընդհանուր
ազգը համակամ բոլոր իր զօրութիւնը և միջոցները
՚ի գործ կը դնէր պատերազմին պէտքը հոգալու ու
նոյնը զօրացընելու:

Դաշնակցութեան փոխառութիւնը չուշացաւ լրա-
նալու. Թագաւորը կէս միլիոն դալլէր ստորագրեց.
նոյնպէս նաև Թագուհին և արքունի ազգատոհմին
ամեն մէկը մեծ գումարներ տուին: Ֆրանքֆորդ քա-
ղաքէն հարիւր հազար ֆիորին ուզեր էին. անիկայ
ինքնակամ կրկինը տուաւ: Վիրաւորելոց համար բա-
ցուած դրամոց հանգանակը քանի մը օրուան մէջ
տասը միլիոն դալլէր ելաւ, որ ըսել է երեսունուեօթը
միլիոն ու կէս ֆրանգ:

Մակոնցայի ուսումնարաններէն, ինչպէս նաև ուրիշ
քաղաքներէն, երիտասարդաց խումբեր կը խրկէին,
որ գաղղիարէն լեզուն պիտնալով, բանակին իրը
Թարգման ծառայեն:

Սակայն Թէպէտ և ինքզինքնին յաղթական կը
տեսնային, ՚ի վերայ այսր ամենայնի չէին մոռնար Թէ
կարելի էր ձախորդութեան մը դիպիլ. ուստի մինչդեռ
մէկ կողմանէ գերմանական բանակը Գաղղիոյ հողը
կ՚արշաւէր, միւս կողմանէ իրենց երկիրը պաշտպանելու
միջոցները կը հոգային: Ֆրանքֆորդ լաստաբարձ հրե-
տանիք կը կազմէին, որ գետին անցքը պաշտպանելու
պիտոր ծառայէին, Թէ որ այն քաղաքը յարձակում
մը կրեր:

Ուրիշ շատ տեղուանք զինուորները գործունէու-

թեամբ օձապտոյտ հողաբլուրներ փորելու կ՚աշխատէին, խուխնեբով ու հողով լեցուն պարկերով ամբը ցընելով զանոնք, անանկ որ պատերազմական նորահնար գիւտից դէմ զօրաւոր պատսպարան մը ըլլան։

Ասկէ ես Գերմանացիք առանց յաղթութեանց վառաւորութենէն իրենք զիրենք կորնչցնելու, խոհեմ և անյողդողդ կերպարանք մը կ՚երևցընէին, առանց վտանգներէն լքանելու։

ԳԼՈՒԽ Ի.

Գաղղիացւոց Մէց քաշուիլը։

Գառնանք հիմա կուիւներուն արիւնաթաթախ դաշտաց վրայ։ Ո՛րչափ քաջաց բազմութիւն է որ զոհ եղաւ։ Մեռելոց երկայն շարքեր աչքիդ կը ներկայանան, անոնցմէ եղբն ալ՝ այլ շարքեր կը տեսնես, ապա դիակաց կոյտք, որոնց մէջ խառն կը գտնուին յաղթողք և յաղթեալք. ահա այսպիսի տեսարան է որ ամեն կողմէն այցելու աչք մը կը նշմարէ ընդհանուր բլրոց ու դաշտաց վրայ։

Յառաջենք՝ ի վէրթ։ Բաւական է հայեցուածք մը տալ շրջակայ բարձանց, որ մէկը ըմբռնէ թէ ինչ դժուարութեանց դէմ պէտք է կռուած ըլլան Գերմանացիք՝ այն տեղեաց տիրելու համար։ Բլուրք բարձր են, խիստ զառ՚ի վեր, ժայռուտք և անտառախիտք։

Ամէն բլրոց գառնալայրք լիք են դիակներով. ասդին բրուսիացի հետևակազօրուն անշուք զգեստը կը տեսնես՝ զոհվելու և դիւրքոնելուն արևելատարազ

հանդերձին քովը. քիչ մը անդին, հեծելազօրայ շքեղ ու կերպ կերպ նշանազգեստներն էն. սաղաւարտը և թուպաք. զրահը և լարը, և ձիոց դիակը հեծելոց քովը ինկած: Ընդարձակածաւալ դերեզմանոց մըն է տեղիս անթաղ դիականց: Կան մարմինք որ գնտակաց անձրևէն յօշ յօշ եղած էն: Կան դարձեալ այլ մարդոց դիակք որ անզգալի վերքէ մը սպանուած էն, և կարծես թէ խաղաղ կը քնանան:

Մեռելոց մէջէն վիրաւորմանէ պատգարակները կ'անցնին, որ վիրաւորները կը վերցընեն կը տանին: Բանուորս ժամ անցեր է կուռէն ետքը, և սակայն դեռ ևս վիրաւորները դաշտէն հիւանդանոցը փոխադրելը չէ լմնցած: Սակայն պատերազմական հիւանդանոցը բաւական չէ այսչափ վիրաւոր ընդունելու. անոր համար գիւղօրէից դեռ կանգուն մնացած տուները, ամենը հիւանդանոց կը փոխուին: Այլ բաւական չէ ձեռք չհան վիրաւորները հոգալու. որով տեղւոյն քաղաքական մնչեմակին ձեռքով՝ կանայք կը կանչուին որ փաթեթի լաթերն ու Ֆերմկելչինները լուանան. որչափ հաց որ կրնայ եփուիլ փուռերուն մէջ՝ վիրաւորելոց համար որոշուած է:

Օդը՝ անթաղ դիականց արտաշնչած գոլորշիքներով լցուած է. մահն է որ հոն տեղ մարդ կը հնչէ: Բոլոր մերձակայ քաղաքաց բնակիչքն կուգուն դաշտը կը խրկուին որ հազարաւոր դիակները թաղեն:

Մինչդեռ այն յուզարկաւոր գործերը լրանալու հետ էն, Փրեդերիկոս Գուլիելմոս իշխանը, Սաոսվայի և Վէօրթի յաղթականը, յայտնապէս զգածելապաիւ դաշտին այցելութիւն կ'ընէ, վիրաւորներուն կը նայի, կը հարցնէ, և սիրով ու քաղցրութեամբ զանոնք սիրտ առնելով սիրտ կու տայ:

Այն մարդասիրութեան խնամքը լմնցնելէն ետև, իշխանը Վէօրթի կուռն դաշտին վրայ շատ չուշացաւ, այլ իր զօրքը ժողովելով, սկսաւ դլուխ տանիլ այն

շարժմունքները՝ որ պատերազմի յատակագծին որոշ մասը համեմատ իրեն տպալրուած էր:

Մինչդեռ Եղեայմէց զօրավարին և Փրեդերիկոս Կարոլոս իշխանին բանակները Ֆորպախին կողմանէ յառաջ կը քալէին, Փրեդերիկոս Գուլիելմոս իր զօրքը դրեթէ առջիններուն գծին զուգահեռական ընթացքով յառաջ սիտոր քշեր:

Վէօրթի յաղթութեամբ Վոժ լերանց անցքը բաց էր թագաժառանգ իշխանին առջին, և Նիւեբպոռտի, Ինկվայլերի, ու Հակընաւի ճամբաներէն, մինչև Գաղղիոյ նեբեբերը կրնար յառաջ քալել: Այսպիսի էր իրեն յանձնուած գործը, մինչդեռ Եղեայմէց և Փրեդերիկոս Կարոլոս՝ Գաղղիոյ բանակին մեծագոյն մասը մօտանց կը քշէին, որ բոլոր գծովը ետ կը քաշուէր:

Մաք Մահոնին խումբը չէր կրցած Սաէրն կանգ առնուլ, այլ յառաջ քալեր անցեր էր, որպէս զի Գաղղիոյ բանակին կէդրոնին հետ միանայ: Պիչի մարոցը իր բարձրաւանդակին վրայ կղզիացեալ և անշտապակար կը մնար:

Փրեդերիկոս Գուլիելմոսի բանակը ուրեմն իր ձախ Հակընաւի և Սաէրնի վրայէն, Նահաի ճամբուն վրայ ուղղեց, և ոչ առանց մեծ դժուարութեանց. որովհետև իր քալած երկիրը՝ բլուրներով, լեռներով և դահուանդներով ընդհատեալ էր: Բայց ասկէ իր և միւս բրուսիացի բանակներուն մէջ տեղը, հարիւր հազարամեռդ ընդարձակութեամբ կտրտած և անհաւասար երկիր մը կար:

Գնացած ժամանակը իշխանը կարևոր դիրքերուն վրայ պահապան զօրք կը թողու, մինչդեռ իր խումբերէն մէկը դէպ ի Սարաղպուրկ կը խրկէ որ պաշարութեան մը գլուխ տանին:

Մի և նոյն ատեն Եղեայմէցի և Փրեդերիկոս Կարոլոսի բանակները, իրենց կողմանէ՝ ինչ շարժմունք որոշուած էր ընելու՝ յառաջ կը տանին, զուգահե-

ուաբար քալելով դէպ 'ի Մէց և Շադօ Սալէն։ Ի-
բենց ընթացքը անանկ յարմարցուցած էր՝ որ զԹշնա-
մին առջևնուն քշելով բան դիպաց հետը կռիւ բա-
նան, մինչդեռ միւս կողմէն Փրեդերիկոս Գուլիելմոսի
բանակը իր աշխատալի ընթացքը յառաջ տանի, ու
յետոյ ապա Նանսիի ձամբուն վրայէն դէպ 'ի Շալոն
ու Բարիզ նեռուի։

Այս կերպով երեք բրուսիացի բանակներըը Թէպէտ
մէկմէկէ բաժնուած, այլ մէկմէկու համաձայն կը
քալէին, բարձրագոյն ուղչի մը հրամանին հպատակ։

Մինչդեռ իրենք Թշնամւոյն դաւառներուն մէջ
յառաջ կը քալէին, ուրիշ երեք բանակ երկրորդ գծի
մը վրայ Գերմանիոյ հողուն մէջ պատրաստ կեցեր
էին, որոնց կը զօրավարէին Ֆոկլ Ֆոն Ֆալքընշդայն
և Պիդդընֆիելտ զօրավարներն ու Մէքլէնպուրկի դուք-
սը. այս երկրորդ բանակաց Թիւն էր 220,000 մարդ.
նաև մի և նոյն ատեն լանտվէր պահեստի բանակը
հաւաքուելու հետ էր։

Գաղղիացիք հետզհետէ ետ կը քաշուէին, ջանա-
լով Մոզել գետին ետևը ամրանալ, զՄէցը իրենց
գլխաւոր նեցուկ ունենալով։ Իրենց այս նահանջը,
շտապողաբար կը գործադրէին, որովհետև Թշնամին
ալ արագաբար իրենց ետևէն հնկած կը հալածէր զի-
րենք։ Բրուսիացւոց հեծելազօրը Լիւնըվիլէն ցՓոն-
վիլ սփռուած, Գաղղիացւոց բանակին՝ այսպէս ըսենք,
հետոցը կը հետևէր։

Մէց, առաջին կարգի բերդաքաղաք Մոզէլ նահան-
գին գլխաւոր քաղաքն է, նոյն իսկ Մոզել գետին վը-
րայ շինուած է, և իր ամրոցներովը անմիջապէս Մո-
զելին երկու կողմը բռնած է, որ այս տեղ Սէլ գետը
իր մէջը կ'ընդունի, ինչպէս նաև ալակողմէն զԼիէտ
գաղղիացի գետը։ Բերդը՝ Մոզելի գեղեցիկ և արգա-
ւանդ ձորին մէջ շինուած է, որուն լայնութիւնը կէս
վարսախի չափ է։ Այս գետս հոս տեղւանքը 200

քայլ ընդարձակութիւն ունի, և շատ մը թևեր կը
ձևացընէ, որոնց մէջ կը գտնուին Շանպիէռ, Սոլէյ և
Սէն Սէնֆօրիէն կղզիները, որ ամրոցներուն թընդ-
անօթից շառաւիղին մտեն էն։ Մոզելին այն թևերը
հանդերձ չորս կողմը լճացընելու միջոցներով, զբերդը
ալ աւելի ամրացընելու կը ծառայեն պաշարման դէպ-
քի մը մէջ։ Մէցին քովէն կանցնին Սաարպրիքին և
Լիւսամպուրկին երկաթուղիները, որ ապա, Նանսիի
մօտ Գաղղիոյ արևելեան երկաթուղւոց հետ կը միա-
նան։ Բաց ասկէ բերդը Ճամբաներու ցանցի մը կե-
դրոնն է, որ ինչպէս հովահար մը՝ բոլոր Լօրենայի վը-
րայ կը ձգին, որոնք, յայտնի է, պատերազմի գործո-
ղութեանց մէջ մեծ օգուտ ունին։

Մէցին ամրոցներուն շինութիւնը Ժ. դարուն սկը-
սած է, որոնց հիմնադիր եղած է Տը Վիլ եպիսկոպոսը։
Սակայն այս բերդիս ամրոցները ընդարձակողն և ամ-
բացընողն՝ Վոպան հռչակաւոր Ճարտարապետ մարա-
ջախտն եղած է, որ 33 նոր ամրոց շինել տուաւ, ու
100ին աւելի ալ ամրացընելով լուցուց. 33 պաշար-
մանց մէջ հրամանատար եղաւ, սակայն երբեք չունե-
ցաւ առիթ բերդ մը պաշտպանելու։ Այնիկ եղբը շա-
րունակ զանոնք ընդարձակելու և կատարելագործե-
լու ջանք եղած է, գլխաւորապէս վերջին տարիներս,
որ արդի ժամանակի հանդուպատասխանող պիտոյից
յաւելմամբ, ջանացին հին ամրոցները՝ այժմեան կե-
ցին աստիճանի կատարելագործեալ Թնդանօթից
ազդեցութեանը հաւասարեցընել։

Արդի համագումար ամրոցներուն շրջապատը երկու
մղոնի չափ է։ Մէց քաղաքը՝ հարաւակողմը պղտի ամ-
րոց մ'ունի, որուն Թնդանօթից տակէն Թիոնվիլէն
եկող Մոզելի երկաթուղին կ'անցնի. արևմտեան դին,
ձախ եզերքին վրայ, Մոզելի ամրոցը կայ. իսկ արև-
ելեան դին՝ Պէլքուա լսուած ընդարձակ և ամուր
ամրոցն է. ասկէ զատ Մէցին բերդը պատնիշափակ

քանակեւեղ մ՚ունի, ինչպես նաև ուրիշ բազմաթիւ պզտի ամրոցներ և պատնէշներ, որ մինչև Պոռնի և Պէլքուռա արևելեան բլրոց վրայ կը ձգին։

Մէջի մօտ այգիներով մշակեալ բլուրներ Մոզէլի ձորին երկու կողմը կը պատեն, որոնց վրայէն կը ցցուին Լուքենայի լերանց գագաթները. անոնք որ բոլոր այս բարձունքը բերդին յառաջապահ ամրութեանց թիւն դանօթին ներքևը կ՚ինկան։

Ձախ կողմի գետափին լեռները, որոնց մէջէն Սէն Քէնդէն լեռը 1000 ոտքէն աւելի բարձրութեամբ սրածայր կը ցցուի, հանդիսակաց լեռներէն աւելի բարձր են։

Մէջը յարձակման մը դէմ պաշտպանելու համար 30[ի] մինչև 40,000 պահապան զօրք պէտք է. սակայն զբերդը բաւականապէս պատերել և խոտիւ պահպանելու համար, առ նուազն 50 կամ 60,000 մարդու պէտք կայ. որովհետև Մոզէլ գետը կը պահանջէ որ իւրաքանչիւր գետափին վրայ մշտմշ պզտի բանակ պատրաստ կեցնայ։

Բերդը ստորերկրեայ ջրմուղ մ՚ունի, որ երկու մղոնի չափ երկայնութիւն ունի, և առատապէս ջրին պէտքը կը հոգայ։ Քաղաքը գրեթէ 60,000 բնակիչ ունի։

Մեստասանեղորդ դարէն ՚ի վեր Գերմանիոյ կայսերութեան ազատ քաղաք համարեալ էր, և ապա 1648[ին] Վեստֆալիոյ խաղաղութեամբ Գաղղիոյ տրուեցաւ։

Հիմա դանք տեսնենք Մէցը օգոստոսի 7[ին] Գաղղիացոց նահանջին ժամանակը։ Այնէն օր նոր նոր գունդեր կը հասնին, և քաղաքը, որ ալ գործին կեդրոնը բլալու որոշեալ է, և որուն վրայ խոտորելով կը դիզուի թշնամեաց գլխաւոր զօրութիւնը, յարձակման դէմ դնելու կը պատրաստուի։

Իր կերպարանքը, որ քիչ մը առաջ զուարթ էր և

պինուորական պատրաստութեանց ու զօրաց դիզուելուն անհոգ, հիմա կը փոխուի, լուռ երևոյթ մը կ՚առնու, ու վրան տխրութիւն մը կը տիրէ։ Ցներուն վրայէն դրօշակները, որ կայսեր գալէն ՚ի վեր արձակ կը ծածանէին, մէկ դի կ՚առնուին. մինչդեռ մայր եկեղեցւոյն գագաթէն առ կախեալ ոսկեզօծ դրօշակը՝ անձրևէն ծանրացած տխրատես խոնարհ կը կախուի։

Ձամբաներուն մէծ ծառերը կը կտրեն, և շարժուն պահանորդք՝ ինչպես թէ փայտահար ըլլային՝ թևերնին սօթատած կացինը ձեռքերնին՝ ինչած կաղամախներ կը կտրտեն։ Քաղքին չորս կողմի գործատուներըը լուռ կեցած են, և տունք տանտերանց մեկնելովը ունայն կը մնան. նոյն իսկ Քոֆֆինհէտ զօրավարին հրամանատը բոլոր այն բնակիչք որ զինուորական պաշտիւն մէջ բնակութիւն ունին, իրենց բուն տները հիմնայատակ կործանելով փախչին պիտի։ Այսպէս խնայելու՝ նաև երկաթուղւոյն կայարանը կործանելու ձեռք կը զարնեն։

Այ՛ն ամեն բան որուն վրայ կը կայանայ խաղաղ ու քաղաքականացեալ կեանքը, այն դիւրաւերձ ու յառաջադէմ բարօրութեան կեանքը, առ որ օր օրուան վրայ արդի ազգերը կը դիմեն, հետզհետէ կործանուելով կ՚անհետանայ աչքէ, որպես զի պատերազմի տեղ բացուի։

Կարծես թէ հրդեհը Մէցի արուարձաններուն մէջէն կը քալէ։ Կը տեսնես որ պատուհաններուն վրէն անկողինք և կահկարասիք վար կը թափթփին։ Անկողինները, ալեռոնները և բոլոր այն կահկարասիքը որ յիշատակ մ՚ունի, սայլից, կառաց ու ձեռակիր սայլակաց վրայ կը դիզեն։ Այմեն փախչելու հետ էն, և ամեն մէկը սարսափած այնքան առարկայից մէջէն իրենց հաճոյագոյն եղածը առած կը տանին։ Հոս տեղը պատերազմին ուրիշ տխրագէմ կողմ մըն է որ կը տեսնէ մարդ։

Գեղացիք՝ որ Թշնամեայ գրաւած տեղերէն փախչելով հոն կու գան կը հասնին, քաղաքացեայ սարսափը կը շատցընեն։ Իրիկուան դէմ Բրուսիացւոց գալստեան կը սպասուի և կը զուրցուի Թէ ամեն առջևնին ելլողը կը սպանեն, և ուսկից կ'անցնին կողոպտելով կ'այրեն։ Ամենէն այլանդակ խօսակցութիւնք քաղքին մէջ աստպարէզ գտնելով կը տարածուին։ Կ'ըսուի Թէ կայսրը ելեր գնացեր է, որուն հետևանք Լըպէօֆ։ Հիւանդանոցք լի են վիրաւորներով, և՛ի վերայ այսր ամենայնի դեռ ևս հետզհետե նոր վիրաւորներ կը հասնին։

Օգոստոսի 7ին օրը կիւրակէ էր. կայսրը Մէցի մայր եկեղեցւոյն մէջ հանդիսաւոր պատարագին ներկայ պիտոր գտնուէր. զուր տեղ երկու ժամ իրեն սպասեցին։ Ինքը ուրիշ ընելու բան ունէր. բոլոր այն առեւը խորհրդի նստած էր որպէս զի որոշեն Թէ արդեօք լաւագոյն էր բուն բանակը Շալոն փոխադրել։ Որոշեցին դեռ ևս յապաղել, այլ մի և նոյն ժամանակ բոլոր հանդերձանքին աւելորդը յառաջագոյն յուղարկեցին, որ ժամանակը հասածին պէս ձամբայ ելլելու պատրաստ ըլլան։

Մէցի քաղաքական խորհրդին ընտրութիւնները ուրիշ առեւի ձգուեցան, և ազգային նատողական պահանորդքը կանոնաւորեցան, որ իրենք ալ քաղքին պաշտպանութեանը ձեռնտու ըլլան։

Հոս ալ ինչպէս՝ի Բարիզ, ամեն դին բրուսիացի լրտեսներ կը կարծէին տեսնել, որոնց գործ կը համարէին Գաղղիացւոց վնասուց դիտած ձախորդութիւնները. անալ բոլոր օտարականք կասկածաւորք կ'երեւային ամենուն առջին։ Գերմանացի վաճառական մը ամբաստանեալ էր իբր Թէ Թշնամեայ հետ վերաբերութիւն ունենայ, կամ գոնէ անոնց ըրած յաղթութեանը վրայ ուրախանայ. կատղած ամբոխ մը անոր խանութին վրայ յարձակելով աւարառութեամբ կը կողոպտէ։

Սակայն պաշտպանութեան պատրաստութիւնները և ոչ վայրկեան մը կանգ կ'առնուն։ Ուտելեաց պաշար կը ժողովեն. վառօդոյ համբարները կը դիզեն. քաղքին աղբիւրները կը փակեն որ բերդին արտաքին փողերը լեցընեն։ Եւ Մէցի հաւաքուած զօրաց հրամանատարութիւնը օգոստոսի 9ին Պազէն Մարաջախտին յանձն կ'ըլլայ։

Պազէն որ հիմա 59 տարուան հասակի մէջ է, Սէրիկէ, Սպանիա, Խրիմ, և Մէքսիքոյ պատերազմեցաւ, ուր բաժին մը հրամանատարութիւնն ունէր։ Միջահասակ մարդուն մէկն է, խարտեաշ, քիչ մը գէր, զուարթադէմ, աշխոյժ և զուարճախօս։ Սրիաւիրտ և բանակի կարգադրութեանց մէջ վարժ, նաև Բրուսիացւոց զինուորական արուեստն ալ սորվելու հետամուտ եղած է, ու Մէցին շրջակայ երկիրները շատ աղէկ կը ճանչնար։ Անոր համար ալ այս պարագայիս մէջ մեկ հատիկ յարմար մարդ դատուեցաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Բարիզ քաղաքը պատրաստուհին կը տեսնէ։

Նահանջին գործովը և գաղղիացի զօրաց Մէց հասաքաւելովը, Գաղղիոյ մայրաքաղաքին վիճակը ծանր դիրք մը կ'առնուր. անանկ որ Բարիզ օրէ օր յարձակման մը ենթակայ ըլլալու կէտը հասած ըլլալով, իր պաշտպանութեան միջոցները հարկ էր շտապաւ փութացընել։

Բարիզու ամրոցներուն շինութիւնը 1841ին սկսուեցան Թիէռին յորդորմամբը, որ այն առեն պաշտօնակալ էր, և 1844ին լրացան։ Իրենց գրաւած շրջապատին երկայնութիւնն է 96 հազարամեղը, և կը բաղկանան մէկ շրջապատ մարտկոցէ մը, ու տասնուվեց անջատ ամրոցներէ, որոնց կրակին շառաւիղները զիրար կը կտրեն։

Այս ամրոցները որ Բարիզու չորս բոլորը շինուած Սէն գետին երկու ափունքը կը պաշտպանեն, են. ձախ գետափին վրայ՝ Իվրի, Պիսեդրը, Մօնրուժ, Վոլերը, Իսի և Մոն Վալերիէն. աջ գետափին վրայ Պոնիշ, Սէն Տընիի Հիւսիսակողման կրկին պատկը, Սէն Տընիի Աբևէլեան՝ Ոպերվիլիէ, Ռոմէնվիլ, Նոժան սիւր Մառնը բերդերը, Ֆեզանտիէռի և Կռանէլի պղտի բերդակները, և Ալֆոռ բերդը։

Բարիզ քաղաքը մտնելու վաթսունուվեց ճամբայ կայ։ Այս ճամբաները կտրելու համար եօթը հազար հինգ հարիւր գործաւոր գործածուեցաւ. և այն տեղերը որ մարտկոցներուն մէջ տեղէն կ'անցնէին, բոլորովին ջնջուեցան, անոնց իւրաքանչիւրին տեղը շարժական կամուրջ մը փոխանակելով։ Ուստի առանց այս կամուրջներուն Բարիզ մտնալ կարելի չէ, և ասոնք ալ քանի մը վայրկեանի մէջ կրնան ջնջուիլ։

Բոլոր այն բնակիչք որ պինտորական գօտիին տակ բնակութիւն ունէին, ելան հեռացան, տուները կործանելով ու մեծահասակ ծառերը կտրտելով։ Պուլոնեի և Վէնսէնի զբօսալի անտառները, որ Բարիզու բնակերութեան մէկ հատիկ զուարճութեանց ժամանտեղիներն էին, իրենց հարիւրամեայ ծառոց մէկ մասը կացնի հարուածոց տակը կործնցուցին։

Երկաթատ ամրոցը պաշտպանուելու վիճակի մէջ դնելու համար գործածուած մարդիկներուն թիւը մինչև քսան հազար եղաւ, որոնց մէջ ինքնակամ խառնուեցան նաև շատ մը քաղաքացիք, և գիւղաբնակք։ Բարիզու մեծամասնառք առանց փոխարէն մը ուզելու բոլոր այն գործոց համար պէտք եղած նիւթերը իրենք կը հոգային։

Պարապայ իւրաքանչիւր դրան քովերը, թնդանօթները դնելու տեղւանք՝ հողով ծածկած էր. բոլորը բացին որ թնդանօթները վերտեղեն։ Իւրաքանչիւր դուռ մարտկոցներով ու մանր բերդերով պաշտպանեալ էր, որոնց կրակին շառաւիղները մէկզմէկ կը կտրէին. ասոնք բոլորը շերտաւոր մեծափորոք թնդանօթներով զինուեցան։

Բոլոր շրջապատ պարսպին վրայ հրետանեայ բազմութիւն մը շարուեցաւ. այլ և այլ տեղւանք

ալ միջայեէօվլները յարմարցուեցան, և ամենէն վը-
տանգի տակ եղող մարտկոցներուն վրայ, մինչև 600
Թնդանօթով զօրացուցին: Այս վախճանիս համար
Պուէպլի և Շէռպուռի նաւահանգիստներէն շատ մը
պատերազմի հանդերձանք Բարիզ բերուեցան:

Մի և նոյն ժամանակ Բարիզու ամրոցներուն հրա-
մանատարութիւնը Տը Լա Ռոնսիէռ Լը Նուռի ծովա-
պետին յանձնուեցաւ, որուն նաև ութ հազար ծո-
վային Թնդանօթաձիգ զօրք տրուեցաւ, որ ամրոցները
ղինելու պիտոյ գործածէր: Նաև հրացանաձիգ նա-
ւաստիներն ալ Սէկէ երրորդ ծովապետին հրամանա-
տարութեանը ներքև ղինուորելու կանչուեցան:

Վերջապէս Բարիզու բանակին ընդհանուր հրամա-
նատարութիւնը Պառակէ տ'Իլիէ մարաջախտին ձեռ-
քէն առնելով, Սիւմէն զօրավարին յանձնուեցաւ:

Այս պատերազմական պատրաստութեանց մէջ,
խորհրդարանը իր ժողովքները կը շարունակէր: Ջի-
նուելու կամ ազգային պաշտպանութիւնը հոգալու
ինչ որոշմունք որ ընելու կար, համակամ հաւանու-
թեամբ 11 օգոստոսի նստին մէջ վճռուեցաւ:

Նախ այն օրէնքը վճռեցին, որով պատերազմի
պաշտօնարանին բացած 500 միլիոնի փոխառութիւնը՝
մէկ միլիառի կը հանուէր. այսպէս ալ միւս օրէնքը որ
բոլոր այն Գաղղիացիք որ 25 տարուընէ մինչև 35 տա-
րուան կային, և սովորական ղինուորագրութենէ պատ-
քերնին լրացուցած էին՝ ղինքի կը կանչէր:

Նոյնպէս նաև համակամ հաւանութեամբ վճռե-
ցին Ֆաւռէին առաջարկած օրէնքը. նոյն այն օրէնքը՝
որուն որոշումը առջի նիստին մէջ պաշտօնարանին
անատոյգ վարանմամբը ուշացուեր էր: Այս օրէնքովս
կը վճռուէր 1834ին օրէնքը իբր հիմն առնել ազգային
պահանորդ զօրքը կանոնաւորելուն ու ղինելուն կեր-
պին մէջ: Վերջապէս նոյն համակամ հաւանձայնու-
թեամբ սահմանեցաւ միւս օրէնքն ալ որով կը վը-

ճռուէր մինչև 1,800,000 դրամանոցի թղթադրամին
բանի գործածութիւնը:

Այս օրինաց մէջէն ամենէն էականն էր այն որ
25–35 տարուան մարդիկ ղինուց տակը կը կանչէր,
թէպետև բանակի ծառայութիւնէն ըմբնցուցած ըլ-
լային, և ալ շարժուն պահանորդաց թուէն ալ ջըլ-
լային. առնցմով յուսալի էր թէ քիչ աւելնուան մէջ
կարող պիտոր ըլլային երկրին ղինուորական ուժը ինչ-
պէս պէտք էր աղէկ կերպով բազմացընելով զօրա-
ցընել:

Այսու միահամուռ ղինուորագրութեան կոչմամբ
քանի մը հարիւրաւոր հազար կերթ զօրք կը հաւա-
քուէին, որոնք մեծաւ մասամբ պատերազմի մէջ մը-
տած ելած ըլլալով, կրնային շուտ մը բանակը խըր-
կուիլ և անոր պարապները լրացընել:

Այսանկ ծանր պայման մը որ այնչափ ընտանեաց
բարօրութեան կը դպչէր, և այնչափ շահուց ալ վնա-
սակար էր, ժողովուրդը հպատակութեամբ ընդունե-
ցաւ: Այսուլ յայտնի եղաւ որ ժողովրդեան ամեն դա-
սերուն մէջ կատարեալ միաբանութիւնը կը տիրէր,
և միայն ամենուն կիրքը Նաբոլէոնին դէմ կը հեգդո-
նանար:

Ինչպէս տեսանք ղինքը կ'ամբաստանէին որ կան-
խատես եղած չէր և իբր անփորձ շարժած էր, ուստի
և բոլոր կրած չարեաց յանցանքը, ինչպէս նաև կրե-
լիքներուն, իրեն կու տային. և իրեն հետ նաև բոլոր
իր քաղաքական ու ղինուորական մարդիկը, նոյն ամ-
բաստանութեանց տակ կ'երթային: Ամենքը տրտունջ
կը վերցընէին որ անանկ չար առաջնորդութեամբ մը
գաղղիացի զօրքը այնպիսի գէշ վիճակի մէջ ինկեր էր.
և դարձեալ անոր համար որ պատերազմին ամենէն
կարևոր զգուշութիւնները զանց ըրած ըլլալով հայրե-
նիքը վտանգի մէջ ինկեր էր: Անհնար կը կարդային
այն գլուխ եղող մտատիւռ և անկարող մարդոց վրայ,

որ այն տագնապեցուցիչ պարագաներուն դէմին առնելու համար, իրենց քաղաքական վիճակին նայելով ընտրուած էին։

Ա.յս ժժգոհութեանց արդիւնքը խորհրդարանին մէջ յայտնի տեսնուեցաւ, ուր Բէհադիւ նուիրակը չերկմտեցաւ առաջարկելու որ Լըպէօֆ մարաջախտին ընթացքը քննութեան առնուի։ Ա.յս մարաջախտս կայսեր՝ որ պատերազմի դէմ խստագոյն սպայակոյտին դէմ ըլլալով, նաև կայսերմէն եաքն ալ իր վրան էր որ կ'ինչնար դիպած չարեաց մեծագոյն պատասխանատուութիւնը։

— Յաւակ սրտի է, սկսաւ ըսել Բէհադիւ, որ ես խորհրդարանիս հաւանութեանը առաջարկ մը կ'ենթարկեմ, որուն մեկնութիւն մըն ալ տալ չեմ ուզեր։ Սակայն պարտք մըն է զոր կ'ուզեմ հասուցանել մեր այն գնդից, որ կռուի դաշտը ինկան։

« Կը խնդրեմ որ Քննութեան Մանսաժողովը հետեւեալ առաջարկութեանը վրայ փութով խնամ տանի. խորհրդարանի քննիչ մանսաժողով մը շուտ մը որոշի որ Լըպէօֆ մարաջախտը դատաստանի կանչէ։

Ոմանք իր խօսքը կ'ընդհատեն կանչելով.

— Ապահեցէք պատերազմը ըմբռնայ։

— Լըպէօֆ մարաջախտը պատերազմի կրակին մէջ է. զինքը թողլու է։

— Իմ հայրենասիրութիւնս, կ'ըսէ դարձեալ Բէհադիւ, ձերինէն վար չինար, և հոս անձնուրացութեան գործ մըն է ըրածս։ Թող քննիչ մանսաժողովը զԼըպէօֆ մարաջախտը կանչէ ու դատը տեսնէ. ասանկ ալ ընէ նաև բոլոր գինուորական հոգաբարձութեան վրայ եղող պաշտօնակալաց, եթէ հնարը պատշաճ դատէ։

Հետզհետէ աղաղակները կը սաստկանան այս խօսքերուս վրայ. երկայն, տաք և աղմկալից վէճ մըն է կը սկսի։

Ա.պա Կիւյո-Մոնբէյրու կը կանչէ.

— Ես պատերազմի պաշտօնակալին կը հարցընեմ. այս առենս որ կը խօսիմ, Լըպէօֆ մարաջախտը դեռ ևս հրամանատարութիւնը կը շարունակէ։ Եթէ կայ մէկ մ'որ ուզէ այդ մարդուն բանակին հրամանատարութեանը վրայ ծնալը, ոտք ելլէ։ Ա.յդ մարդը իշխանութենէ չձգելը գայթակղութիւն է։

Ա.սանկ խօսքերու վրայ աղմուկը կը սաստկանայ, և առենախօսը այսպէս կը յաւելու ըսել.

— Ա.րդեօք պատերազմի պաշտօնակալը պատասխան չուզեր տալ։

— Ոչ, ոչ. կը կանչեն աջակողմէն։

— Ա.յդ բանը բանակին ու հայրենեաց կը հայի, կը շարունակէ ըսել Կիւյո-Մոնբէյրու։ Դուք կրնաք ինծի այս կամ ոչ պատասխան տալ։ Հիմա Լըպէօֆ Մարաջախտը դեռ ևս աւագ զօրավար է, թէ մարաջախտ Պազէնն է որ բանակին կ'առաջնորդէ. ահա այս է իմ հարցմունքս։

Ա.յսպէս նեղը ինկած Բալիքաոյի կոմսը, ոտք ելաւ և ըսաւ.

— Զեմ կրնար ասանկ հարցման մը պատասխան չտալ։ Պազէն մարաջախտը Հռենոսի բանակին իբր գլուխ կ'առաջնորդէ։

Ա.յս երկպիսի պատասխանին մէջ փախուստ տալ մը կար։ Ատոր չէր որ Պազէն բոլոր բանակին հրամանատար ըլլար։ Իրաւ էր որ Մեց հաւաքուող զօրաց հրամանատարութիւնը իրեն յանձնուած էր. սակայն ասիկայ ըսել չէր թէ բոլոր բանակին հրամանատարն ինքն ըլլար։ Այսկէ զատ նաև կայսրը Մեց կը գտնուէր, որուն ձեռքէն հրամանատարութիւնը չէր առնուած, որով Պազէն ալ անոր գերագոյն առաջնորդութենէն ելած չըլլալով, չէր կրնար բուն գլխաւոր հրամանատար զուրցուիլ։

Խորհրդարանը պաշտօնակալին այս յայտարարու-

Թիւնը իր աւելի փափագած խնամտուելը մեկնեց, այս-
ինքն թէ կայսրը բանակին գերագոյն առաջնորդու-
Թիւնը Թողլով, բոլորովին Պազէն մնալ ախտին
յանձնած ըլլայ. ուստի և այն յայտարարութիւնը ծա-
փահարութեամբ ընդունուեցաւ :

Ասկէ ետքը Թիէր նուիրակը իր անուան և անցեալ
գործոց հեղինակութեամբը, այսպէս սկսաւ խօսիլ.

— Ձեմ ուզեր, ըսաւ, որ մեր բռնած ձամբէն հետե-
ցուի Թէ մենք նեղողամիտ ենք այն մեծ կուրութեա-
նը նկատմամբ որ մեզ պատերազմի մէջ ձգեց :

« Հիմա աշխարհքիս վրայ մեծ ափշութիւն մը կը
տիրէ, որ մեզի գառն է յիրաւի, այլ միանգամայն և
մխիթարական : Ամենը ապշած մնացած են մեր պար-
տութեանցը վրայ :

« Երբ մենք Եւրոպիոյ դաշնակցութեանը հետ կը
կռուէինք, կրնայինք յաղթուիլ. կռուին մեծութիւնը
հայրենեաց պատուոյն փրկիչ էր : Այսօրուան օրս ընդ-
հակառակն առջևնիս միայն մէկ տերութիւն մ'ու-
նինք, որուվ աշխարհք ամեն զարմացած է մեր ձա-
խորդութեանց վրայ : Այսր ինչ մեկնութիւն կրնայ
տրուիլ : Այս միայն, Թէ Գաղղիա պատրաստ չէր » :

Այս խօսքիս վրայ ծափահար աղաղակները առե-
նախօսին ձայնը կը մոռնեն : Ցետոյ խօսքը առաջ կը
տանի .

— Տանուհինդ օր առաջ, ես բոլոր ըսելիքներս
չըսի. ամեն բան ըսել չէի կրնար : Շատ աղեկ ուրեմն,
ես ատոյգ փորձն ունէի որ Գաղղիան պատրաստ չէր :
Եւ սակայն ես լռեցի. բոլոր կենացս մէջ անկեց ա-
ւելի գերագոյն հայրենասիրութեան մը գործ ըրած
չեմ :

« Ոչ, Գաղղիա պատրաստ չէր : Հարկ է որ ձանչ-
ցուի : Այս է մեր ձախորդութեանց մէկ հատիկ մեկ-
նութիւնը. և այս էր ամենէն մեծ պատձառը որ ես
պատերազմի հակառակեցայ :

« Ոչ, մենք պատրաստ չէինք. բոլոր պաշտօնակա-
լայ զուրցեցի. անոր համար է որ ինծի մեծ ցաւ եղաւ
պատերազմ բանալու որոշումը :

« Եւ յիրաւի, ուրիշ ինչ պատձառ կրնայ տրուիլ
եղածներուն եթէ ոչ այս Թէ՝ Գաղղիա պատրաստ
չէր, և Թէ պատերազմին առաջնորդութիւնը անհմուտ
ձեռաց մէջ էր : Եթէ կ'ուզենք յանցանքը անձանց
վրայէն վերցնել, հայրենեաց տալու ենք նոյնը :

« Անշուշտ միտքս այն մարդիկը ջախջախել չէ որ
արդէն բաւական Թշուառ են, և ոչ նոր ցաւ մ'աւել-
ցընել անոնց վրայ որ արդէն ցաւի տակ կ'ընկձին. սա-
կայն այս ալ ատոյգ է որ պէտք չէ անձինքը պաշտպա-
նել՝ի վնաս ազգին :

« Գարձեալ անգամ մըն ալ կը խնդրեմ խորհրդա-
րանէս որ աշխարհիս կարծել չտայ Թէ Գաղղիա պա-
տրաստ էր պատերազմի : Գաղղիա և համոզին աշ-
խարհ մեր զօրաց դիւցազնութիւնը կը տեսնեն, սա-
կայն կը տեսնեն նաև որ առաջնորդութեանը մէջ
կատարեալ անկարողութիւն մը կար : Ուրեմն ասանկ
մեկնութեան մը զօրութիւնը չնուազեցընենք, որ մե-
զի պաշտպանութիւն է աշխարհքիս առջին » :

Նոր և եռանդուն ծափահարութիւնք կը հնչեն այս
խօսակցութեանն վերջը, որ պարտութիւններէն վի-
բաւորեալ ազգային պատուոյն զգացումը կը փայփա-
յէր : Ի վերջոյ այսր ամենայնի Պեռադիւին առաջարկը
ոչ ընդունուեցաւ և ոչ մերժուեցաւ, այլ ուրիշ ան-
գամու պահուեցաւ. վասն զի դեռ ևս կայսերական
բազմութիւնը տէր էր ժամանակին :

Նոյն նիստին մէջ ժիւլ Սիմոն նուիրակը գաղղիա-
ցի նաւատորմիղաց վրայ տեղեկութիւն խնդրեց :

Ռիկոլ տը ժընոյլէի ծովակալութեան պաշտօնեային
այսպէս պատասխան տուաւ .

— Մեր նաւատորմիղները Պալթիկ և Գերմանիոյ
ծովերը բռնած են. անոնց պատերազմական հանդերձ-

ձանքը աբանչելի է, Թէպէտ և երբեք ծովային պատերազմական պատրաստութիւն մ՚անսանկ արագ բար գլուխ տարուած չէ։

« Ծովեզերեայ քաղաքապետաց և անոնց ենթակայ պաշտօնէից նկատմամբ արդարն ըսելու եմ. իրենց արդիւնաւոր ձեռնտուութեամբն է որ այս գործս այնպէս շուտ և աղէկ յաջողեցաւ ։

« Նոր նաւաստիք ամենէն նախանձելի վիճակի մէջ կը գտնուին։ Անոնց կրթուելիքը կայծակի պէս արագութեամբ գլուխ տարուեցաւ, և այսօրուան օրս ամենը պատերազմի պատրաստուած են։

« Այս այնչափ խնդրած, այնչափ փափագած կուռւ առիթները ներկայանան պիտոր արդեօք։ Խորհրդարանիս առջին հաստատել չեմ կրնար. սակայն այս կրնամ ըսել որ մեր ցամաքային զօրաց նման նաև նաւաստիքնիս ալ հայրենեաց շահուն ու պատուոյն համար իրենց սրտին մէջ անփոփոխելի եռանդ մը և անձնուրացութիւն մ՚ունին »։

Այս խօսքերուս վրայ երկար ծափահարութիւնք հնչեցին։

Այդ Բոշուի նաւիրակը Լդանսըլէնի առաջարկին վրայ մանաւանդ որ ծանր քննութեան հետևանքը կարդաց, որուն նպատակն էր Օրէնսդրական ժողովը յարատև շարունակութեան մը մէջ բռնելու ։

Պիւտճ–Պիւեօլ, վարչութեան խորհրդին նախագահ պաշտօնեայն, խօսելու կը կանգնի.

— Յանուն վարչութեան, կ՚ըսէ, դեռ խորհրդարանս վճիռ չտուած, յայտարարութիւն մը կ՚ուզեմ ընել ։

« Վարչութեան միտքն է թէ կարևոր բան չէ որ խորհրդարանը վճռէ յարատև շարունակութեան մէջ մնալու ։

« Վարչութիւնը ամենևին միտք չունի ինչ և իցէ ժամանակ խորհրդարանին ձեռնտուութենէն զըրկել, մանաւանդ որ իրեն ամենէն մեծ օգնութիւնն է, և միանգամայն հայրենեաց ալ ներկայացուցիչն է։ Վարչութիւնը մէկ առանձնահպարհուութիւն մը միայն կը խնդրէ, այս է թէ իբր իրենց գլուխ պատերազմի։

« Ուստի ինքը կը փափաքի որ խորհրդարանը միշտ ժողոված մնայ կամ գոնե անանկ վիճակի մէջ գտնուի որ հեշտաւ կարելի ըլլայ զինքը ժողովել և իր կամքը հարցընել։ Մենք ուրեմն խորհրդարանէն չենք խընդրեր ոչ որ յարատևութեան մէջ ինքզինքը վճռէ և ոչ որ իր գումարումն անսահման ժամանակի ձգէ։ Սակայն երբ հոգ տանելու կարևոր նիւթեր չըլլան, մենք իրմէն խնդրենք պիտի որ աշխատանքը ընդհատէ, միշտ պատրաստ մնալով որ հայրենեաց օգուտը պահանջածին պէս մեկէն գումարուի »։

Խորհրդարանը սովորական ծափահարութեամբ պաշտօնակալին յայտարարութիւնը կ՚ընդունի, և Լդանսըլէն իր առաջարկը ետ կ՚առնու, ըսելով.

— Որովհետև պաշտօնարանը, խորհրդարանին սովորական ծափահար ընդունելութեամբը, ինքզինքը կը պարտաւորէ Օրէնսդիր ժողովը իբրեն նեցուկ ունենալու, և ջնջինը Բարիզ՝ միշտ գումարուելու պատրաստ պահել, կարծեմ թէ համաձայն կը գործեմ անոնց հետ որ առաջարկը ստորագրեցինք, ջնջինը ետ առնելով ու ընորհակալութիւնս մատուցանելով վարչութեան ։

Վերջապէս այս 11ին օրուան նիստին մէջ Բալիքաային այս խօսքերս նշանաւոր եղան.

— Մեր գինուց ձախորդութիւնն անցաւոր է, և անոր դարմանը կարելի ։ Յաղթութեան վերադարձը մօտ է և ստոյգ։

Սակայն երբ Ձմեռրիտ կը ցուցընէր երկրին և հակառակ կեցող նաւիրակաց բողոքները ։ Ոչ միայն գինքը, այլ և պաշարները և հանդերձանքը, և միւս բանեւ ամեն բան կը պակսէր։

Շարժուն պահանորդք, որ առնէ մը՝ ի վեր զէնքի կոչուած էին, դեռ ևս ոչ զէնք ընդունած էին, և ոչ ուրիշ ինչ բան որ իրենց հանդերձանքին համար հարկաւոր էր։

Չինարանաց մէջ հարիւր հազար շրջան հրացան կար. սակայն ասոնք և ոչ 25–35 տարուան քաղաքացեաց համար որ օրինքով զէնք առնելու կանչուած էին՝ կը բաւէին։ Կանխաւ շատ մը տիրաւոր հրացաններ կար. սակայն ասոնք ալ քանի մ՚օրուան մէջ Ազգային Պահանորդաց մէջ գրուող քաղաքացիներուն բաժնուելով սպառեցան։

Ուստի հարկ էր հին հրացանները բանի բերել, զորոնք արտաքոյ կարգի օժանդակ զինուորներուն մէջ պիտոր բաժնէին, որ քիչ առենէ հաւաքուէին պիտի։ Բայց ասոնք ալ անմիջապէս բաժնել կարելի չէր։ Ասոր համար նեղբլին գործոց պաշտօնեայն ընդարձակ մը հանեց բոլոր կայսերութեան ենթաքաղաքապետաց, որով զինքնք կը յորդորէր կամաւոր ազգային զօրաց գունդեր և ազատագունդ խումբեր կազմելու. այլ մի և նոյն ժամանակ կ՚իմացընէր իրենց որ կարելի չըլլալով այդ ինքնակամ զօրաց անմիջապէս հրացան տրուիլ, առ ժամն հրանոթայիններուն հրացաններով իրենք զինքնք զինուց գործածութիւնը վարժեցընեն։

Ուրիշ մէկ մտածութիւն մըն ալ զինուորական պարտիզէ խնամատարութեան անկանոն տեսչութիւնն էր, որ արդէն գործօն բանակին կերակրոյ պաշարը ինչպէս պէտք էր չէր հոգացած։ Այդ բոլոր այս նոր մարդոց զօրաժողովը թէ որ առաջ պաշար և արթուն հսկողներ հետը չունենար, զօրաւոր օգնութեան մը տեղ՝ շփոթութեան և արգելքի պատճառ պիտոր ըլլար։

Այսպէս ազգին համակամ եռանդը տեսչութեան կանխատես եղած չըլլալուն պատճառաւ կը կորչէր։

Սակն կը հասկընանք թէ ոչնչափ տարբեր կերպով կը շարժէին Բրուսիացիք, որոնց ամեն գործը կշռած, չափած ու նախատեսած էր։

Յաջորդ օրուան, Օգոստոսի 12ին նիստին մէջ, բանակային կոմսը պաշտօնապար կը հաղորդէ Օրինադիր ժողովին Լըպէօֆ մարաջախտին հրաժեշտը. և խորհրդարանին տագնապը ապահովելու համար կը յայտնէ որ ըսել թէ չորս օրէն 70,000 մարդ սահմանապահ պիտոր խրկուին։ Սակն զատ Շրվռո պաշտօնակալը կը ծանուցանէ թէ վարչութիւնը կը պատրաստուի բոլոր գերմանացի հպատակները Գաղղիոյ երկրին դուրս հանելու։

Հակառակորդ նուիրակներէն մէկը այն բարբարոս գործին դէմ ելած ըլլալով, պաշտօնեայն կը պատասխանէ թէ այն զգուշութիւնը խոհեմութեամբ պիտոր գործադրուի։

Նոյն նստին մէջ պարոն Թիէռին մեծ գովասանաց խնդակցութիւն եղաւ, իր առջի օրը խօսած ձառին համար. և սակայն ամիս մ՚առաջ պատերազմին դէմ կեցած ըլլալուն պատճառաւ, ամենուն ատելութեան նիւթ եղած էր։

Բայց 13ին նիստը աւելի կարեւորութիւն մը ստոր մէջ ունեցաւ, որ Գաղղիոյ հասարակաց ոգւոյն ու հակամիտութեանցը գաղափար մը տուաւ։

Այն նստին մէջ սկիզբ ըրին վիճելու այն օրինաց վրայ որով վաճառականական վճռամնաց ժամանակակիցին դատերը ուրիշ ժամանակի պիտոր թողուէին։ Սկիզբ ամենածանր խնդիր մըն էր. կերպով մը վտանգի մէջ դնել էր զվաճառականութիւնը ցորչափ պատերազմը կը շարունակէր։ Եւ սակայն խորհրդարանը անհամբերութեամբ անոր քննութեանը հոգ կը տանէր. ամենուն ոգիք մէկ մտածութենէ մը գրգռեալ էին, զոր յայտնի ընել սիրտ չէին ըներ, սակայն և այնպէս ամենայն կերպով յայտնի կը տեսնուէր. և այս մտածութիւնս այսպիսի հարցմամբ մը կարելի է ներկայացընել։

— Ինչպիսի ըլլայ պիտոր Գաղղիոյ վաղուան վարչութիւնը։

Օրինքը 250 քուէով մէկ մը դէմ հաստատուեցաւ, այլ շատ ծանր հետեւանք ունէր. շատին շահառուէր, և ամէն աւելի բազմաթիւներու ինասական. երկրին վաճառականութեան յարգը կ'ինկեցնէր, և վաճառականայ մեծ դժուարութիւն կը հանէր օտարոյ առջին։ Սակայն բոլոր այս հետեւանքներս հասարակաց հոգերուն առջին իրենց կարեւորութիւնը կը կորսընկնին։

Վերջապէս պատերազմի պաշտօնեայն քեմը կ'ելլէ։ Անոնը յուսով կը սպասեն որ բանակին գերագոյն հրամանատարութեանը վրայ իրենց նոր տեղեկութիւն տայ, որով ամենը ուշադրութեամբ իրեն կը նային։

Ինքը կը հաստատէ ու կ'ըսէ թէ Պաղէն մարաքսիոտը գլխաւոր հրամանատարն է բոլոր բանակին, և կ'ապահովցնէ թէ անոր հրամանատարութէնն դուրս ուրիշ մը չկայ։ Խորհրդարանը այս յայտարարութիւնս ծափահարութեամբ կ'ընդունի. որոնք դարձեալ կըրկնին անգամ կը հնչեն, երբ Բոշուազ նուիրակը հարցուցած ըլլալով թէ արդեօք կայսերական պահանոցը ալ Պաղէնին հրամանատարութեանը ներքո՞ էն, պաշտօնեայն հարցմունքը հաստատելով կը պատասխանէ։

Սակայն պաշտօնակալին անանկ յայտնի կերպով արուած յայտարարութիւնները, որ խորհրդարանին վրայ անանկ հաճելցուցիչ ազդեցութիւն մ'ըրին, իրապէս սուտ ելան, ինչպէս յետոյ պիտոր տեսնանք։ Պաղէն չէր կրնար բոլոր բանակին գլուխ ըլլալ, և իրմէն դուրս բանակը միշտ կայսեր հրամանատարութեանը ներքև էր։ Կարծես թէ այս թշուառ ժամանակիս մէջ Բարիզու վարչութիւնը հայրենիքը յուսահատելով խաբելու գործը իրեն դրութիւն ըրած էր։

Ժիւլ Սիմոն կ'ելլէ ու կը հարցնէ թէ արդեօք

մայրաքաղաքին պարկեշտ ու պաշտպանութեան միջոցները շտապով յառաջ կը տարուին։

— Բարիզու ժողովուրդը, կ'ըսէ զգածեալ ձայնով, ամենայն կերպով կ'ուզէ ինքզինքը պաշտպանել, և եռանդեամբ և հաստատուն առաջադրութեամբ պիտոր յաջողի զինքնամին վանելու։

Յետ սովորական ծափահարութեանց, պատերազմի պաշտօնեայն կը պատասխանէ. — Վարչութիւնը գործունէութեամբ մայրաքաղաքին պաշտպանութիւնը կը հոգայ. ինչ որ իր ձեռքէն կու գայ ու կարեւոր է պիտոր՝ի գործ դնէ, որպէս զի թշնամւոյն առեւլ ներ կայութիւնը Բարիզէն հեռի բռնէ։

Նոր եռանդնալից աղաղակք կը հնչեն այս յայտարարութեանս վրայ։

Օրուան կարգը վերջապէս ամենուն սպասած վէճը մէջ կը բերէ. որ է ֆաւրէին առաջարկը, մանաւանդ մը կարգել որ պաշտպանութեան խնամ տանի։

Վարչութեան բարեկամները նոյն վէճը ուրիշ անդամանի թողլու կը ջանան. սակայն ձախակողմեանք ատ կը կսխեն որ նոյնը չուշացընեն։ Ընդհանուր աղմուկը երթալով կ'աճի։

Պատերազմի պաշտօնեայն կը ծանուցանէ, թէ երբ ինքը և իր ընկերները հայրենեաց պաշտպանութեան դժուարին գործը գլուխ տանելու յանձնառու եղան, իրենց կայն էր որ խորհրդարանը իրենց օգնէր պիտոր. սակայն եթէ իրենք բռնադատուին ամենայն առաջնորդութիւն ու պատասխանատուութէ մանաւանդ մը ձեռքը տալու, հարկադրուին պիտի իրենք մէկ դի քաշուելու, ինչպէս անվստահութեան կարծիք մը իրենց դէմ գործ տեսած ըլլայ։

Այն տեղ կամպէդմա նշանաւոր խօսք մը կը զարկէ, որ մանաւանդ մտածութեան մը արտայայտիչ է.

— Վերջապէս, կ'ըսէ, հարկ է գիտնալ թէ հոս տեղն կամքը ինչ է, հայրենեաց թէ ազգատոհմի մը փրկութիւնը։

Բարձրագոչ ծափահարութիւնք, որ այն դահլիճին մէջ կարծես թէ հասարակաց ոգւոյն ամեն ըզգացմունքները յայտնելու որոշեալ են, այս անգամուն ամբողջ ընթացքին վայրկեան կը տևեն։ Ձախակողմեանց դրդռումը, բեմերէն ծագած աղմուկը և անկէ ծագած շփոթութիւնը անանկ էն, որ խորհրդարանը կ'որոշէ նիստը վերջացընելու, և գաղտնի ժողովի նստելու։

Նաև Ժիւլ Ֆավրը խօսեցաւ։ Երբեք անանկ բարձր, անանկ պարզ և անանկ համոզիչ խօսակցութիւն մը բեմին վրայէն ըրած չէր։ Նոյն իսկ իր հակառակորդները անոր զօրաւոր խօսքերէն նկուն եղած էին։ Ուրանց ամենևին անանկ խօսք մը բերանը առնելու որ խորհրդարանին մեծագոյն մասին դիւրագրգիռ ականջը վիրաւորէ, հանճարեղ ու կորիճ կերպով խընդիրը ուղղակի ձեռք առաւ, ու կէտ առ կէտ նոյնը լուծեց։ Ուրանց իրեն դէմ ինչ և իցէ բողոք մը լսելու. երկայն առեն խօսեցաւ թէ ինչպէս այսօրուան վարչութիւնը Գաղղիոյ ոչ յարգը և ոչ վստահութիւնը կրնար պահանջել։

— Ուրեմն իշխանութիւնը ձեր ձեռքը առէք, ըսաւ, եթէ պաշտպանութեան Մասնաժողով բառերը ձեզ կը զարհուրեցընեն, ողջոյն խորհրդարանը վարչութեան ուղղութիւնը ձեռք առնու։ Դուք վերջապէս առողջ պիտոյ հանգիք, որ աղետալի բան է. կրցածնուդ չափ ըրէք ուրեմն. վիճակը այդպէս կը պահանջէ և հայրենիքն ալ նոյնը կը խնդրէ։

Ա.Ջակոզմեանք անոր խօսքէն ընկճեալ, և տարակուսեալ, առանց խօսք ընելու իրեն մտիկ կ'ընեին։

Կասկէդդա եղաւ որ համարձակեցաւ այն խօսքը արտաբերելու, այն խօսքը զոր ոչ ոք կ'իշխէր բերանը առնել։ Ան յանդուգն առենաբանը որ մինչև իր ամենէն տաք աշխատութեանը մէջ Հարտարութիւնը չկորնցընէր, իր Հառախօսութեան բուն իսկ սկիզբէն

նոյն խօսքը համարձակ արտաբերեց։ — Պարոնայք, ըսաւ, խօսք մը կայ որ ամենուն բերանն է, որ բոլոր փողոցները կը քալէ, և զոր, անտարակոյս, ինչպէս ես, դուք ալ լսած ըլլալու էք. Հրաժարում... բառն է։ —

Եւ ամենևին օտար ու չհաւատալի բան. այն ահաւոր խօսքը անարգել անցաւ։ Իրաւ է որ այն փոթորիկը որ իր գլխուն վրայէն կը յուզէր, և զոր առենաբանը առ ժամանակ մի կրցաւ զսպել, վերջապէս իր խօսակցութեանը եղքը փրթաւ, երբ նորէն նոյն հրաժարման խնդրոյն վրայ դառնալով պնդեց որ քննութեան առնուի։

Պաշտպանութեան մասնաժողովին առաջարկին վրայ քուէարկութիւն ըլլալեվ՝ յիսուն քուէի առաւելութեամբ մերժուեցաւ։ Սակայն ձախակողմեանց հաստատուն վարմունքը, աջակողմեանց զարմանքին ու լռութեանը առջին, յայտնի ցոյց մըն էր թէ խորհրդարանին ազատագոյն մասը երթալով կը յաղթանակէր։

Ա.յսպիսի եղան Օգոստոսի 13ի նստին դէպքերը. որ կենդանի և խօսուն նկարագիր մըն էն այն տագնապին ու մռայլութեանը՝ որ գիարիզ այն դեպքոյն վայրկեաններուն մէջ արթուն կը բռնէին։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Բրուսիացիք Գաղղիա կը մտնեն։

Գաղղիացիք Մոզել գետին եռակը քաշուելով Ալսակիոյ և Լօրէնեայի գաւառները բռնադատուեցան Թօղլու, որով Բրուսիացիք սիրեցին անոնց բոլորովին, բայց ՚ի մէկ քանի բերդերէն ։

Ալսակիոյ այլ և այլ տեղւանք բնակչաց խօսած լեզուն Թէպէտ և գերմաներէն է, ՚ի վերոյ այսը ամենայն Թշնամութեան ըմդունեցան գյաղթականները, և տեղ տեղ ալ այս Թշնամութիւնը ցաւալի հետեւանքներ ունեցաւ ։ Այնպէս որ Եդուարդէց զօրավարը բռնադատուեցաւ իր բանակին հրամանատարաց հետեւեալ օրական պատուէրը Հանելու ։

« Որովհետեւ ստոյգ տեսնուեցաւ, որ մեր Գաղղիոյ երկիրը կոխելէն ետեւ, շատ մը գինուորք ուտելէն ետքը Թունաւորուած ըլլալու նշաններ տուին, և ոմանք եւ ալ սասկ դէպքի մէջ հինն Հոգի մեռան, բանակին հրամանատարը արԹուն կ՚ենան որ գինուորք երբ ուտելու բան կը գտնեն, նախ ապահովութիւն առնուն որ ամենևին անպէսս է ։ Նոյն զգուշութիւնը ընելու է նաև ջրին և ուրիշ ըմպելեաց նկատմամբ ։ Եւ եԹէ սասկ օձրի մէջ մէկը յանցաւոր տեսնեն, մէկէն բռնել տան ու բանտեն » ։

Պայքը զօրավարն ալ անոր վրայ Ալսակիացւոց ասսկ յայտարարութիւն մը Հանեց ։

« Հրաւէր մը ու յորդոր առ բնակիչս Ալսակիոյ ։ Ես ձեզի ծանր խօսք մ՚ունիմ ըսելու ։ Մենք զրացի ենք ։ Խաղաղութեան ժամանակ մէկմէկու հետ բնաւնեբար կը վարուէինք ։ Մենք նոյն լեզուն կը խօսինք ։ Այնոր Համար ես ձեզի հրաւէր կը կարդամ ։ Թոյլ տուէք որ ՚ի սրտէ խօսիմ ու մարդասիրութեան լեզուն բանեցընեմ ։ Գերմանիան Գաղղիոյ հետ պատերազմ կը վարէ, պատերազմ մը որուն Գերմանիա դիտաւորութիւն չունէր ։

Հարկը ստիպեց որ մենք ձեր երկիրը մտնենք, սակայն եԹէ կարելի ըլլայ մարդու մը կեանքը պահպանել, եԹէ կարելի ըլլայ ինչ և իցէ ստացուածոց խնայել, մենք նոյնը իբր կրօնից ու մարդկային քաղաքակրԹութեան պարգև սիտոր ընդունինք ։ Մենք պատերազմ վարելու հետ ենք ։ Չինեալ գինելոյ դէմ կը հնուինք բայց ու պատուաւոր կուռի դաշտին վրայ ։ Մենք անզէն քաղաքացւոյն, քաղաքաց կամ գիւղացիկից բնակչին միաս մը հասցընել ամենևին չենք ուզեր ։ Մենք մասնաւոր հրահանգաց հպատակութեամբ կը հնազանդինք. անոր փոխարէն կը սպասենք, և ես ալ նոյնը ամենայն խստութեամբ կը պահանջեմ, որ այս երկրիս բնակիչք ալ ամենայն յայտնի կամ ծածուկ Թշնամութիւններէ զգուշանալով ետ կենան ։

Մէկ քանի անգութ ու բիրտ զրգռութեան գործելէ ցաւով սրտի բռնադատուեցանք խիստ պատիժներ տալու ։ Ուստի կը յուսամ որ տեղեաց վերակացուք, քահանայք և վարժապետք, իրենց ժողովրդոց,

և տանտեառը ալ իրենց տնուորցոց ու էնթակայից ապահովեն պիտոր որ իմ զօրացս դէմ ինչևիցէ թշնամութիւն ընելէ ետ կենան։ Կարենալով թշուառութենէ մը խուսափիլ հեռի բռնել զնոյնը՝ մեծ բարեգործութիւն մըն է այն գերագոյն դատաւորին առջեւ, որ ամեն մարդոց վրայ կը հսկէ։ Ես ձեզի խնայ կու տամ ու կը խրատեմ։ Խօսքերս յիշեցէք։

Պատրնի մեծ դքսութեան Բաժնի հրամանատարը,

« Ցեղակալ զօր. ՅՕՆ ՊԱՅԼԻ »

« Յ. Գ.. կը հրամայեմ որ այս ազգս բոլոր քաղաքաց ու գիւղօրեից հասարակաց շէնքերուն վրայ կըպցուի, և շատ աղեկ կ'ըլլայ եթէ դուք նոյնը մեծահայ երկիրներն ալ ղրկեք »։

Բրուսիացիք իրենց կողմանէ գրաւած երկիրներուն մէջ որչափ կարելի էր անուշութեամբ վարուեցան, ամենուն կենաց և ընչից խնայելով։ Ամեն դին կը խնային շինականները ապահովցնելով հանդարտեցնելու, և ինչ ուտելեաց որ պէտք ունէին՝ հատուցանելով կը ստանային։ Միայն երկրին ընդհանուր վիճակներէն բռնադատուեցան պատերազմի ժամանակին սովորական օգնութիւններ պահանջելու։

Հոս 'ի դէպ է յիշելու այն գեղեցիկ օրական պատասխանը՝ զոր Փրեդերիկոս Կարոլոս իշխանը այս նպատակիս համար իր զինուորացն ուղղեց.

« Զօրականք երկրորդ բանակին։

Հիմա դուք Գաղղիոյ հողը կը կոխեք։

Նաբոլէոն կայսրը առանց մէկ պատճառի մը Գերմանիոյ դէմ պատերազմ հրատարակեց. ինքը և անոր բանակը մեզի թշնամի են։ Գաղղիացի ժողովրդեան չհարցուեցաւ թէ արդեօք կ'ուզէը իր գերմանացի դրացւոց դէմ արիւնահեղ պատերազմ մը գրգռել. չկայ ուստի թշնամութեան պատճառ։

Այդ բանը միայ յիշեք Գաղղիոյ խաղաղասէր բնակչաց նկատմամբ. որոնց չանացէք յուսընելու որ մեր դարձն մէջ երկու քաղաքակիրթ ազգեր, նաև պատերազմի մէջ ըլլալով, մարդասիրութեան պատուէրները չեն մոռնար։

Միշտ մոռածեցէք թէ ինչ կ'ըլլար ձեր ծնողաց վիճակը, եթէ, աստուած պահէ, թշնամի մը ձեր հայրենեաց հողուն մէջ արշաւէր։

Յայտնի յուսըցէք Գաղղիացւոց թէ գերմանացի ժողովրդը ոչ միայն մեծ և արիասիրտ է, այլ և բարեկիրթ և մեծանձն առ թշնամիս։

ՓՐԵԴԵՐԻԿՈՍ ԿԱՐՈԼՈՍ, Իշխան Բրուսիոյ »։

Գուլիէլմոս արքայն ալ իր բանակին գրաւած երկիրները պտրտելու գնացած ըլլալով, 11 օգոստոսի հետեւեալ յայտարարութիւնը հրատարակեց ժողովրդեան.

« Մենք Գուլիէլմոս Թագաւոր Բրուսիոյ, հետեւեալ ծանուցումը կ'ընենք բոլոր այն երկիրներուն բնակչաց՝ զորոնք գերմանացի բանակները գրաւած են։

« Նաբոլէոն կայսրը ծովու և ցամաքի կողմանէ յարձակած ըլլալով Գերմանացի ժողովրդեան վրայ, որուն փափաքն է Գաղղիացի ժողովրդեան հետ խաղաղութեամբ կենցաղավարելու, ես գերմանացի բանակաց հրամանատարութիւնը վրաս առի՝ որ այդպիսի յարձակում մը մերժեմ, և զինուորական պատահարաց պատճառաւ հարկ եղաւ որ Գաղղիոյ սահմանը անցնիմ։

« Ես զօրաց դէմ կը պատերազմիմ և ոչ Գաղղիական քաղաքացեաց հետ։ Ուստի հետեւաբար ժողովուրդք ամենայն ապահովութիւն վայելեն պիտի, եթէ իրենց անձին և եթէ իրենց ընչից նկատմամբ, ցորչափ իրենք գերմանացի բանակաց դէմ թշնամութեան միջոցներով չբռնադատեն զիս որ զիրենք իմ պաշտպանութենէս դուրս մերժեմ։

« Ա.յլ և այլ գունդերու հրամանատար զօրավար-
ները մանաւոր ծանուցմունքներով իմացընեն պիտի
ամենուն թէ ինչ միջոցներ պիտոր բանեցունեն այն
վիճակաց կամ անձանց դէմ, որ պատերազմի տուր-
րումեանց հակառակ գործերը ընեն :

« Նոյն զօրավարքը նմանապէս որոշեն ու կարգի պի-
տոր դնեն զօրաց ապրուստին համար պէտք եղած պա-
հանջները, և գաղղիացի ու գերմանացի գործա-
ծումեան դրամոց տարբերութիւնները պիտոր որո-
շեն, որպէս զի զօրաց ու ժողովրդեան մէջի անձնա-
կան յարաբերութիւնները դիւրացընեն :

« ԳՈՒԼԻԷԼՄՈՍ » :

Ա.րդ բրուսիացի յառաջապահ զօրքերը Նանսի քա-
ղաքը կը հասնէին, զոր գաղղիացի զօրքը թողեր գնա-
ցեր էին :

Նանսի, Լորէնայի հին մայրաքաղաքը, և ապա Մէօր-
թի նահանգին գլխաւոր տեղի, 50,000 բնակիչ ունի :
Մէօրթի գետին ձախակողմեան գետափին, և Մառ-
նէն Հռենոս գնացող ջրանցքին վրայ շինուած է. ու
Բարիզէն 319 հազարամետր հեռաւորութիւն ունի :
Ի հին և ի նոր քաղաք բաժանեալ է, և մեծ վաճա-
ռականութիւն ունի գինւոյ, ձիթոյ և երկաթի : Նանսի,
որուն հիմնարկութիւնը ԺԲ դարէն սկիզբ ունի, շատ
անգամ պատերազմական գործոց հանդիստատեղ եղած
է : Կարոլոս Յանդուգն 1474ին առաւ զայն, ու յաջորդ
տարին կորսընցուց, և 1477ին անոր պարսպաց տակը
հռուեալով մեռաւ : Լուդովիկոս ԺԳ. 1633ին առաւ ըզ-
նոյնը. Լուդովիկոս ԺԴ. նմանապէս 1670ին տիրեց ա-
նոր, և բոլոր բերդերը աւերեց : Այնիկ եղբը Նանսի ան-
պարիսպ քաղաք համարուեցաւ միշտ :

Բրուսիացիք ուրեմն առանց կռուի անոր տիրեցին :
Օգոստոսի 12ին կէսօրուընէ երեք ժամ եղբը ամենէն
առաջ չորս գնդաւոր մնաւ : Ակն ժամ եղբը զօրաց

պզտի հատուած մը անցաւ քաղքին մէջէն և ուղղակի
երկաթուղւոյն կայարանին գնաց տիրեց, որուն գլխա-
ւորը խօսք տուաւ պատերազմի դերի մնալուն :

Քաղաքապետը ապա հրաւիրուեցաւ արշաւող բա-
նակին գլխաւորին ներկայանալու, որ Սէն Ս'ոռի և
Լոսէյ գնացող ճամբուն մէջ տեղը բանակեալ կեցեր
էր : Մի և նոյն առեն ուլաններու սպայ մը երկու ձիա-
ւորներով սրարշաւ քաղքին մէջէն կը վազեր տեղեաց
ծանօթանալու համար : Քիչ մը ետքը ուլաններու
գումարտակ մը քաղաքը մտաւ :

Քաղաքապետը քաղաքը զարձածին պէս հարկ ե-
ղաւ քաղքին խորհրդականքը գումարելու, որ յաղ-
թականաց ուղած, իբր պատերազմի պահանջ, 50,000
ֆրանգ և հեծելազօրաց համար շատ մը վարսակ, որո-
շեն տալու :

Բրուսիացիք անմիջապէս զգաղեցան մինչև Մաքըս-
վիլ երկաթուղւոյն ճամբան աւերելու, և այս գործիս
համար քաղաքացիներէն ալ շատ մարդ գործածեցին :
Ա.յսպէս ճամբուն բոլոր երկաթ ձողերը վերցընելով
գետը նետեցին, և հերագրին ալ բոլոր ցեցերը խոր-
տակեցին :

Ա.պա Թագաժառանգ Իշխանին զօրքը Նանսիէն
Բոնդ ա Մուսան եկեղով քալեց, որ գաղղիացիք Թո-
ղած ըլլալով, օգոստոսի 14ին իրենք մտան ու տի-
րեցին :

Ա.յսպէս գաղղիացիք Ա.լսակիացին քաշուելով,
Ստրազպուրկ բերդաքաղաքը բոլորովին առանձին
մնաց, զոր պաշարելու համար, ինչպէս ըսինք, գերմա-
նացւոց կողմանէ մանաւոր գունդ մը գնաց : Ստրազ-
պուրկ Ա.լսակիոյ հին մայրաքաղաքը, Գաղղիոյ բանա-
լիներէն մէկն է. ուստի և գերմանացիք ցորչափ տի-
րած չէին այն քաղաքին, չէր կրնար զուրցուիլ որ
Հռենոսի բոլորովին տիրած ըլլան. և ոչ ալ ապահո-
վապէս կրնային տիրել Ա.լսակիոյ գաւառին : Ա.սկէ

պատ բնական է որ մտքերնին դրած ըլլալով դէպ ի Գաղղիոյ կեդրոնը քալելու, չէին կրնար այն քաղաքը իրենց Թիկանց եռևը Թողլու, առանց գոնէ վնասը պաշարելու :

Ա.յս գործս 15,000 պատրնցի խմբի մը յանձնուեցաւ, որոնց հրամանատարն էր Պայէր զօրավարը, որ օգոստոսի 11[ին] բերդը պաշարած ըլլալով, ազդ ղրկեց որ անձնատուր ըլլայ :

Սարազպուրկին ամրոցները աղէկ պատրաստ վիճակի մէջ էին. ցցապատ պատնէշները լմընցած էին, մարտկոցները վնասած, մուտքերը ամրացուցած և բերդին չորս կողմի փոսերը ջրով լցուցած: Եւ նաև այն դիւնևէլը, որուն տակէն երկաթուղին առաջ կ'անցնէր բերդէն քաղաքը մտնելու կամ ելլելու համար, մանաւոր ակռով մը փձացուցեր էին :

Քաղաքապետը և բերդին հրամանատարը, առջի օրուընէն ի վեր հետևեալ ծանուցումը հրատարակեր էին քաղաքացւոց.

« Ես բնակիչս Սարազպուրկ քաղաքին.

Ա.յս եռքի օրերս, ակամայ Թէ դիտմամբ, այս մեր քաջ քաղաքին մէջ երկեցուցիչ ձայներ լսուեցան : Շատ անձինք համարձակեցան ըսելու Թէ բերդը առանց ինքզինքը պաշտպանելու Թշնամեաց անձնատուր պիտոր ըլլար :

Մենք, յանուն քաջ ու գաղղիացի ժողովրդեան, այս վատ ու պատժապարտ վհատութիւն բերող մտածումներուն դէմ, հաստատուն մտօք կը բողոքենք :

Ա.մրոցները 400 Թնդանօթով զինած էն, պահպան զօրքը 11,000 է, առանց նատողական ազգային պահանորդքը հաշուելու :

Եթէ Թշնամիք յարձակին Սարազպուրկին վրայ, Սարազպուրկ ինքզինքը ցյեսին զինուոր, ցյեսին կը տոր հացի և ցյեսին վառօդոյ փամփշտիկ, պաշտպանէ պիտի :

Բարեմիտքն կրնան ապահով ըլլալ. իսկ միւսքն ուրիշ ընելու բան չունին՝ բայց եթէ ելլել հեռանալ » :

Սարազպուրկ, 10 օգոստոսի.

Բարձրագոյն հրամանատար զօրավար բաժնի

ՈՒԼԲԻՒ
Սարին Հենոսի կառավար
Բառն Պարոն

Ա.յսպէս ուրեմն անձնատուր ըլլալու ազդը մերժուեցաւ, որով Թշնամւոթեան միջոցները սկսան գործադրուիլ : Սակայն այս գործիս պատմութիւնը դեռ չըրած, հարկ է Մէյլի գաշտերը դառնանք ու հոն եղած արիւնահեղ պատերազմներուն վրայ խօսինք :

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Օգոստոսի 14ին պատերազմը։

Օգոստոսի 6ին դժբաղդութիւնները էսքը, ինչպէս ըսինք, Գաղղիացւոց բանակը սկսաւ էտ քաշուիլ ու ջանալ Մոզել գետին էտևը ապաւինիլ, կեդրոն ունենալով զՄէց։ Ուստի Լատիլլոլի ու Պազէնի խումբերը, կայսերական գունդը՝ որոնց կը հրամայէր Պուռպաքի զօրավարը, և Ֆռոսար զօրավարին խմբին մնացորդները, Պուէյ, Պիչ, Ֆռոսարս և Սիոք թողլով, ամենը համաձայն դէպ ի Մէց սկսան քալել։ Մինա կողմէն Մաք Մառն մարշալատը Սաւէռնը թողլով և Նանսիէն անդին անցնելով, Տը Ֆայլէի և Քանռոպէռի խումբերուն հետ միացաւ, և Մոզէլի վրայ շինուած Դուլ բերդաքաղաքին պաշտպանութեանը տակը, դէպ ի Շալոն յառաջ քալեց, ուր եկաւ միացաւ իրեն հետ նաև Ֆեդինքս Տուէ զօրավարը, որ էր եղբայր Աբէլ Տուէի, որ Վխեմպուրկի պատերազմին մէջ սպաննուեցաւ։

Մինչդեռ Գաղղիացիք էտ կը քաշուէին, և մինչդեռ Փրեդերիկոս Դուկսէմպուրկի բանակը կ'աշխատէր վրայ Լերանց դժուարին անցքէն անցնելու, միս Փրեդերիկոս Կարոլոսի և Եղաքսէմբուի բանակները մօտանց վրաբերով էտ քաշուող Գաղղիացիները՝ կը նեղէին։ Գերմանացիք իրենց այս շարժմունքները անանկ արագութեամբ ու յանդգնաբար յառաջ վարեցին, որ իրենք ալ Մոզել գետին ակակոզմեան գետափը հասնելով, Մէցի պահնիշափակ բանակետղին հանդէպ, անանկ յաջող դիրք մը կրցան գրաւել, որ Գաղղիացւոց բանակին այլ և այլ մասանց մէջ տեղն առին։

Այս յանդուգն շարժման հետևանքն այս եղաւ որ Մաք Մառնի և Տը Ֆայլէի խումբերը չկրցան Մէցի մեծ բանակին հետ միանալ, ու բռնադատուեցան միանգերկն բաժնուած, իրենց համբան դէպ ի Շալոն շարունակել։

Այսվ ուրեմն Գաղղիացւոց բանակը երկու բաժնուեցաւ. Մէցի կողմը մնաց Կայսրը և Պազէնն, Լատիլլոլի և Ֆռոսարի խումբերովը և կայսերական գունդովը, իսկ Շալոն՝ Մաք Մառն, Տը Ֆայլէի, Քանռոպէռի և Տուէի խումբերովը։

Փրեդերիկոս Կարոլոս յետ այսպէս Գաղղիացւոց աչ թևը բաժնելու, Մոզել գետը կ'անցնէր, և Մէցը պատել կ'ուխտարկէր, մինչդեռ ուրիշ բոլոր խումբեր միևնոյն Դուլ բերդաքաղաքը կը քալէին։ Այսպէս Գերմանացւոց բանակին դիտաւորութիւնն էր, Գաղղիացւոց չորս կողմն առնուլ, փակել զիրենք ի Մէց կայսերմով հանդերձ, և այսպէս մայրաքաղաքին Շամբէն դուրս կորել զիրենք։

Այսպիսի վիճակի մէջ կայսրը տեսաւ թէ որչափ վտանգաւոր բան էր Մոզելի գիծը պաշտպանելու դիտաւորութիւնը, ուստի որոշեց մէկդի դնել այն մտածութիւնը և աւելի էտ քաշուելով Մէօզի գծին վրայ ամրանալ։

Ա՛յս դիտաւորութիւնս գլուխ տանելու համար հարկ էր Մէյը թողուլ և զբանակը Շալմէի ուղղութեամբը դէպ՝ի Վիւռտէմպ ուղղել։ Ուստի օգոստոսի 14ին նախ Նաբոլէոն Մէյը թողլով, որպէսզի հետ մնկտեղ ձամբայ ելլաս հետեւեալ ծանուցումը հրատարակելով ժողովրդեան.

« Մինչդեռ ես ձեզ թողլով արշաւանքը մղելու կ՚երթամ, ձեր հայրենասէր պաշտպանութեանը կը յանձնեմ այս մեծ քերդը։ Դուք թոյլ չտաք պիտոր որ այս գաղղիոյ ամուրը թշնամւոյն ձեռքն իյնայ. և քաջութեամբ և ամենայն տեսակ զոհերով բանակին թիկունք պիտոր ըլլաք։

« Աչմոռաց պիտոր ունայ սրտիս մէջ այն բարի ընդունելութիւնը որ ինծի ըրիք, և կը յուսամ թէ լաւագոյն առեն կարող պիտոր ըլլամ դառնալու և ձեր բարի գնացքին ընդհակառակն մնտուցանելու »։

Ա՛յս յայտարարութեամբ կայսրը կ՚ինացընէր քաղաքացւոց՝ որ իրենց հոգը պիտոր ըլլար քաղաքը պաշտպանել, մինչդեռ ինքը բանակովը մնկտեղ ուրիշ կողմ պիտոր երթար։ Եւ այսպէս կը տեսնենք որ իրը բոլորովին հակառակ էր Բալիքացւոյ կոմսին յայտարարութեանը, երբ Օրէնդիր ժողովքին առջին ծանոյց թէ Գաղղիոյ բանակին մի միայն գլխաւոր հրամանատարը Պազէն մարսէլիան էր։

Սակայն կայսրը Մէյէն շտապաւ Վիւռտէն երթալով և յետոյ անկէ ալ Շալմն, Պազէնին թողեր էր նահանջին դժուարին գործը գլուխ տանել։

Եւ յիրաւի ամենադժուարին գործ մը էղեր էր այն Մէյ հաւաքուող խումբերուն դէպ՝ի Վիւռտէն ու Շալմն նահանջելը. որովհետև Նաբոլէոն շատ ուշացեր էր այն հրամանը տալու, և անով թշնամին ժամանակ գտեր էր Մէյէին ամեն կողմն բոլոր այն դիրքերը գրաւելու՝ որ ամենակարևոր էին Գաղղիացւոց չուն նեղելու և խափանելու համար։

Պազէն զօրավարին հրամանատարութեանը նեղքև Մէյ հաւաքուող զօրաց թիւն էր 130,000 մարդ, ո՛րոնք այսպէս բաժնուած էին.

50,000 Պազէնի հին խումբը
30 000 Լատմիրալ զօրավարինը
25,000 Ֆռոսար զօրավարինը
25,000 կայսերական պահանորդք։
130,000

Ա՛յս զօրքին շատը դեռ ևս թշնամեաց հետ զարնուած չըլլալով անհամբերութեամբ կուսի առնել կը սպասէին. և իրենց վառվռուն ոգին յորդոր կ՚ըլլար որ կորիւ նահատակութեամբ Գաղղիոյ վնասուց պատիւը նորին վերականգնեն։ Եւ թէպէտ քաղաքը լի էր վիրաւորօք, որ Սաառպրիքի և Ֆորպախի դաշտերէն հոն բերուեր էին, ՚ի վերայ այսր ամենայնի բանակին առողջութիւնը շատ աղէկ վիճակի մէջ էր։ Սաստիկ ու շարունակեալ անձրևներով ալ մեծնալորը զովացեր մնքրուեր էր։

Օգոստոսի 14ին ալ յառաջ թշնամեաց գինուորագրաց լուտեմները յանդուգն համարձակութեամբ մինչև Մէյի ամրոցներուն տակը նետուեր էին. և նաև յառաջախաղաց գնդից մէջ պզտի կռիւներ ալ դիպեր էին. սակայն դեռ ևս էական կռիւ մը տեղի չէր ունեցած։

Ա՛յս կերպով օգոստոսի 14ր օրը լուսցաւ, երբ Պազէնին բանակը Մէյէն դէպ՝ի Վիւռտէմպ սկսած ըլլալով քաշուիլ, Բրուսիացւոց խումբերուն հետ զարնուեցաւ, որ ձամբուն երկու կողմը բռներ կեցեր էին, և անկէ կատաղի մկ կռիւ մըն է ծագեցաւ։

Գաղղիացւոց դիտմունքն էր ուրեմն դէպ՝ի Վիւռտէմպ յառաջել՝ որ Շալմն բանակող զօրաց հետ միանան։ Բրուսիացիք ալ կը ջանային անոնց ձամբան կըտրել

արևելքի՝ նորէն Մէց գարձընել և այնպէս մնացած բանակէն բոլորովին բաժնել։

Երկու Գաղղիացի խումբ, որոնց հրամանատարք էին Լաամիրոլ զօրավարը, միւսին Տըբաէն, ամենէն առաջ Մոզէլի աջակողմեան գետափէն ձախակողմեան ափանը անցնելու կ՚ըլլային, երբ Թինամին՝ որ անտառներուն մէջ պահուըտած կեցած էր, յարձակեցաւ ետևնէն վրանին։

Ա.յլ այս էական կռուից այլ և այլ պատահարները ստորագրելէն յառաջ, լաւ է պատերազմի տեղւոյն վերայօք գաղափար մը տալ։

Մէցէն դէպ՚ի Վէռտէօն գնացող Համբան երկու ձիուղ կը բաժնուի. անոր համար ալ Գաղղիացւոց բանակը այս երկու Համբաներուն մէջէն ետ կը քաշուէր։

Ա.յս երկու Համբաներուն առաջինը Մէցը Թողլավ անտառներուն մէջէն կը կտրէ, և Լառնիի ու Ռանֆլանի մէջէն անցնելով՝ ձոր մը կը կտրէ կ՚անցնի որ Իւօն գետը Թափուող պզտի գետակէ մը փակ է։ Այնկէ Համբան շարունակելով Ժանտըլնուզ, Օլէյ, Պիւզի, Վառք կը յառաջէ, և մեծ ու շքեղ անտառներու միջէն Էդէնն կը հասնի, որ 3000 բնակիչ ունեցող պզտի քաղաք մըն է, և 1792ին դաշնակցաց տիրելովը շատ կրեց։ Էդէնէ՝ Համբան Օռնը գետը անցնելէն ետև Էո Պուա մեծ անտառին երկայնութեամբը կը քալէ՝ որ մէջը շատ լճեր կան, և Ֆուռնէյ, Ապանքուռիւ և Էյլքսի մէջէն՝ Վէստէօն կը հասնի, Սդընէի Համբան աջակողմը Թողլով։

Գաղղիոյ բանակին բռնած երկրորդ Համբան, Լինկվիլէն ելլելով՝ որուն վրայ կը հայի Սէն Քանդէն որ Թաղարդ լեռը, աջակողմը Շաղել շէնը կը Թողու, Մուլէն Լէ Մէց գետէն կ՚անցնի, Կռաւելըղ պզտի գիւղիկը կը կտրէ, որուն չորս կողմը անտառ մը պատած է ու Մանլի ձորին վրայ կը հայի, Պէզանվիլ,

Վրանվիլ, Մարս Լա Դուռ որ նոյն երկրին մէջ հռչակաւոր է իր բովանդակած միջին դարու շէնքերովը, Սիւզմոն գետերէն կ՚անցնի, և Իւոնի ձորի մէջէն Մոզէլի նահանգէն ելլելով, Մէօզի նահանգը կը մտնէ։ Հոն Մանէօլէ և Հոտխամնը անցնելով, տասը հազար մարդը երկայնութեամբ անտառի մը մէջէն վէտէօն կը հասնի Սէն Վիկտոր գրան կողմէն։

Ա.յս Համբաս երկայնութիւնն է 65 հազարամետր. առջինը գրեթէ երկու հազարամետր աւելի երկայն է։

Ա.յն գինուորական կրթութեանց դաշտը ուակից Գաղղիացիք կը մեկնէին դէպ՚ի վէռտէօն երթալու համար, Գաղղիոյ Գրան կողմէն Մէցի և Լը Պան Սէն Մառդէն զատրթ գետին մէջ տեղը զետեղուած է։ Ա.յս աւանիս վրայ Սէն Քանդէն լեռը կը հայի, որուն վրայ, իբր Մէցի յառաջապահ ամրոց, բերդ մը կայ։ Լերան երևոյթը շատ գեղատես է. յուռթի որթերը, որ գիւղացւոս տուներու չորս կողմը կը պատեն, անոր հարաւային զառիվայրին փառահեղ զարդն են։ Ա.յս կողմն և բլրին ոտքը կանգուն կեցած են Կռաւելըղ, Սէ, Մուլէն Լէ Մէց, Շաբէլ և Լինկվիլ։ Ա.յս յետինս Մոզէլի ձախակողմեան գետափին վրայ կը գանուի, Մէցէն հինգ հազարամետր հեռու. վեց կամ եօթը հարիւր բնակչի աւան մըն է, ուր մէկ քանի ձարտար արուեստք աղէկ յաջող երթ մ՚ունին. սակայն այն խաղաղ և քաջակազմ ժողովրդեան մեծագոյն մասը այգեգործք և պարտիզպանք են։ Ստէպ Մէցէն ձիհնաձու մարդիկը հոն կը յաձախեն որ Մոզէլին հասեղ ձուկը ձաշակեն։ Լինկվիլին մէջէն Մանէօլէ գնացող Համբան կ՚անցնի, որ և անկէ ալ վէռտէօն կ՚երթայ։

Ա.յն երկրին և Մէցէն գնացող Համբաներուն մէջ տեղը բանաժ գեղը նշանաւոր է, որ Նիկտ գետին վրայ շինուած է, և մեծ պարտէզ մը ունեցող դղեակ մ՚ունի։ Ջորս դին գետինը, մինչև Մէցին յառաջապահ ամրութեանց տակ, կտրտած և այգիներով լի է,

որոնց մէջէն շատ մ՚ուրիշ գեղերու անունը կը կանգնէին. ինչպէս Սօլինեի, Մառսիեի, Օժի, Լուանսի, Կռիժի, Պոռնի, Պէլքուռա: Երկու եռքիւնները անմիջապէս քեզդին նոր ամրոցներուն տակ կ՚իյնան:

Օգոստոսի 14ին կռիւը այս մեր Մէջի մօտ ստորագրած գեղերուն մէջ տեղի ունեցաւ:

Գերմանացւոց կողմանէ կռուող խումբերն էին, (արևելեան Բրուսիոյ) առաջին բանակի խումբը, և (Վեստֆալիոյ) 7դ բանակի խումբը, որոնց կը զօրավարէին Ջաստրով և Մանդայֆիել զօրավարները, որոնք երկուքն ալ Եդայնմէցի բանակին կը վերաբերէին. ասոնցմէ զատ նաև (Ելեզվիկ–Հոլշտայնի) 9դ բանակի խմբին մաս մը, որ երկրորդ բանակին կը վերաբերէր որուն զօրավարն էր Փրեդերիկոս Կարոլոս իշխանը:

Բոլոր այն զօրքը Եդայնմէց զօրավարին հրամանին հնազանդ կռուեցան:

Ա.յս հինաւուրց զօրավարին վրայօք մէկ քանի հատնուօտ տեղեկութիւններ տանք:

Եդայնմէց, որուն Բրուսիացիք ծեր առիւծ մականունը կու տան, ծնաւ Յ.Ա.յզընախ 1796ին 27 դեկտեմբերի: Տասը տարուան հասակի մէջ Քուլմի զինուորական վարժարանը մտաւ, և 1807ին նոյն վարժարանին աշկերտներովը հանդերձ Եդոլը փոխադրուեցաւ և ապա անկէ ալ Պէռլին: Եդայնմէց անանկ շուտով յառաջացաւ զինուորական կրթութեան մէջ, որ 1813ին ենթասպայ աստիճանով Պահանորդաց առաջին գնդին մէջ մտաւ, որ այն ատեն Թաւրոյին հետ Պոէսալաւ գնացեր էին: Տասնուվեց տարուան հասակի մէջ էր այն ատեն, և մարտի 5ին, Բրուսիոյ հիւսիսային հեռևակազօրաց առաջին գունդին երկրորդ աստիճանի տեղակալ անուանեցաւ, և ետքը զօրավարին հրամանատարութեամբ նեղբև 1813ին 1814ին պատերազմաց մէջ մասն ունեցաւ, շատ անգամ

վիրաւորեցաւ, և Լաոնի ու Բարիզու տակ եղած պատերազմաց մէջ երկաթ խաչի շքանշանը ստացաւ: 1818ին Եդայնմէց Պահանորդաց ծառայութեանը մէջ մնաւ, և ապա 2դ գնդին մէջ անցաւ: 1820էն ց1823 պատերազմի վարժարանը անցուց, և 1825էն ց1827 տեղագրական պաշտօնարանը զբաղեցաւ:

Եդայնմէց 1835ին առաջին կարգի գնդապետ անուանեցաւ. 1839ին Տիւսէլտոռֆի Լանտվէռ Պահանորդաց վաշտուն գլուխ եղաւ, և 1841էն ց1848 պահեստի Պահանորդաց գնդին վաշտու մը հրամանատար էր:

Ինկէ ետև հետզհետէ այլ և այլ վերագոյն աստիճանները ելլելով 1863ին հետևակազօրաց զօրավար եղաւ: Աւստրիոյ պատերազմին մէջ 5դ բանակի խմբին հրամանատար էր, ու պատերազմին մէջ մեծ մասն ունեցաւ. չորս օր ետևէ ետև Նախոտ, Շքալից և Շուայնշէտել Աւստրիացիները զարկաւ միշտ յաղթական ելլելով, անոր համար ալ Սև Արծուի շքանշանով պատուեցաւ: Իր մեծագոյն յաղթութիւնը Շքալից եղաւ, այնչափ որ զինուորները զինքը Շքալիցի կամ ծեր առիւծ մականունովը կը կոչեին:

Արդի պատերազմին մէջ Եդայնմէց հիւսիսային բանակին հրամանատարն եղաւ, ու Սառապուխք և Մէցի վերջին պատերազմաց մէջ թշնամեաց հետ գարնուեցաւ:

Կէսօրուընկէն ետքը ժամը չորսն էր երբ բրուսիացի զօրաց չոկատ մը Գաղղիացւոց վերջապահ գնդին վրայ յարձակեցաւ Մուլէն լէ Մէց գեղին մօտերը, որ Տըքահէն զօրավարին առաջնորդութեամբը դէպ՚ի Վէռնէն կը նահանջէին: Այն ատեն Տըքահէնին բոլոր խումբը կարկ եղաւ որ կանգ առնու ու վերջապահաց օգնելով թշնամւոյն դէմ դնէ:

Այսոր վրայ Բրուսիացւոց կլուներ զօրավարը ուրիշ չոկատով մը յառաջ անցաւ, և այնպէս կուռին ձա-

կատը երկայնեցաւ։ Գաղղիացիք ամէնօրեայ ամէնը դիրք մը չանացին բռնելու, մինչդեռ միւս Լատիւռոլ զօրավարին խումբը իրենց օգնութեան վազեց։

Ոամէք և Վանկիլ գերմանացի զօրավարաց բաժինները (13դ և 14դ), նոյն ատեն կատաղաբար Գաղղիացւոց ձախ թեւին վրայ յարձակած ըլլալով, կը ջանային զնոյնը ամրոցներուն ետևը մղել։ Միւս կողմանէ Լատիւռոլ զօրավարը Բրուսիացւոց առաջին բանակի խումբին աջակողմը խորտակել կը ջանար։ Եւ այսպէս կռիւը ընդհանուր եղաւ շատ մը հազարամեայ արգաւանդ և անհարթ գետնի վրայ տարածուելով մինչև Մէցի ամրոցներուն տակ։

Գաղղիացիք բարձր գետիններուն ետևը ու խոր փոսերու մէջ ապաւինած, Բրուսիացւոց բանակը գնտակահար կ'ընկնէին որ անպատսպար յառաջ կու գար։

Կռիւը անօտոյդ ելլուք յառաջ կը տարուէր. երկուստեք ալ մեծ քաջութեամբ ու կատաղութեամբ կը զարնուէին. երկու կողմի ալ շարունակ նոր նոր օգնութիւններ կը հասնէին, և անով կռուին ասպարէզը հետզհետէ կ'ընդարձակէր։ Գաղղիացւոց օգնութիւն հասաւ Ֆռոսարի խումբը բերդէն ելլելով. մինչդեռ միւս կողմանէ Մանդայֆել զօրավարը գերմանացւոց պահեստի դունդը յառաջ կը քալցընէր։ Կռուին ձնահատը գրեթէ երկու փարսախ երկայնութիւն մը բռնեց, և բոլոր այն երկայնութեամբը չորս ժամ շարունակ փոփոխակի երկու կողմէն ալ մահը արհաւիրքը գործեց։ Թնդանօթից բոմբիւնը ու հրացանից ձայթիւնը անընդհատ կը շարունակէին։

Լատիւռոլ զօրավարին խումբին հրետանիք բոլոր իրենց կրակին ամբողջութիւնը Մանդայֆել զօրավարին խումբին դէմ ուղղեցին, որով շատ կորուստ կրեց։ Միւս կողմանէ Բրուսիացիք Գաղղիացւոց դէնդի մը վրայ յարձակեցան, որ առանձին մնացած կ'երեւար, երբ յանկարծ այն դիրքերը կը բա-

ցուին ու երկու միջոյլեհօզներու հրետանիք երևան կ'ելլէն, տասներկու հատ, որ այն գնդին բազմութեանը հետ ծածկուած էին։ Ջարհուրելի մէկ կրակ մը անակնկալ կայծակի պէս Բրուսիացւոց վրայ կը թափի, և քանի մը վայրկեանի մէջ մեռելոց ահաւոր դէզ մը կը շինէ։

Այն հարուածեալ բազմութեանը մէջ շատ մը ազնուականք ու հին ազգատոհմից սերունդք ընկաւեցան. ինչպէս Վէստտաըբ կոմը, Վէզտէլըն կոմը, Գլայդպարոնը, Հէնրիկոս Ե Ռայսի իշխանը, Կոհիմ պարոնը, Վիլհելմը պարոնը, և այլք բազումք։

Հանդերձ այս մահնական ձախորդութեամբ Բրուսիացիք իրենց յարձակումը անանկ աղէկ և զօրաւոր կերպով առաջ տարին, որ Գաղղիացիք կամայ կամայ բռնադատուեցան բոլոր գծով ետ քաշուելու, մինչև Մէցի ամրոցներուն տակը մնան։ Գաղղիացիք կռուին դաշտը և Մոզելի գետափունքը թողլով Մէց մնան։ Գերմանացիք զանոնք մինչև Պելբուա և Պոռնի յառաջապահ ամրոցները քշելով, անոնց թնդանօթից հարուածներին բռնադատուեցան կանգ առնելու, որոնցմէ նաև շատ կորուստ կրեցին։ Միւս կողմանէ Սէն Ռանդէն լերան վրայ եղած բերդին կրակը անանկ զիրենք կը հարուածէր, որ հարկ եղաւ ետ քաշուին։

Ուստի իրենք իրենց դիտած վախճանին հասան, որ էր Գաղղիացւոց բանակին նահանջը կտրել ու Մէց մղել զիրենք. սակայն այս գործս իրենց շատ նստաւ։

Երկու կողմանէ ալ մեռելոց թիւը շատ եղաւ։ Միայն մէկ փոսի մը ետևը՝ որ Գաղղիացւոց իբր պատըսպարան կը ծառայէր, մինչև 781 դիակ համրուեցաւ։ Գրեթէ ամէնը գլխու վրայ զարնուած էին. որովհետև հոն դիպած հողմն ետևը պահուըտած ըլլալով, հազիւ թէ գլուխնին կը վերցընէին, բրուսիացւոց գնտակները կը զարնուէին ու կ'ինայէին։ Սմարաստան մը

պարտէզը, ուր տեղ բանակած էին Գաղղիացիք, և զոր մեծ յամառութեամբ պաշտպանեցին, կռուէն եղբը դիակներով լեցուն գտնուեցաւ։ Այս պատերազմիս մէջ ինկողներուն թիւը չշդիւ կարելի չեղաւ գիտնալ. սակայն Գաղղիացւոց կողմանէ չորս հազարէ աւելի եղաւ։ Իրենց վիրաւորները գրեթէ բոլորը բերդը տարուեցան։ Այսոց մէջ էին նաև Տիւբէյեի Բաստանիէ և Տըքաէն զօրավարները. այս յետոյս ծունկը գնտակ մը մնաւ զոր Մէց հանեցին։

Բրուսիացւոց մեռելներուն թիւն ալ նոյնպէս կարելի չեղաւ հաշուել, այլ քան զԳաղղիացւոցը շատ աւելի եղաւ. որովհետև այս եղբայրներս իրենց պատերազմասէր եռանդը ապաւինած էին, մինչդեռ բրուսիացիք ոչ միայն գաղղիացի զօրաց հարուածներէն կրեցին, այլ նաև ամրոցներուն թնդանօթներէն ալ ջարդուեցան։ Պոռնիի ամրոցին տակը ամբողջ զօրաց շարքեր գտնուեցան՝ որ պատերազմի մէջ ինչ կարգ ունէին՝ անանկ ջարդուած էին։ Դեռ ողջ վիրաւորը մեռելոց դիակներուն տակ ջախջախուած կը հեծէին։

Բրուսիացի գունդերուն մէջէն 48դը (Հռենոսինը) 32 սպայ կորսընցուց և 891 զինուոր, գրեթէ իր ամբողջութեան երրորդ մասը։ Մէկ հրացանաւորաց վաշտ մը միայն 9 սպայ կորսընցուց և 270 զինուոր։

Յիսունհինգերորդ գունդը 800 մարդ կորսընցուց, և 73դը 600։ Հալլէրշդատի զրահաւորաց 7դ գընդէն հազիւ թէ մէկ դումարտակ մը չինելու չափ մարդ մնաց. նոյնպէս նաև հետևակազօրաց 64դ գնդէն մնացորդները մէկ ընկերութեան մը չափ մարդ մնաց։

Գաղղիացւոց գնդերուն մէջէն աւելի քաջ գըտնուողն եղաւ 63դը. անոր հազարապետը նոյն իսկ կըռուի դաշտին վրայ զօրավար անուանեցաւ։

Կռուին ժամանակը Մէց քաղաքը տխուր երևոյթ մ՚ունէր։ Այնն թնդանօթի բոմբիւնն, ամեն միդրայ-

լէօզի հարուած ժողովրդեան սրտին մէջ ձախորդ զգացմունք մը կը տպաւորէր։ Ո՛րչափ կորիւ երիտասարդք հարուածեալ կ՚իյնային առանց նորէն կանգնուելու յուսոյ, և ո՛րչափ ընտանիք, երկուստեք ալ, մի և նոյն ատեն իրենց ուրախութիւնը, իրենց նեցուկը և իրենց փառքը կը կորսընցընէին։ Ձամբաները առտուընէ՛ի վեր զինուորաց անհատնում կառատորմիներով ու ժողովրդեան բազմութեամբ խափանեալ էին։ Գերմանացւոց Դուռն կոչուածը, որ կռուի տեղւոյն աւելի մերձաւորն էր, տագնապալից բազմութենէ մը բռնուած էր։

Յաջորդ առաւօտը (15) Բրուսիոյ թագաւորը կռուի դաշտին այց եղաւ. Շեդայմէց, Ծատրով և Մանդայֆիլ զօրավարաց հետ խօսեցաւ, և զօրաց շնորհակալ եղաւ որ անանկ արիութեամբ և անձնուրացութեամբ կռուեր էին։ Այն անհուն դիակաց դէզերը տեսնելով որ դաշտին երեսը սփռուած էին՝ սիրտը զգայուեցաւ։

Նոյն 15ին օրը Մէցէն շատ հեռու, Մառսալ, որ վոժ լերանց ոտքը շինած է, ուրիշ կռիւ մըն ալ եղաւ։

Պաւիէրացւոց բանակին երկրորդ խումբը, որուն հրամանատարն էր Պոթմէր զօրավարը, այն բերդին տիրելու յանձնարարութիւն ունէր, որուն մէջ 600 գաղղիացի հետևակազօր կար։

Կէսօրուընէ ժամ մը եղբը այն բանակը Մառսալէն քառորդ մը մղոնի հեռաւորութեամբ մօտ հասաւ։ Գաղղիացի յառաջապահները մէկէն ձայն տալով եղբ քաշուեցան։

Պոթմէռ զօրավարը հանգիշդէնկըլ գնդապետը ղրկեց բերդին հրամանատարին՝ որպէս զի ազդէ անոր որ զբերդը իրեն յանձնէ, սակայն հրամանատարը խըստութեամբ պատասխանելով՝ մերժեց գընդապետը։ Եւ անմիջապէս առանց շատ ժամանակ կորսընցընելու թնդանօթից կրակ սկսաւ տալ. հրեշտակութիւն

ընող գնդապետն՝ որ դէռ Թնդանօթէից հարուածնե-
րէն բոլորովին հեռացած չէր, անկէ ծանր կերպով
վիրաւորեցաւ :

Լուդովիկ ամրոցէն անանկ սաստիկ կրակ սկսան
Թափել Պաւիէրացւոց վրայ, որ իրենց հրետանիքը
հաղիւ Թէ տեղերնին զետեղեր էին, հարկ եղաւ որ
վերցրնեն ետ քաշուին : Ռմբից անձրև մըն էր կը Թա-
փուէր բարձրաւանդակաց վրայ . և՛ի վերայ այսր ամե-
նայնի գերմանացի հետևակազորը փորձ փորձեց բեր-
դին հողապատուար ամրութեանց վրայ յարձրկելու ,
Սակայն ծակերէն անանկ մահաբեր կրակ կը Թա-
փէին, և անանկ ձիդուԹեամբ, որ պաւիէրացիք պէտք
էին ետ քաշուիլ, Թէ որ նոյն առենը իրենց Թնդա-
նօթից հրետանիներն բերդին հարաւակողմը աղէկ
դիրք մ՚առած չըլլային :

Կէս ժամ ռմբակոծելէ ետքը, վառօդարանը օդ է-
լաւ , և ամ և նոյն առեն ՈլԹմանի բաժինը հողաբը-
լոց կը տիրեր : Սակայն ամրոցներուն 40 Թնդանօթից
կրակը շարունակ յարձակողները կը գնդակոծէր :
Այլ ժամ մը ետքը բերդին երկու կողմը սպիտակ դրօ-
շակներ բացուեցան . հրետանիք իրենց կրակը դա-
դրեցուցին ու սպայ մը փողահարի մը հետ դուրս երև-
ցաւ : Բերդին հրամանատարը կը հարցրնէր Թէ՝ ինչ
պայմաններով պիտոր անձնատուր ըլլար . և ՊոԹամէռ
զօրավարը անոր պատասխան ղրկեց . « Ըստ իրաւանց
ազգաց և պատերազմի սովորութեանց, պատգամա-
տար մը ցորչափ Թշնամւոյն հարուածոց հողէն վրայ
կը գտնուի, իբր խաղաղութեան հրեշտակ պիտոր
համարուի : Հանգիշդհնկրլ գնդապետին վրայ, որ պատ-
գամաւոր էր, գնդակ արձկուեցաւ . անոր համար ալ
պայմաններու վրայ խօսիլ չըլլար : Եթէ կէս ժամու
մէջ հրամանատարը առանց պայմանի անձնատուր
չըլլար, անողոքմսթար բերդը մոխիր պիտոր դարձը-
նեմ » :

Պատգամաւորը ներս քաշուելով, բերդը անձնա-
տուր եղաւ : Պաւիէրացիք 60 Թնդանօթ, շատ մը
պաշար, 511 գինուոր իրենց սպաներովը հանդերձ
գերեցին : Գերիներուն մէջ էր նաև բերդին հրամա-
նատարը, Ռոշու Հազարապետ :

Օգոստոսի 15ին ուրիշ մէկ գէպք մըն ալ՝ կայսրը
գերելու փորձն եղաւ , զոր ուլանները գումարտակ
մը փորձեց : Այս վախճանիս համար միւնէ Լինկվիլ
յառաջ քալեցին, որ Վէռտէօնի ճամբուն վրայ գըտ-
նուող գեղ մըն է, ուր տեղ Նաբոլէոն Հինգ հազա-
րապետին յատուկ գործարան մը մտեր էր հանգէ-
լու . սակայն հոս տեղս զօրաց բազմութիւն գտնելով,
իրենց դիտաւորութիւնը չկրցան՝ ի գործ դնել : Այլ
և Գաղղիացիք երկաԹուղւոյն կամուրջը, ուսկից եկեր
էին այս ուլանք՝ օդ հանեցին, և այնպէս անոնց ետ
քաշուելու ճամբան կտրելով, բռնադատեցին զիրենք
որ անձնատուր ըլլան :

Բայց և Թշնամւոյն մերձաւորութիւնը , ինչպէս
նաև անոր յանդգնութիւնը, համոզեցին զկայսրը որ
ճամբան շարունակելով հեռանայ անկէ : Ուստի ա-
ւելի առաջ քալեց և գիշերը Կռավըլոդ գեղացիի մը
տունը անցուց : Երկրորդ առտուն (16) հեռագիրէ ա-
ւելի հեռանալով պատերազմի տեղէն, դէպ՝ի Վէռ-
տէօն յառաջացաւ : Կլավըլոդէն ելլելով հարկ եղաւ որ
Վէռտէօն տանող երկու ճամբաներէն՝ Մոզելի ճորէն
աւելի հեռու եղածը ընտրէ, որ բրուսիացւոց Թնդանօ-
Թաձգաց հարուածներէն ազատ ըլլայ : Այնկէ զատ
նաև ճամբան իր զօրաց գնդերովը ապահովցընել
տուաւ : Եւ այնպէս Ռոնֆլանէն անցնելով, և Էդէն
նախաձաշ ընելով, հասաւ ապահովապէս՝ ի Վէռ-
տէօն : Ի վերայ այսր ամենայնի գրեԹէ բոլոր ճամբան
Եղայնմէց զօրավարին յառաջապահ գունդը իր հե-
տոցը եռանէն կ՚երԹար, մինչդեռ Թիոնվիլի մերձակա-
ներէն եկող Թշնամեաց ուրիշ գնդեր, Տոնքուռ՝ իր

Համբուն առջևը կ'ելլեին։ Լդէն գեղը, գերմանացի սպայք ժամանակին Հանսելով, նոյն պանդոկը և նոյն սեղանին վրայ նախաճաշեցին, ուր կայսրը և կայսրուհին քիչ մ'առաջ կերեր էին։

Այդ այս առեն քանի մը հազարամեզը հեռաւորութեամբ կատաղի կռիւ մը կ'ըլլար, զոր յաջորդ գլխուն մէջ կը ստորագրենք, որուն թնդանօթից բոմբիւնը հարկ էր որ Նաբոլէոնին և իր տղուն ականջը հասնէր, որ անանկ արտօրնօք իրենց Համբան կ'առնէ պարէին։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Կռավլյոդի և Ցոնքուռի կռիւը։

Օգոստոսի 14ին Մէցի տակ եղած կռուին հետեւանքն այս եղաւ, որ Պազէնի հրամանատարութեանը նեըքեւ եղած զօրքը չկրցաւ իր նահանջին շարժմունքը դլուխ տանիլ։ Եղայրմէց զինքը Մէց քաշուելու բըռնադատած ըլլալով, ժամանակ տուաւ Փրեդերիկոս կարոլոսի բանակին որ հասնի ու Մէցի հարաւային կողմի Համբան դոցէ։

Յաջորդ օրը օգոստոսի 15ին թնդանօթից կրակը նորէն դէպ 'ի Մուլէն կ'Մէց կողմը սկսաւ զարնել. սակայն մեծ կռիւ մը չեղաւ։ Գիշերանց երկուստեք ալ ռումբեր կ'արձկկէին. և մերթ ընդ մերթ զօրք սիւն մը երկնից վրայ թնդունը կը լսեսաւորէր. անտառ մըն էր որ կը սկսէր բռնկիլ։ Հետեւանց զինուորները կը տեսնուէին որ ստուերներու պէս այն տխուր լուսոյն առջևէն կ'անցնէին։

Միւս օրը, 16ին, Պազէն մարաջախտը նորէն փորձ փորձեց իր նահանջին դիտաւորութիւնը գլուխ տանելու, և բռնութեամբ դէպ՝ի Վէռտէօն Ճամբայ քանալու։ Սակայն այս անգամուս ալ Գաղղիացիք Գերմանացւոց բազմութիւնը առջևնէն գտան, և հարկ եկաւ որ արիւնահեղ կռուի մը ձեռք զարնեն։

Այս անգամ կռիւը Կռավլըղդ և Տոնքուր գեղեցման մէջ տեղուանքը տեղի ունեցաւ, որ ցած՝ այլ անտառախիտ բլուրներով լեցուն երկիր մըն է. այս բլուրքս որիշ ըլլալով արևելեան Աւռէննեերէն, ան տեղի սակաւաթիւ ջրերը երկու կը բաժնեն՝ որոնք արևելքէն իջնելով Մոզել գետը կը թափուին և արևմուտքէն՝ ի Մէօզ։

Կռավլըղդ, Վիմնվիլ, Մառս-լա-Դուռ գեղերը՝ որ Մէյլի բերդէն 15, 20 և 25 հազարամեդր հեռու կ'կրնան, այն Ճամբուն վրայ կը գտնուին, որ Մէյլի հարաւային կողմէն ելլելով Վէռտէօն կը տանի, և առ կէց երթալու էին Գաղղիացիք։

Տոնքուռ, դէպ ուր կը դիմեր իրենց աջ թևը, Բոնդ-ա-Մուսունէն Վէռտէօն տանող Ճամբուն վրայ կը գտնուի։ Այս Ճամբան Տոնքուռէն քիչ մ'անդին վերը բսած Ճամբուն հետ կը միանայ (Մէյլէն դէպ՝ի Վէռտէօն)։ Տոնքուռ Կռավլըղդէն 17 հազարամեդր հեռաւորութեամբ դէպ՝ի հարաւակողմ կը գտնուի։

Ուստի կռուի տեղոյն Ճակատը 17 հազարամեդր ընդարձակութիւն բռնեց. իր կեդրոնն էր՝ի Մառս-լա-Դուռ, և թևերը՝ի Վիմնվիլ և՝ի Տոնքուռ։

Եդուարդ զօրավարին և Փրեդերիկոս կարոլոս իշխանին բանակներուն մեծագոյն մասը, արագաբար Մէյլին հարաւակողմը գնացեր էին, Մոզել գետը այլ և այլ տեղերէ նաւակներով շինուած կամուրջներու վրայ անցընելով, և այնպես Սէն ժիւսդի և Սէն Պլանի բարձրաւանդակները բռներ էին։ Այնոնց հանդէպ գետին միւս կողմը Կռավլըղդի, Մառս-լա-Դուռի և Վիմնվիլ

լի մէջ տեղուանք եղող բլուրները Գաղղիացւոց ձեռքն էին։

Սէյի և Մուսունի կողմերէն նորանոր բրուսիացի զունդեր Մոզելի ձորը կը լեցուէին։

Գաղղիացւոց բանակին մեծ մասը Կռավլըղդի չորս կողմը կուտեալ էր։

Գեղին աջ ու ձախ կողմը մերկ բլուրներ կան, և նոյն իսկ գեղին առջին մեծ հովիտ մը՝ որուն մէջէն Ճամբան կը կտրէ կ'անցնի. բոլոր այս բլրոց ու հովտին վրայ բանակած էին Գաղղիացիք։ Ուրիշ զունդեր դարձեալ Վէռտէօնի Ճամբուն վրայ ալ աւելի առաջ՝ Ռէզոնվիլլի մօտերը կը դանուէին. յառաջապահ պահապանները Ռէզոնվիլլի մոյց առջևէ գետեղուած կը զգուշանային։

Միով բանիւ Գաղղիացւոց Թևերուն մէկ ծայրը մէկ կողմէն մինչև Տոնքուռ կը գտնուէր, միւս կողմէն մինչև Ցվիմնվիլ։ Իսկ Բրուսիացիք անանկ շարուած էին, որ Եդուարդէ կարող ըլլայ՝ի Տոնքուռ Գաղղիացւոց վրայ յարձակիլ, և Փրեդերիկոս կարոլոս՝ի Վիմնվիլ։

Փրեդերիկոս կարոլոսի բանակը որ Մոզելի ձախ կողմը անտառներուն մէջ դիզուած կեցած էր, բոլոր այն գիշերը պահպրաած ձեաց. և առաւօտն իսկ մէկը չզգաց իր ներկայութիւնը։

Արեւելեան ժամը տասը քառորդին բրուսիացւոց հետևակազօրը յանկարծուստ Կռավլըղդի հարաւակողմը գաղղիացւոց բանակին վրայ կ'իյնար։

Գերմանացի բանակին երրորդ խումբը (Պռանտէնպուրկցի) որուն հրամանատարն էր Ալեքսանդէպն զօրավարը, առջինը եղաւ թշնամւոյն վրայ իյնալու, և շատ կարըձութիւն ըրաւ, որովհետև շատ մը ժամանակ միևակ հարկ եղաւ որ կռուի։

Քանի մը վայրկեանի մէջ Գաղղիացւոց բոլոր բանակը կռուի գիրք մտաւ. Քանոտպէռ մարաջախտին խումբը աջ թևը բռնեց, և Ֆռոսաւինը ձախ թևը։

Կայսերական պահանորդքը, երկու մասն բաժնուած, բաց ՚ի իրենց Թնդանօթաձիգներէն, որ բոլոր կուռէն ժամանակը ձախ Թևին վրայ մնացին, շուտ մը աստիճանաբար կուռէն առաջին գծին ետևը շարուեցաւ։

Այնիջապէս բոլոր ձակատին երկայնութեամբը, որ գրեթէ երկու գաղղիական վարսախ երկայնութիւն ունէր, սաստիկ կրակ մը սկսաւ արձակուիլ։

Այս առենս Գերմանացւոց կողմանէ տասներորդ խումբը (Հաննովը) ութերորդ խմբին (Հռենոս) երկու բաժիններովը, և հինգերորդ խումբը (Ելեզվիկ-Հոլշդայն) պատերազմելու ձակատեցան։ Սոնց հետևեցան ապա երկրորդ, եօթնեերորդ և երկոտասաններորդ խումբերուն այլ և այլ գնդեր։

Գաղղիացիք կուռէին սկիզբը լիտակ դաշտի վրայ ձակատեցան. այլ ապա աձապերեցին իրենց Թնդանօթները բլրոց վրայ զետեղելու։ Սակայն իրենց Թնդանօթաձիգներուն մեծ մասը Բրուսիացւոց հրետանիներէն սպանուեցան, որ 1500–1800 մեդր հեռաւորութենէ կ՚արձակուէին։

Բրուսիացւոց ձիաւորք երկու անգամ գաղղիացւոց հրետանիներուն վրայ կը յարձակին՝ որ Թնդանօթից տիրեն։ Ժամ մը ամբողջ յարձակողաց ու պաշտպանողաց մէջ արիւնուռշտ կռիւ մըն է կ՚ըլլայ։

Գործը հետզհետէ աւելի կատաղի կերպարանք մը կ՚առնու։ Կամաց կամաց կռիւը դէպ ՚ի կեդրոնը կ՚ամփոփուի, անմիջապէս այն ձամբուն ձախակողմը որ Կուալըդէն Թիռնվիլ կը տանի։

Հետզհետէ էտ քաշուելու բռնադատուող դունդերուն տեղ, ուրիշներ կը յաջորդէին։ Այն ահեղ տեսարանը մարդուս աչքին իբր ընդարձակ գիծ մը կը ներկայանայ՝ որ շատ մը փարսախ երկայնութիւն ունի։ Այն գծին ետևի անտառները, բլուրները, ամենայն ինչ Թանձր ծուխի մը տակ կ՚անհետևու Թանան։

Ցանկարծ Գաղղիացւոց գիծը տկարացաւ ...։ Ուրիշ մէկ քանի նոր բաժիններ յառաջ անցան, այն ատեն և կռիւը նորէն զօրացաւ։

Ժամը չորսին ամենայն ինչ լճացած կ՚երևար. Բրուսիացւոց բոլոր դիրքերը Գաղղիացւոց ձեռքն էին։ Այլ յանկարծ դառն ձայն մըն է բոլոր զօրաց մէջ կը տարածուի։ Ղեպայմէց զօրավարը 40,000 զօրքով կռուին մէջ կը նետուէր։

Կայսերական պահանորդ կառնադիւեք են որ Թշնամւոց առաջին զարհուրելի հարուածը կ՚ընդունին. այլ տեղիք չեն տար։ Ժամ մը ամբողջ հեծելազօրն ու հետևակազօրը աստիճանի միդրայլի հարուածներով կը դնդակոծուին։ Իրենց Թնդանօթքն նուազագոյն Թուով քան զԹշնամւացը, չեն կրնար հակառակորդաց կրակը լռեցընել։

Ժամը հինգին դեռ ևս յաղթութիւնը տարակուսական էր, երբ աստիճանի Թնդանօթից շառաչիւն մը գաղղիացւոց աջ Թևին կողմէն կը սկսի լսուիլ. այս նշան մըն էր Թէ Թշնամւոց առջին տեղն կուռ տային։

Վերջապէս հանդերձ ամենայն դիւցազնական ձիգամբ, յետ կատաղի կռուի մը, գաղղիացիք բռնադատուեցան տեղն տալու։ Բրուսիացիք յարձակելով տիրեցին բլրոց, և զԳաղղիացիս Մեց քշեցին։

Կայսերական պահանորդքը մինչև ետքը հաստատուն դէմ կեցաւ, և միայն գերմանացւոց հեծելազօրուն չդիմանալուն սաստիկ յարձակման մը առջին տեղն տալով քաշուեցաւ։

Երկու կողմի զօրքն ալ մեծ քաջութեամբ կռուեցան այս պատերազմիս մէջ, ուր Գաղղիացիք 120,000 էին և Բրուսիացիք կրկինն աւելի։ Այլ կարելի չէ բոլոր այն դիւցազնական գործերը պատմել որ այս գործիս մէջ տեղի ունեցան։

Ամբողջ հրետանիներ եղաւ որ կրկին և կրկին անգամ առնուեցան. այլք միայն իրենց առաջնորդաց

Ճգամբը խալըսեցան, որոնց Թևերը՝ Թշնամիք սրերով կտրել կը ջանային որ սանձերը Թողուլ տան։

Գերմանացի ուլանները դունդ մը Գաղղիացւոց սպայակոյտին դէմ յարձակեցաւ, ուր Պազէն մարաջախտը կը գտնուէր, այն խառնուրդին մէջ մարաջախտին մարդիկները քան Հոգի և մէկ գնդապետ մը սպանուեցան։ Գաղղիացւոց 73դ ռազմիկ գունդին վաշտ մըն ալ՝ բրուսիացի տիգաւորաց ամբողջ գունդի մը դէմ դրաւ, և անոր դիօշակը կորզեց առաւ։

Ա.յս կռուին մէջ Բրուսիացւոց ձեռքը երկու դրօշակ ինկաւ, եօԹը ԹնդանօԹ և երկու հազար գերի։

Շատ ցաւալի կորուստներ եղան երկու կողմանէ ալ։ Բոլոր օրը շարունակ ուրիշ բան չէր տեսնուէր եԹէ ոչ վիրաւորաց բազմուԹիւն մը որ վիրադարմանոց հիւանդանոցը կը տարուէին։ Երկու կողմի մեռելոց Թիւը ութ հազարի էլաւ։

Գաղղիացւոց կողմանէ Ֆռոսար և Պադայլ զօրավարները վիրաւորեցան, և Լըհուան զօրավարը սպանուեցաւ։ Բրուսիացւոց կողմանէ Տէօռինկ և Ֆէտըլ զօրավարները մեռան, և Տէ Կռայդեռ ու Ռախ զօրավարները վիրաւորեցան։

Գաղղիացւոց կողմանէ աւելի կորուստ ունեցող գունդերը եղան 8դը, 26դը, 66դը, 67դը, և 95դը։ Ա.յս եօԹինիս սպայներէն 40 հոգի սպանուեցան։ Հետևակ զօրադաց 9դ գնդին ընկերուԹեան մը մարդիկներէն միայն քառասուն հոգի մնացին։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Օգոստոսի 18ին օրը։

Գաղղիոյ նկատմամբ ամենամեծ գործ մըն էր իր բանակը Մէօզի գծին ետևը կամ նաև աւելի ներսը՝ Մառնի գծին վրայ միացընել։ Բրուսիան ալ հարկ էր նոյն գործը ամենայն կերպով Ջանալ խափանել, որպէս զի պատերազմին հետևանքը ապահովցընէ։ Այնր համար ալ էր որ անանկ կատաղի եղաւ օգոստոսի 16ին կռիւը, որովհետև երկու կողմերն ալ իրենց դիտմունքը յաջողցընելու կը ջանային։

Բրուսիացի զինուց յաջողուԹիւնը, ինչպէս տեսանք, կարող եղաւ նոյն օրը գաղղիացւոց նպատակը դերև հանել, զոր օրինակ խափանած էր նաև 14ին օրը։ Սակայն Պազէն՝ որուն ծանօԹ էր գործին կարևորուԹիւնը, երկու օր ետքը, 18ին, նորէն նոյն գործը գլուխ տանելու փորձ փորձեց։

Ա.յս փորձիս հետևանքը զարհուրելի կռիւ մը եղաւ նորէն, որ շատ աւելի գերազանցեց սպանուԹեանց և հաւորուԹեամբը քան զ14 և զ16 աղետալի օրերը։

Ա. յս կռիւս ալ դրեթէ նոյն 16ին օրուան կռուին տեղուանքը եղաւ, Կռավըլըդ կեդրոն ունենալով։ Սակայն աւելի դէպ՚ի արեւմտակողմը տարածուեցաւ և դրեթէ մինչև Կոռզի մօտ։ Հոս տեղուանքս Մոզել գետը խորունկ հովտի մը մէջէն կը վազէ, որ երկուս տեք բարձր բլուրներով պատած է։ Ա. յս բլուրքս բարձրադիր տափարակի մը մասն են, ուսկից մէկ քանի Ճամբայ, խիստ դարուվեր, այլ և այլ ուղղութեամբ կ՚իջնեն կամ կ՚ելլեն։

Մինչդեռ մարդ դէպ՚ի վեր ելլելով կարծէ թէ բլոց գագաթը հասած է, այլ բլուրք անոր առջևն կ՚ելլեն։ Գետինը այսպէս մինչև Մեց կը ձգի։ Ամենէն աւելի վայրենի ու գեղեցկատես տեղն Կոռզին մօտ է։ Հիւսիսային արևմտեան կողմը երկաթուղւոյն, և ասոր ու Մոզելի երկայնութեամբը գնացող Ճամբէն, բաւական մը ժամ մը հեռու է։ Ճամբուն երկայնութեամբը շատ մը խոր փոսեր կը գտնուին. բլոց կողերն ալ անտառներով ու թուփերով ծածկած են։

Օգոստոսի 16ին կռուէն եաքը Գաղղիացիք Մեցի տակ քաշուեր էին, մինչդեռ միւս կողմանէ Գերմանացոց բանակը միշտ դէպ յառաջ քալեր էր։ Գուլլեմոս Թագաւորը իր բուն բանակը Բոնդ–ա–Մուսոն տարեր էր, և այս տեղէս Ճամբայ ելաւ նոյն 18ին առտուն ժամը չորս ու կիսուն, հետը կարգոլոս Փրեդերիկոս իշխանը, Մէքլէնպուռկ Շվէրինի Թագաժառանգ մեծ դուքսը, Պիզմարք կոմսը, և բոլոր իր ուղեկիցքը ունենալով, որ երթայ զօրաց Հանդէս ընէ։ Ժամը եօթին Սէն Թիպո հասաւ, որ Կոռզի մօտ պզտի յառաջապահ ամրոց մըն է, և հոն ձի հեծնալով՝ զօրաց միահամուռ կեցցէից աղաղակներովը, զօրահանդէսը կատարեց։

Կռուին որոշուած խումբերն էին Աբսոնիոյ և Շլեզվիկ Հոլշտայնի խումբերը (12դ և 9դ), ալբունի պահանորդաց խումբը, և Պռանտէրպուռկի, Հանովերի, Վիւտթալիոյ, Հեսենոսի գաւառաց, և Բոմհռադնիոյ խումբերը, որ են 3դ, 10դ, 7դ, 8դ, և 2դ։ Սաքսոնիոյ և Բոմհռադնիոյ խումբերը առջի անգամն էր որ կրակի մէջ պիտոր նետուէին. միտքերը կամ լիովին և կամ մասամբ առջի օրերն ալ զարնուած էին։

Զօրահանդիսէն քիչ մը ետքը բանակը սկսաւ դէպ իր կռուելու դիրքերն շարժիլ։ 12դ և 9դ խումբերը հնչակս նաև պահանորդաց խումբը, հիւսիսային կողմէն, Մէցէն դէպ՚ի Վէռտէօն տանող Ճամբէն, յառաջ քալեցին, Հասան մինչև Սէն Միհել և Տոնքուռ. սպա, աւելի եաքը, շատ անտառախիտ տեղէ մը անցնելով՝ Վիոնվիլլի և Սէն Բուխայի դէմ՝ քալեցին, որ Ամանվիլլեռ ամուր դիրքին եաևէն անցնելով՝ Մեցի Ճամբան հասնին. 3դ ու 10դ խումբերն ալ քիչ մը հեռուանց եաևնուն կ՚երթային։

Մի և նոյն ատեն 7դ և 8դ խումբերը, որոնց եաեւէն կ՚երթար նաև 2դը, Ռեզոնվիլլին մօտ գնացին, որ անկէ Կռավըլըդի վրայ յարձակին։ Ա. յս խումբերուս նպատակն էր Գաղղիացւոց բանակին Ճակատը զբաղեցնել՝ որ դէպ՚ի հարաւ դարձած էր՝ շատ մը ժամ հետը կռուելով, մինչև որ 12դ և 9դ խումբերը և ալբունի պահանորդքը ժամանակ ունենան իրենց ընթացքը դէպ՚ի նոյն թշնամեաց Ճակատը յառաջ տանելու, յետոյ աջակողմը խոտորիլ, և Գաղղիացւոց աջ թեւէն անդին անցընել։

Ուստի 7դ և 8դ խումբերը Կռավըլըդի վրայ յարձակելով, որ Գաղղիացւոց ձեռքն էր, առջիններն եղան կռիւը սկսելու։ Իրենց յարձակումը տկար կերպով առաջ տարին, որովհետև, ինչպէս ըսինք, ուրիշ նպատակ չունէին բայց եթէ թշնամեաց Ճակատը զբաղեցնել մինչև որ միւս բրուսիացի խումբերն իրենց որոշուած շարժմունքները գլուխ տանին։ Բուն յարձակումը այն ատեն պիտոր սկսեր՝ երբ միւսներն ալ պատերազմի գծին տեղը հասնելու ըլլային։

Ա.յս ընդարձակ շարժմունքը կէսօրուան դէմ լմընցաւ։ Ա.յն առեն Սաքսոնիոյ խումբը (12դ) իր երկայն շրջանը լմընցնելէն ետքը Վէռնըվիլ հասնելով, այն կողմէն ալ յարձակեցաւ Գաղղիացւոց վրայ։ Գաղղիացիք Սէն Բռիվա և Մառի օ շէն բարձրաւանդակաց վրայ կեցեր էին, առջևնին տեսակ մը հովիտ ունենալով, որուն հակառակ զառիվերը մէկ փարատեալ ընդարձակութեամբ տերևախիտ ծառերով ծածկած էր։ Մէկ մըն ալ յանկարծ այն ծառոց մէջէն շարժմունք մը տեսան, ծառոց ընդմէն ստորին կողմը երթալով կը սևնար, և վերջապէս հազարաւոր շողշողուն կէտեր տեսնուեցան։ Գերմանացւոց գունդերն էին որ Մոնժանվեի անտառէն ելլելով կը մտենային։ Կայծակի պէս արագութեամբ երկու Ճակատներն ալ կրակով ծածկուեցան։

Գաղղիացիք ամուր մը դէմ կեցան, և Բրուսիացիք անտառներէն արտիլլած ծանր ծանր յառաջ կուգային։ Մինչդեռ Բրուսիոյ ազգունի պահանորդքը Սէն Բռիվայի դէմ կը յարձակէր, 9դ խումբը ուղղակի Վէռնըվիլի վրայ վազեց, և նոյն առեն ալ 7դ և 8դ խումբերը Կռավլըտի դէմ աւելի սաստկութեամբ յարձակեցան։

Յարձակումը կատաղի էր, այլ դէմ դնողներն ալ աղէկ ամուր կը կենային, որով կռուին ելքը անստոյգ էր. այս առենս եղաւ որ 12դ խումբը (Սաքսոնիոյ) կռուի մէջ նետուեցաւ, և բոլոր իր սաստկութիւնը Գաղղիացւոց ալ թևին վրայ թափեց։ Գաղղիացիք իրենց բարձր դիրքէն շասբոնէրու զարհուրելի կրակ մը սկսան թափել, որ մինչև 1200 քայլ հեռաւորութեամբ կը հասնէր։ Գերմանացիք անկէ շատ կը նեղուէին, բայց և այնպէս միշտ յառաջ կը քալէին։ Իրենց գունդերուն կարգերը վայրկենէ վայրկեան յայտնի կերպով կ'անօսրանային։ Կարծես թէ հարկ էր այն մահագոյժ կրակին առջին կանգ առնուլ համ-

ետ քաշուիլ. այլ փոխանակ դէղևելու սաստիկ յարձակմամբ իրենց ընթացքը յառաջ տարին, մինչև որ զարհուրելի կերպով ջարդուած 500 քայլ հեռաւորութեամբ Գաղղիացւոց մնտեցան, և իրենց ատաղմբ հրացանաձգութիւնը սկսան կրակ ընել։ Մինչև այն առեն և ոչ հարուած մը արձկած էին. այլ այս առենս որ սկսան կրակ թափել, իրենց արձկած կրակին ահաւորութիւնը չկրնար պատմուիլ։

Բրուսիացւոց հետևակազօրուն գնտակները Գաղղիացւոց Ճակատուն վրայ կարկտի պէս կը թափուէին զարհուրելի կոտորած ընելով։ Գաղղիացիք շարունակաբար անկէ զարնուելով կ'իյնային, մինչդեռ Բրուսիացիք այսպէս մօտ գտնուելով, հանդերձ Գաղղիացւոց սաստիկ կրակին, քիչ մնաս կը կրէին։ Ա.յս բանս Բրուսիացի սպայից այնչափ անգամ զուրցածը կը հաստատէ, թէ շասբոն 800–1200 քայլ հեռաւորութեամբ մահագոյժ է. այլ 500–300 քայլ հեռաւորութեամբ ալ վախնալու գործ մը չէ. բոլոր գնտակները դլխուն վրայէն կ'անցընէին։

Բրուսիացի հետևակազօրը միշտ զԳաղղիացիները գնտակոծելով յառաջ կը մտայէր. 'ի վերջոյ այսր ամենայնի Գաղղիացիք իրր ամուր պարիսպ մը այն յարձակմանը դէմ հաստատուն կը կենային, թէպետ և Բրուսիացւոց արագաբար արձկած կրակը իրենց մեծ կորուստներ կը պատճառէ։

Բրուսիացիք վերջապէս անանկ մօտ հասեր էին, որ սլաքով իյնային պիտի Գաղղիացւոց վրայ, որոնք բարձր և աղէկ դիրքի վրայ գտնուելով Բրուսիացւոց շատ ծանր կորուստներ պիտոր առթէին, թէ որ Բրուսիացւոց Թնդանօթաձիգները յանկարծակի զօրաւոր կերպով հետևակազօրուն օգնութիւն եկած չըլլային, և անով շուտ մը կռուին ելքը որոշած չըլլային։

Ասոնք 3դ խումբին հրետանիք էին, որ աղէկ դիրք մը բռնած ըլլալով, Գաղղիացւոց վրայ սկսան կրակ

թափել, հետեւակազօրը կողմնակի զարնելով։ Ա.յն թնդանօթից հարուածները կուգին վէհուր տուին. իրենք եղան որ բռնադատեցին զԳաղղիացիները ետ քաշուելու։

Ա.րդէն առաջին գնտակները վաշտի մը վրայ իյնալով զարհուրելի կոտորած մ'ըրին. երկրորդ գնտակները ուրիշ վաշտի մը մէկ թեւը կոտորածով խառնակեցին, և այսպէս հետզհետէ, մինչեւ որ բրուսիացի հետեւակազօրը բարոյապէս զօրացած այս օգնութենէն, նորէն սլաքով յարձակեցաւ, և այս անգամ անընդհմտրելի սաստկութեամբ, զարհուրելի հուռռա մը կանչելով։

Գաղղիացիք իսկոյն տեսան որ իրենց առջի դիրքը, որ այնչափ առաւելութիւններ ունէր, Բրուսիացւոց թնդանօթաձիգներուն յարձակմանը պատճառաւ ալ չէր կրնար պաշտպանուիլ, և յետ քանի մը թնդանօթի հարուածներէ, բոլոր Գաղղիացւոց հետեւակազօրը սկսաւ ծանր ծանր ետ քաշուիլ. Բրուսիացիք ալ ետեւնէն հնկած շարունակ գնտակոծելով կը հալածէին։

Բայց և այնպէս Գաղղիացիք ետ քաշուելով յաւահատաբար կը կուռէին. կը հասկընային որ թշնամին իրենց դէպ 'ի Բարիզ չուելու ճամբան գոցելու վրայ էր, և անով զիրենք անգործ ընելու կը մտանէր։ Ա.յս մտածութենէս չէին կրնար հանդուրժել, ուստի և իրենց կռիւը զարհուրելի կատաղութեան մը երեսցթ կ'առնուր։ Այնոր դէմ Գերմանացիք այն անձնուրացութեան ուժովը կ'ընդդիմանային, որով զինուոր մը անվանելի կ'ըլլայ։

Մէկ քանի ժամուան մէջ Սէն Բուխվայի բոլոր դիրքերը արքունի պահանորդաց ձեռքն անցան, և 8դ խումբը Վէնսվիլի և անոր շրջակայից կը տիրէր մինչդեռ 7դ և 18դ խումբերը Կուավըլոդը առնելով բոլոր շրջակայ անտառաց ալ կը տիրէին։

Գաղղիացիք իրենց առաջին դիրքերը նորէն ձեռք ձգելու համար բոլոր յուսահատութեան աշխոյժը 'ի գործ դրին. սակայն Գերմանացիք թեպետ շատ կոբուստ կրեցին, 'ի վերայ այսը ամենայնի հաստատուն կեցան ու պահեցին զանոնք, ամեն կողմէն զթշնամին հալածելով։

Ա.յն դրից տիրելով Բրուսիացիք կատարեալ յաղթութեամբ նոյն օրուան նպատակին կը հասնէին, զԳաղղիացիները ետ մղելով դէպ 'ի Մէց, և այսպէս բոլորովին Վէռտէօնի և Բարիզու ճամբան անոնց առջին գոցելով։

Սակայն ամենակարեւոր բան էր Բրուսիացւոց համար, որ այնչափ աշխատութեամբ և արիւնով ստացած յաղողութիւնը բոլորովին ապահովցընէին։ Ասոր համար իրիկուան դէմ ուրիշ շարժմունք մը որոշուեցաւ, որուն նպատակն էր զԳաղղիացիները բոլորովին մղելով, բռնադատել որ բերդին մէջ քաշուին։

Հրաման եղաւ որ Գերմանացւոց բոլոր ձակատը յառաջ խաղայ։ Զղ խումբը Կուավըլոդէն յառաջ նետուելով Գաղղիացւոց սաստիկ կրակին դիմաց, որ իրենց պահնէներուն եւեր կեցած զանոնք կը գնտահոծէին։ Ա.յն առեն նոյն խումբին 5դ բաժինը սլաքով Գաղղիացւոց վրայ յարձակեցաւ, և սաստկութեամբ վարելով՝ վերջապէս այն ամրացուցած տեղերուն յաջողեցաւ տիրել։ Եւ այսպէս Գաղղիացիք բռնադատուեցան իրենց պատերազմի եռքն ալ թողլու, և ետ քաշուելով բոլորովին Մէցի բերդը ամրոփուելու։

Իրիկուան ժամը հնգին ամեն դին կրակը դադրեցաւ։

Գուլիելմոս թագաւորը բոլոր օրը կռուի դաշտին վրայ ծնացած էր՝ որ իր զօրաց շարժմունքը առաջնորդէ և իրենց եւեին դէպ յառաջ քալէ։ Այնով թշնամեաց կրակին տակը իյնալով ծանր վտանգի մէջ հնկաւ, ուս-

կից Ռօմ զօրավարը, որ էր պատերազմի պաշտօնեայ, և միշտ Թագաւորին քովը կը գտնուէր, ազատեց զինքը։ Երբ պատերազմը լըմընցաւ Թագաւորը Ռէզմնվիլ էր, որ կուռէին ամենէն յառաջադէմ գիծին էր։

Բոնդ–ա–Մուսոն գառնալու համար, ուսկից առաւօտը եկեր էր, և որ քանի հազարամեդր հեռու կը գտնուէր, շատ ուշ էր. բայց ասկէ նաև կ'ուզեր անձամբ տեսնել երկրորդ առտուն թէ ինչ հետեւանք ունեցեր էր պատերազմը Թշնամեաց նկատմամբ։

Ուստի Թագաւորին և անոր ուղեկցայը համար գիշերօթիքը դաշտին վրայ պատրաստեցին։ Քիչ մը հեռուները առանձին կործանած տուն մը գտնուած ըլլալով, որ Ռէզմնվիլի դղեակն էր, գնացին տեսնելու, այլ և ոչ սենեակ մը գտնուեցաւ ուր կարելի ըլլայ բնակութիւն դնել։

Թագաւորը գնաց կառքի մը վրայ հանգչելու, մինչ դէռ զօրավարը ինչպէս կրցան ախոռներուն մէջ ցրուեցան, և ծառայք պատերազմի դաշտին վրայ գիշերօթիքը ըրին։

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Հետևանք։

Օգոստոսի 18ին կռիւը, ուր Գաղղիացիք 100,000էն աւելի էին և Բրուսիացիք աւելի քան գ200,000, կռուելի կռիւ անուանեցաւ, ըստ որում հոն սկիզբ ունեցաւ, և Ռէզմնվիլի կռիւ՝ ըստ որում հոն լըմընցաւ. պատերազմիս ամենէն աւելի զարհուրելի կռիւներէն մէկն եղաւ, և երկուստեք ալ քան զառջինները աւելի արիւնահեղ։

Սակայն ուրիշ կռուի մը մէջ Գաղղիացիք անանկ աշխուժ չէին բանեցուցած և անհաւատալի բան կ'ելլայ որ Բրուսիացիք այնչափ զօրաւոր գտնուած ըլլան մինչ անանկ դիւցազնական դիմակալութեան մը յաղթանակեն. և յիրաւի որ եղած զարհուրելի ջարդը երկու կողմն ալ ցրցուցած կատաղի կտրճութեան հաւաստիք մըն է։

Բրուսիացւոց երկրորդ բանակի խումբին՝ 3ղ բաժնին, Ֆռանշէքի զօրավարը առաջնորդ ունենալով, Կռավելոտի դէմ ըրած յարձակումը, որուն զառիվերին վրայ Գաղղիացիք երեք մէկ մէկէ որիշ հողաբլուր

ներով ամրացած էին՝ Թնդանօթից բազմութիւն մ՚ունենալով, ամենէն զարհուրելի յարձակումն է որ արդի ժամանակս պատերազմի պատմութիւնը, յետ հրազէն գործեաց կատարելագործութեան պիտոր արձանագրէ. և սակայն այդ յարձակումը յաջող եղաւ մ՚ունեցաւ։

Ընդհանուր եղաւ ուրեմն այս աստիկ արիւնահեղ օրուանս մէջ սպաննուողաց թիւը։ Ութը հազարէն աւելի եղաւ Գերմանացւոց կողմանէ մեռնողներուն թիւը, և գուցէ երեսուն հազար ալ վիրաւոր. մինչ դեռ Սատովայի մեծ պատերազմին մէջ մեռածներուն թիւը և ոչ երկու հազարի ալ հասաւ, ինչպէս նաև վիրաւորներուն թիւը եօթը հազարէ նուազ էր։

Կռազի կռուին մէջ աւելի կորուստ կրող Բրուսիացի խումբը, արքունի պահանորդացը եղաւ։ Վիշապազօրաց երկու գունդք, որոնք այս յաղթութեանս մէջ մեծ մասն ունեցան, Գաղղիացւոց քառակուսիները կոտրեցին, երկու վաշտ բոլորովին ջարդելով. սակայն ապա իրենք ալ բոլորովին կոտորուեցան։

Իրենց հրամանատարները Ա֊ֆիւռաֆալտ փոխան հազարապետի և Ֆինք Ֆոն Ֆինքընշդայն հազարապետը, ծանր կերպով վիրաւորեցան։ Մեռնող սպայից մէջն էր նաև Զէն Բլից Կոմնին՝ վաճառականութեան պաշտօնեին որդին։ Միայն այս երկու գունդերուն մէկէն 90 մարդ ազատեցաւ։

Նոյն կռուին մէջ պահանորդաց առաջին գունդին հրամանատարը Ռէօտէռ հազարապետը սպաննուեցաւ, ինչպէս նաև Ֆոն Լյոքերդ հազարապետը՝ որ նոյն պահանորդաց հրացանաւորներուն գունդին հրամանատարն էր։

Սաքսոնիոյ խումբէն (12դ) Ֆոն Քռաուսհամ՚ աւագ զօրավարը մեռաւ, որ հետևակազօրաց առաջին զօրավարն հրամանատարն էր։

Բրուսիացւոց պատերազմի վաշտի մը բոլոր սպանները

սպաննուեցան, անանկ որ հարկ եղաւ որ ենթասպայ մը վաշտին հրամանատարութիւնը վրան առնու. հետեւակազօրաց վաշտ մը միայն 48 մարդով կռուէն դարձաւ փոխանակ հազարի։ Զրահաւորաց 7դ գունդին 5դ գումարտակը կռիւը լմնցուցին եղբը 28 մարդով միայն, փոխանակ որ առաջ 175 մարդ ունէր։ Նոյն գունդին երեք գումարտակք մէկի վերածուեցան, և դեռ ևս որոշուած թիւը լրացնելու չյաջողեցին։ Գաղղիացւոց կողմանէ թէ՛ մեռելոց և թէ վիրաւորաց թիւը շատ աւելի նուազ եղաւ քան պրուսիացւոցը, որոնք ձշդիւ ստուգելը կարելի չեղաւ։

Այս երկու կողմանց զարհուրելի կռիւներուն ահաւոր ջարդերը այլ և այլ պատճառ ունեցան։ Նախ և առաջ երկու բանակաց վերջին աստիճանի կորովը թիւնը. յետոյ նաև գերմանական ցեղին դառնութիւնը. որովհետև դարերէ՝ի վեր իրենց դրացի լատինացեղներէն շարունակ կրած էին, և անով սրտերնուն մէջ վրէժխնդրութեան ոգի մը տիրած էր. ուստի կռիւը փրթելով՝ վրէժխնդրութիւնը ընդարձակ առարիզ գտաւ։ Գերմանացիք քիչ անգամ անանկ միաբան գտնուեցան մէջերնին որ զօրաւոր կերպով Գաղղիոյ յարձակմանցը կարենան ընդդիմանալ. անոր համար ալ այնչափ ժամանակ հարկ եղաւ որ այնքան նախատանաց և արշաւանաց համբերութեամբ տանին։ Սակայն հատուցման ժամանակը հասած էին պէս, ամեն մէկ զինուոր անձնական վրէժխնդրութեան ոգւով ու փափաքով զինուած գտնուեցաւ, և սիրով զէնքը ձեռք կ՚առնուր։ Նաև Թիէռի և անոր ընկերաց խօսակցութիւնները, ինչպէս նաև Գաղղիացի լրագրաց անխոհեմ յօդուածները, և նաև 1840էն՝ի վեր բոլոր Գաղղիոյ մտաբերութեան ոգին, պատճառ եղան այն կրակը արծարծելու որ հիմա զԳաղղիան կը լափէ։

Այսէ զատ նաև արդի զինուոց բուռն զօրութիւնը և

հակառակորդ կողմանց արտաքոյ կարգի զինուորական հմտութիւնը, կառուցած կատաղութեան գրգիռը հզօրացուցին։ Գաղղիացիք ընդհանրապէս բաց դաշտի վրայ Գերմանացւոց հետ չկռուեցան։

Աւելի պաշտպանողաբար կռուելով տէր էին կը ռուին դաշտը ուզածնուն պէս ընտրելու. անոր համար ալ իրենց այս առաւելութիւնը շատ մեհադրժ եղաւ թշնամեաց։ Սբիքըրնի պատերազմին մէջ առանձնացած ժայռի մը վրայ ամրացած էին, որ գրեթէ չեշտակի հովտին վրայ կը նայէր։ Վէօրթի կռուին մէջ կիսաբոլոր բլրոց շղթայի մը վրայ բանակած էին, և կամ այգեաց և զառիվայրից թփոց ետևը։ Վիսէմ պուռկի կռուին մէջ մասամբ մը մարտկոցներուն ետևէն կռուեցան, մասամբ մըն ալ Կայսպերկի բարձրն։ Բանժի ու Պուռսելի կռիւներուն մէջ մեծ փոսեր փորած էին, որոնց մէջ պահուըտած կեցեր էին։ Ի Մառս-լա-Թուռ նոյնպէս շարժեցան ինչպէս ի Սբիքըրն. և ի Ոէզոնվիլ ու Կռավլոտ բոլոր Գաղղիացւոց բանակը ամրացուցած դիրքի մը մէջ կը գըտնուէր, անտառաց ու բլրոց վրայ յենլով։ Բրուսիացիք որովհետև բռնադատուած էին ասանկ ամրացած թշնամւոյ մը վրայ յարձակիլ, բնականապէս բազմութեամբ կը կոտրտուէին անոր հասնելէն առաջ։ Ամէն և այլ տեղւանք ծառերը և ինչ և իցէ պատսպարան բոլորովին ջնջուած բլլալով, ամեն տեսակ մահաբեր նիւթերէ սարսափելի կոտորած կը կրէին։ Սակայն եթէ Գաղղիացիք իրենց պաշտպանողական ձեռնարկին մէջ ահաւոր էին, ոչ ինչ նուազ զարհուրելի էին Բրուսիացիք իրենց յարձակողական ձեռնարկին մէջ։

Գերմանացւոց արդի պատերազմիս մէջ ցցուցած պատերազմական ոգին ոչ երբեք տեսնուած էր. բուռն աշխուժ մը վառեալ կարծես թէ իրենց առաջադրութիւն ըլլէր ինչ և իցէ ամենածանր դժուարութենէ չվրանիլ։ Այնիքնպէս պատերազմիս

սկիզբէն, հաղիւ թէ Բրուսիացւոց դունդերը զինուած կը տեսնային, ուր տեղ ալ ըլլար, մեկէն կռուի կը վազեին, և առանց իրենց ծանր կորուստներէն զարհուրելու, վերջապէս անոր յաղթելու կը յաջողէին։

Մինչ բանիւ սոյն կռիւներուս մէջ այս երկու ազգաց պատերազմը կատաղութեան և անխնայ կոտորածոյ կերպարանք մ'առաւ։ Ապրիլէն որսորդք կռուի կռուին մէջ, « Մեկու մը խնայելու չէ », կը կանչէին։

Օգոստոսի 14ի, 16ի և 18ի կռիւներէն ետքը, Մեծի չորս կողմի դաշտերը՝ սպանելոց դիակներով ծածկած էին, և բոլոր գեղերը վիրաւորներով լեցուն էին։

Օգոստոսի 19ին առտուն, ուրիշ բան չէր տեսնուեր՝ եթէ ոչ վիրաբարմանից պատգարակները, որ առողջութեան վերակեցուցած խումբով հանդերձ ճամբաներուն մէջէն կ'երթևեկէին, որոնք լի էին զինուորներով, զէնքերով, և դիակաց կոյտերով։ Զարհուրելի էր այն առժամանակեայ հիւանդանոցաց տեսարանը։ Հարիւրաւոր մարդիկ, որոնք կրճատեալ էին անդամք և սաստիկ ցաւերէն կը հեծէծին ու կը պոռային, վիրաբուժին Ճարտար՝ սակայն բազմազբաղ ձեռքէն իրենց վիրացը մէկ առաջին դարման մը կը սպասէին։ Այն գժբաղդներէն շատը ինքիրեննուն վերջին ճիգ մը թափելով, քալելով կամ ոտքով ու ձեռքով քաշկըռտուելով, մինչև վիրաբարմանից տեղերը գնացեր էին. այլք պատգարակներու վրայ վերցուելով տարուեցան։

Սակայն ոչ գժիշկք և ոչ հիւանդապահք բաւական էին այն հետզհետէ բազմացող թշուառ վիրաւոր բեռները դարմանելու։ Եւ՝ ի վերայ այսր ամենայնի հազարաւոր գժբաղդներ այն ընդարձակածաւալ կռուի դաշտին վրայ կիսամեռ կը մնային, անօգուտ տեղ օգնութիւն սպասելով։

Մարդուն սիրտը կտոր կտոր կ'ըլլար տեսնելով թէ երբ առողջութեան խնամակալը զինուորը դատարկ

պատգարակներով վիրաւորները վերցընելու կ'երթա-
յին, իրենց ընկերները ինչպէս կ'աղաչէին ու կը թա-
խանձէին թալկացեալ ձայնով որ զիրենք միւսներէն
առաջ վերցընեն տանին. և այն խեղճ վիրաւորները այն
թշուառութեան տեսարանին առջին անբաւական ըլ-
լալով մէկէն ամենուն օգնելու, չէին գիտեր թէ ո-
րու նախ մտիկ ընեն և որու օգնեն:

Եւ սակայն որչափ քիչ վիրաւորը բաղդ ունեցան
նոյն գիշերը դարմանուելու: Որչափ դժբաղդներ
հարկ եղաւ որ բոլոր գիշերը ցրտէն դողալով բայ
դաշտի վրայ անցուցանեն, և շատք ևս մեռելոց դիականց
հետ խառնուած հետզհետէ արիւննին կորսընցընեն:

Կուզի գեղը առաւոն մեծ հիւանդանոց մը դարձեր
էր. իսկ անոր շրջակայքը ընդարձակ գերեզմաննոց մը
կը նմանէր: Բրուսիացի սպայ մը անոր ականատես է-
ղած ըլլալով, այսպէս ահաւոր կերպով կը նկարագրէ
զայն.

« Կորզէն ժամ մը հեռու ուսկից որ դարուվերը կը
սկսի, Ճամբան մարդու ու ձիոց դիակներով ծած-
կած է:

« Գեղն որ կը մտնէ մարդ, զարհուրելի տեսարան
մը կը տեսնէ: Գեղացի մը ծառէ մը կախեցին, և յե-
տոյ գնտակներով մարմինը ծակ ծակ ըրին: Սնոր
դիակը, իբր ահաւոր օրինակ՝ երկու ամբողջ օր նոյն
տեղը մնայ: Կապտագոյն պլուզ մը հագած էր ու ձեռ-
քը գաւազան մ'ունէր:

« Ա՛յն նեղ Ճամբուն բոլոր տուները 16դ գունդին
վիրաւորներովը լեցուն էին. իւրաքանչիւր տան վրայ
կարմիր խաչով Ճերմակ դրօշակը կը ծածանէր, և գե-
ղին բնակիչները, թէ երիկ մարդիկ և թէ հինկտուիկ,
որ վիրաւորները հոգալու որոշեալ են, թևերնուն վը-
րայ նոյնանման երիզը կը կրեն: Նաև շատ մը վիրա-
ւորը գեղին եռակը Թիէպոլ առանձնականի մը կա-
լուածոյ մէջ կը գտնուին, որ Մէց տանող Ճամբուն

վրայ կ'ելնայ: Հոս տեղս կուռին մէկ մասը աւելի սաս-
տիկ կատաղութիւն մ'ունեցած է. սա տեղի մեռելոց
թաղումը անմիջապէս հետևանքը: Մէկ մեծ փոսի
մը մէջ, Պուսնզվիլքի որսորդաց 3դ գունդէն,
սպայ մը, վեց տասնապետ և երեսունուվեց զինուոր
թաղուած կան. ուրիշ փոսի մը մէջ 48դ գունդէն
Եքսէր պետը և 48 զինուոր թաղուած կը գտնուին:
Ուրիշ շատ գերեզմանք ալ կան դարձեալ առանց մէկ
արձանագրութեան մը: Սնտառին ծայրը Գաղղիացի
դիակաց կոյտեր կան որ դեռ ևս անթաղ մնացած են:
Բլրէն իջնելով տխուր տեսարան մը կը ներկայանայ
առջևնիս. երեսնիւ չափ վիրաւորը երկու օրուընէ ու
երկու գիշերուընէ 'ի վեր հոս տեղս լքեալ մնացեր
էն. 'ի սկզբան, թերևս արտօրնօք, դարմանտարուած
էր իրենց, այլ ապա հոն տեղը մռայլուեր թողուեր են:
Սոյս դժբաղդներէն և ոչ մէկը կարող էր շարժելու:
Երկու գծի վրայ շարուած նոյն դրից մէջ մնացած են,
ինչպէս որ վիրաբոյժք զետեղեր էին զիրենք. միայն
ունին, հոգեվարքի տագնապով մեռնելով, քիչ մը
շեղեր են իրենց դիրքէն: Սաղջութեան խնամակալ
դունդը շտապաւ բռնադատուեր էր այս տեղէս հե-
ռանալու, որովհետև քանի մը ժամէ 'ի վեր ուրիշ
տեղ կռուելու հետ էին, և շատ մարդ հետզհետէ
կոտրտուելով կ'իյնար »:

Օգոստոսի 19ին առաւօտը թագաւորը կռուի դաշ-
տը պտըտելու ելաւ, և այն բազմաթիւ մարդոց կո-
տորածը տեսնելով խորին զգածուեցաւ:

Նոյն դաշտին տեղը պատահած դէպքերուն վրայ
զրոյց բերին իրեն և ինքը անոնց համեմատ պէտք է-
ղած հրամանները տուաւ: Ապա հետևեալ նամակը
գրեց առ Թագուհին.

Ռէզինվիլ, Օգոստոսի 19.

«Նաև երէկուան օրն ալ յաղթութիւն մ՚ըրինք, որուն ինչ հետևանք ունենալը դեռ ևս չենք գիտեր։

«12դ խումբը, ինչպէս նաև պահանորդաց և 9դ խումբերը, երէկ կանուխկէկ հիւսիսային կողմը Մէցէն չ՚ելած ՚ի Վէռտէօն տանող ճամբան յառաջեցին՝ մինչև Սէն Մառսէլ և Տոնքուռ երթալով, որոնց հետևէն կ՚երթային նաև 3դ և 10դ խումբերը, մինչդեռ 7դ և 18դ խումբերը, ինչպէս նաև 2դը, Մէցի դէմ դնելու Ռէզինվիլ դադարեցան։

«Մինչդեռ այն խումբերը անտառալից դեռնի մը վրայէն աջակողմ կը խոտորէին դէպ ՚ի Վէռնըվիլ և Սէն Բռիվա, այս հետի խումբերս Կռավըլոդի վրայ կը յարձակէին, այլ ոչ սաստկութեամբ, որպէս զի միւս խումբերը ժամանակ ունենան Շագէլ–Սմանվիլ լեռի ամուր դրիւ հետևէն պտրտելով մինչև Մէցի ճամբան իջնեն։ Այս գործս կէսօրուան դէմ լրընցած էր. Թշնամին անտառներուն մէջ ամուր մը դէմ կեցաւ, անանկ որ Թիլ առ Թիլ առաջ կը քալէինք։ Պահապորդք՝ Սէն Բռիվայի տիրեցին, և 9դ խումբը Վէռնըվիլը առաւ։ 12դ խումբը և 3դ խումբին Թնդանօթաձիգները աւելի հետը կռուի մէջ նետուեցան։

«Կռավըլոդի և կողմնակի գտնուող անտառաց՝ 7դ և 8դ խումբերը տիրեցին, զոր և պահելու համար շատ ծանր կորուստներ ըրին։

«Ջշուած Թշնամեաց վրայ նորէն յարձակիլ ուզելով, իրիկուան մէջ ննջելու առնենները դէպ՚ի Կռավըլոդ յառաջ խաղացինք. սակայն անանկ հրացանաձգութիւն ու Թնդանօթներու սաստիկ կրակի հանդիպեցանք՝ որ երկրորդ խումբը հարկ եղաւ որ սլաքով Թշնամեաց վրայ յարձակի. և այնպէս տիրելով այն ամուր տեղեաց, հաստատուն կեցաւ ու պահեց զանոնք։

«Միայն իրիկուան ժամը 8 ½ին կրակը ամէն դին դադրեցաւ։ Այլ վերջի յարձակման մէջ Գէօնի–կռացի պատմական ռումբերը զիս չմոռցան. սակայն այս անգամ ալ Ռօն պաշտօնակալը զիս զգուշացընելով հեռացուց։ Բոլոր գօրքը որոնց մէջ պտրտեցայ հոգուստի աղաղակներով զիս ընդունեցան։ Այդ գօրքերը հրաշալի քաջութեամբ կռուեցան մեր նահանջէն քաջ թշնամւոյն դէմ, որ մեր առջին կռուելով թիզ առ թիզ տեղն կու տար, և շատ անգամ վրանիս կը յարձակէր, այլ միշտ կը մղուէր։

«Թէ ինչ պիտոր ըլլայ հիմա թշնամւոյն վիճակը որ պատնիշափակ բանակետը քշուած է և Մէցէն բերդը իրեն թիկունք ունի, դեռ ևս կարելի չէ գուշակել։

«Ջեմ համարձակիր մեր կորուստներուն վրայ տեղեկութիւն ուզել և անուանց ծանօթանալ, վասն զի իրաւցընէ շատ են այն սպանեալք որ անձամբ կը ճանչնամ։ Քու գունդդ պէտք է որ արժանապէս կրնաճ ըլլայ։ Կ՚ուզէի հոս տեղս դիշերօթիկ ընել, սակայն շատ մը ժամ փնտռելէն ետև, կարող չեղայ սենեակ մը գտնելու. հարկ եղաւ որ հիւանդի կառքին վրայ, զոր հետս բերեր եմ՝ հանգչիմ, և որով հետև իմ կարասիքս բան մը հետս չեմ բերած Բոնդա–Մուսոնէն, 30 ժամ ՚ի վեր ամենևին զգեստ չեմ փոխած։

«Գոհութիւն կու տամ Աստուծոյ մեզի շնորհած յաղթութեանը համար։

«ԳՈՒԻԼԻԷԼՄՈՍ»։

Այսպէս գաղղիացիք Մէցի ամրութեանց շրջապատին մէջ բռնադատուեցան ամիսներուն։ Իսկ Բրուսիացիք բերդին չորս կողմի շրջակայից տիրելով, շուտ մը ետևէ եղան պատնիշափակ գիծ մը կանգնելու, որ կարող ըլլան զթշնամին պաշարեալ բռնել։

Մինչդեռ Եդայնամէց զօրավարին և Փրեդերիկոս Կարոլոս իշխանին բանակները միացած՝ Թագաւորին հրամանին ներքև Մէցին տակ կը կռուէին, Թագաւորին իշխանը յետ Թագաւորին հետ տեսնուելուն ու խօսելուն՝ ի Բոնդ–ա–Մուսան՝ ուր էր բուն բանակին տեղը, բանակովը մէկտեղ ձամբան յառաջ շարունակեց։ Նանսիին Բարիզու ճամբան բռնած ըլլալով, Դուլ բերդաքաղաքին հանդիպեցաւ. զօրաց խումբ մը հոն Թողլով որ զայն պաշարեն, ինքը ճամբան շարունակեց։ Անցաւ Քոմմէռսիէն, և Պառ–լը–Տիւք մօտենալով՝ դէպ՝ ի Շալոն ընթացքը կ՚ուղղէր, ուզելով Գաղղիացւոց հետ կռուիլ, որ հոն տեղը Մաք Մահոնին հրամանատարութեանը ներքև ժողովւեր էին, ուր կը գտնուէր նաև կայսրը։

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Բարիզ։

Սակայն ինչպիսի՞ անձկութեամբ կը տագնապէր այս ատենս մայրաքաղաքը, և ինչ երկիւղ ու յուսոյ մէջ կը յուզէր։ Այնուհետև մտայ մէջ մէկ հատիկ մտածութիւնը՝ մայրաքաղաքին պաշտպանութիւնն էր, ուրովհետև Բարիզու պաշարումը հետզհետէ աւելի հանդարտական և անհրաժեշտ կը տեսնուէր։ Ուստի պատշաճ կը սեպենք հոս գաղափար մը տալ այն ջերմ զօրծունէութեանը՝ որով պաշտպանութեան միջոցները յառաջ կը մղէին։ Այդ՝ն Բարիզու ամրութեանց ընդարձակութիւնը յիշեցինք, և անոր այլ և այլ մասերն ալ թուեցինք. հիմա զնոյնը աւելի ձշտիւ նկարագրենք։

Պաշտպանութեան առաջին գիծը առանձնակի կանգնած բերդերէ ձևացած է։ Այս գիծը Սէն գետին ձախակողմը Պուիշ ամրոցէն կը սկսի, որ հիւսիսային ամրութեանց կրկին պահակովը, Մէնի լճանձև ամրոցովը և Մարնեյքի բերդովը՝ գաղաքը կը պատէ, մէկ կողմէն, Օպերվիլիէի և Ռոմէնվիլի ամրոցներով՝ անոր

միակերպ շրջապատին մեռեռալով, և միս արևելեան կողմէն Նուազիի և Ոզնիի բերդերով, Ֆոնդընէ-սու–Պուա ապաստանարանով և Նոժան-սիւր-Մառնը բերդով՝ անկէ բաժնուելով, որոնք ամենը վէնտէնի ամրոցին չորս կողմը կէս բոլոր մը կը ձևացընեն:

Վէնտէնի անտառին կողմը պաշտպանողքն են՝ Ֆէզանտրէի ապաստանարանը և Կռավլի ծայրը՝ որ Սէն–Մոռ Թերակղզին կը փակէ:

Մառնի և Սէնի մէջ տեղ եղած Շառանդոնի բերդը, աջակողմեան գետափին ամրութիւնները ձախակողմեաններուն հետ կը կապէ՝ որ այնչափ զօրաւոր չեն:

Ձախակողմեան գետափին կողմը ամրոցները մէկ մէկ աւելի հեռու են և Արևելքէն դէպ Արևմուտք, Ժոռիէն՝ Պիսէդրը, Մոնռուժ, Վանվը և Խասի կը ձգին: Մոն Վալէրիէնի բերդը՝ Վէրսայլն, Սէն–Ժէրմէնի և Սէն–Տընիի մէջ տեղուանքը շինուած է ու վաթսուն թնդանօթ ունի: Մէջը 1500 մարտիկ զօրք կրնայ բովանդակել, բայց ի թնդանօթաձիգ և հարատարած խրճին վերաբերեալ զօրքերէն՝ նաև ընդարձակ համբարանոցներ ալ ունի:

Երկրորդ պաշտպանութեան գիծը, զրսէն դէպ ի ներս, կը բովանդակէ.

1. 230 մէդր լայնութեամբ զինուորական ճառագայթութեանց վերաբերեալ գօտին:

2. Բուն ամրութեանց գօտին, որ առաջին անպատրաստ գօտիին սահմանէն սկսեալ՝ էն, առաջին Հոպշէնի զառիվայրը, փոսը, բուն զառիվայրը, արտաքին և ներքին պատնէշքն, Հողաբլուրը, և Հողապատուարը:

3. Զինուորական Ճամբան:

Խաղաղութեան ատեն ամրութեանց շրջանակը ընդհատած է, և փոսը գրեթէ 70 տեղ Հողով լցուած է, քաղաքին մուտք ու ելք տալու համար, ուսկից նաև երկու ջրանցք կ'անցնին և 8 երկաթուղիք: Պաշտպանութեան գործողութեանց համար փոսին լցուցած տեղուանքը բոլորը փորուեցան, և անցուդարձի համար, ինչպէս ըսինք, շարժական կամուրջներ յարմարցուեցան:

Փոսը 15 մէդրի չափ լայնութիւն ունի, շրջապատին պարիսպը 10 մէդր բարձր է, երեք ու կէս մէդր աստուարութիւն ունի, և հինգ հինգ մէդր հեռաւորութեամբ քարաշէն նեցուկներով զօրացուցած է, որոնք երկու մէդր խորութիւն դետինը թաղուած են:

Շրջապատին ընդարձակութիւնն է 33 հազար մէդր և 94 կողմն ունի, որոնք գրեթէ ամենը ուղիղ են. 26ը ձախակողմի գետափին վրայ և 68ը աջակողմին վրայ:

Պիլլանքուռ դռնէն տեսակ մը լսնաձևով կը սկսի, ու դէպ ի հիւսիս խոտորելով, Նըվիլլէ և Ռէվոլդի դռներուն մօտ դէպ ի վեր կ'ելլէ, շուտակ դէպ ի Վիլէդդի դուռը կը քալէ, հիւսիսէն հարաւ դէպ ի Բիքբիւսի դուռը կ'իջնէ, Պէռսիի մօտ Սէն գետը կը հանդի, Նաբոլէոն կամրջին քովը. Թեթև մը կորանալով դէպ ի Ստորին Մէօտոնի գետին վրայ եղող դուռը կ'երթայ, ուր և կը լմընայ, անոր հանդիպակայ կէտէն սկսած բլլալով: Այս շրջապատիս մէջն բովանդակուած գետինը 8,000 քառակուսի հազար մէդր է:

Զինուորական Ճամբան ճառագարդ է և տեսակ մը սալայատակով շինուած, և ամրութեանց եռանկիւն անդընդհատ կը քալէ: Անոր այլևայլ ճիւղերը առաջին կայսերութեան մարաջախտներուն անուններովը կը յորջորջին:

Զինուորական Ճամբան ներքին եզերքին կողմը 15 մէծ պահանոցաց վայրը շինուեցան, 9 հատը Սէն գետին աջակողմեան դին և 6ը ձախակողմեան, որոնց իւրաքանչիւրը 150,000 մարդ կրնայ բովանդակել.

առանձնակատուց ամրոցներուն և քաղքին զինուորա-
նոցներուն հետ ուղղակի հաղորդակցութիւն ունե-
նալով, արտաքին պաշտպանութիւնը նեղքինին հետ
կը շաղկապեն:

Այս պաշտպանութեանս կրնան նաև Բարիզու մէջ
շինուած մեծ զինուորանոցները ձեռընտու ըլլալ, ո-
րոնց մեծագոյն մասը այս եռքի տարինեբս կանգնուե-
ցան: Այսոնք կանգնելու համար մեծ զգուշութեամբ
ամենէն յարմար տեղերը ընտրուեցան, որոնք թէ՛ նե-
քին ապստամբութիւն մը զսպելու կրնան ծառայել
և թէ յարձակող թշնամւոյ մը դէմ դնել: Այոնց
մէջ յիշելի է մանաւորապէս զինուորական դպրոցը,
որ իր ամենընդարձակ շէնքին մէջ ոչ միայն ամեն տե-
սակ զինքի պզտի բանակ մը կը բովանդակէր, այլ և
ամեն պէտք եղած վառօդի ու պարէնի հանքարանոց-
ներ ալ:

Օգոստոսի կիսուն բոլոր այս ամրոցները զինած ըլլը-
ցուցած էին, և միւս ամրութեանց աշխատութիւն-
ները գործունէութեամբ յառաջ կը մղէին: Շըպօ-
Լադուռ զօրավարին հրամանատարութեամբը, որուն
ձեռընտու էին նաև Ալֆան և Պելիւռան Ճարտարա-
պետները, գիշեր ցորեկ հազարաւոր մարդիկ կ'աշ-
խատէին:

Այնն դին փոսեր կը փորէին, և ամեն դին պա-
տուարաց առջին ուրիշ մանր ամրոցներ կը կանգնէին:
Իրենք ամենէն մեծ դռներուն առջին, Իտալիոյ, Պէռ-
սիի, և Օռլէանի, պատնէշները լմընցնելու վրայ էին,
որ ապա որմին և կամուրջին շինութեանը ձեռք զար-
նեն:

Միւս պզտի դռներուն, կամ դրանց երկրորդական
դռնակներուն, որ Պէռսիի և Օռլէանի Ճամբուն մէջ
տեղաւանքը կը գտնուին, ինչպէս Պիսէդռի դուռ,
Կաղամախից, Ժանդիեվիի և Սդէօյլի դռնակները, բո-
լոր մուտքերը կը գոցէին: Այնիէռի կամուրջն ալ կոր-

ծանելով՝ տեղը շարժական կամուրջ մը փոխանակած
էին:

Թէ՛ դռները և թէ դռնակները մարտկոցներով ու
պատնէշներով ամրացուցած էր, որոնց հրետանիքն
պաշարման ամենամեծ թնդանօթներէ կը բաղկանա-
յին: Մարտկոցները ութէն մինչև տասը թնդանօթ
ունէին, որոնք Ստրազպուրգի և Թուլուզի ձուլարա-
նաց մէջ էին շինուած:

Պուլոնեի անտառէն ալ շատ մը մեծամեծ ծառեր
կտրելով, պատնէշներու վրայ տարին զետեղեցին:

Աբեմտեան կողմը վեց մեծ վառօդարաններու հի-
մունքը դրուեցան, որոնք պաշտպանութեան պաշար-
ները պիտոր բովանդակէին, և որոնց որմերը երկու
մեդր ստուարութիւն ունենալէն զատ, երկրթէ հաստ
զրահով մըն ալ ծածկուած էին, անանկ որ ռմբից
անթափանցելի ըլլան:

Նաև ստորերկրեայ էլեքտրական հեռագիր մը պա-
տրաստելու ձեռք զարկած էին, որով բոլոր ամրոցնե-
րը բերդին ընդհանուր հրամանատարութեանը հետ
հաղորդակցութեան մէջ պիտոր պահէին:

Այն գետին վրայ ալ մանաւոր թումբեր շինած
էին, որպէս զի ժամանակին կարենան արտաքին փո-
սերը ջրով լեցընել. և անկէ զատ նաև շատ մը թնդա-
նօթաձարձ նաւակներ ալ պատրաստելու հետ
կ'ըլլային, որոնց իւրաքանչիւրը մէկ զօրաւոր թնդա-
նօթ ունենալով, գետին վրայ՝ ծովային նաւաստիի
մը հրամանատարութեանը ներքև՝ նաւարկէին պիտի,
և այնպէս իրենք ալ մայրաքաղաքին պաշտպանու-
թեանը ձեռընտու պիտոր ըլլային:

Վերջապէս Մօնմարտրու՝ Այն Փլուէն վեր, ուրիշ
մէկ նոր բերդ մը շինելու ձեռք կը զարնէին, որպէս
զի Այն գետին հովիտը այն կողմէն փակեն. վասն զի
1814ին Բրուսիացիք անկէ մուտք գտած էին, և հի-
մա ալ դեռ ևս անապահովութեան մեծացած անցք մըն էր.

ասով հանդերձ նաև երկու բանակ ձեւացընելու կը մնաձգէին, մէկը ի Ռամպոյեէ, միւսը ի Մոնդոյ։

Թնդանօթաձիգ նաւաստիները Դուբնի նաւահանգստին Բարիզ հասածնուն պէս, մէկէն իրենց ծառայութիւնը սկսան ընել. առանց յապաղելու բոլոր իրենց յանձնած բերդերուն հոգը վրանին առին։ Իրենց հրամանատարը Տը Լա Ռոսիէր փոխան ծովապետի, իրենց զօրահանդէս ընելով, հետևեալ օրական պատուէրը ուղղեց.

« Սպայք և նաւաստիք.

« Դուք Բարիզ կոչուեցաք որպէս զի ձեր եղբարց՝ աղգային պահանոյդաց և բանակի զօրաց հետ՝ մայրաքաղաքին պաշտպանութեանը ձեռնտու ըլլաք։

« Հայրենեաց յոյսը՝ ձեր քաջութեանը, ձեր անձնուրացութեանը և բարեկարգութեան ոգւոյն վրայ հիմնած է։

« Դուք յայտնի ընելու էք թէ, այն առաքինութիւնը որ զծովային մարդը կ'ոգևորէն, առ հասարակ ինչպէս նաւու մը մէջ՝ սոսկ ալ պատնիշի մը հողին վրայ մի և նոյն են։ Դուք ինչպէս Սէվաստոբօլի պատնէշներուն վրայ, սոսկ ալ նմանապէս բարիզու պատուարաց վրայ, մի և նոյն ըլլալու էք։

« Եւ եթէ գերագոյն Ձգան մը ժամը հասնելու ըլլայ, ձեր հայրենասիրութիւնը և ձեր քաջութիւնը յայտնի ընէն պիտի թէ արժանապէս ընտրուած էք մեր հայրենեաց սիրտը պաշտպանելու »։

Մի և նոյն առեն վառօդոյ ու պարէնի համբարները առատապէս կը պատրաստուէին։ Փոխանակներուն ժողոված պաշարներուն պատձառաւ, ալևրին դինը բարձրացաւ։ Քաղաքին վարչութեան ժողովը իր խորհրդականաց մէջէն մանաւոր անձինք ընտրելով առանձին ժողով մը կազմեց, որուն խնամքը պիտոր ըլլար քաղաքին համբարանոցներուն պաշարները հոգալ։

Բայց ի մեծ, ալևրի և գինւոյ պաշարներէն, նաև

պաքսիմատի առատ պաշար հոգալու փոյթ ըրին, որուն համար Անկարող զօրաց Անկեանոցին մէջ մեծ փուռ մը կանգնեցին։

Ազգային պահանոյդք հետզհետէ զինուելու հետ էին, և նամանաւանդ ամեն կողմէն ալ ինքնակամ զինուորները Բարիզ կը թափէին։ Ձինուորագրութեան համար որոշուած կեդրոնական պաշտօնատունը, Սուրբ Դոմինիկոս փողոցին մէջ, շարունակ լի էր բազմութեամբ. շատ մը ամբոխ ալ առտուընէ մինչև իրիկուն հոն տեղը խռնած կենալով, բոլոր ինքնակամ զինուորագրեալներուն՝ որ անկէ դուրս կ'ելլէին, ծափահարութիւն կ'ընէր։

Ամեն կողմնակցութեան մարդիկ միայն հայրենասիրութիւնը նպատակ ունենալով զինուորագրելու կը փութային։ Պարոն Տիւբուխ, նախկին ուսուցմապետ, շարժուն պահանոյդաց խումբը զնաց զինուորագրեցաւ։ Բուլէ, Ռըմէյլ օրագրին տեսուչներուն ամենէն կրտսերը, նոյն օրագրին խափանուելէն անմիջապէս եղբը, գնաց ինքնակամ զինուորագրեցաւ։

Ազգային եռանդը անսանկ վառուած էր որ շատ ընտանեաց բոլոր մարդիկը, հայր և որդիք միանգամայն, զինուորագրեր էին։ Բժշկականութեան արհեստին աշակերտք՝ որ տերութեան ծառայելու անձնանատոյց եղան, հազարէն աւելի էին։

Մինչև նաև եկեղեցական կղերանոցաց աշակերտք, և Էրիտասարդ կրօնաւորք զինուորել կը խնդրէին։ Այս դէպքիս նկատմամբ Բարիզու օրագիրք հետեւեալ պարագայն պատմեցին.

« Ժան սրձարանին առջևէն երկու դոմինիկեան կրօնաւորք անցընելու կ'ըլլան։ Սրձարանէն ձայն մը կը լսուի. « Ի՞նչ կ'ընէք դուք հոտ տեղը »։ Դոմինիկեաններէն մէկը կանգ կ'առնու և դէպ ի սրձարանը երթալով, կ'ըսէ. « Ի՞նչ կ'ուզէք ինծնէ »։ — « Ինչու համար դուք ալ հայրենիքը պաշտպանելու չէք երթար »։

Դամինիկեանը՝ ստոյգ և վստահ աչօք իրեն խօսաղին կը նայի ու կը պատասխանէ.

« Այսօր ժամը իրեքին բոլոր կարողութիւն ունեցող կրօնաւորները խնդրեցին որ ընդունելու երթան։ Գիտես դու որ Դամինիկեանը վտանգին առջևէն էր, բեռը վախստա չէն տուած, և թէ կրօնաւոր ըլլային առաջ, իրենք քաղաքացի են »։

Ողջոյն սրձարանին մէջ ծափահարութիւնք հընչեցին, և հարցփորձ ընողը կրօնաւորին խօսքերէն ըզգածուելով, ձեռքը երկնցուց այն ծափահարութեանց մէջ ու սեղմեց եռանդեամբ կրօնաւորին ձեռքը »։

Բարիզ քաղքին պաշտպանութեանը նեղքև՝ բարեհաճ ազատագունդ հրացանաձգաց խումբը ձևացաւ, որոնց գլխքն էր Միխիէ քաղաքապետ հանդերձ սրակերպ սլաքով։ Այդկէ զատ նաև մնքատան զինուորներէ վաշտ մը ձևացաւ շարքո հրացաններով զինեալ, որոնք քաղքին ճամբաներուն մէջէն շրջան ընելով, ամենէն ծափահարութիւն ընդունեցան։

Բայ ասկէ նաև Գաղղիոյ ամեն կողմէն հրանոթներ Բարիզ կը թափէին։ Ասոնք մեծաւ մասամբ արձակուած զինուորք էին, և պատերազմի մէջ ալ մնած եղած. ուստի շուտ մը վաշտ վաշտ սկսան կանոնաւորիլ։

Եւ ոչ ասոնք միայն, այլ նաև այլոց նահանգաց շարժուն պահանորդք Բարիզ քաղաքը պաշտպանելու կը դիմէին, և իրենց ներկայութիւնը արտաքոյ կարգի կերպարանք մը կու տար քաղքին։ Տեսակ տեսակ անսովոր հագուստներ կրելով, ապշած զարմացած քաղքին փողոցներուն մէջ կը թափառէին։

Բարիզու օրագիրներն ալ ամեն միջոց կը բանեցնէին որ հասարակաց եռանդը գրգռեն։ Էմիլ Ժիրարտէն՝ դեպքին յարմար յօդուած մը հրատարակեց, որուն մակագիրն էր. « Վտանգութիւն, վտանգութիւն. այս երկու խօսքերս գրելով, իր յօդուածը այսպէս

կը լմնցնէր ». ձեռքիս դողդողալէն կը զգամ որ շատ չուշանամ պիտի ցաղթուհին, ցաղթուհին, կանչելու »։

Բաղդին պատմական յիշատակներ մէջը բերելով կը հետևցնէր որ Գաղղիոյ ամենամեծ դժբաղդութիւնները եղբը միշտ փառաւոր յաղթութիւններ կը յաջորդէին, և այսպէս խօսքը կը կնքէր. « Սեպտեմբեր ամսուն փառաւորութիւնը՝ օգոստոսին ձախորդութիւնները մոռցընել պիտոր տայ »։

Վերջապէս Ֆիկառոն ալ այս խրախուսանաց մէջ չուզելով անմասն մնալ, ասանկ կը գրէր. « Կ'ըսուի թէ մեծ մարդուն մէկը առիթով մը այս հետագայ խօսքերը զուրցած ըլլայ, զորոնք մենք իբր պատուհասի կ'արձանագրենք. — Թոյլ տուէք Բրուսիացոց յառաջ գան. որչափ շատ յառաջ մատչին, նոյնչափ քիչ Գերմանիա պիտոր դառնան »։

Մինչդեռ մէկ կողմանէ գործերը այսպէս յառաջ կ'երթային, բոլոր Բարիզեցիք իրենց զօարձութիւնն մը ըրեր էին պատնէշները յաձախել եղած աշխատութեանց ականատես ըլլալու։ Աբևելեան երկաթուղոյն կայարանը միշտ խռնած էր բազմութեամբ, որ սահմանադլուխ գնացող զինուորներուն՝ կեցցէ Գաղղիա, կեցցէն Ձօրականք, կանչելով, կ'ողջունէին ու կը խրախուսէին։

Նոյնպիսի խրախոյս կու տային նաև ինքնակամ զօրացու որ հարիւրաւորներով բանակը կը դիմէին. որոնց քովէն իրենց ծանօթքն ու սիրելիք մինչև վերջին վայրկեանը չէին բաժնուեր։ Այլ մարց ցաւը անպատմելի էր. այնպէս որ անանկ սիրտ շարժող տեսարանաց ականատես եղողը, չէր կրնար արցունքը զսպել։

Այսցմիվ հանդերձ, կասկածներն և անվստահութիւնները անպակաս էին. ուստի և շարունակ անստուգաբար շատ մարդիկ իբր լուրես կը բանտարկուէին։ Բաւական էր որ մէկը քիչ մը հետաքրքիր

աչօք բազմութեան կամ զօրաց նայէր, խոկոյն կասկած ծաւալ կ'ըլլար։ Վայ անոր, եթէ զօրաց հարցմանքներ ընէր. և դարձեալ վայ եթէ օտարազգւոյ արտաբերութիւն ունենար. անտարակոյս այնպիսին բրուսիացի լրտես մըն էր. որով կրնար փառք տալ Աստուծոյ եթէ առանց ժողովրդենէն պատուհասելու, պահպանութեան զօրանիստը տարուէր և կամ ոստիկանութեան տեղը։ Ան Լազար բանտը խշտիկի մը մէջ սրդմռեցնէն լաւագոյն բան ակնկալել չէր կրնար այնպիսին։

Բրուսիացի կարծուած լրտեսը շարունակ կը բանտարկուէին։ Եթէ մէկը աղէկ լուր մը սուտ հանէր, մէկէն բրուսիացի կ'ըլլար։ Ուրիշ մէկ մը ձայն հանէր թէ Բրուսիացիք յառաջ կու գան, խոկոյն ինքն ալ բրուսիացի կ'ըլլար։ Մինչև նաև զուարճներ եղան որ իրը ծպտեալ բրուսիացիք բանտուելու վտանգի մէջ կնկան։

Օր մըն ալ հետեւեալ դէպքը հանդիսացաւ որ՝ Բազիլոս ժողովրդեան ինչ աստիճանի դրգռուած ըլլալը կրնայ հասկըցնել։ Գաղղիացի քահանայ մը ուրիշ երկու անձանց հետ Պոն-Նէուվել պուլվարտ կառքի մը մէջ կը գտնուէր։ Ժողովրդենէն մէկը կը տեսնէ որ զգեստին տակէն ռըվոլվեռ մը կը հանէ և իր ընկերներէն մէկուն կ'երկրնցընէ որ տեսնայ։ Ան մէկը անզգուշաբար զանիկայ վեր վար դարձուցած ժամանակը, սարձանակը լեցուն ըլլալով, յանկարծ հարուածը կ'արձակուի, և շարժուն պահանորդներէն մէկը՝ որ հոն կը գտնուէր, կը վիրաւորէ։ Մէկ րոպէի մը մէջ կառղած ժողովուրդը նոյն կառքին վրայ կը յարձակի, և զքահանայն բրուսիացի լրտես մը համարելով կը քաշկռտեն ու մեռցին չրոտնաք կանչելով, մեծ ոստիկանութեան տեղին կը տանին։

Քահանայն, որ բրուսիացի լրտես կարծուած էր, բանակին նոր երկց մըն էր, որ պատերազմ երթալու

սպասած ըլլալով, առջի օրը ռըվոլվեռ մը գներ էր, և այն օրը իր բարեկամներուն կը ցուցընէր, որոնց մէկը կը գինուց անփորձ ըլլալով, նոյն ձախորդ դէպքին առիթ եղեր էր։

Եւ որովհետև կարգը բերաւ, այս գլուխս ըմբռնեցնէք երկու արևելեան քահանայից դէպքն ալ յիշելով։ Անփորձ ժամանակիս վտանգաց, Լաք տ'Ալկիէն ժուռ գալու կ'երթան։ Իրենց արևելեան տարազը, երեսին խիտ և անզարդ մօրուքը, հետաքրքիր նայուածքը և անհմուտ քալուածքը, ժողովրդեան կասկածը կ'արթնցընեն։ Եւ յիրաւի զիրենք տեսնողը թէ և չուզենայինկասկածել մէկին խարտեաշ մօրուքին ու կարմրաներկ այտերուն, և միւսին յօնեղ ու խորախոհ աչքերուն ու սևամորթ դէմքին, սակայն կոկորդախօս և օտարաձայն լեզուներն բաւական էր անոնց բրուսիացւոյ կերպարանք մը տալու. բրուսիացիք որ անմիջապէս պատերազմի բազմախոնջ դաշտէն եկած, մանաւոր ախորժով Լաք տ'Ալկիէնն զեղեցիկ դիրքերը կը լրտեսէին։ Մէկ րոպէի մէջ, շատ աւելի վեր զանոնք դիտող բազմութիւն մը, չորս դինուն կ'առնու. բարեբաղդաբար ժողովրդեան ձեռքը զէնք չկայ. այլ ինչ օգուտ. զէնքի տեղ ահաւոր բերեր են՝ որ ամենուն ձեռքին մէջ կը ձօձին, և եղուկ հիւրերուն եթէ ազդած կասկածնին պզտի կերպով մըն ալ արդարացընելու նշան տան։ Անուշութեամբ ամբոխին խօսելով, կը ջանան համոզելու որ իրենք ոչ բրուսիացի են և ոչ լրտեսք. այլ օտարազգիք և ճանապարհորդ արևելեայք. սակայն ունայն տեղ կը սպառեն երկուքն ալ իրենց ճարտասանութեան քսակիները. տեսարանը սպառնալից երեսյթ մը կ'առնու և երկու զբօսասէր հետաքրքրաց սրտին արիւն կ'երթայ։ Բազմութիւնը գրգռուած երկուքն ալ առջևնուն կը մղեն կը տանին. այլ վերջապէս զպուշութեան պահապանք կը հանդիպին, զիրենք կը պատեն, և զպուշու-

թեամբ շողեկառք կը մոցընեն, ու Բարիզ ատիկա-
նուԹեան բուն տեղը կը տանին։ Հոն իսկ, ընդհէմ
ամենայն ակնկալուԹեան, լտեսուԹեան կասկածը
վրանէրնէն փարատել չեն կրնար. անշուշտ, այն լայ-
նաճաւալ հանդէրձին տակը, բրուսիացի լտեսք կը
հսկեն. հարկ է ատոնց իմանալ. ծանօԹի մը վկայու-
Թիւնը կը խնդրուի. այն վկայուԹիւնը միայն իրենց
բնակարանը կրնայ դանուիլ ատուգատկես։ Ատիկանու-
Թեան պահապանք անոնց հոն կ'առաջնորդեն. տան
մեծը, արդէն մարմնեղ ոմն, որուն արևելեան ծան-
բաբարոյ հանդէրձը պատկառանք կը պահանջէ, ա-
տիկանուԹեան խնդրակից կը ներկայանայ և ամե-
նայն տարակոյս գրեթէ կը փարատէ։

Բայց լսագիրք գործին լուծմանը ներկայ չէին. տե-
սարանին առաջին մասին ականատեսք, երկրորդ օրը
իրենց ԹերԹերուն մէջ աշխոյժ գոյներով երկու
Բրուսիացի լտեսաց բանտարգելուԹեան նկարա-
գրուԹիւնը կ'ընէին, անոնց ոչ դիմաց, ոչ հանդեր-
ձին և ոչ սրտին ահուդողը ատորագրել մոռնալով։

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Վիլէդոյի խառնակուԹիւնը։

Խորհրդարանին ձախակողմեան նուիրակներէն այն
ամէն համեստ ու խելացի մարդիկը որ Նաբոլէոնի կա-
ռավարուԹեան հակառակ էին, առ ժամն ամենայն
խնդիր մէկ դի Թողած՝ իրենց բոլոր ուշադրուԹիւնը
ազգային պաշտպանուԹեանը խնամ տանելու վրայ
դրած էին, ուրիշ ամենայն պահանջ լատագոյն ժա-
մանակի Թողլով։

Սակայն ընկերուԹեան ատորին կարգի անձանց
մէջ, ուր ամենէն չար ախտերը միշտ եռալու հետ
էն, շատ անբարիշտ մարդիկ հայրենեաց ԹշուառուԹիւնը իրենց անձնական օգտին շահեցընել կը մտա-
ծէին. ոչ խղձելով որ իրենց չար գնացիւքը հայրենի-
քը ալ աւելի չար վտանգի մէջ կը գնէին, իրենց բո-
լոր ջանքը այն էր, որ բիւրտ դիտաւորուԹիւններին ամե-
նայն միջոցներով կարենան յաջողցընել։

Ա.յտպիսի մարդոց գործ եղաւ Վ.իլհելդի խառնա-
կութիւնը, որ 14 օգոստոսի Բարիզու մէջ տեղի ունեցաւ.
այն արիւնահեղ տեսարանը Թէպէտ և կեցցէ հասա-
րակապետութիւն պատրուակին ունէր, ի վերայ այսր
ամենայնի բուն հասարակապետականք ամենևին մաս-
նակցութիւն մը չունէին, և ոչ իսկ քաղաքական կուսի
մը երեսյթ առաւ, որովհետև միշտ ռամիկ եղեռնա-
գործութեան մը վրձակի մէջ մնաց:

Կիրակին օրը, 13, կէսօրուընկ չորս ժամ առքը,
մօտ վաթսուն մարդու չափ, որոց կերպարանքը օտար
երեսյթ մ՚ունէր, Սպէռվիլլիէ փողոցէն գալով՝ Վիլ-
լէդի մարակոցը տեսնուեցան: Այնոր մեծափորը
ոլվոլվէռներով և երկայն դաշոյններով զինուած
էին:

Այսոնք երկու կարգ ձևացուցած՝ հրանոթոյներուն
զօրանոցին առջևը շարուեցան, որ մարտկոցին վրայ
շինուած է. իսկոյն հրամայեցին պահապան հրանոթո-
յին որ իրենց ներս մտնալու թոյլ տայ, որովհետև հոն
գտնուած հրացաններուն ու վառօդի պաշարին տիրել
կ՚ուզեին:

Պահապան մարդը, իրեն եղած յանձնարարու-
թեանը հաւատարիմ, իր մարմնովը խառնվարարոց
ճամբան կը գոցէ: Անոնցմէ մէկը անոր վրայ յարձը-
կելով, կուրծքին վրայ ատրճանակը կը պարպէ: Եղկե-
լին, յուսահ դիակ մը գետինը կը փռուի:

Բոլոր զօրանոցին հրանոթոյքն այնատեղ պատուհան-
ները կը թափին. խառնվարարք միշտ երկու կարգ շա-
րուած ամենը մէկէն իրենց ատրճանակները կը պար-
պեն. յետոյ կը յարձակին ու զօրանոցատը կը կոխեն:
Հապճեպ թէ ներս կը մտնեն, մէկէն շտապով հրացան-
ներուն վրայ կը յարձակին: Ոտոյց տանուտէրը զան
արգիլելու համար մէջը կը նետուի. այլ կուրծքին վը-
րայ իրեք գնտակէ զարնուելով գետինը կը փռուի:

Խառնվարարք այն տեղն շատ մը հրացաններ ու վա-

ռօդի փամփշտից մնացածները ձեռք կը ձգեն. յետոյ
զօրանոցէն ելելով դէպ ի Պելվիլլ բարձունքը կը
դիմեն վազելով, և Մատնուորիւն, Մատնուորիւն, կը
կանչեն, կեցցէ հասարակապետութիւն: Ա.յսպէս
վազելով ու կանչելով իրենց ղոլվոլվէռները դէպ ի
երկինքը կ՚արձակեն:

Նոյն թաղին բնակիչքը զարմացած և անզօրծ այս
տեսարանը դիտելու կը մնան: Միւս կողմանէ քաղ-
քին զգուշութեան զօրքը, բարեկարգութեան սպայ
մը գլուխնին ունենալով, հոն կը հասնին, որոց հետ
նաև շատ մը քաղաքացիք կը միանան:

Խռովարարք անոնց դէմ բռնութիւն կը բանեցը-
նեն, և միանգամայն իրենց հրացէնքը անոնց դէմ
կ՚արձակեն: Այնոր վրայ բարեկարգութեան պաշտօ-
նեից մէկը կը սպանուի և այլք կը վիրաւորին:
Հինգ տարուան աղջիկ մը որ դիպուածով ճամբան կը
գտնուէր, փորուն վրայ գնտակ մը ընդունելով կը
սպանուի:

Նոյն տեղն ընդհանուր թաղին մէջ զօրաց հաւաք-
ման կոչը կը հնչէ, և ազգային պահանորդքը կը փու-
թան ժողվուելու: Նաև Բարիզու պահանորդացմէ
ալ դուժնորտակ մը և ընկերութիւն մը կը հասնի, զո-
րոնք ժողովուրդը կեցցէ՚ի աղաղակներով կ՚ընդունի:
Վերջապէս նաև ոստիկանութեան մարդիկ ու պաշ-
տօնեայք ամեն դիէն կը վազեն ու հոն կը հասնին.
խռովարարք քիչ մը տեղն կ՚ընդդիմանան, սակայն
ապա կը ցրուին ու ղէնքերը ձգելով կը փախչին:

Այսեն կողմէն զօրքերը եռանուն կ՚էյնան. և նախ
անոնցմէ երկու հոգի կը բռնուին, ապա երրորդ մը և
չորրորդ մը. և վերջապէս քիչ ատենուան մէջ չիսուն
հոգիի չափ կը հասնի բռնուողներուն թիւը: Ջանոնք
կ՚առնեն քաղաքային պաշտօնարանին արգելանոցը
կը տանին, և մի և նոյն ատեն կասկածաւոր տուները
խոյզ և խնդիր ընելով՝ ուրիշներ ալ կը բռնեն, ա-

նանկ որ բոլոր բռնութածներուն թիւը եօթանասունի չափ կ'ելլէ. որոնք ամենը Բարիզու թաղերուն ամենէն սաստիկ կարգի դատարկապորտ սրիկայք էն:

Ա.յս խռովը կանխաւ մտածուած որոշուած էր: Այլ օրերը ոստիկանութիւնը այս բռնութիւններէն մէկուն տունը շատ մը ոբվոլվէռներ ու դաշոյնները գըտեր էր, որոնք ամենը այս Վիլլեդդի խռովութեան մէջ գործածուածներուն ամենաչին նման էին:

Ուրիշ տան մը մէջ կարմիր դրօշակներ գտնուեր էին, ինչպէս նաև բազպաններ, և ուրիշ մէկզմէկ ճանչնալու տեսակ տեսակ նշաններ. ասկէ զատ նաև Բարիզու մէջ գտնուած այլ և այլ ղօրաց վիճակագրութիւն մը գտնուեր էր, և ընկերութեան որդեգրելոց ցուցակ մը:

Նոյն գիշերը, այսինքն 14–15, նոյն անմիտ փորձը կրկին անգամ մը փորձեցին խռովարարք: Այս գիշերուն ժամը մէկ և երեք քառորդին բազմաթիւ խումբ մը Վիլլեդդի մաքսատան քովը եղող ազգային պահանորդաց ղօրանոցին առջևը խռնեցաւ: Պահանորդք, որոնց հետ միացան նաև թաղին բնակիչներէն շատեր, զիրենք սաստկութեամբ վռնտեցին, ու 40 վայրկեան հետերնին կռուելէն ետև, զանոնք բոլորովին յաղթահարեցին: Խումբին մէկ մասը բռնուեցաւ, և այնպէս ժամը երկուքին եռքը հանդարտութիւնը տիրեց ամեն դին:

Երկրորդ օրը ամեն օրագիրը կը քամահրէին բոլոր այն սուտ հասարակապետականք, և ամենէն ազատականները մէկը, Սիէյէս, ազգային պաշտպանութեան անուամբը, զոր այն անզգամները վանդալ մը կ'ըսեր էին, կը խնդրեր որ պաշտօնարանը փոխէ տանի մանրելու Բարիզը բոլոր այն մարդիկներէն, որ ոչ ապրելու միջոց ունենալով և ոչ մանաւոր բնակարան, ընդհանուր ազգային ջնջութեան պայմանէն ալ կը ձողսպրին:

Պաշարման վիճակը կը պահանջեր որ խռովարարները զինուորական ատեանը դատէ. ուստի բոլոր ապստամբք պատերազմական ատեանի առջևը հանուեցան, որով իրենց զինուորական դատն ալ անմիջապէս սկսաւ:

Ուստի, մինչդեռ Բարիզու ժողովրդեան մէջ մէկ կողմանէ ամենց հայրենասիրութիւնը կը բորբոքէր, և միւս կողմանէ այլք խառնակիչք կը կանգնեցին, Ազգային ժողովը, ժողով թայլ յիրաւի, այլ զոր մէկ քանի աշխոյժ մարդոց ձայները կ'ոգևորէին, վարչութեան առջևին ժողովրդեան ձայնը ներկայացնելու պարտաւորութիւնն ունէր: Ժողովքին իւրաքանչիւր նիստը մասնաւոր դրօշմ մ'ունէր, որով և հասարակաց կարծեացը մէջ նոր նոր տպաւորութիւններ կ'ազդէր:

Օգոստոսի 13ին նիստէն եռքը, որուն մէջ խորհըրդարանը ֆավռէին առաջարկութիւնը մերժեր էր, որուն նպատակն էր պաշտպանութեան մանաւանդ մը հաստատել, և որուն մէջ հաստատեր էր համաձայն հաւանութեամբ այն առաջարկը, որով իշխանութիւն կու տար դրամանոցի տոմսակներ հրատարակելու մինչև երկու միլիառ և 400 միլիոն ֆրանգ, ուրիշ մէկ նիստ մ'եղաւ երկրորդ օրը, օգոստոսի 14ին, որուն մէջ ձախակողմեան նուիրակները տրտունջ բարձին անոր համար որ վարչութիւնը իրեն դրութիւն ըրեր էր, ազգին ներկայացուցիչներուն՝ եղած դիպուածներուն ձշմարտութիւնը չհաղորդել:

— Կ'ուզէի խնդրել վարչութենէն, սկսաւ ըսել Կամպէդդա, որ մեհնութիւն մը տայ ինծի պատերազմի դաշտէն եկած լուրերուն նկատմամբ, որոնք քաղաքացւոց տպաւորին և վարչութեան պարտուցը՝ ոչ ձշդութեամբ կը համապատասխանեն և ոչ արագութեամբ:

Ա.յս խօսքերուն վրայ Նանսիի լուրերը մէջը բե-
րաւ, որ այս առեւտ Բրուսիայեայ ձեռքն էր։

— Հիմա հարկ է դիտնալ թէ ինչպէս վարչու-
թիւնը, որ հայրենեաց ներկայացուցիչներուն դատաս-
տանը կը խափանէ, այս լուրերս առեց երէկ։ Հարկ է
դիտնալ թէ արդեօք վարչութիւնը իր այս դրու-
թեանը մէջ շարունակէ՞ պիտի, որ ոչ միայն անհոգ
ըլլալուն նշան մըն է, այլ և անկրաւ, որ և կարծել
կու տայ թէ տան մը շահը ազգի մը շահէն վեր կը
դնէ։

Ա.յս կերպով Կամպէդդա լմընցուց խօսքը, մինչդեռ
ձախակողմեանք իր խօսածներուն ծափ կը զարնէին.
որուն՝ վարչութեան կողմանէ պատասխան տալու
կանգնեցաւ Տիւվէռնուա, վաճառականութեան և
երկրագործութեան պաշտօնակալը։

« — Ազգդ Կամպէդդա, ըսաւ, կրկնակի յանդի-
մանեց, կամ լաւ ևս ըսելով, երկու ամբաստանու-
թիւն ըրաւ վարչութեան դէմ։ Նախ ամբաստանեց
զայն իբրու թէ ստոյգ տեղեկութիւններ չունի, կամ թէ
հայրենեաց սուտ լուրեր կը հաղորդէ. ըսաւ թէ մենք
խորհրդարանիս դատաստանէն փախուստ տալ կը
ջնտռենք։

« Ա.յդպիսի խօսքերու դէմ առաջին զօրութեամբ
կը բողոքեմ։ Մենք խորհրդարանիս օժանդակութիւ-
նը մեզի թիկունք ունենալ կ'ուզենք, և եթէ չուզե-
ցինք որ պաշտպանութեան մասնաւոր ժողով մը որո-
շուի, դիտէք անոր փոխանակ սիրով ընդունեցանք զո-
լոր խորհրդարանիս հսկողութեան մեծ ժողովը, ինչ-
պէս կ'ըսեր երէկ արդյամեծարն Թիէռ։

« Հաշիւ թէ իշխանութիւնը ձեռքերնիս առնինք,
արդեօք յայտնապէս չծանուցինք թէ մենք Օրէնսդիր
ժողովին ինչ և իցէ ուղղակի կամ անուղղակի յապա-
ղելու մտածութիւը մէկդի կը դնենինք, և չենդրեցինք
որ արգ.յ նուիրակը Բարիզէն չհեռանան, որպէս զի

պարագայից պահանջելուն պէս մէկէն կարենան գու-
մարուիլ։

« Եթէ այդպէս գործելով խորհրդարանին դատաս-
տանէն փախուստ տալ է, ինչպէս ուրեմն կարելի է
աւելի հաւատարմաբար գլուխ տանիլ խորհրդարա-
նական վարչութիւնը։

« Իսկ այն մանաւանդ դէպքին նկատմամբ՝ զոր ըսաւ
ձեզի արդյ Կամպէդդա, չեմ կրնար ստոյգ մեկնու-
թիւն մը տալ ձեզի։ Սակայն այդ դէպքը խիստ շատ
մեծցուցին։ Միտքս չէ Գաղղիոյ քաղքի մը առումը
ցաւալի դէպքին վրայ խօսիլ. միայն կ'ուզեմ ըսել որ
պատերազմական շարժմանց անհրաժեշտ պիտոյքը ա-
տոր մեկնութիւնը կրնան տալ »։

Տ'Էդմանսըլէն նուիրակը կանգնեցաւ այն առեն և
այս խօսքերով խնդիրը նորէն յուզեց։

« — Սկսած օրը Բարիզը մէջ թուղթ մը կը հրա-
տարակուէր, որով Նանսիին առումը սուտ կը հա-
նուէր։ Երէկ ժամը տասնըմէկին ատոր վրայօք պաշ-
տօնական լուրը ընդունեցայ, և միայն այս առաւօտը
մեր խորհրդոյ դահլիճին մէջ հրատարակուեցաւ։ Ուս-
տի միայն քսանըչորս ժամ ծածուկ մնաց լուրը. ահա
այս է դէպքը »։

Տիւվէռնուա կը պատասխանէ. « — Վարչութիւնը
ամենևին շահ մը չունի որ ճշմարտութիւնը ծածկէ,
ուստի և ոչ ալ ծածուկ կը պահէ. եթէ լուրը չը-
յայտնեց անոր համար է որ ինքն ալ նոյնը չէր գիտեր։
Ատիկայ անանկ բան մըն է, որ կրնայ ատուգուիլ »։

Տ'Էդմանսըլէն նորէն խօսքը կ'առնու. « — Դուք այս
երկայրաբանութեանը առջին փոխուստ տալ չէք կըր-
նար. կամ այլք զձեզ կը խաբեն, և կամ դուք զու-
րիշները կը խաբէք »։

Ա.յս խօսքերը աջակողմեանք աղաղակներով կ'ընդ-
հատեն, և նախագահը պատշաճ կը սեպէ ազդելու
որ խոհականութիւնը չմոռնան։

Տ'Էդմոնդը ձեռքը ուղղեց դեպի ծովը եւ ըսաւ.

— Ահա՛ հոն է Մոնթե-Քրիսթոն, որ ինծի համար աշխարհի ամենէն գեղեցիկ տեղն է, որովհետեւ հոն է ապրելիքս, ինծի համար ամենէն սիրելի էակները հոն են։ Ես ալ ձեզի պէս ուզեցի տեսնել այդ տեղերը, որոնց մասին այնքան շատ խօսուած էր ինծի համար։ Ես ալ ձեզի պէս ուզեցի տեսնել Մարսէյլը, Մոնթե-Քրիսթոն եւ Իֆ։ Ես ալ ձեզի պէս ուզեցի տեսնել Կատալանների գիւղը, Պոնտ-տը-Լա-Մուլին եւ Ռոշ-Թայատան։ Ես ալ ձեզի պէս ուզեցի տեսնել Ֆարաոնի տունը, Մոնթե-Քրիսթոյի քարայրները եւ Տիամանթ հրուանդանը։ Ես ալ ձեզի պէս ուզեցի տեսնել Մարսէյլի նաւահանգիստը, Ռոշ-Թայատայի ժայռերը եւ Իֆի ամրոցը։ Ես ալ ձեզի պէս ուզեցի տեսնել Կատալանների գիւղի ծովեզերքը, Պոնտ-տը-Լա-Մուլինի ջրվէժները եւ Մոնթե-Քրիսթոյի քարայրները։ Ես ալ ձեզի պէս ուզեցի տեսնել

լու հետ էր, և սակայն այն այլ և այլ կռիւներուն վրայօք ժողովրդեան ամենևին տոյգ լուր մը չէր հաղորդուեր:

Եւ ահա յանկարծ վարչութիւնը, Վէռաէճնի են. Թաքաղաքապետին կողմնակ եկած հեռագիր մը կը հրատարակէ, որով կը ծանուցուի որ մեկ քանի ձա. ևապարհորդաց վկայութեանը համեմատ, Բրուսիա. յիք Մէյնի տակ եղած կռուի մը մէջ 40,000 մարդ կորնցուցեր էին:

Այս ծանուցումը մեծ խնտում պատճառեց, ա. նանկ որ Բարիզու փողոցներուն մէջ նորէն աղաղակներն ու երգերը լսուեցան: Եւ սակայն, ժամ մը ետքը վարչութիւնը նոյն լուրը սուտ հանեց: Այսկէ առելի չար միջոց չէր կրնար բանեցուիլ նեղբին դրգռութեանց կրակը արծարծելու, ուստի և այս դործիս վրայ առնուն կիրքը կ'ելլէ:

Խորհրդարանը կը գումարուի: Քէլլեր նուիրակը խօսիլ կը սկսի.

— Իրեք օր է, կ'ըսէ, որ մեր բանակը կռուելու հետ է, և սակայն մենք քառասնըութ ժամէ 'ի վեր ամենևին լուր մը չունինք: Այսանկ պայմանի մը մէջ չեմ կրնար հասկընալ ինչպէս կարելի է որ օրինադրական ժողովը մտածութիւն ունենայ ուրիշ խնդրոյ մը վրայ քննութիւն ընելու:

« Կ'առաջարկեմ ուրեմն որ խորհրդարանը ինքզինքը յարակայ վիճակի մէջ որոշէ, և առանց խնդրոյ քննութիւնը ընդհատելով, պատերազմի պաշտօնեից լուրերուն սպասէ:

« Այլապէս գործ տեսնալը՝ ժամանակ կորսընցնել ըսել է »:

Պատերազմի պաշտօնեայն, Բալևքայի կոմսը այդ առաջարկին պատասխանելով, հետևեալ ծանուցմունքները ըրաւ.

— Պարոնայք. Ոչ մէկ բան պարտութիւն մըն է

որ Բրուսիոյ բանակը կրեց, այլ ձախորդութիւն մը, և մեծ ձախորդութիւն, որով բռնադատուեցաւ Գաղղիոյ բանակին նահանջման գծէն մեկդի քաշուելու:

« Ես երեկուան հանդիպածներուն վրայօք պաշտօնական հեռագիրներ չունիմ, սակայն ուրիշ հեռագիրներ ունիմ, զորոնք նոյն այս առտուն հաւատարիմ տեղէ ընդունած եմ:

« Այսկէ առելի մանր տեղեկութիւններ տալ չեմ կրնար. միայն այսչափ կրնամ ըսել Խորհրդարանին, որ այս հեռագրաց համեմատ Բրուսիոյ բանակը ետևէ ետև շատ ձախորդութեանց դիպաւ, և հիմա Ռոմմէռիի վրայ քաշուած է:

« Ես իմ կողմանէս լի եմ վստահութեամբ: Խորհրդարանը կրնայ ըմբռնել որ մանաւանդ մանր տեղեկութեանց իմնալ չեմ կրնար:

« Մեկ քանի օրէ մեծ բանակ մը կը պատրաստուի իբր օգնական ղրկուելու Հռենոսի բանակին, որուն հիմա կը զօրավարէ նա ինքն Պազէնն, որ և է մեկ հատիկ և բուն սպարապետ ողջոյն բանակին »:

Սովորական ծախահարութեամբք դարձեալ այս խօսքերս ալ ընդունուեցան, որոնք նմանապէս քիչ ա. ռեն ցաւալի կերպով սուտ պիտոր ելլելին:

Նոյն նիստին մէջ Օրինադիր ժողովը Ֆեռռի առաջարկը ընդունելով, որոշեց որ 1832ի օրինացը համեմատ 1865ի և 1866ի գինուորագրելոց դասերը, շարժուն պահանորդաց խումբը անցուին:

Տանըեօթին նիստին մէջ Կամպեդդա պահանջեց որ Վիլլեդդի խռովարարաց դէմ խստութիւն բանեցընեն: Որուն Բալևքայի կոմսը պատասխանեց թէ յանցաւորները արդէն պատերազմի տեսչի առջևն հանուած էին:

Բանակին լուռ նկատմամբ նոյն Բալևքայ պաշտօնեայն անստոյգ կերպով Գաղղիոյ բանակին Բրուսիացւոց դէմ ըրած շքեղ յաղթութիւն մը կ'աւետէ, բայց

միանգամայն կ'ըսէ թէ մեծ կարեւորութիւն մը չունի։ Ան խնդրէ ապա նուիրակներէն, «որ միւս երկրորդական կիւրիւնեբուն վրայօք, որ 15ին և 16ին օրերը տեղի ունեցան, աւելի տեղեկութիւններ չպահանջեն. ո՛րովհետև պատերազմը, կը յաւելու ըսել, անանկ հետևութիւններ ունի, որ առանց զանոնք վտանգի մէջ դնելու՝ կարելի չէ տեղեկութիւն տալ»։

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Դռոշիւ զօրավարը։

Պատմութեան մէջ իւր սովորական հետևանքը կը տեսնուի որ ծանրակշիռ պարագայից մէջ ոմանք մնալ դիւկ յանկարծակի կը կործանին, և այլք նուիրական գործեամբ անոնց յաջորդելով երևան կ'ելլեն։ Պատերազմի կամ խռովութեան շրջաններու մէջ սովորական է տեսնել որ երկուսան օրը իշխանական տիրութիւն ունեցող մէկ մը, այսօր ոչնչութեան մէջ հնկած կը մոռցուի. մինչդեռ այն որ երկուսան օրը ամենևին անծանօթ էր, այսօր ոչ միայն իշխանութեան կատարը հասած է, այլ և ժողովրդեան ալ ամենասիրելի է։

Այս եղբի դէպքս Դռոշիւ զօրավարին վիճակեցաւ՝ արդի պատերազմիս զարմանալի ժամանակին մէջ, և ամենէն արտաքոյ կարգի հետևանքներ ունեցաւ։

Դռոշիւ գաղղիացի զօրավար մըն է, որ ինքզինքը միշտ հետի բռնեց այն պալատականաց խորամանկու-

թիւններէն, որոնց միջոցաւ իր ընկերակիցներէն շատերը, որ իրմէն շատ վար էին թէ՛ արդեամբք և թէ քաջութեամբ, փառաց կատարը հասան. ուստի ինքը մեկի թողած էր և կայսերական աքցունեաց առջին բոլորովին երեսէ ինկած։

Գաղղիոյ բանակը մեկագրաւ հրատարակած գրքի մը մէջ, Գաղղիոյ զինուորական կանոնաւորութեան վտանգները և պակասութիւնները ցցուցած ըլլալով, և միանգամայն յայտնի ըրած ըլլալով այն նորաձեւութիւնները որոնց անհրաժեշտ պէտք կար, շատ անհաճոյ Ֆէլտմարտութիւններ զուրցած էր իր զինուորական ընկերակիցներուն, որոնք ինքնակալին խոնարհ սպասարկու էին։

Սակայն գիրքը ժամանակիս ոգւոյն անհրաժեշտ պիտոյից համեմատ խօսած և նաև ազգին ու բանակին յայտնի օգուտը պատմած ըլլալով՝ մեծ յարգ և ընդունելութիւն գտած էր ժողովրդեան առջին։

Այդ միայն բաւական պատճառ մը եղաւ՝ որ անոր հեղինակը կայսեր աչքէն հանէ, և զինքը ինչ և իցէ կարևոր իշխանութենէ հեռի բռնէ։ Եւ ասոր համար էր որ անմիջապէս պատերազմին սկիզբէն ամենուն փափաքն ան էր՝ որ Դռոշիւ զօրավարին կարևոր պաշտօն մը յանձնուի։

Գաղղիացի մատենագիր մը ասանկ կը գրէր այս զօրավարիս վրայօք.

« Դռոշիւ՝ հնոյն Հռոմայ դիւցազնից նմանութիւն մ՛ունի։ այն դիւցազնից, որ միանգամայն փորձի մէջ մեծահոգւոյ ատենաբանք էին, քաջ մատենագիրը և արի զօրականը։ Ամեն շքեղ ու կատարեալ բնութեան շինքը, ամեն բան մտածելու և ամեն բանի մէջ յաջողելու ձիրքն ունի. և անոր բազմազգի մտաւոր կարողութիւնները անանկ մեծ նեղդաշնակութեամբ յարմարցուցած է, որ ամենէն բազմազան գործոց մէջ կարենայ զգաղիլ։ — Դռոշիւ, կ՛ըսէր Պիւժո մարա-

ջախտը, գրելու, խօսելու և պատերազմելու եռակի տաղանդ ունի »։

Այսվ հանդերձ Դռոշիւ զօրավարին զինուորական ծառայութեան ընթացքը շքեղ է։

1840ին Սպայակոյտին վարժարանէն ելլելով, Միտի Իւսուֆի պատերազմին մէջ հրաշալի քաջութիւններ ըրաւ, որով և պատերազմի դաշտին վրայ գնդապետ անուանեցաւ։ Երեսունմէկ տարուան հասակին մէջ գումարտակի գլխաւոր էր։ Իսկի կռուին մէջ զարմանալի քաջութեամբ հանդիսանալով, չորրորդ անգամ օրական պատուերին մէջ արձանագրեցաւ. և անոր վրայ Պիւժո մարաջախտը զինքը իրեն անձնապահպետ ընտրեց և սերտ բարեկամութեամբ հետը կապուեցաւ։ Ղրիմի պատերազմին մէջ նշանաւոր եղաւ. Ալմայի կռուին մէջ ծանր վիրաւորեցաւ, և քիչ մ՛ատենէ ետքը Ջոկատի զօրավար անուանեցաւ։ Իտալիոյ պատերազմին մէջ բաժնի զօրավար եղաւ, և ան ատեն 41 տարուան կար։

Այդի պատերազմիս մէջ Դռոշիւ զօրավարը Թշնամւոյ վրայ յարձակող բանակին մէջ հրամանատարութիւն մը չունէր, այլ անոր փոխանակ Շալմեռոյ բանակին մէկ խմբին (12դ) առաջնորդութիւնը իրեն յանձնուած էր։

Օգոստոսի 6ին ձախորդութիւններէն ետքը Դռոշիւ բուն բանակը կանչուելով, կայսրը ըսաւ իրեն.

— Զօրավար, կռուի յատակագիծ մ՛ունի՞ս։

Որու զօրավարը պատասխան տուաւ.

— Ո՛չ, Տէր։ Պաշտպանութեան յատակագիծ մ՛ունիմ։

Ժամանակը հետզհետէ երթալով կը չարանար. պատերազմին գործերը երթալով ձախորդ կերպանք մը կ՛առնուին, և Բարիզու պաշարումը ոչ թէ կարելի այլ և հաւանական կ՛ըլլար։ Այս ատենս կայսերական վարչութիւնը զգաց որ հարկ էր մայրաքա-

զաքին վենետոսական հրամանատարութիւնը անանկ մարդու մը ձեռքը յանձնել, որ ժողովրդեան սիրելի ըլլալով, կարենայ կայսրութեան օգնականութեան ձեռք մը կարկառել: Ուստի ժամանակին պիտոյից տեղի տալով, գ'Առոլիս զօրավարը ընտրեց և այն հրամանատարութեանը վրայ կարգեց: Եւ այնպէս օգոստոսի 18ին վճռով մը Դառոլիս զօրավարը Բարիզու քաղաքապետ անուանեցաւ, և գլխաւոր հրամանատար այն ամենայն զօրաց, որոնց յանձն էր մայրաքաղաքին պաշտպանութիւնը: Նոյն օրը լուրը բարիզցոց հետեւեալ նշանաւոր յայտարարութիւնը ուղղեց, որով անոնց իր բռնելու ձամբան կը հասկըցնէր, և միանգամայն իր քաղաքական մտածութիւններն ալ յայտնի կ'ընէր:

« Բնակիչք Բարիզու.

« Հայրենիքը վտանգի մէջ գտնուելով, Բարիզու վարչութիւնը ինծի յանձնուեցաւ, և միանգամայն այն ամենայն զօրաց գլխաւոր հրամանատարութիւնը տրուեցաւ ինծի, որոնց յանձն է մայրաքաղաքը պաշտպանել, որ արդէն պաշարման վիճակի մէջ է: Բարիզ իբրեն ինկած պարտքը սիրով վրան կ'առնու, և մտադիր յանձն կ'առնու կեդրոն ըլլալ այն ամենայն ջանից և մեծամեծ զոհերու՝ որ ըլլալու վրայ էն, և այնպէս մեծ օրինակ կալ առաջն ամենայն աշխարհի:

« Ես այդ ամենայն ձգանց բոլորով սրտիս կը մտանակեմ, համարելով թէ այդ գործը կենացս պահանջեմ, որ ցայսօր ձեզմէ շատին անծանօթ մնացած է:

« Ես մեր շքեղ ձեռնարկածին յաջողութեանը վրայ ևս վստահութիւն չունիմ, այլ մէկ պայմանաւ միայն, որ անհրաժեշտ և բացարձակ հարկաւոր է, և առանց որու մեր ամենուն ջանքը անպտուղ կ'ըլլան:

« Այդ անհրաժեշտ պայմանը բարեկարգութիւնն է, և ասով ոչ միայն փողոցի հանդարտութիւնը կը հասկընամ, այլ նաև ձեր տուներուն հանդարտութիւնը, ձեր ոգւոց անդորրութիւնը, ձեր հլու հպատակութիւնը առ հրամանս իշխանութեան որ պատասխանատու է ամենայնի, ձեր համաձայնութիւնը առ այն ամենայն գործս որ անհրաժեշտ կերպով շաղկապեալ են մեր վիճակին հետ, և վերջապէս ձեր ծանրաբարոյ և ուշադիր զուարթամտութիւնը, ինչպէս վայել է վենետոսական մեծ ազգի մը որ հաստատուն առաջադրութեամբ այս պարագաներուս մէջ իր ապագային վարչութիւնը ձեռք կ'առնու:

« Եւ ես այս հաւաստիակրութիւնը, որ արդի վիճակիս մէջ այնչափ փափաքելի է, ապահովցնելու համար, ձեռք պիտոյ չառնում այն իշխանութիւնը որ պաշարման վիճակը և օրէնքը ինծի նեցուկ կու տան: Հապա նոյն բանը ձեր հայրենասիրութենէն պիտոյ պահանջեմ, և ձեր վստահութեամբը ձեռք պիտոյ բերեմ զայն. նախ ես ինքն անձամբ Բարիզու ժողովրդեան անսահման վստահութիւն մը ցուցընելով:

« Ես առհասարակ ամենայն կողմնակցութեան մարդիկներուն կը դիմեմ, որովհետև ես ալ ուրիշ կողմնակցութեան հետամուտ չեմ, նոյն իսկ բանակը վտանգի է, բայց եթէ հայրենեաց: Ես իրենց անձնուրացութեանը կը դիմեմ, և կը խնդրեմ իրենցմէ որ բոլոր զօրութեամբը զսպեն այն չնդուգն անձինքը որ իրենք զիրենք զսպել չեն կրնար, և իրենք իրենց ձեռքովը այն մարդոց դատը տեսնեն՝ որ ամենևին մէկ կողմնակցութեան մը հետամուտ չըլլալով՝ հասարակաց ձախորդութիւններէն օգտին ծառայեցընել կը նային, որպէս զի իրենց անօրէն դիտաւորութիւնները յագեցընեն:

« Եւ որպէս զի իմ ձեռնարկած գործս դլուխ տանիմ, որմէն հետը, հաստատուն մտօք հիմակուընէ կը

զուրկեմ, նորէն այն անծանօթ վէճակը պիտոր մըտնեմ ուսկից հիմա կ'ելլեմ, Պոըդանեը գաւառին, ուր տեղ ծնած եմ, հին զոյգ մը լճածի առաջադիր կ'առնում.

« Աստուծոյ օգնութեամբը, հայրենեաց հասար.

« Բարիզ 18 օգոստոսի.

« ԴՈՒՇԻՒ զօրավար ».

Սկսպէս Դուշիւ իրեն հայրենասէր ոգւովը զանձնքը մկ մտածութեան կը յորդորէր. հայրենիքը պաշտպանել ամենայն միջոցներով օգնելով վարչութեան՝ որու յանձն էր դրժուարին գործը: Իր քաղաքական մտածութիւնն ալ յայտնի կ'ընէր թէ ինքը չէր կայսերութեան մարդը այլ ազգին. և թէ ինքը ոչ ահարկու բռնութեամբ կ'ուզէր բարեկարգութիւնը պահպանել, այլ հայրենասէր անձնուրացութեամբ որ ամենայն զժուարութեանց հպատակութեամբ ու համբերութեամբ կը տանի:

Ուստի և նեղքին բարեկարգ վարչութեան ոգւովը ամենայն ինչ արագաբար կերպարանափոխ կ'ըլլար: Ան մեծ վտանգին առջին գաղղիացի ժողովուրդը իր թմրութենէն կը զարթնուր և իր ծառայական ունայնութիւնները կը թօթափէր: Ամենուն ոգիքը առհասարակ խանդմամբ մը կ'եռային, և այն խանդութենով կարգաւորութեան մը բողոքը պիտոր ծնանէր:

Անմիջապէս Դուշիւին քաղաքապետ ընտրուելէն ետև, նաև ժողով մը ընտրուեցաւ որուն պաշտօնն էր Բարիզու ամրոցներուն պաշտպանութիւնը հոգալ: Ան ժողովին անդամք էին, նոյն ինքն Դուշիւ, որ նաև անոր նախագահ ալ էր, Վայլեան մարաջախտը, Ռիկօլ որ ժընոյեի ծովապետը, Դաւիթ պարոնը որ

և շինուածապետ պաշտօնեայն էր, և բաժնի զօրավարները՝ Շապօ լա Դուռ, Կիւժո, Օգղըմատ ա'լէվիլ, և Սումէն:

Ան ժողովը ամեն օր պատերազմի պաշտօնարանը պիտոր ժողովէր, եղած աշխատութիւնները, շինուքը և պաշարաց համբարները քննէր պիտի և այնպէս պաշտօնէին ծանօթացընէր պիտի:

Սակայն օրերը անցընելով կ'անցընէին, և'ի վերայ այսը ամենայնի բանակէն ստոյգ լուրեր ոչ կը հասնէին, և ոչ կը հրատարակէին: Պաշտօնարանը դէռ չհնարտութիւնը գաղտնի պահելու դրութիւնը կը շարունակէր:

Օրինադրական ժողովոյն ամեն նստին մէջ Բաղիքաոյի կոմսը բանակէն լուրերը հաղորդելու կը կանչուի, և ամեն նստին մէջ պաշտօնեայն նեղութեան մէջ կ'իյնայ թէ ինչ կերպով ձախորդ լուրերը լաւագոյն կերպարանօք հաղորդէ. ուստի բռնադատեալ՝ հեռագրայ խմասոր կը կաշկանդէ, և ոչինչ դէպքերը իբր մեծ կարևոր բաներ կը մեծցընէ, մինչդեռ մեծերը կը պզտիկցընէ: Եւ սակայն կարևոր էր ամենևին որ հայրենիքը բոլոր իրական ու ցաւալի չհնարտութիւնը անյապաղ գիտնար:

Օգոստոսի 18ին Բաղիքաոյի կոմսը խորհրդարանին հաղորդելով թէ Դուշիւին ընտրութիւնը ուրիշ բան չնշանակեր բայց եթէ այս, թէ հարկաւոր է որ եռանդուն ու գործունեայ մարդ մը Բարիզու պաշտպանութեան գործին վրայ կարգուի, պատերազմի նախարարին մը ալ կը յաւելու ըսել՝ թէ լուրերը աղէկ էն: Կ'ըսէ թէ Բրուսիացիք անանկ կորուստներ ունեցան, որ բռնադատուեցան զինադադարում մ'ուզել իրենց մեռելները թաղելու համար, և այն պատճառաւ Պառլը-Տիւք գադարեր էն. ու խօսքը լմընցնելով կ'ըսէ թէ նախընթաց օրերը թշնամեաց գործը ձախորդ գնացեր է: Օգոստոսի 20ին, սուտ կը հանէ թէ Բրուսիա-

ցնէք Գաղղիացւոց յաղթած ըլլան, այլ մանաւանդ կ'ըսէ Թէ Պաղէն զԹշնամինները վանելէ է. կ'ըսէ նաև Թէ Բարիզու պաշտպանութեան ժողովը գործունէութեամբ կ'աշխատի, և Թէ վարչութիւնը ամենևին երկիւղի կասկած մը չունի: Խօսքը կը լմընցնէ ըսելով. « Ինչ առենէ ամենայն բան շատ աղեկ վիճակի մէջ պիտոր մնայ »: Նեղբին գործոց պաշտօնեայն կը յաւելու ըսել Թէ Բարիզու ազգային պահանորդաց զինումն արագաբար յառաջ կը վարի և Թէ օգոստոս 26ին 80,000 մարդ զինուած պատրաստ պիտոր գտնուին:

Նոյն օրը Դուշիւ զօրավարը ծանուցում մը կը հրատարակէ որով կը ծանուցանէ Բարիզու ազգային պահանորդաց ու բանակին, որ եԹէ Բարիզ պաշարուելու ըլլայ, ինքը բոլոր վստահութիւնը վրանին դրած է Թէ իրենց ձգամբը չանան պիտի Գաղղիոյ զինուց բաղդը վերականգնել:

Կ'ըսէ նաև Թէ երբեք գեղեցկագոյն առիԹ մը չէ դիպած որով կարելի ըլլայ յուսալնել, Թէ յաջողութեանց ու վայելից երկայնաձիգ շարք մը՝ հասարակաց բարքը և ազգային արիութիւնը չեն Թուլացուցած: Հռենոսի բանակին շքեղ օրինակը մեջը կը բերէ, որ դիւցազնաբար մեկը իրեքի դէմ կուռեցաւ. եւ խօսքը կը վերջացնէ յանձնելով Բարիզու բանակին որ խստիւ բարեկարգութիւնը չանան պահելու և ժողովրդեան առջին ալ իրենց պատուոյն զգուշանան:

Հանդերձ վարչութեան տուած փախուստներուն, այն ծանուցումը Գաղղիոյ ծանր վիճակին վրայ լոյս կը ծագեցնէր, չանալով այնու, անանկ ծանր պայմանի մէջ ժողովրդեան բոլոր եռանդը գրգռել: Սակայն վարչութեան բռնած խիԹալի ձամբուն պատճառաւ, ամենևին ատոր լուր մը չհրատարակուիր պատերազմի դաշտին վրայօք: Բարիզեցիք ամենևին ծանօԹութիւն մը չունին Թէ Գաղղիոյ բանակը ինչ

եղած է, որով շատ անհանգիստ են իրենց զօրաց վիճակին նկատմամբ:

Կամաց կամաց կը սկսին իրին ձշմարտութիւնը դուշակել, և կասկածը կը տարածուի Թէ Պաղէն Մէց փակուած ըլլայ, առանց գործ մ'ընել կարող ըլլալու: Ժողովուրդը անստոյգ նեղսրտութեամբ մը կը խռովի, ու տագնապելով անհանգիստ կ'ըլլայ:

ԳԼՈՒԽ Լ.

Պէռլին։

Մինչդեռ Գերմանիոյ բանակները Գաղղիոյ հողուն վրայ յաղթանակաւ յառաջ կը քալէին, ուրիշ բանակներ Գերմանիա հետզհետէ ձեռնասլու հետ էին։

Լանտվերի յետին դասակարգութիւնը զէնք առնելու կանչուեր էր. անով ուրիշ երկու հարիւր հազար մարդ խմբելով Գաղղիա կը խրկուէին։ Նաև Սատովայի և Տիւբբելի վիրաւորեալքը որ ակնածութեան մը պատճառաւ իրենց տուները թողուեր էին, հիմա հրացանը ուսերնին առած՝ դէպ ’ի Մէօզ կը քալէին։

Բրուսիացիք իրենց ըրած յաղթութիւններէն իրենք զիրենք չէին կորնչներ, պիտնալով թէ ինչ մեծ վտանգ մը կրնային իյնալ Գաղղիացի արի զօրաց հետ կռուելէն, բոլոր իրենց ուժը կը ժողովէին՝ որ խիթալի մեծ ձախորդութեան մը առջեւը կարենան առնուլ։ Ոչնչի ալ բաղդը իրենց կը յաջողէր, իրենք ալ նոյնչափ աւելի իրենց պատրաստութեանց ձիգը

կ’աւելցնէին որ իրենց յաջողութիւնը ապահովցնեն։ Եւ բուն ձշմարիտ ուժն ալ այս է. վասն զի միայն տկարն է որ անակնկալ բաղդէն կը կուրնայ։

Անշուշտ ըսելու է որ Բրուսիացի առաջնորդք զարմանալի կերպով վարուեցան այս պատերազմիս մէջ. խոհեմութիւնը և ուժը հաւասարապէս ’ի գործ դրին, ամեն բան կանխաւ մտածելով ու հոգալով։

Բաղմութեամբ Գաղղիացւոց կրկինն ըլլալով, դեռ ևս ուրիշ զօրք ալ կը հաւաքէին որ նոր կռիւներուն մէջ ամուր գտնուին։ Եւ յիրաւի որ իրենց առաջ քալելովը՝ նոր նոր զօրաց պէտք ունէին անդադար։ Հարկ էր Սէտանի և Լուքսեմպուրգի դաշտաց մէջ պահապան զօրք թողուլ. հարկ էր Մտրազպուրգի, Ֆալսպուրգի և Գուլի բերդերուն պաշարման համար զօրք դործածել. որով միայն առաջ քալելը բաւական չէր. հարկ էր նաև թիւերնին աւելցնել. և այս բանիս մէջ ընդհանուր Գերմանիոյ աղգը զարմանալի կերպով անոնց ձեռնտու կ’ըլլար։ Հազիւ թէ զինուորաց կարգերը կռիւներով կընուազէին, մէկէն անոնց տեղ այլք կը կարգէին. կարծես թէ ամեն սպանուող զինուորի տեղ չորս հոգի ոտք կ’ելլէին։ Մեծապանծ օրինակ մը բաւի, թէ որչափ զօրաւոր է ազգի մը եռանդը, երբ խնամատուն կարգաւորութիւն մը առաջնորդ ունենայ։

Եւ վարչութեան առաջնորդները ինչպէս մեծ բաներու մէջ նախատես կ’ըլլային, պզտիկ բաներու մէջ ալ նոյն ոգւով կը վարէին. ամենէն պզտիկ մանրամասնութիւնները արհամարհ չէին սեպեր. վասն զի գիտէին որ պզտիկ առիթները հետզհետէ հաւաքուելով՝ մեծագոյն հետեւանքները կրնան յառաջ բերել։ Մինչդեռ ազգին ամենէն ողջ մասը կռուելու հետ էր, տկար մասին ալ ամեն օգնութիւն ու միխիթարութիւն կը տրուէր։ Վարչութիւնը ամենայն բարեբարութիւն կը ջանար ընելու զօրաց հարսերուն, մարց ու որդւոց. ոչ ծերութիւն, ոչ տղայութիւն և ոչ այրութիւն անօգնական կը մնար տէրութենէն։

Գիւղօրէից կանայք իրենց պատերազմի գնացող էրիկները հոգալով ու մտմտալով, խուռն բազմութիւն Պէռլին կը դիմէին որ անոնց վրայօք լուր մ՚առնեն։ Եւ այն ոմանք որ իշխանութեան վրայ կարգեալ էին, զանոնք սիրով ընդունելով քաղցրութեամբ կը խօսէին հետերնին ու կը սիրտ տային, յուսացընելով թէ էրիկնին նորէն շուտ մը պիտոր տեսնային, որոնք լի փառքով ու ձոխութեամբ պատերազմի դաշտերէն պիտոր դառնային։ Եւ այն կանայք անոնց ընտանի խօսքերէն սիրտ առեալ, կէս մը լալով ու կէս մը ժպտելով իրարու երեսը կը նայէին ու ետ կը դառնային։ Պատերազմին սկիզբէն՝ ի վեր Թագաւորը և ոչ Սաւոյին մէջ մեռնողներուն աղքատ ծնողքը մոռցաւ, այլ առհասարակ ամենուն դրամական օգնութիւն բաժնել տուաւ։

Յայտնի է որ Գերմանացիք բաւական սրտի ուշ կը դնէին պատերազմին յառաջադիմութեան, որովհետև ոչ միայն իրենց ազգային պատիւը վտանգի մէջ դրած էին, այլ նաև իրենց այնչափ սիրելեաց կեանքը. սակայն անդորրութիւնը ամենևին կերպով մը չվրդովեցաւ։

Օգոստոսի 16ին իրիկունը Պէռլին լուր հասաւ թէ Մէցի տակ կռիւ մը եղեր էր։ Հեռագրին մէջ զօրաց ցրցուցած եռանդուն աշխոյժը կը յիշուէր և անոնց անդադար յարձակմունքները. սակայն անով առաւելութիւն մը ստացած ըլլալնուն ամենևին յիշատակութիւն մը չկար, որով վախ կու տար որ Բրուսիացիք ձախորդութիւն մը ունեցած ըլլան։ Եւ սակայն անով հանդերձ Պէռլինու ժողովուրդը ամենևին շփոթ մը չվերցուց. առհասարակ ամենը կ՚ըսէին «թէ միշտ յաջողութիւն ունենալ կարելի չէ, և չկրնար մէկը պահանջել որ ամեն կռուէն յաղթող ելլէ, գլխաւորապէս երբ հակառակորդը Գաղղիացի զօրքն է, որոնց արիութիւնը և քաջութիւնը ոչ ոք կը ժխտէ»։ Այս

վստահութեամբ ամեն բան կանոնաւորապէս առաջ կ՚երթար, և քաղաքը անխռով և անշփոթ իր գործոց կը զբաղէր։

Սակայն Գերմանացւոց Մէցին տակ ըրած յաղթութիւնները լուրը շատ չուշացաւ հասնելու։ Օգոստոսի 18ին գիշերը խնդալից ամբոխը քաղքին փողոցներուն մէջէն, որ հանդիսապէս լուսաւորած էին, քալելով, իրենց հայրենեաց երգերը կը հնչեցընէին. ամեն դին գերմանական երրագոյն դրօշակը կը ծածանէր, սև, կարմիր և ոսկեգոյն։ Եւ այս զարմանալի բան մըն էր, որ տէրութիւնը որ մինչև ցայն աստեն այնչափ նախանձախնդիր էր իր Բրուսիական ոգւոյն, թոյլ կու տար որ բրուսիոյ դրօշակին տեղ գերմանականը փոխանակէին։ Ա՛յս յայտնի նշան մըն էր թէ Գերմանական ոգին քան զԲրուսիականը աւելի կը զբաղեցնար նաև տէրութեան մտածութեանը մէջ։

Յաջորդ օրերը բրուսիացւոց ըրած յաղթութիւնները հաստատուելով և Ռուսիոյ կայսեր խնդակցութեան բարեմաղթութիւնները ալ հասնելով, ժողովրդեան ուրախութիւնն ալ վերջին ծայրը հասաւ։ Ուրախութեան թնդանօթք արձկուեցան. եկեղեցիք իրենց զոհութեան աղօթից ձայները լսեցուցին. արքունիքը մեծ ճաշ տուին, և թէատրօնն ալ արտաքոյ կարգի տեսարան մը հանդիսացուց։

Վերի մ՚օր ետքը գաղղիացւոց գերիները հասան. և յայտնի բան է որ Պէռլինցիք մեծապէս զոհ էին տեսնալ զԳաղղիացիս իրենց քաղաքին մէջ իբրև յաղթուած և ոչ իբր յաղթական. բայց այս իրենց սրտին զոհութիւնը ամենևին անսովոր կերպով մը չյայտնեցին։ Ինչպէս ընդուներ էին առջի գերիները, նոյնպէս ասոնք ալ ընդունեցան. ոչ նկեցուն Բրուսիացիք ձայները լսուեցան անոնց անցած ժամանակը, և ոչ անոնց վրայ հսկող բրուսիացի զօրաց, որ արդէն նոյն Գաղղիացւոց հետ զբաղուած էին, խրախոյսի

ձայն մը ուղղուեցաւ. միւ բանիւ ամենևին զանոնք նուաստացընելու կերպ մը չգտանեցուցին. մանաւանդ թէ անոր փոխանակ ընծաներով և սիրոյ նշաններով ընդունեցան, հաւատարապէս իրենց բուն զինուորնե-բուն հետ:

Պէռլինցիք հետաքրքրութեամբ կը խոնդէին դիւռքոսներն տեսնելու, որոնց վրայ այնքան առասպելական բաներ լսած էին, մինչև վրանին սատանայի գաղափար ունէին. և սակայն զարմացած կը մնային տեսնելով որ անոնք ալ ուրիշ մարդոց նման էին, այսու տարբերութեամբ միայն որ քիչ մ'աւելի սևադէմ երեսոյթ ունէին: Իսկ վաճառանոցին կանայք անդադար աչք կը նայէին կատուն տեսնելու, որ, լրագրի մ'ըսածին նայելով, ամեն դիւռքոս հետը կը կրէր. սակայն բոլոր իրենց յոյսը պարապի ելաւ, որովհետև և ոչ կատուին շուքը կար:

Պէռլինու տիկնայց ժողովը մեծ բարեգործական մարդասիրութիւն ցոյց գերմեներուն վրայ: Ոչ միայն այն տիկնայք մի և նոյն օգնութիւնները և պարգևները գաղղիացւոց ալ հաւասարապէս կու տային՝ ինչ որ բուն իրենց ազգային զինուորաց. այլ նաև մանաւոր գթոյ մը բերնմէ, գուշակելով այնչափ գաղղիացի ընտանեաց անձկութիւնը, ինքնակամ անձնամատոյց եղան իրենց քարտուղար ծառայելու այն ամենայն անուս գերեաց, որ գրել չգիտնալով չէին դիտեր ինչ կերպով լուր հասցընեն ու հանդարտեցընեն իրենց ընտանիքները:

Սակայն բոլոր այս ուրախութեանը վրայ իրր տխուր քօղ մը կը ձգէին այն մեծամեծ կորուստներուն լուրերը՝ որ հարկ եղեր էր ընկերին Բրուսիացիք՝ այն յաղթութիւնները գլուխ տանելու համար. այն դառն լուրերուն վրայ ամենուն ուրախութիւնը կսկիծ կը փոխուէր: Պատերազմէն եկող վիրաւորները աղեկ գաղափար մը տուին այն զարհուրելի կոտորածին որ

Մէյի պարապայ տակը եղեր էր: Բօթաբեր լուրերը հասան արագաբար և բազմաթիւ ընտանեաց մէջ լայ ու սուգ մտուցին. բազմաց կորուստը անբժշկելի էր, վասն զի իրենց սիրելիքը բոլորովին կորուսած էին:

Ի վերայ այսը ամենայնի այն ազգային խնդակցութեան ատենը, ամեն բանէ վեր հասարակաց ուրախութիւնը կը գերազանցէր այն յաղթութեանց համար՝ որոնցմով Գերմանիոյ շքեղ անունը հռչակելով՝ քաղաքական միութիւնն ալ կ'ապահովցնար: Այս ըզգացմունքը աւելի կերպով մը Պէռլինու մէջ տեսնուեցաւ, և անոր արձագանքը ընդհանուր Գերմանիա հնչեց:

Բրուսիոյ Մոնիդէօռ լրագրին մէջ հրատարակուած յօդուած մը կրնայ ձշդիւ գաղափար մը տալ այն ե-ռանդին որով կը վառէր այն օրերը գերմանական ժողովրդոյ սիրտը. այս յօդուածը թէ և սաստիկ հոգւով Գաղղիացւոց դէմ կը խօսի, բայց որովհետև իբր պատմական վկայագիր մը կը ծառայէ, ինչու որ մէջը հաւատարմաբար կը բովանդակէ բոլոր այն մտածութեան յայտարարութիւնը՝ որ Գերմանիոյ մէկ ծայրէն միւս ծայրը կը տիրէր, ահա հոս ամբողջապէս կը դնենք:

« Այսուհետ մեր դրօշներուն՝ յաղթութենէ յաղթութիւն կ'առաջնորդէ: Սիրոր ձեռքն է որ կ'ուղղէ մեր ժողովուրդը և այս դժուարին արիւնահեղ ժամանակներուս մէջ անոր զօրավիդն կ'ըլլայ: Մէյի մեծ, 14էն 18 կարճ միջոցին մէջ, երեք կռիւ տեղի ունեցան: Մառս–լա–Դուռի պատերազմը, 16ին օրը, Գրանտէրպուռվի բանակի խմբին ինկաւ: Սակայն Մէյի որոշիչ օրուան մէջ, օգոստոսի 18ին, արքայապատակ առաջնորդը՝ հայրենեաց ամեն կողմէն հաւաքեալ բրուսիացիներուն ու գերմանացի դաշնակիցներուն՝ մեծ ու փառաւոր յաղթութեան մը առաջնորդեց:

« Գաղղիացւոց գլխաւոր բանակը՝ իր ամենընտիր խումբերովը, և այն շքեղ ասանդութիւններով կայսերական պահանորդներովը, ամուր դրից մէջ դիտնուելով և իրենց ամենէն հմուտ զօրավարները հրամանատար ունենալով, հզօր բերդի մը առջին, որուն վրայ յեցեր վստահացեր էին, և ուսկից մեծ օգնութիւն մը քաղելու կը յուսային, յաղթուեցան։

« Հանպա ուրեմն, թաւնուելն սաղարթով ու յաղթուելեան ձոխ պահեներով այն դիւցազանց արժանաւոր որդիքը և եղբարքը զարդարենք՝ որ ազգային ու հայրենեաց համար յաղթական մեռան, և որոնց վրայ հիմա ողջոյն Գերմանիա արցունք կը թափէ։

« Աստուծոյ դատաստանք են, որ իրենք իրենց սուրը արեամբը կնքեցին. աստուծոյ վճիռք են անանկ ժողովրեան մը դէմ՝ որ հպարտութեամբ ու կուրութեամբ յամառութեան մէջ ընկղմած է, և որուն բարոյական խանգարման չայանի ապացոյց մը՝ անոր ստախօս ոգին է, որով հիմա ամենէն վայրագ կիրքերը գրգռելով ոտք կը յարուցանէ։

« Գաղղիոյ մայրաքաղաքին մէջ շատ աղաւաղելի դէպքեր կը հանդիսին ժողովրդեան վերին ու ստորին դասուց մէջ։ Ցուր տեղ մնոտի կիրք մը անոր հայրենասիրութիւնը կը յորդորէ։ Գաղղիոյ հասարակաց կենաց բարոյական սկզբունքները խանգարած ըլլալով՝ հայրենասիրութիւնն ալ իր մեծագոյն նեցուկը կորսուած է։

« Կողմնակցութեանց մոլեռանդութիւնը և ցեղից զրգռեալ ատելութիւնը՝ հայրենասիրութեան տեղ բռնել չեն կրնար։ Այսոնց հետևանք դերմանացի խաղաղ բնակչաց դէմ եղած գործերն են, որ հակառակ են ամենայն իրաւանց ազգաց, եղեռնագործութիւնք՝ որ պատերազմի ժամանակ կրից անսանձ յուզուելէ առաջ կու գան, որ և զԳաղղիան ամեն քաղաքակրնացեալ ազգաց առջին արհամարհ կը կացուցանեն։

« Թէ որ ընդհակառակն աչքերնիս մեր հայրենեաց և անոր որդւոց վրայ դարձընենք, սրչափ միխիթարական ու վեհ կը գտնենք անոր երևոյթը։ Գերմանացին աքը և երիտասարդք խաղաղութեամբ ու յաղթութեանը վրայ վստահացած՝ մեռնելու կը դիմեն։ Եւ ոչ մէկը թշնամեաց առջևէն խոյս տուաւ, և ոչ մէկը պակասեցաւ այն զարմանալի ու խիստ բարեկարգութեանը մէջ՝ որուն միշտ բարիօրինակ եղան բրուսիոյ դրօշները։

« Մեր ժողովուրդը, իրաւ է որ մեր հայրենեաց մէջ յաղթութենէ եռքը պարծանաց ուրախութեամբ դրօշակները կը պարզէ. սակայն մի և նոյն աստեն ծանրաբարոյ և արժանավայել կերպարանք մ՝ունի և լռութեամբ ցաւին կը համբերէ։

« Սակայն եթէ իր ամենէն ընտիրքն կ՝ինան ու կը մեռնին, ինքը ապահով սիրիանք մ՝ունի։ Եւ է, որ այս սուրբ պատերազմով անօգուտ տեղ կռուած պիտոր չըլլայ, ինչպէս մեր հարքը, այն փառասէր ու հպարտ ժողովրդեանը դէմ, որ Գերմանիոյ ամենէն գեղեցիկ երկիրները խլեր առեր է, և դարեր ժամանակ բռնութեամբ անոր սպառնացեր է, ջանալով միշտ զան վտանգելու և ընկճելու։

« Աստուած որ յաղթանակաւ՝ ստութեան և անբարոյականութեան դէմ՝ մեր զօրաց գունդերուն կ՝առաջնորդէ, փոյթ պիտոր ընէ որ մեր ընտիր ոզջակէզները զուր տեղ չկինան։ Ինքը մեր ծերունի առաջնորդ թագաւորը օրհնելով կարողացընէ պիտի որ Եւրոպիոյ կեդրոնը տևողական խաղաղութիւն մը հաստատէ, յանուն Գերմանիոյ մեծ և միացեալ հայրենեաց, որ է ապաւէն երկիւղին աստուծոյ, ընտիր բարուց և ճշմարիտ ազատութեան։

« Աստուած յաջողէ »։

Գերմանացի քաղաքացեաց Գաղղիոյ երկրին վերնատուներուն գործը, որու կ՝ակնարկէը յօդուածը, եղած լինցած գործ մըն էր։

Օգոստոսի 14ին՝ ի վեր Բարիզու ոստիկանութիւնը հրամայեր էր որ գերմանացի քաղաքացիք ելլեն Գաղղիայէն հեռանան. յայտնի ըսելով միանգամայն որ վարչութիւնը չէր կրնար անոնց մասնաւոր ձեռնտուութիւն մ՚ընելու Գաղղիոյ հողէն ելլելու համար. ուստի և իրենց անցագիրներն ալ ընդունելու համար Ամերիկայի միացեալ Նահանգաց դեսպանատունը դիմէին: Այս պարագային, որչափ ալ Գաղղիացւոց կողմանէ զգուշութիւն մըն էր, միւս կողմանէ օտար աղգաց առջին շատ պախարակելի բան երեւեցաւ, որուն վրայ լռագիրը իսկ շատ խօսեցան:

Այսպէս ուրեմն կայսերական վարչութեան հրովարտակով մը, հազարաւոր Գերմանացիք որ խաղաղութեամբ Գաղղիա կը բնակէին, մերժուելով անկէ՝ հարկ եղաւ որ ելլեն երթան: Այսոքը ըստ մեծի մասին գործաւորք և վաճառականք էին, որոնք իրենց առանձին շահուն կ՚աշխատէին, և իրենց աշխատութեամբը նաև Գաղղիոյ արուեստից ու վաճառականութեան յառաջադիմութեանը ձեռնտու եղեր էին: Այս ամենը իրենց շահը թողլով, երիտասարդք, ծերք, տղայք ու կանայք, կամայ ակամայ բռնադատուեցան շոգեկառք մտնելու և Գաղղիոյ սահմաններէն դուրս ելլելու: Որոնք իրենց հայրենիքը հասնելու համար, հարկ էր մեծաւ մասամբ Պելճիայէն ու Զվիցերայէն անցընէին: Սակայն ամեն դին մարդասիրութեամբ ընդունուեցան, և ինչպէս վայել էր քաղաքակիրթ ազգաց, որչափ ամենուն ձեռքէն եկաւ՝ պէտք եղած օգնութիւնը իրենց ըրին, ջանալով՝ գիաճ սրտով մը՝ անոնց վիշտը թեթեւցընել:

Զուիցերիի դաշնակից խորհրդարանը մասնաւոր նիստ մը գումարեց այս դժբաղդներուն դարմանը մը տածելու համար: Ուստի և այն ամենայն աղքատ Գերմանացւոց որ միջոց չունենալով ճամբանին շարունակել չէին կրնար, ամենայն օգնութիւն տրուեցաւ

որ իրենց հայրենիքը կարենան դառնալ: Սահմանակից նահանգներէն ալ մասնաւոր մարդիկ զրկուեցան երկաթուղեաց կայարանները, որ գերմաններէն խօսիլ գիտնալով, անոնց աւելի ազդու կերպով օգնութիւն ընեն: Եւ այս բանս երբ գերմանացի տէրութեանց գիտութեանը հասաւ, մեկէն փութացին Զուիցերայի ըրած ծախքերը հատուցանելու:

Միւս կողմանէ շատ Գերմանացիք ուրիշ Համբուրկ Բոլոնիա և Գերմանիոյ ուրիշ սահմանակից քաղաքները կը հասնէին, և անկէ այլ և այլ ճամբաներով իրենց հայրենիքը կ՚ուղեւորէին: Պէռլինու Մօնիդէօռ լրագիրը այս առթիս պատճառաւ հետեւեալ խօսքերը գրեց.

« Գերմանիոյ տէրութիւնք ազգին համաձայն կամացը նպաստելով, իրենց ձեռքէն ամեն եկածը սիրով ընեն որ իրենց մերժուած եղբարցը կարելի եղած միջոցներով օգնեն: Սակայն Գերմանիան իր յարգը և պատիւը գիտնալով, ասանկ բռնութեան մը վրէժխնդրութիւնը պիտոր չխնդրէ այն Գաղղիացի քաղաքացիներէն որ մեջերնիս խաղաղութեամբ կը կեն ցաղավարին: Գաղղիոյ տէրութիւնը այս բռնութեան միջոցաւ երկու դրացի ազգեր միմիկ բաժնել կ՚աշխատի, որոնց կոչումը անանուկ մրցման մը մէջ մնքառնելն է, որ արդի կուռէն շատ աւելի փրկարար է »:

Գաղղիոյ այս ըրած գործը որչափ և պախարակելի երեւցաւ ամենուն, և որչափ ալ ցաւալի էր հետեւանքը, միւս կողմանէ անկարելի է բոլորովին դատապարտել զինքը ասանկ դառն միջոց մը իբր նախապահեստ զգուշութիւն մը մտածած ըլլալուն համար: Իր ձախորդութեանց պատճառաւ անանուկ վտանգաւոր վիճակի մէջ մտեր էր, որ հարկ էր ամենայն զգուշութեան ձեռք զարնէր, որչափ ալ և խիստ երեւնար: Թշնամին՝ իր զօրութենէն աւելի՝ նեղելին պատահարմանց վրայ դրած էր իր յաջողութեանց մեծագոյն յոյսը, և այս պատահարմունքները արծարծելու համար

ինչ և իսկ միջոց արհամարհելի չէր սեպեր։ Ամեն լուեմնեերը ամեն դին կը յառնախէին և ամեն բան ձշդիւ կը քննէին։ Կարելի՞ էր ուրեմն ըսել Թէ Գաղղիոյ երկրին մէջ բնակող Գերմանացիք ամենևին անշահ ձամբայ մը պիտոր բռնէին և անզգայ պիտոր գտնուէին իրենց ազգասէր ոգւոյն։ Սոյգ որ անկարելի էր Թէ իրենց տեղւոյն ծանօթութեամբքը և նեղքին անցից ներկայ և ականատես գտնուելովը, չըջանային գաղտնի միջոցներով իրենց ազգայնոց օգնելու, և արդէն վտանգեալ Գաղղիան ալ աւելի ծանր վտանգի մէջ ձգելու։ Ուստի Գաղղիոյ այս բանեցուցած զգուշութեան միջոցը ոչչափ և բարբարոսական երևնայ, միշտ իր արդարանալի կողմն ալ ունի։ Ո՞վ չէ տէ Թէ իրենց Թշնամիքը նոյնպիսի պարագայից մէջ գտնուելով հնչափ դառնագոյն միջոցներու ձեռք չէին զարներ։

ԳԼՈՒԽ Լ.

Գերմանական մտաւորութիւնը։

Արդէն այս պատմութեանս սկիզբէն ըսինք որ Գերմանիոյ միութեան մտածումը, որուն դէմ Նաբոլէոն կայսրը պատերազմիլ կը վճռեր, նոյն այս պատերազմի Թէ զօրութիւն և Թէ ապահովութիւն պիտոր ստանար։ Տեսանք արդէն Թէ հնչափս Գուլիէլմոս Թագաւորին առաջնորդութեանը նեղքև բոլորովին գերմանացի և գերմանական ոգւով բանակ մը կը ձևանար, հնչափս նշան մը Թէ ողջոյն գերմանական հայրենիքը միացեալ մէկ իշխանական գաւազանի մը նեղքև կը մտնէր։ Այս բանակիս այլ և այլ դասերուն մէջ, Գերմանիոյ ամեն ինքնիշխան տէրութեանց իշխաններն հնչափս Թէ ենթակայ ու հպատակ ըլլային Բրուսիոյ Թագաւորին՝ կը վազէին որ իրենց կարգն առնուն։

Աւգուստոս Վիրդմունդովի իշխանը, արևելեան Բրուսիացւոց խումբին հրամանատարութեան գլուխ

անցաւ, Սաքսոնիոյ Թագաժառանգ իշխանը իր սաքսոնիացի բանակին առաջնորդելով պատերազմ մտաւ. Մէքլէնպուռկի մեծ դուքսը մանաւոր բանակի մը հրամանատար եղաւ։

Ոդդոն իշխանը՝ Պավիէրացի Թագաւորին եղբայրը՝ հազիւ թէ երկայն հիւանդութենէ մը ետքը առողջացեր էր, իր Թեթեւազէն ձիաւորաց գնդովը պատերազմ մտաւ։

Փրեդերիկոս Աւգուստէմպուռկի դուքսը, Շլէզուիկ–Հոլշդայնի Թագաւորութիւնը, Պավիէրացւոց բանակը մտաւ, և իր ազգասէր զգացմանցը յայտնի ապացոյց տուաւ հետեւեալ խօսքերը հրատարակելով.

« Մենք Շլէզվիկ–Հոլշդայնցիքս, պէտք չունինք մեր իրաւունքներէն հրաժարելու, և ոչ ալ պիտոյ հրաժարինք։ Սակայն արդի պատերազմիս մէջ մէկ պարտք մը միայն ունինք. Գերմանիոյ իրաւունքը պաշտպանել, և մեր բոլոր զօրութիւնը՝ի կիր առնուլ որ Գերմանիոյ յաղթանակը ապահովցնենք »։

Հասարակաց յաղթութիւնները այս գերմանացի առաջնորդաց մէջի եղբայրական կապը աւելի սերտ պնդեցին, և ծեր Գուլիէլմոս, որ էր գլխաւոր առաջնորդ, հայրական իշխանութեանը՝ իբր կնիք ծառայեցին։

Այն յաղթութիւններէն ետքը Թագաւորը փութաց խնդակցութեան հեռագիրներ ուղղելու բոլոր այն Հիւսիսային ու Հարաւային գերմանացի իշխանաց, որոնց զօրքը այն կռիւներուն մէջ դաշնակից եղեր էին. այնու միջոցաւ ուրախակից կ'ըլլար անոնց իրենց զօրաց ցոյց ցուցած արիութեանը և աներկիւղութեան՝ որով ամեն կռուի մէջ փայլեցան։

Սաքսոնիոյ Թագաւորին, որ իր հեռի գտնուած ժամանակը Հիւսիսային Դաշնակցութեան վարչութիւնը կը վարէր, օգոստոսի 21ին հետեւեալ հեռագիրը ուղղեց Բանդ–ա–Մուսոնին.

« Այս վերհատաւ արքային Սաքսոնիոյ.

« Հիմա որ անձամբ կարող եղայ իմանալ թէ ինչ մասն ունեցան քու զօրքերդ օգոստոսի 18ին կռուին մէջ, պէտք է որ քեզի իմ խնդակցութիւնս ընեմ այս յաջողութեաս համար։ Ընչուշտ կորուստները մեծ են։

« ԳՈՒԼԻԷԼՄՈՍ »։

Այսոր նման հայրենասէր եղբայրակցութեան խընդակցութիւններ բոլոր Գերմանիոյ ժողովուրդները մէջերնին մէկմէկու կ'ուղղէին. և ինչպէս 'ի Պէռլին յաղթութենաց աւետիսովը ազգային դրօշակները կը պարզէին, նոյն բանը կ'ընէին նաև Գերմանիոյ ամեն քաղաքաց մէջ ալ։ Ինչպէս 'ի Պէռլին, նաև Միւնիք, Մակինցա, Լիբսիա, Տրեզտա, Ֆռանքֆոռ, Շտուդկարդ, Քարլսրուհ, Պռեդլաւ, և ամեն դին, հասարակաց ուրախութիւնը ազգային կերպարանք մ'առեր էր։ Այն համաձայն ազգասիրութեան թափին մէջ ալ ոչ Բրուսիա, ոչ Պավիէռա, ոչ Պատըն, և ոչ ուրիշ Թագաւորութիւնք կամ դքսութիւնք կընդմդուէին։ Անոնց փոխանակ Գերմանական մեծ հայրենիքն էր որ կը կանգներ։ Որով և մէկ ձայն մըն էր միայն որ ամենուն սրտին կը բղխեր. կեցցէ՛ն հայրենիք։

Վեհ տեսարան յիրաւի այնքան արի ժողովրդոց, որ մի են և ազգաւ և լեզուաւ և անուամբ, այլ դարեր ամէնմէկ բաժանեալ մնացած են։ Եւ հիմա ազգային զգացման անընկճելի զօրութիւն հետեւելով, կը միանան կ'ըլլան մէկ ժողովուրդ. ժողովուրդ մեծ, որչափ մեծ է այն ազգասէր ոգւոյն զօրութիւնը որ իրենց երակաց մէջ կ'եռայ։

Սակայն ուրիշ մտածութիւն մը կամաց կամաց գերմանացւոց ոգւոյն մէջ կը թափանցէ և հետզհետէ հասարակաց կարծիք կը դառնայ. և այս մտածութիւնը՝ այն գերմանական գաւառներն են որ Դաղղիոյ տէրութեան մասն էին, և հիմա Գերմանական զօրքը այն–

չափ արիւն թափելով նորէն ձեռք բերեր էր. Գերմանիոյ կամքն է որ նոյն գաւառները նորէն քանդ հայրենեաց հետ միացընէ։

Ալսակիան և Լուէնայի մաս մը գերմանական հող էն. ուստի ազգայնութեան սկզբանը համեմատ, սկզբունք մը որ Գաղղիոյ առջին ալ մեծ զօրութիւն ուներ, Գերմանիոյ՝ նոյն երկիրները ստանալու պահանջը իրաւացի էր։

Իրաւ է որ բնակչաց ոգին աւելի գաղղիական էր քան թէ գերմանական, զոր յայտնի կերպով կը ցուցըներ նաև նոյն ժողովրդեան առ գերմանացի զօրս ցցուցած թշնամական ոգին։

« Յաւալի բան է այդ, կ'ըսէին Գերմանացիք. սակայն ատիկայ ալ զմեզ մեր իրաւունքէն չզրկեր։ Երբ Լուդովիկոս Ժդ այն ժողովուրդները հասարակաց հայրենիքէն բռնութեամբ կը կորզէր, իրենց հաւանութիւնը չէր հարցներ. ևս առաւել հիմա անոնց հաւանութիւնը հարցընելու չէ, որ ուրիշ գաղափարներ բոլորովին տոգորուած ըլլալով, չեն կրնար ըմբռնել թէ ինչ մեծ առաւելութիւն կը ստանան եթէ իրենք իրենց և եթէ հայրենեաց՝ նորէն անոր ծոցը դառնալով։

« Տարակոյս չկայ որ խնդիրը շատ դժուարին է. և եթէ մենք սպասենք որ քաղաքագիտութիւնը ատոր լուծումը տայ, վտանգի մէջ դրած կ'ըլլանք մենք զմեզ և անօգուտ տեղ հեղեղօրէն թափել տուած կ'ըլլանք մեր որդւոց արիւնը։ Չէզոք տերութիւնները Գերմանիոյ արդար պահանջմանցը դէմ դնել չեն կրնար. որովհետև ինքը միևնակ տարաբաղմին բոլոր ծանրութիւնը, իրաւունք ունի որ միևնակ ալ տեւական խաղաղութեան մը հիմունքը դնէ։ Կարևոր բանն այս է, որ ամեն յիսուն տարի մէյ մը չջնջադատուինք նոյն գործը նորէն գլխէն սկսելու »։

Ա.յսպիսի էր ընդհանուր Գերմանիոյ հասարակաց

կարծիքը. և Բրուսիոյ տերութիւնն ալ նոյն մտածութիւնը հետամուտ կ'երևար, որովհետև գործով յայտնի կը ցցուցներ թէ հաստատուն միտքը դրած է նոյն գաւառները Գաղղիայէն առնուլ ու Գերմանիոյ դարձընել։ Ա.յն երկիրներուն վարչութեանը մէջ Բրուսիոյ վարչութեան եղանակը կը մտցուներ։ Պիզմարքը Պոհէյն կոմը, Ալսակիոյ ընդհանուր կառավարիչ անուանեցաւ, և Պոնին զօրավարն ալ Լուէնայի։ Ընդհանուր կառավարիչներէն իւրաքանչիւրին քովը նաև բրուսիացի բարձր կարգի պաշտօնեայ մըն ալ որոշուեցաւ, որուն իշխանութեանը ներքև՝ վարչութեան այլ և այլ ձիւղերուն քաղաքական պաշտօնեայքը իրենց պաշտօնը պիտոր վարէին։ Թղթատարաց ծառայութիւնը Բրուսիացւոց ոճին համեմատ կարգի դնելու համար, Պէռլինու նամակատանց ընդհանուր տեսչը Ալսակիոյ ղրկուեցաւ։ Նոյն գաւառին Գերմանիոյ կողման սահմաններուն մաքսատուները վերցուեցան, և ազատ մուտք տրուեցաւ բոլոր այն վաճառաց, որոնց գերմանացի մաքսական դաշնակցութիւնը թոյլ կուտայ։

Վերջապէս Ալսակիան ու Լուէնան գերմանական հող սեպուեցան ու հրատարակուեցան։ Դատերը՝ յանուն Գուլիելմոս արքային սկսան վճռուիլ, ինչպէս նաև այս նոր տիրոջը անունովը սկսան գրուիլ թէ՛ նամակագրութիւնք, թէ՛ հեռագիրք, թէ՛ անցագիրք և թէ ամենայն ինչ։

Հուսկ յետոյ Լուէնայի ընդհանուր կառավարիչը նոյն գաւառին բնակիչներուն ծանուցում մը հրատարակեց, նման անոր զոր միւս կառավարիչը Ալսակիայ հրատարակեր էր։ Եւ ե այս հետևեալն.

« Մեր վեհափառ արքայն արժանի համարեցաւ Լուէնայի ընդհանուր կառավարիչ զիս անուանելու։ Ես այսօր իմ պաշտօնս վարելու ձեռք կը զարնեմ, և կը խնդրեմ որ արդի բնակիչք ամեն պարագայի մէջ

վատահութեամբ լինձի դիմեն։ Թէպէտ և ձեր ծագումը գերմանական է, սակայն մենք չենք պահանջեր, որ դուք զմեզ եռանդեամբ ընդունիք, բայց կը յուսանք ու կը պահանջենք ձեզմէ, որ իբր բարի քաղաքացիք օրէնքները յարգէք։

«Մինչև որ գերմանական ընդհանուր օրինաց մանրամասնութեանը այս երկիրներս ալ մտցուի, երկրիս հին օրինաց զօրութեամբը դատերը յառաջ պիտոր վարին։ Ոստիկանութեան թղթատանց և հեռագրատանց ծառայութիւնը կարելի եղածին չափ նախկին օրինաց ու տրամադրութեանց համեմատ պիտոր կարգադրուին։ Դրամատիրութեան իրաւանց և դրամական դրութեան վրայօք, խաղաղութիւնը հաստատուելէն վերջը, մանրամասնաւոր օրէնքներ ու կարգադրութիւններ պիտոր հրատարակուին. մինչև այն ատեն հինները են որ զօրութիւն ունին։

«Ես վստահ եմ որ Լուբենայի գաւառին մեծարոյ բնակիչք լինձի առնէ պիտոր չտան գինուորական օրէնքը, որ դեռ ևս շարունակել պիտի, գործադրելու, հապա ամենայն ոք իրեն մանրամասնաւոր փոյթ պիտոր ընէ Լուբենայի գաւառին խաղաղութեան ու կարգադրութեան խնամք տանելու։

«ՖՈՆ ՊՈՆԻՆ զօրավար։»

Մի և նոյն ատեն բոլոր այն տեղուանք՝ զորոնք գրաւած էին Բրունսիացիք, գինուորական օրէնքը հրատարակուեցաւ, որուն սպառնալիքը այն ամենուն կը հասկնար, որ Բրունսիոյ թագաւորին և անոր դաշնակիցներուն զօրացը դէմ վտանգ մը կամ ինչևիցէ չարիք մը պրպտած ըլլան։

Ս. յլ և գերմանացի զօրականներն ալ իրենց կողմանէ սաստիկ պատուէր ունէին ամենայն պատուով բնակչաց հետ վարուելու. և այն պատուէրին ամենայն բարեկարգութեամբ զգուշացան, խստիւ յարգելով թէ՛ անձինքը և թէ՛ անոնց սեպհականութիւնը։

Անոնց բարեկարգ վարմունքէն ժողովրդոց մէջ վստահութիւնը կը զօրանար. գեղացիք յայտնի կը վկայէին որ այն զինուորները բարեկիրթ ու հեզ էին, և ամենևին բանի մը չէին դպչեր. հապա գոհ կ'ըլլային խնդրելով և ընդունածնուն տակը հատուցանելով։

Ս. յլ նշանաւոր էր այն զինուորաց դպրատանց վրայ ցըցուցած յարգութիւնը, որ ազգի մը վերջի աստիճանի քաղաքականացեալ ու կիրթ ըլլալուն յայտնի նշան է։

Երբ գեղի մը տիրելով ամեն տուն կը պտըտէին բնակելու տեղ փնտռելու, դպրոցները գրաւելէ կը զգուշանային. տղայքն ալ առանց նեղութիւն մը քաշելու նոքին դպրոցները կը յաձախէին։ Միով բանիւ Գերմանացիք այս երկու գաւառաց արշաւանքին մէջ ամենայն չափաւորութիւն, հեզութիւն ու քաղաքակրթութիւն ցուցին. մանաւանդ այնոր համար որ գերմանական հող ըլլալով, իրենց դիտաւորութիւն էր նոյն երկիրները նորէն Գերմանիոյ հետ միացընել։

Սակայն ափսոս որ իրենց Գաղղիոյ հողուն մէջ յառաջ քալելովը, չկրցան պահել այս չափաւորութեան օրէնք. այլ բռնութեամբ և աւերով երկիրը ապականեցին։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Գաղղիացիք Շապոնի բանակատեղը կը վերցնեն։

Մէկի կռիւներէն եաքը Մոզեքը զօրավարին յատակապիճը աւելի ստակ կերպով սկսաւ տեսնուիլ։ Բրուսիացոց բանակին Ճակատը՝ Գաղղիոյ Հողը կոխելէն եաւ, զՄէկ իբր առանցք ունենալով, մեծ շրջան մը բռաւ։ Մինչդեռ Շդայմէկի բանակը օգոստոսի 14ին օրը, Պազէնի բանակին հետ, որ Մոզելը անցընելու հետ էր, կը կռուէր, և շատ մը ժամ անոր արգելք ըլլալէն եաւ, վերջապէս զինքը Մէկի տակ կը մղէր, Թագաժառանգ իշխանին բանակը, որ Բրուսիացոց աջ Թեւը կը ձեւացընէր, ազատաբար յառաջ կը քալէր Հասնելով մինչև Վիւնեէօլ։ Յաջորդ օրերը, մինչդեռ Մէկի տակ միւս կռիւները ըլլալու հետ էին, որով Պազէնի բանակին Ճամբան բոլորովին կը կտրուէր, Թագաժառանգ իշխանը դեռ ևս դէպ ’ի Շալոն Ճամբան կը շարունակէր, ուր Հաւաքուած կեցած էր Գաղղիացոց ինացած զօրքը, միանալէն բոլորովին բաժնուած։

Սակայն Գերմանացիք գոհ չեղան բոլորովին զՊազէնը մեկդի կտրած բաժնած ըլլալնուն. այլ իր հանապական յարձակմունքները նախատեսելով, ինքզինքնին ապահով չհամարեցան մինչև որ զինքը Մէկ վտակելով բոլորովին ամեն կողմէն չպաշարեցին։

Բանակին առաջին խումբը, որու զօրավարն էր Մանդայֆել, Մոզելի աջակողմեան գետեզերքը բռնեց. 12դը ձախակողմեանին վրայ զօրացաւ. ասոր հարաւային կողմը Բրուսիոյ արքունի պահանորդքը իրենց բանակատեղը հաստատեցին, անոնց ետեւն ալ 9դ խումբը իր կարգն առաւ, ապա 7դը և 18դը Կռավըլոդդի կռուի դաշտին վրայ։ Պահեստի գունդը որ 5դ ու 10դ խումբերէ կը բաղկանար, Բարիզու Ճամբուն վրայ դիրք մը բռնեց։ Պատուաւոր տեղը, որ Թշնամւոյն առջևէն մօտ տեղն էր՝ 2դ խումբը զետեղեցաւ, նոյն իսկ դրաւած բարձրաւանդակաց վրայ։

Բերդին չորս դին Թնդանօթները շարուեցան, մինչդեռ դեռ ևս ուրիշ նորեր Քալենհայէն, Մակոնցայէն և Սաարլուիէն կը բերուէին։

Ս. յսպէս Գերմանացւոց գունդերը Մէկին չորս կողմը զետեղուելով, և իրենք զիրենք արագաբար շինուած պատնէշներով պաշտպանելով, զՊազէն մանաչախտը կրակի ու երկրքի անխորտակելի շղջանակի մը մէջ փակեցին։

Այսով ալ գոհ չըլլալով, մտածեցին նաև երկաթուղեաց Ճամբաներն ալ խորտակելու, որպէս զի եթէ յանկարծ յաջողէին Գաղղիացիք առ ժամանակ մը Թշնամեաց շրջապատ գիծը խորտակելու, գոնէ չկարենային երկաթուղիները դէպ ’ի Բարիզ քաշուելու դրծածել։ Ուստի Մէկէն Թիոնվիլ գնացող գիծը, Մէկի հարաւակողմինը, և միւս երկուքը որ արևմուտքէն դէպ ’ի Վէռտէօն կը տանին, բոլորը խանգարուեցան։ Այսոր հակառակ Գերմանացիք Մէկին չորս կողմը պրտող կիսաբոլոր երկաթուղի մը չկրնային, որ Թէ ի-

բենց բանակին ծառայութեանը գործածէն, և թէ անոր համար ալ որ դէպ ի Բարիզ դնացող երկաթուղին, նաև Մէկլին առնուելէն առաջ ալ կարենան առնով գործածել: Այնպէս կերպով ալ յարմարցուցին որ երկաթուղին՝ Թագաւորին բուն բանակէն սկսեալ մինչև Պէուլին՝ միշտ ապահով վիճակի մէջ պահուի:

Մէկլին գալով, անոր ներքին վիճակը այնչափ աղէկ դիրքի մէջ չէր: Հոն տեղ ժողոված վիրաւորեալնեբուն Թիւը շատ էր, որոնք՝ բաւական հիւանդանոց կամ ուրիշ յարմար տեղուանք չգտնուելուն պատճառաւ, գաւիթներու մէջ և վրանները տակ դրուած ղետեղուած էին: Այսկէ զատ ուժաւոն հաղար զինուոր նեղ տեղւոյ մը մէջ փակուած էին, պաշարներն ալ, որով Թէ քաղաքացիք և Թէ բանակը պիտոր կերակրուէր, հետզհետե պակսելով, քիչ ատենէ անոնց նուազութիւնն ալ պիտոր զգալի ըլլար:

Պազէնը այսպէս պաշարուած ըլլալով, Թագաժառանգ իշխանը բուռն քալուածքով դէպ ի Շալոն կը քալէր, որպէս զի Մաք Մահոն զօրավարին հրամանատարութեանը ներքև ժողոված Գաղղիացւոց զօրքերը զարնէ: Նաբոլէոն կայսրն ալ հոն տեղւանք կը գրտնուէր:

Իսկ Շալոն, կայսրը և մարաջախտը, յետ որ տեսան որ Պազէնի Ճամբան, որով իրենց հետ գար միանալ պիտոր, կորուեր էր, սկսան իրենց ընթացքը գործը մնածել: Այս դէպքովս պարապի եղեր էր իրենց դրած յատակագիծը, որուն դիտաւորութիւնն էր Շալոնի բանակետղը և Մահոնը գետին եռևը՝ Գաղղիացւոց բոլոր բանակը հաւաքել, որպէս զի յաջողութեան հաւանականութեամբ մը մեծ կռուի մը բաղդը փորձեն:

Ուստի Պազէնին պակսելովը իրենց ուժը շատ կը նուազեր, և անով հարկ կ'ըլլար որ այն իրենց առջի դիտաւորութիւնը մէկդի Թողուն. բայց և այնպէս ո-

րոշեցին որ ամեն յետին ձիգը Թափեն՝ որպէս զի յաղթեցին որ ամեն յետին ձիգը Թափեն՝ որպէս զի յաղթեցին միանալու այն զօրաց հետ, ուսկից Թշնամիքը զղջնին միանալու այն զօրաց հետ, ուսկից Թշնամիքը զերեզնք բաժներ էին: Այս վախճանիս հասնելու համար որոշեցին դէպ ի Մոնմէտի քալել, և անկէ խոտորիլ դէպ ի Մէց և Պազէնի բանակին հետ միանալ, կամ անոր ան կողմէն ազատ գտնուելով Մէցէն եղեբ, և կամ իրենք Թշնամեաց շրջապատ գիծը պատռելը:

Այդ մտածութիւնը գործադրելու համար, հարկ էր Մառնի գիծը մէկդի դնել և եղած տեղերնին Թողլով՝ մայրաքաղաքին ճամբան անպաշտպան Թողուլ, և այնպէս Պէրձիայի սահմանագլխին մօտենալով՝ հետեւէն Թշնամեաց բանակին վրայ հասնել: Մտածութիւնը շատ յանդուգն էր, և այնչափ յանդուգն՝ որ վտանգը շատ աւելի էր քան Թէ յաջողութեան յոյսը. և սակայն այս մտածութիւնս ընդունելի անցնելով, գործադրելու ձեռք զարկին:

Այս նոր յատակագծին առջին գործը Շալոնի բանակետղին վերցուիլը պիտոր ըլլար: Նոյն բանակետղին մէջ հաւաքուած կեցած էին 14ին և 3դ խումբերը, որոնց հրամանատարն էր Ֆայլէի զօրավարը, 7դը՝ որ րու կը զօրավարէր Ֆէլիքս Տուէ, և 12դը՝ որ նոր ձևավորեր էր ու Լըպուէօն զօրավարը անոր կը հրամայէր: Օգոստոսի 18ին՝ մինչդեռ Մէկլին տակ եռքի կռիւը կ'ըլլար, արդէն Մաք Մահոնի և Պազէնի մէջնի հաղորդակցութիւնները դժուարացեր էին, և Թղթաբերքը՝ յետ շատ մը վտանգներէ ու դժուարութիւններէ, քիչ և շատ ուշ կը հասնէին Շալոն:

Այն ընդարձակ բանակետղը լի էր զօրաց գունդերով՝ որ յարատև շարժման մէջ էին. անոնցմէ զատ նաև պատնիշափակ շրջապատէն դուրս ուրիշ շատ գունդեր ալ կար մինչև Լիվրի և Լուվէռսի, ուր տեղ ձիաւորաց խումբը կը գտնուէր: Այդ երեք գունդերը պահապանաց գունդերը կը տեսնուէին, որ սպառնա-

յած կողմը, բարձրավանդակին վրայ աստիճանա-
բար շարուած կեցած էին. այսինքն Ռէմսէն մինչև
Պառ լը Տիւք մեծ թումբին երկայնութեամբը, որ կայ-
սերանիստ տեղւոյն վերէն անցնելով՝ բանակեցողը կը
կարէ: Դէռ աւելի հեռուները յառաջապահ զօրքե-
րուն խմբիկները կը տեսնուէին հանդերձ իրենց յե-
տին պահակերներովը: Բանակեցողը անհուն մրջնա-
բոյնի մը գաղափարը կու տար: Նորեկ զինուորները
դրօշակին առջևը իրենց փորձերը ընելու հետ էին,
թղթաբեռները շարունակ սրարշաւ անցնելով՝ կ'երթ
թայլեն ու կու գային: Վարերը, դէպ 'ի աջակողմեան
թևին յետին ծայրերը, Բարիզու շարժուն պահանոց
դաց վրաններըը կը տեսնուէին, որոնց վաշտերը սկսած
էին բանակեցողէն երթալ Բարիզ դառնալու համար. և
այն ամբոխին մէջէն, մերթ ընդ մերթ կայսրը կը տես-
նուէր որ կայսերուհւոյն և իրենց սպայից հետ մեկ-
տեղ, զինուորաց խումբերուն մէջէն կ'անցնէին: Այս-
պիսի էր Շալոնի բանակեցողին երեսոյթը օգոստոսի
18ին իրիկունը:

Օգոստոսի 21ին առաւօտը, մեր բսած յատակագի-
ծը ընդունելի անցած ըլլալով, հրաման եղաւ որ բա-
նակեցողը վերցուի և զօրքը դէպ ի' Ռէմս ուղևորի, ուս-
կից գլխաւորները կը մտածէին դէպ 'ի Մոնմէտի քա-
լելու:

Արշալոյսին առեներըը թմբուկները հնչեցին, և
մեկէն բոլոր զօրքերը շարժել սկսելով, կարասիները
բեռնաւորեցին. բոլոր այն առարկաները որ անօգուտ
էին մեկզի ձգեցին. որչափ խոտ ու համբար տա-
նիլ չէին կրնար՝ այրեցին, և այնպէս առաւօտեան
ժամը 8ին զօրքը սկսաւ ձամբայ ելլել, կարասեաց կառ-
քերը եռանուն ձգելով. անանկ որ քիչ առեներ բոլոր
այն շարժուն քաղաքը, որ քիչ մ'առաջ շարժմունք
էր ու կեանք, պարպուելով մնաց ամայի: Ա՛լ անկէ
հոգը բոլոր այն տեղուանք՝ ուր առաջ բազմութեան

ամբոխէն երթևեկը կը տեսնուէր, բացարձակ միայ-
նութիւն դարձեր էր: Վրաններըը դեռ ևս կանգուն կե-
ցեր էին, որոնց գրաւած ընդարձակ միջոցը աչքը տես-
նել չէր զօրեր. սակայն այն ընդարձակ ասպարիզին
մէջ մնահադոյժ լռութիւն մը տիրեր էր: Տխրութիւն
ու վիշտ ազդող տեսարան մըն էր յիրաւի:

Օգոստոսի 21ին իրիկունը կայսրը իր բուն բանակը
Քուռսել Հաստատեց՝ որ Ռէմսէն մօտ է: Այս յետինս
Գաղղիոյ ամենէն հին և ամենէն կարևոր քաղաքնե-
րէն մէկն է, ուր տեղ բոլոր Գաղղիացի թագաւորները,
փիլիպպոս Աւգոստոսէն սկսեալ մինչև յԼուդովիկոս
ԺԲ, արքունի օծումը ընդունած են. Վէզլի վրայ շի-
նուած է, այն ջրանցքին մօտ, որ Մառնը Լոնի հետ կը
միացընէ: Բարիզէն՝ հիւսիսակողմի արևելեան դին՝
150 հազարամեդր հեռու է, իսկ Շալոնէն՝ 43 հազա-
րամեդր հիւսիսակողմի արևմտեան դին, և գրեթէ
56,000 բնակիչ ունի:

Կայսեր հետ հարիւր պահապանքը կը գտնուէին,
առաջնորդ զօրքերը, և կայսերական պահանոցքաց
կառանագիներուն 3ը գունդին մեկ վաշտ մը:

Մաք Մահն զօրավարն ընդհանուր հրամանատար
ըլլալով, արտաքոյ կարգի բան մըն էր որ իր բուն բա-
նակին քովը նաև կայսերական բուն բանակին ալ
գտնուի: Զօրաց բանակ մը մեկ հատիկ բուն բանա-
կէ աւելի ունենալ չկրնար, որ իբր կեդրոն ամենայն
գործողութեանց կը ծառայէ. անոր համար ալ ա-
սանկ պարագաներու մէջ կայսերական բուն բանակը
անպատշաճ կրկնապանդութիւն մըն էր և խոչընդոտ:

Շալոնի բանակեցողէն 21ին առտուն ելած գունդե-
րը, յետ երկայն ու տարժանելի քալուածքի մը՝ 21էն
22ին գիշերը՝ Ռէմս հասան: Զօրքը յոգնած, թուլ-
ցած, ընչազուրկ էին երկայն քալելէ. վերէն 'ի վար
կաւային փոշիով մը ծածկած, ուսկից լի են Շամբա-
նեայի բլուրները. միով բանիւ չմանչցուելու բան դար-

ձեր էին։ Ցեմսողին անանկ կարծել կուտար, ինչպէս թէ սաստիկ ձախորդութենէ մը եաքը գահավիժօրէն փախուստ դարձած ըլլային։ Այնենէն յոգնածներըը, և սոսկ շատուրներն էին, ձամբուն եղերքներըը փըռուած կը պառկէին։ Բոլոր Ռէմսի ժողովուրդը քաղքէն դուրս վազեց. ամենքը ձեռքերնուն եկածը կ'ընէին որ մխիթարեն ու սփոփեն այն խեղճ հայրենեաց պաշտպաններըը։ Քաղաքացիներէն ոմանք զանոնք իրենց կառքերուն մէջ առնելով մինչև բանակատեղը կը տանէին։ Բոլոր գունդերըը մէկմէկու հետ խառնուած շփոթած էին, և այս գունդերէն շատն ալ անոնցմէ էին, որ առջի կռիւներուն մէջ շատ ծեծուած կոտրուած էին։ Բայց ամենէն աւելի ցաւալի ապատրուելիքն ընող բանը այս էր, որ մինչդեռ զինուորք և սպայք այն վշտալի չքնոց նեղութիւններուն ու ծանրութեանը համբերութեամբ կը տանէին, սպայակոյտին սպայից մեծագոյն մասը մէջ տեղ չէր երևնար. անտարակոյս բանակին ձամբայ ելլալէն առաջ կամ եաքը դադարեր էին որ իրենց հանգստեամբը երկարուղոյն մանուաւոր ընթացքով ձանապարհորդեն։

Հոն Ռէմս բանակին օր մը հանգիստ տրուեցաւ, և յաջորդ դիշերը նորէն ձամբայ ելաւ դէպ 'ի Մոնմէտի։ Չորքը Ռէմս թողած ժամանակը զարհուրելի փոթորիկ մը կ'ընկերը և միանգամայն սաստիկ ալ կ'անձրևէր։ Այն մեծ քաղաքը որ առջի օրը լի էր վշտուրներով, երկրորդ օրը ամայի կ'երևար։ Մաք Մահոն մարաջախտը բանակին գլուխ անցնելով ձամբայ ելաւ. իսկ կայսրը եաւէն կ'երթար։

Բրուսիոյ թագաժառանգ իշխանը, օգոստոսի 20էն 'ի վեր, մինչդեռ իր բուն բանակը Նանսի դրած՝ կը պատրաստուէր Շալոնի վրայ երթալու՝ որ Մաք Մահոնին հրամանատարութեանը նեղքև ժողված զօրքը ջարդել, իր ձիաւորաց յատաջապահ գունդերն ալ առաջին դին կը սրտէր։ Մինչդեռ բանակը դէպ 'ի Շալոն

կը սկսէր քալեցընել, իր ձիաւորները առաջին կողմը արշաւելով կը լրտեսէին. անանկ որ թշնամիք ոչ երբեք կրցան անոր դիտաւորութիւնը հասկնալ. շատերը կը կարծէին՝ թէ Մաք Մահոն բանակը զանց ընելով՝ դէպ 'ի Բարիզ կը քալէր, վստահանալով միւս բանակին վրայ որ զՊազէն մէջի մէջ փակած կը պահէր։

Իր յառաջապահ գունդերը օգոստոսի 22ին Սէն Մառնի՝ Շալոնի մօտերը կը հասնէին, մինչդեռ Գաղղիացիք նախընթաց օրը բանակատեղը վերուցեր գնացեր էին։ Այնոր վրայ իշխանը իր բանակը Ռէմսի վրայ ուղղեց միտքը դնելով անոնց եաւէն հնկնալու։ Օգոստոսի 24ին իր զօրքը Շալոնը անցած ըլլալով, բռնադատ քալուածքով ձամբանին կը շարունակէին։ 27ին Ռէմսի և Լբըռնէյի մէջ տեղուանքի դիրքերը հասան դրաւեցին որ Մոնմէտիի ձամբու վրայ են։ Գաղղիացիք այն տեղուանքն ալ թողլէն եաւ, գերմանացիք ալ անոնց հետոցը եաւէն հնկնալով Սուէնններու անտառին մէջէն ձամբանին շարունակեցին։

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

Ստռազպուռկի պաշարումը։

Ըսինք արդէն Թէ Օգոստոսի 11էն սկսեալ Պայեր ջօրավարը, որ 16,000 Պատընայի զօրաց կը հրամայէր, Ստռազպուռկի ամուր քաղաքաբերդը պաշարելով, հրաւէրք ղրկեր էր որ անձնատուր ըլլայ. որուն՝ Իւլրիք Գաղղիացի զօրավարը մերժողական պատասխան տուած ըլլալով՝ Թշնամութիւնները սկսած էին։

Արդ այս կարևոր պաշարման այլ և այլ դէպքերը պատմելէն յառաջ, մեր սովորութեանը համեմատ, տեղւոյն վրայօք գաղափար մը տանք։

Ստռազպուռկի բերդաքաղաքը արևմտեան դին մը շահեալ ընդարձակ դաշտավայր մ'ունի։ Այս դաշտավայրէն անդին, բերդին փոսերէն երեք հազարամեղր հեռաւորութեամբ, բլուր մը կայ, որուն վրայ երեք պզտի գեղեր շինուած կան, Օպէռհաուզպէռկէն, Միդդելհաուզպէռկէն և Նիաեռհաուզպէռկէն։

Ա.ին բարձրաւանդակէն անդին ձոր մը կը գտնուի որ դէպ 'ի Հռենոս կ'իջնէ. այն ձորին խորունկը, երկու առուակներու ափանցը վրայ, Լամբէռթայն գեղը շինուած կայ. այս տեղը ընտրեցին պաշարողք իրենց բուն բանակին տեղը հաստատելու։

Ընտրութիւնը շատ աղէկ էր, որովհետև բլուրը պաշտպանութիւն մըն էր անոր՝ Ստռազպուռկի ամրոցներէն արձկուած կրակին դէմ. ասկէ զատ նաև պաշարեալք յարձակմունք մ'որ ընելու ըլլային, տեղը ձահիճներէ պաշտպանեալ էր, որ այն կողմէն մինչև Հռենոս կը ձգէին։

Բուն բանակին չորս կողմը բանակող զօրքը, պաշտպանելու դիծին ձախակողմեան թևը կը կազմէին. մինչդեռ աջակողմեան թևը բերդին հարաւային դին մինչև Հռոդանոսի ու Հռենոսի մէջ տեղի ջրանցքը կը ձգէր։ Պաշարողք, հակընաւէն մօտերը նաւակաց վրայ շինած կամուրջով մը, Հռենոսի աջակողմեան ափունքին հետ հաղորդութիւն ունէին։ Այսով Ռաշտատ քաղքին հետ հաղորդակցութիւնն ալ կը պահէին, ուր տեղ դրած էին իրենց պահեստի գունդը, և վառօդայ ու պաշարաց հարկաւորները։

Մինչդեռ պատրնայի ռահվիրայք պատնէշներու շինութեան ձեռք կը զարնէին, բերդին չորս դին գտնուած թնդանօթները կը սկսէին զնոյնը գնդակոծել։ Մինչև օգոստոսի 18ը թեթև կրակով կը ծեծէին, սակայն այն օրուընէն սկսեալ բուռն սաստկացուցին զկրակը, անանկ որ քաղքին մէջ շատ մը տները դէհներ պատճառեցին։

Սակայն բերդին ալ սաստիկ կրակով կը պատասխանէին Թշնամեաց. երբեմն երբեմն ալ բուռն յարձակմունքներ ընելով զգերմանացիքը շատ կը նեղէին, անոնց շինած պատնէշները աւերելով. սակայն բոլոր ի-րենց քաջութեամբը, Թիւերնին նուազ ըլլալուն պատճառաւ, չէին կարող խափան զանոնք խորտակելու։

Բայց որպէս զի իրենք ալ չարիք հատուցանեն Թշնամեաց որ զքաղաքը բարբարոսաբար կ'ապականէին, իրենց Թնդանօթները Քէհլ պզտի քաղքին վրայ ուղղեցին, որ Հռենոսի միւս ափունքին վրայ շինուած է։ Ա.ին քաղքին կրած վնասը մեծ եղաւ. շատ մը տուներ կործանեցան, ու հրդեհներ ալ պակաս չեղան։

Ստռազպուռկին գնտակոծումը անդադար կը շարունակէր. քաղաքը շատ վնաս կրած էր. քաղաքացիք ալ գնտակներէն կը սպաննուէին, որով ժողովուրդը բռնադատուեր էր ստորերկրեայ տեղւանք փախչելու պահուըտելու։ Սմեն դին աւեր ու հրդեհ էր տեսնել։ Նոյն իսկ մայր եկեղեցին, որ արուեստագործ հրաշալիք մըն է, շատ վնասուեր էր։ Քաղքին վարժարանը, որ վիրաւորելոց հիւանդանոց փոխուեր էր, ռումբ մ'ինկած ու ձանձած ըլլալով, հարկ եղաւ որ բոլոր հիւանդները ստորերկրեայ տեղերը փոխադրուին։ Օգոստոսի 20ը օրը հասեր էր, և սակայն պաշարմանը նշանաւոր առաւելութիւն մը չէր տուած։ Այնոր վրայ Պայեր զօրավարը հրաման ընդունեցաւ Բրուսիոյ Թագաւորէն որ պաշարումը սաստկացընէ, և իրեն օգնական զօրք ղրկելով, պաշարող բանակը 50,000ի հասաւ։

Բերդին հազար մէդր հեռաւորութեամբ պատնէշներ շինեցին, և սկսան աւելի սաստկութեամբ գնտակոծել։ Բոլոր դիւղերը ուրիշ բան չէր տեսնուեր, բայց եթէ գնտակները և կիզիչ ռումբերը որ մեթէ երկինքը ակօսաբեկ ընելով քաղքին վրայ կ'իյնային։

Օգոստոսի 24ին օրը բերդին աջակողմը և պինարան կրակ առաւ. մի և նոյն ատեն Գաղղիացի հրետանի մը վտանգուելով կը բռնադատուէր կրակը լռեցընելու։ Պաշարողաց պատնէշները հետզհետէ բերդին կը մօտենային, որ հարիւր պաշարման մեծ թնդանօթներով ու երկու հարիւր ռումբկիներով ահաւոր կերպով զբերդը և զքաղաքը կը ծեծէին։

Սակայն Գաղղիացիք աշխուժով և խնամտութեամբ իրենք զիրենք պաշտպանելով դէմ կը դնէին։ Ա.րդէն առաջուց բոլոր բերդին շրջակայ գեղերն ու շէնքերը այրած կործանած էին, որպէս զի Գերմանացիք անկէ պաշտպանութիւն մը չկարենան գտնել, և ոչ ալ կարենան ծառայեցընել զանոնք բերդին աւելի դիւրութեամբ մօտենալու։ Մայր եկեղեցւոյն աշտարակին ծայրը դէտ մը դրած էին, որ զթշնամիները դիտելով թէ անոնց շարժմունքները կ'իմացընէր և թէ որ ատեն որ կրնային զթշնամիքը շահաւոր կերպով գնդակոծել։ Ինչ աղէկ դիտողութիւն որ կարենար՝ի պաշտպանութիւն բերդին ծառայել, ամէն՝ի գործ կը դնէին։

Օգոստոսի վերջը կը մօտենար և դեռ ևս պաշարումը բռնութեամբ յառաջ կը տարուէր, այլ և պաշտպանողք իսկ անխոնջ և անձանձիր տեղն չէին տար։

Ստռազպուռկին շրջակայքը շարունակ գերմանացւոց գունդերովը լի էին. և մինչդեռ էկուստեք պատնէշներէն գնդակներով ու ռումբերով կը ծեծուէին, երկու կողմէն ալ յառաջխաղաց գունդերը մէկզմէկ հրացանաձգութեամբ կը գնդակոծէին։

Դաշտօրէք տխուր երևոյթ մ'ունէին, որոնք այսպէս կը ստորագրէ նամակ մը որ նոյն օրերուն այն տեղերէն գրուած է.

« Ա.լսակիոյ հիւանդանոցք լի են Վ.իսէմպուռկի ու Վ.օռմի կռիւներուն մէջ վիրաւորած զօրքերով, որոնք ամենքը անանկ ծանր վիրաւորած են, որ մեծաւ մասամբ կը մեռնին։ Կռուին տեղերը լի են մինչև յայժմ ամեն տեսակ նիւթերով ու շինքերով։ Մեռելոց դիակները թաղուեր լմնցեր են. սակայն ասդիս անդին դեռ ևս արեան փոսեր հնացած կան որ հոտոտելեաց անախորժ զգացում մը կը տպաւորեն։

« Վ.իսէմպուռկի մօտ եղող Ֆռէշվիլլէռ գեղը բոլորովին աւերակ է. և ոչ տուն մը կանգուն կը գտնուի,

անանկ որ բնակիչք գեռնապոր նկուղները կը բնակէին։ Հունձքը ամեն դէն կոխկռտուած ապականած էն» ։

Գերմանացիք մի և նոյն ատեն Ֆալզպուռկ ու Դուլ քերդերն իսկ պաշարած կը բռնէին։

Ֆալզպուռկը, որ Վոժ լերանց մէջ Վոպան զօրավարին շինած բերդ մըն է, այս առաւելութիւնն ունի որ մէջը գտնուող թէ մարդիկը և թէ թնդանօթներ զարմանալի կերպով պատսպարած կը պահպանէ։ Բրօսիացիք՝ իրենց բերդին մօտենալու աշխատութիւնները՝ քաղքին արևմտեան դէն մէկ ու կէս մղոն հեռաւորութեամբ շինեցին. իրենց թնդանօթները անանկ շարեցին որ երեք որիշ հրետանիք ձևացնեն. որոնք մէկմէկ քիչ մը հեռի ըլլալով՝ բոլոր իրենց կրակը շեշտակի Ֆալզպուռկի վրայ կը թափէին. այն հրետանեաց ետևը, Վըզեմ գետին մէջ, իրենց պահեստի գունդերը և պաշարները կը պահէին։

Օգոստոսի 14ին պաշարման հետևանքն այս եղած էր որ քաղաքը երեք տեղուանք կ'այրեր, և հեռուստց բոցոյ ու ծուխի մէջ կը տեսնուէր։ Սակայն բերդին ամրոցներէն դեռ ևս թշնամեաց դէմ արիաբար կրակ կը շարունակէին. անանկ որ այն հրդեհին մոխրագոյն կարմրութեանը մէջէն ամբից փայլակները փայլելով, զարհուրանաց տպաւորութիւն մը կ'ազդէին։

Պաշարումը միշտ շարունակելով Ֆալզպուռկի բերդն ալ իր պաշտպանութիւնը դիւցազնաբար կը շարունակէր։ Երկու անգամ փորձեցին թշնամիք վրան յարձակիլ, այլ կրկին անգամ ալ սաստիկ կորուստներովետ մղուեցան։ Բերդին հրամանատարն իսկ աննկուն և աներկիւղ՝ զուրցեր էր թէ աւելի յանձն կ'առնուր զբերդը օդ հանել քան թշնամեաց ձեռքը մատնել։

Այնհինք հիմա Դուլին։ Ա.յս քաղաքս որ Մոզելի գաւառին գլխաւոր տեղին է, երկրորդ կարգի բերդերէն կը սեպուի. սակայն դիրքը երկաթուղային վրայ հայելով, իրեն կարևորութիւնն ալ մեծ է։

Օգոստոսի 14ին Գերմանացիք անոր վրայ յարձակած ըլլալով, հրամանատարը յանձն չառաւ անձնատուր ըլլալու։ Ուստի բրօսիացի 4դ խումբը զբերդը պաշարեց և սկսաւ զնդակոծել։ 16ին ու 17ին օրերը Բրօսիացիք վրան յարձակեցան, այլ չկրցան բան մը յաջողցնել. ամրոցներուն չորս կողմի փոսերը ջրով լցուած ըլլալով՝ մեծ արգելք էին պաշարողներուն։ Անոր համար զնդակոծումը շարունակեցին, որմէն մայր եկեղեցին և քաղաքական պալատը վնասուեցան, և քաղքին մէջ ալ քանի մը հրդեհներ պատճառեց։

Բերդին պահապան զօրքը, որ մեծաւ մասամբ ազգային շարժուն պահանորդներէ կը բաղկանար (3000ի մօտ), արիաբար իրենք զիրենք կը պաշտպանէին, և նաև անգամ մըն ալ յաջողութեամբ բերդէն դուրս յարձակմունք մ'ըրին։ Մի և նոյն կերպով նաև Դուլ ինք զինքը կը պաշտպաներ։ Ա.յլ այս ատենս ուրիշ տեղեր աւելի էական գործեր կը պատրաստուէին։

ԳԼՈՒԽ ԼԴ.

Բարիզու ժողովրդեան մտաճոռթիւնը։

Մինչդեռ պատերազմը Գաղղիոյ վրնուց ձախողդ կ'երթար, Բարիզու ժողովրդեան ոգին հետզհետէ դէպ ի'ինեերքին յեղափոխութեան մը կը դիմէր։ Այնչափ յանցանք բարդած էին կայսերութեան գլուխը, որ վերջապէս անոր անկումն ալ որոշած էր։ Խորհրդարանին մեծագոյն մասը վերջն աստիճանի կայսերասէր տարերքներէ բաղկացած ըլլալով, ամենայն ձիգը կը թափէին որ մինչև յետին կէտը կայսերատունը պաշտպանեն. սակայն այն կողմնակցաց ամենայն ջանքը չէր զօրեր հասարակաց զգացմանը դէմ խափան մը դնելու։ Այս ընդհանուր զգացման թարգմանը կամ պէդդան եղաւ, որ օգոստոսի 23էն սկսեալ, Բալիքաոյի կոմսին՝ պաշտօնակալաց նախագահին, և Դուռշիւ զօրավարին՝ Բարիզու քաղաքապետին առջին, ձախակողմեան նուիրակաց անուամբ հետեւեալ խնամոտով խօսակցութիւն մ'ըրած էր.

« Գաղղիոյ բաղդը՝ Բարիզու ձեռքն է, և անոր՝ արշաւող թշնամւոյն բռնութեանը դէմ դնելէն կախումն ունի։ Ուրբը կամ տանուհկինգ օր դէմ դնելով ու հաստատուն կենալով, բոլոր Գաղղիոյ ժամանակ կը տրուի մայրաքաղաքին օգնութեան դիմելու և ըզ-Բրուսիացիքը անանկ վանելու՝ որ իրենց ամենաշնասակաը ըլլայ։

Մենք՝ զԲարիզ և իր քաղաքական մտածութիւնները ներկայացնող նուիրակներն ենք, և Բարիզ կանգնիլ կարող չէ թէ որ մենք անոր առաջնորդ չմնայինք։ Հարկ է ուրեմն ուրիշ լինչ և նոյն մտածութիւն մէկ դի դնել, հայրենիքը վտանգի մէջ հրատարակել, մայրաքաղաքը յանուն հանրապետութեան ոտք հանել, թողուլ ապա հանրապետաց քուէարկութեամբ մը հայրենեաց վիճակը որոշել։ Մենք կազմ ու պատրաստ ենք »։

Բնական էր որ պաշտօնակալը և զօրավարը այն առաջարկութիւնները մերժէին. սակայն անանկ հաստատուն կերպով չմերժեցին որ խափանեն ապա ասոր վրայօք ուրիշ լինչ և նոյն առաջարկութիւն, և այս բանս յայտնի նշան մըն էր թէ տեսակ մը մտածութիւններ շատ յառաջադիմութիւն ըրեր էին։ Թանձակին ուրիշ աւելի զգալի նշան մըն ալ՝ միջին սահմանի կողմնակցութեան գլխաւորներուն հակամիտութեան ձամբան էր, որոնք յայտնի կերպով կը պատրաստուէին իրենց կարծիքները մէկ դի դնելու։

Լիսկէռվէն, որ միշտ յետին աստիճանի կայսերական օրագիր մը եղած էր, այսպէս կը գրէր.

« ... կը լսենք թէ մեր բարեկամներէն ոմանք գահընկեցութեան վրայօք կը խօսին։

« Մեզ ինչ փոյթ է հիմա գահընկեցութիւնը։ Հիմա կայսերմէն աւելի մեծ բանի վրայ է հոգը։ Խորհրդարանը չէ՞ որ զմեզ կը կառավարէ։ Պաշտօնարանը չէ՞ որ անոր խորհրդոցը կը հետևի։

« Յանուն Աստուծոյ կը խնդրենք որ ամեն բարեմիտ մարդիկ միանգամայն խոհեմ ալ ըլլան։

« Սմենևին անհամբեր ըլլալու չէ։

« Գայ պիտոր այն օրը որ մեր դատը տեսնուելիք պիտոր այն մարդոց հետ՝ որոնք անուանկ յանցաւոր կերպով զմեզ այսպիսի վտանգաւոր պատերազմի մէջ ձգեցին »։

Նոյն իսկ Բոլ տը Քասանեաք, այն անձնական իշխանութեան կատաղի կողմնակիցը, իր լրագրին մէջ ասանկ կը զուրցէր.

« Մէյ մ'որ Բրուսիացիք մեր երկրէն վռնտուին, հայրենիքնիս ալ իր ընկեր գործը պիտոր տեսնայ։

« Ազգայնութեան խնդիրը յառաջադասելի է քան զվարչութեան կերպը։

« Գաղղիան երբ ասոնց առաջինը լուծէ, երկրորդին ալ յուզոտմ պիտոր տայ »։

Եամինա Ապու ալ որ Դիւիլըիի արքունեաց առջին այնչափ համարձակութիւն ունէր, և որ միշտ կայսերական տան պաշտպան եղած էր, որմէն և այնչափ պատիւ գտած էր, ասանկ կը գրէր.

« Մինակ քսան տարուան բռնակալութիւն չլսուեր է զամեն Գաղղիացիս։ Մինակ յետին Պոնապարտդին վարչութիւնը, ուզածնէն աւելի յաջողութիւն գտած է, մեր քաղաքացեաց ամեն աբի ընդդիմակայութիւն մոռցընել տալու։ Մինակ՝ ինչպէս քսան տարուան միջոց մեզի Մառսէյլօզը մոռցընել տուեր է, այսպէս ալ նաև այսօր մեզի մոռցուցեր է նաև քաղաքացւոյ ոգին, որ է զօրավիգն ամեն ազգային պահանջոդի։ Կարելի չէ անպատուհաս ազգ մը զինաթափ ընել, չլսուել, թուլամորթ ընել և սովորեցընել հաւտալու, թէ զինուորական զգեստը կրող մարդիկը միայն իրաւունք ունին հրացան մը գործածելու։ Այս նուաստ նախապաշարումը որ առ ժամանակ մը բռնակալութեան նպատակը կ'ապահովցընէ, վերջապէս բարոյական լքումը յառաջ կը բերէ, որուն ես այս առթիս մէջ վկայ եմ »։

Այսպէս բաղդին փոխուելովը նաև Նաբոլէոնին բարեկամները ալ կը փոխուէին. և նոյն այն բազմութիւնը որ մինչև ցայն ատեն կայսերական գահուն նեցուկ եղեր էին, հիմա ամենքը իրենց հարուածը անոր տալու չէին խղճեր։

Այդ Օրէնադրական ժողովքին մէջ Քեռադոն երանդուն նուիրակը մանաւոր առաջարկութիւն մը կ'ընէ, որու նպատակն է վարչութեան իշխանութիւնը ազգային ներկայացուցիչներուն ձեռքը յանձնել։ 22ի նաեին մէջ կ'առաջարկէ որ Խորհրդարանը լինը նոր նուիրակ ընտրելով Բարիզը պաշտպանութեան Մասնաժողովին անձանց վրայ աւելցընէ։ Սակայն Բալիքաոյի կոմսը վարչութեան անուամբը այն առաջարկը մերժելով՝ այսպէս կ'ըսէ.

« — Պատասխանատուութիւնը մեր վրայ է. պաշտպանութեան մանաժողովին անձանց թիւը կ'ուզենք որ քիչ ըլլայ, վասն զի թուոյն շատութեամբը կրնան անպատշաճութիւններ ծագիլ։ Ուստի նուիրակաց այդ նոր յաւելուածը կը մերժենք։ Մեր գործոյ պատասխանատուութիւնը մեր վրայ է. կ'ուզենք ամբողջապէս պատասխանատու ըլլալ »։

Զախակողմեանք Բիքաո նուիրակին բերնովը կը պնդեն որ այն առաջարկը անմիջապէս քննութեան առնուի. և անոր վրայ մանաժողովը հաւաքուելով խորհրդի կը մտնէ։

Սակայն մինչև ցայս ատեն բանակէն ամենևին լուր մը չհասնիր. և նուիրակք որչափ և անձկութեամբ տեղեկութիւն կ'ուզեն Բալլիքաոյէն, ինքը ուրիշ պատասխան տալ չկրնար, եթէ ոչ այս թէ՝ Պազէնին վրայօք աղէկ լուրեր առեր է, որոնց նկատմամբ կը յաւելու ըսել. — Այս լուրերս յայտնի ապացոյց են թէ մարաջախտը մեր զօրութեանը վրայ վստահ է. վստա-

հուԹիւն մը արդարև, որ մենք անոր քաջուԹիւնը և հմտուԹիւնը գիտնալով, բոլորովին ապահով ենք։ Բարիզ քիչ ատենուան մէջ անանկ կատարեալ պաշտպանուԹեան վիճակի մէջ պիտոր մնայ, որ ինչվիցէ հակառակորդի դէմ դնելու պատրաստ ըլլայ։

Յաջորդ օրուան (23) նիստը, որուն մէջ կայսերական տան ու հայրենեաց մէջի հերձուածը յայտնի կերպով տեսնուեցաւ, աւելի աղմկալից եղաւ։

Նատին սկիզբը ամենևին այն ահագին փոԹորկին նշան մը չէր տեսնուեր։ Նախագահ նստած էր Դալուէի մարգիզը, որ Սէնուականաց դասէն ըլլալով ու ցուրտ բնուԹեան տէր՝ ժողովին վրայ ալ ցուրտ տպաւորուԹիւն մը կ՚ազդէր։

Սիմոն, Տըսո, Աւակո և ուրիշ նուիրակներ այլ և այլ հարցմունքներ ընելով, Տիւվերնուա պաշտօնեային, քաղաքավար կերպերով, ժպտելով և անուշուԹեամբ ամենուն պատասխան կու տայ։ Սակայն վերջապէս Բարիզու պաշարման խնդիրը մէջը կը բերուի, և անոր վրայ ամենուն սիրտը կը սկսի տագնապիլ։ Ընտապէշնոյ մը նստարանէ նստարան կը քալէ։ Պարոն Սիմոնը կ՚առաջարկէ որ բոլոր անօգուտ մարդիկ Բարիզէն մերժուելով գաւառները ղրկուին։ Սիմոնը այս առաջարկուԹեանս վրայ ծափ կը զարնեն։ Կլէ–Պիզուանը կ՚ուզէ նաև վիրաւորները Բարիզէն հեռացնել։ Այոր ամենը կը բողոքեն։ Պարոն Դաշատ Սլասկիոյ համար զէնք կը խնդրէ։ Զախակողմեանք ծըծուունչ կը վերցնեն։ Պարոն Լըֆէպիւռ կը խնդրէ որ Գաղղիոյ անբաժանելիուԹեանը վրայ քուէարկուԹիւն ըլլայ։ Խորհրդարանին ամեն կողմէն ու բոլոր բեմերէն հաձուԹեան ձայներ կը լսուին, և ամենքը ծափ կը զարնեն։

Սկսայ յանկարծ Կամպէդդայ մէջը նետուելով՝ բեմը կը կանգնի։ Հայեցուածքը կրակ կը ցայտեցընէ, երեսին վրայ կիրքը դրոշմուած է և ոչ այն այլայլուԹիւնը

յայտնի կը մատնէ. մազերը անզարդ՝ ծոծրակին ետևը կը ծփան։ Կերպարանքը Թէպէտ և մեկ աչքէ զուրկ՝ վեհ գեղեցկուԹիւն մ՚ունի։ Ձայնը Թէպէտ և անհամաձայն կը հնչէ, այլ ինքը արուեստով, խմաստուԹեամբ ու գիտնալով անանկ կը խաղցընէ, որ մարդուս երևակայուԹեանը վրայ տպաւորուԹիւն կ՚ընէ և ուղղակի սիրտը կը շարժէ։

Կամպէդդա իր ձևացեալ հանդարտուԹիւնը մեկդի դնելով՝ իր բնական բուռն Թափովը կը խօսի։ Աստեաքան անընկրկուն՝ իր բոլոր ուժը ձեռք կ՚առնու և ունկընդրացը վրայ կը տիրանայ։ Ձուր տեղ կը ջանան անոր խօսքը ընդհատելու. անօգուտ տեղ հեզ նախադահը անոր բուռն Թափը մեղմելու կը ձգնի։ Այն խորհրդարանին մէջ, որ ալեկոծեալ ծով մը կը նմանի, իր խօսքերը փայլակի պէս հատու կը կտրեն, և ձայնը կայծակի պէս կ՚որոտայ։ Նաև զվարԹուԹիւնը կ՚ամբաստանէ իբրու Թէ տանուչորս տարիէ ՚ի վեր զԳաղղիա խաբեր է, և ապա զաջակողմեանս իսկ՝ որպէս Թէ իրենք զԹշնամիա Գաղղիա մտուցած ըլլան։ Այլ կողմեանք կը դրդռին, այլ անօգուտ. ինքը դարձեալ նոյն ամբաստանուԹիւնը կը կրկնէ։ Ժիւլինեալ, Վանտուբ, Լշասեռիո, մերթ ընդ մերթ բուռն հարցմունքներ կ՚ուղղեն իրեն, սակայն ինքը անցողաբար սուր սլաքներով կը խայԹէ զանոնք, ու խօսքը յառաջ տանելով անդադար կը խօսի։

Նախագահը ինքզինքը կը ծածկէ ու նիստը կը վերցուի։ Սակայն ձախակողմեանք անկէ հեռանալ չեն ուզեր. և ոչ բեմէ կ՚ուզեն դատարկիլ։ Ցայտնի կը տեսնուի որ Կամպէդդային խօսակցուԹենէն ետքը ամեն մարդ կը հասկընայ որ հայրենեաց վիճակը շատ վտանգաւոր է, և ամենայն ոք կը յուսայ Թէ խորհրդարանը վերջապէս գործնական որոշման մը ձեռք պիտոր զարնէ։

Խորհրդարանին ոստիկաններէն մէկը վերջապէս բե-

մերը դատարկելու կը յաջողի, և անոր վրայ ձախա-
կողմեանք ալ կ'ելլէին կ'երթան։

Սակայն յաջորդ օրուան (24) նախին մէջ ալ նոր
փոթորիկ մը կը ծագի։ Սկզբան Բալիքեսրի կոմսը կը
զգայընկ թէ վարչութիւնը 400,000 հրացան գներ
է Անգլիայէն, որոնք մասամբ երեք օր էտքը պիտոր
յանձնուէին, մասամբ ալ ութ օր էտքը. ասոր վրայ
ամենքը ծափ կը զարնեն։

Բայց յետոյ Թիէռ, յանուն մանաւանդ որուն
յանձնուած էր Բէռադոնին առաջարկը քննել, կ'ը-
սէ թէ՝ վարչութեան հետ միաբանիլը անկարելի բան
է, և թէ արդի պարագայից պատճառաւ մանաւան-
դովը չուզելով պաշտօնական խառնակութիւն մը պատ-
ճառել, որոշեց նոյն առաջարկը մերժելու։

Ա. յլ պատերազմի պաշտօնեայն կը յաւելու ըսել
թէ խաղաղութեան սիրոյն համար, որոշեց ինքը ան-
ձամբ երեք նուիրակ անուանելու իբր անդամ պաշտ-
պանութեան մանաւանդովոյն, անոնք ուղելով օրինա-
դրական ժողովին վստահութեան նշան մը տալ։

Սակայն Ֆաւռը առիթ կ'առնու քաղաքական խնդիրը
յուզելու, և անոր մէջը թէ՛ զկայսերութիւնը և թէ
զմիապետական սահմանադրութիւնը խառնելու. կ'ը-
սէ թէ՝ Գաղղիան իրաւունք ունի դիտնալու թէ ար-
դեօք այն սահմանադրութեանը համար կը կռուէր,
եթէ պարզ ազգային հողուն պաշտպանութեանը
համար։

— « Շատ անձինք, կ'ըսէ, որոնց կարծեաց և ես
հաւան եմ, կարծեն թէ հիմակուան վիճակին բոլոր
թշուառութիւնները պարզապէս այն քաղաքական
դրութեան արդիւնք են՝ որուն մինչև հիմայ հետեւե-
ցանք։

« Ա.յս բանիս մէջ հակասութիւն չկայ. հայրե-
նեաց դժբաղդութիւնները չարագուշակ վարչութե
մը արդիւնք են, որուն հոս տեղս ոչ ոք կրնայ պաշտ-

պան ելլել, և զոր այս հետևեալ երկու բառերուն
մէկովը կարելի է սահմանել. Անբաւականութիւն
կամ վատնութիւն »։

Ա.տենաբանն խօսքը յառաջ տանելով կ'ըսէ թէ՝
քաղաքական խնդիրը կարելի չէ ազգային պաշտպա-
նութեան խնդրէն բաժնել. « Գերեաւ աշխարհ մը
ազատ աշխարհի մը պէս չկրնար պաշտպանուիլ։ Գե-
րեալ աշխարհ մը պաշտպանողը բռնաւոր մըն է որ
բանակի առաջնորդ կ'անցնի. ազատ աշխարհի մը
պաշտպանը ողջոյն ազգն է »։

Եւ այսպէս կը կնքէ խօսքը.

« Եթէ արդի օրինադրութեանց վրայ վստահու-
թիւն ունիք, ըսէք յայտնի։ Թող Օրէնսդրական ժո-
ղովը ձայնը բարձրացընէ, և եթէ արդի օրինադրու-
թեանց ու քաղաքականութեան վրայ վստահութիւն
ունի, թող խօսքը առ Գաղղիոյ ժողովուրդն ուղղէ և
ըսէ անոր յայտնի թէ՝ ինքը կայսերութեան և կայսե-
րական տան պահպանութեանը քուէատու կ'ըլլայ »։

Նախագահը այս խօսքերուս դէմ կը բողոքէ հրա-
ւիրելով զատենաբանը որ խնդրոյն դառնայ։ Ժիւլ
Ֆաւռը խորհրդարանին խառնաձայն աղմկին մէջէն
հրաւէր կը կարդայ առ նուիրակս որ արիութեան
գործ մ'ընեն։ « Խորհրդարանը, կ'ըսէ, ուրիշ ինչը
անձինք պաշտօնարանին օգնական տայ՝ որ զնոյնը մղեն
ու յորդորեն ազգային պաշտպանութեան գործը յա-
ռաջ տանելու, մինչև ցայն օրը որ ազգը դերակայ իշ-
խանութիւնը ձեռք առնելով, և անցած գնացած
պատասխանատուութիւնները կշռելով, այն անձանց
դատը տեսնայ՝ որ ցնայրենիքը ասանկ ծանր թշուա-
ռութեանց մէջ կործանեցին »։

Հանդերձ այս կրակոտ ատենախօսութե, Խորհրը-
դարանը Բէռադոնին առաջարկը 206 քուէով ընդ-
դէմ 41ի մերժեց։ Սակայն ձախակողմեանք մէյ մը
իրենք զիրենք յառաջ նետած ըլլալով չուզեցին ետ

քաշուիլ· այլ մնքերնին հաստատուն որոշեցին ամեն նայն կերպով կռուիլ, մինչև որ իրենց դիտաւորութիւնը յաջողցնեն։

Միւս կողմանէ հասարակաց կարծիքը երթալով կը զրդռէր, և հետզհետէ կայսերութեան դէմ կը զօրանար, նեղքին փոփոխութեան մը ձեռք զարնելու պատրաստուելով։

ԳԼՈՒԽ ԼԵ·

Պաշարական տիրողական պատրաստութիւնները։

Բարիզեցիք ամենքը առ հասարակ մէկ բանի մը վրայ հաւասարապէս միաբան էին· պաշտպանութեան միջոցները ամենայն գործունէութեամբ փութացնելով յառաջ տանելու։

Եւ այս բանիս ողջոյն Գաղղիա մնայնակից եղեր էր քանի մը օրուան մէջ 750 միլիոնի փոխառութիւնը առաւելաբար ստորագրելով։

Պաշտպանութեան մանաւանդ որ վրայ ծեքակոյտին ուրիշ վեց ոտի աւելցուեր էր, և Թիւերնուիրակին իսկ մանակից էր, անխոնջաբար կ'աշխատէր։

Սէնայի ազգային պահանորդաց խումբը նորին կանոնաւորեցաւ, ու վրան դէռ ուրիշ 60թը նոր վաշտ աւելցուեցաւ· անանկ որ 30,000էն 80,000 էլաւ Թիւը։

Ջինուորական Հարտարապետութեան խմբին ալ ուրիշ տասուերկու օգնական ընկերութիւններ ձեւացուեցաւ. և մանաւանդ հրաւէրքով մը բոլոր նախկին Թնդանօթաձիգները և ամեն զէնքի զինուորները հրաւիրուեցան երթալու զինուորագրելու, ու գործօն ծառայութեամբ մը պաշտպանութեան ձեռնտու ըլլալու։

Ա.րտաքին բերդօրէից և ամրոցայ մէջ չորս միլիոն հաղարապրամ վառօդ բաշխուեցաւ։ Իւրաքանչիւր բերդին այնչափ պաշար տրուեցաւ՝ որ ամեն մէկ թընդանօթ կարենայ ութ հարիւր հարուած արձակել։

Ոստմն ալ իր ձեռնտուութիւնն ընել ջանալով՝ արդի գիւտից քննութեանը կը զբաղէր որ պաշտպանութեան միջոցներ հնարէ։ Ելեքտրական լուսոյ մը գիւտը մտածեցին՝ որով բոլոր գիշերը Բարիզու չորս կողմի ամենէն բարձրադիր ամրութիւնները պիտոր լուսաւորէին, և մանաւորապէս այն կողմը՝ ուսկից թշնամին յարձակելու միտք կրնար ունենալ. անոլ կարելի էր անոր շարժմունքները դիտել և բոլոր մեքենալու պատրաստութիւնները դերև հանել։

Վարչութեան յայտարարութեամբ մը ուրիշ 21 ազգային շարժուն հետեւակազօրաց գունդեր ձեւացընելու վճիռը կ'ելլէր, որով այն գունդերուն թիւը 37 պիտոր ըլլար, ընդ ամենը 133,000 մարդ։

Ա.րդէն Սէն Մոռի բանակեցողը տասնըութը վաշտ շարժուն պահանորդք կը գտնուէին, որոնց համապատասխան թիւն էր 22,000 մարդ։ Դառիւ զօրավարը անոնց յայտարարութիւն մը ուղղեց, որով իրենց խրախոյս կու տար որ բանակը օթագայանալուն աշխատութեանցը արիութեամբ տանին. օգոստոսի 25ին ալ անոնց զօրահանդէս ըրաւ։ Պահանորդքը կեցցէ Դառիւ, կեցցէ Գաղղիա, կանչելով, ամենը առջևէն անցան. որու վրայ զօրավարը շատ գգածուեցաւ։

Քաղքին ներսը, երեք պատնիշափակ բանակեցողները մէջ, տախտակէ տնակներ շինուեցան՝ զօրաց բնակարանի տեղ ծառայելու, որովհետև զինուորատունները անբաւական էին այնչափ բազմութեան։ Ա.յն վիրաւորները որ կուտի դաշտերէն Բարիզ բերուեր էին և հիւանդանոցներու մէջ զետեղուելու կարելի չէր, պարտէզներու մէջ կանգնուած վրաններու տակ դրուեցան։

Մի և նոյն ատեն կը մտածէին նաև վարչութեան մէկ մասը ուրիշ տեղ փոխադրել, անանկ որ պաշարումն վրայ գալով՝ պաշտօնեից համար Պուռժ կամ Դուռ երթան նստին։

Որոշեցին դարձեալ որ Թշնամին մօտեցածին պէս, բոլոր Սէնեայի ու Մառնայի գաւառաց գործատունները, հունձքերը, և գլխաւորապէս Բարիզու շրջակայից բերքերը, արմտիք, վարսակ, համբար, և այլն, զորոնք մինչև ցայն ատեն քաղաքը մտցընել կարելի եղած չըլլայ, այրեն, որպէս զի Թշնամեաց կերակուրի միջոց չըլլան։ Ա.յս որոշմունքով մշակներն ամապարհեցին Բարիզ մտնալու, իրենց վաճառքները ապահովցընելու փութալով։

Որչափ զինուորութեան վերաբերեալ մարդ կար, Թէ՛ քաղքին ոստիկանութենէ, Թէ՛ մաքսատան ծառայող մարդիկ, բոլորը քաղքին պաշտպանութեան օգնական տրուեցան։ Ա.զատագունդ հրացանաձիգ գունդերը շուտ շուտ կը ձեւանային և Լ'ինչանի ձիընթացից դաշտը ամեն տեսակ պատերազմական կրթութենէն կը մարզեին։ Մի և նոյն ատեն Պուա տը Պուլընեի անտառն ալ կտրտելու հետ կ'ըլլային, որ հետզհետէ ընդարձակ մարզադաշտին մը կը փոխուէր կ'ըլլար, ուր եզներուն բազմութիւնը կը փակէին, որ ապա պաշարելոց կերակրոյ տեղ պիտի ծառայէին։

Ա.յսպէս Բարիզ, այն զբաղմութեանց ու զբօսանաց քաղաքը, բոլորովին կերպարանափոխ կ'ըլլար. անդորը խաղաղութեամբ մը յետին մրցման մ'ինքը-

զինքը կը պատրաստէր. յառաջընթաց օրերուն վըր-դովը գաղրեր էր, և տեղը համաձայն ոգի մը ու խրա-խուսանաց արիւնթիւն մը փոխանակեր էր:

Թէատրոնք գոցուեր էին. զբօսանաց տեղերը լռու-թիւնը տիրեր էր: Ոչ ևս կը տեսնուէին այն փառա-զարդ կառքերը որ զուարճութեան տեղէաց զարդն էին. ոչ ևս կը նշմարուէր Հոխութեան փայլը որ Թշուառ ժամանակին նախատինք կրնար բերել: Բա-րիզ՝ անհոգութեան ժպիտը մէկ դի դրեր էր զինուո-րական արիութիւնը զգենլու համար:

Երջանկաբուն գեղացիքը բազմութեամբ քաղաքը կը սկսին լցուիլ, որոնք ամեն տեսակ ձևով կառքեր հետերնին կը կրեն: Ուրիշ կառաց բազմութիւն մըն ալ կը տեսնուի որ հարկարաւներով ու բազմութիւ-բեռնաւորած՝ երկաթուղւոյն կայարանը կը դիմեն. սոնք անոց ընտանիքն են, որ իրենց կանայքն ու տղաքը Բարիզէն հեռացընելու և ապահով տեղ մը հասցընելու կ'աշխատին:

Քաղաքական իշխանութիւնը յայտարարութիւն մը հրատարակելով՝ ժողովրդեան կ'ազդէ որ պաշար-մանն համար կերակրոյ պաշար պատրաստեն. միանգա-մայն, բոլոր այն անձինքն որ Թշնամեաց դէմ դնելու անկարող են, կը յորդորէ որ քաղաքը Թողուն եր-թան:

Դուշիւ ալ մանաւոր յայտարարութեամբ մը հրա-մանն կը հանէ որ բոլոր այն մարդիկ որ ապրելու միջոց չունին՝ Բարիզէն անհրաժեշտ հեռանան, որովհետև անոց ներկայութեամբը Թէ հասարակաց բարեկար-գութիւնը և Թէ անձանց ու ստացուածոց ապահո-վութիւնը կրնայ վտանգի մէջ ինկնալ: Նաև կը հրա-մայէ որ բոլոր այն մարդիկ որ մանաւոր դատաղրու-Թիւններով կը ջանան հասարակաց պաշտպանութիւ-նը և ապահովութիւնը տկարացընել ու վտանգել, անդադար մերժուին վերնատունն քաղքէն:

Ա.յս յայտարարութեանս պատճառաւ շատ մը օտա-րական մարդիկ ու կընկտիք որ ապօրինաւոր Համբա-ներու հետամուտ կ'երևնային, բռնութեամբ վերնատուե-ցան:

Իսկ այն օտարական մարդիկ որ հպատակ էին այն տէրութեանց որոնց դէմ Գաղղիան կը պատերազմէր, և դեռ ևս կրցեր էին ձնալ'ի Բարիզ առաջին մեր-ժումէն ետքը, նորէն խստիւ հրամանն ընդունեցան իրենք օրուան մէջ Բարիզը Թողուլ երթալ, ապա Թէ ոչ բռնութեամբ դատաւորի ձեռք պիտոր մատնուէին:

Պատերազմի ատեանն ալ որու յանձն եղած էր Վիլեդրի խռովիչներու դատը տեսնել, իր քննու-Թիւնները ըմբնցընելով չորս ոգի մահուան դատա-պարտեց, երկու հոգի ալ միանգամայն կալանաւո-րութեան:

Նոյնպէս նաև զինուորական ատեանով մահուան դատապարտուեցաւ Հարդ Գերմանացին որ իբր լըր-տես ամբաստանեալ էր. որ և օգոստոսի 27ին Ջինուո-րական վարժարանին գաւթի մը մէջ սպանուեցաւ: Մահուան տարուած ժամանակը կ'ուզեին ձեռքերը և աչքերը կապել. այլ ինքը բռնութեամբ դէմ կը դնեը, ըսելով Թէ « կարըձի պէս մեռնիլ կ'ուզեմ »: Սակայն բողոքական չքահանայն որ մինչև վերջին կէ-տը իրեն հետ էր ու զինքը կը պատրաստէր, յորդորե-լով ու խրատելով, վերջապէս համոզեց Թոյլ տալու որ զինքը կապեն. ու յետոյ,

— « Հայրենեաց համար կը մեռնիմ », կանչելով, հրացանից գնտակներէն կայծակնահար ինկաւ:

ԳԼՈՒԽ ԼԶ.

Օգոստոսի 29ի, 30ի և 31ի պատերազմները։

Տեսանք որ Մաք Մահն մարաջախտը իր հրամանատարութեանը ներքեւ եղած բանակովը յառաջ խաղալով, և զկայսրը ետևէն ընկեր ունենալով, յետ Ռէմնը Թողլու Աւտէնեերու ձամբան բռներ էր։ Շալմնի դիրքը և Մահնի գիծը Թողլով, հիւսիսային ուղղութեամբ յառաջ կ'երթար, դէպ'ի Պէլճիայի սահմանագլուխը մօտենալով, որպէս զի անկէ փորձ փորձէ Պաղէնի բանակին հետ միանալու։

Թէ ինչ պատճառաւ արդեօք այն վտանգաւոր փորձին ձեռք զարկեր էր, տարակուսական է։ Ոմանք մարաջախտին մեծանձնութեան գործ համարեցան զայն, երբոր թէ միտքը դրած ըլլար ամեն միջոց փորձելու որ իր զինուորակից Պազէնը այն վտանգաւոր տեղէն ազատէ։ Սակայն այս ստոյգ է որ այն խորհրդին թէ առաջարկուն և թէ ընդունողը վիճակին ծանրութեանը աղէկ հասու չէին, որով և անանկ ծանր սխալմունքի մէջ կ'իյնային, որ պատերազմի մէջ միշտ չարագուշակ ելք կրնայ ունենալ, երբ թշնամին արի է և անդրադարձող մտօք։

Նախ և առաջ Մաք Մահն ասով ինքզինքը անանկ վտանգի մէջ կը դնէր՝ որ իրմէն բազմաթիւ եղող թշնամւոյն հետ հարկ կ'ըլլար անյարմար դիրքի մէջ կռուիլ, և որ մանաւանդ աւելի ծանր էր, Բարիզու ճամբան ալ թշնամիներէն կտրած կ'ունենար։

Բայց ասկէ Մէցի դէպ 'ի հիւսիսային դին՝ Լմժոնի վրայէն Ռէմնէն Թիոնվիլ ըրած ճամբով՝ թշնամւոյն հանդիպելով, պէտք էր 'ի հարկէ իր գործելու գծին ուղղութիւնը Թողլ և անոր ուղղահայեաց գծով մը ճակատ յարդարել, որով իր թիկունքը անպաշտպան կը մնայէին։

Ս.յս 1870ի պատերազմի մէջ գիտուեցաւ որ Գաղղիացիք մի և նոյն սխալմունքները ըրին, ինչ որ ըրին Բրուսիացիք 1806ին և 1807ին իրենց դէմ տուած պատերազմներու մէջ, զորոնք և Թիէր իր պատմութեանը մէջ կը յիշէ։ Կարելի չէ հասկընալ թէ ինչպէս եղեր է որ այս պատերազմիս մէջ Գաղղիացւոց զօրագլուխները անանկ քիչ ուշ տուած ըլլան իրենց առաջին կայսեր պատուէրքներուն, որոնցմով այնչափ անգամ յաղթող եղեր էին, Թողլով որ իրենցմէ այնչափ անգամ յաղթուած թշնամիները 'ի գործ դնեն զանոնք և յաջողին։

Դարձեալ Մաք Մահն Շալմնի բանակէտը բանակած ըլլալով, իր ամենակարևոր գործը մայրաքաղաքը պաշտպանելն էր։ Զէռքի տակ չորս բանակախումբ կանոնաւոր զօրք ունենալով ինչվիցէ ժամանակ կրնար անոր օգնութեան դիմել։ Ընդհակառակն ինքը այն Բարիզու յառաջապահ տեղին ինքնակամ

թողուլ, անոր պաշտպանութեան յետին պատասպարանն ալ կը խափանէր։

Նաև Բրուսիացիք իրենց կողմնակ մեծ շահ ունէին զՄաք Մահն այն դժուարին դիրքի մէջ զարնելու՝ ուր ինքզինքը ձգած էր, հաւատարապէս հեռի գտնուելով թէ՛ Շալոնէն և թէ Մեցէն. անոր համար ալ ամենևին հանգիստ չթողուցին անոր՝ մինչև որ չհասան ու չբռնադատեցին զինքը որ կռիւն ընդունի։

Ա.րդէն ըսինք թէ ինչպէս Թագաժառանգ իշխանը բուռն ընթացքով անոր եռևէն վազելով կը ջանար զինքն ըմբռնելու։ Շալոնէն ելլելով դէպ՝ի Վուզիէռ ընթացքը առաւ, անկէ ալ դէպ՝ի Կռանքռէ, ջանալով միշտ քան զմարաջախտը աւելի երագել։

Մ՛ի և նոյն ատեն Մեցէն ջորս կողմը գտնուող Բրուսիացոց բանակին մէկ մասը ինաց որ զՊազէնը պաշարած բռնէ, և միւսը, այսինքն բանակի երեք խումբերը, Սաքսոնիոյ իշխանին հրամանատարութեանը նեղքև, անկէ ելաւ որ Մաք Մահոնին դէմ քալէ։

Ա.յսպէս մինչդեռ Թագաժառանգ իշխանին բանակը մարաջախտին եռևէն վազելով՝ անոր դէպ՝ի Ռէմս, Շալոն և Բարիզ նահանջելու ճամբան կը կտրէր, Մեցէն քովէն ելլող խումբերն ալ կը փութային որ անոր դէպ՝ի Մոնմէտի և Թիոնվիլ երթալու ճամբան բռնեն ու զինքը անհրաժեշտ մէջերնին փակեն։

Ա.յս կերպով Թշնամիք շատ չուշացան զինքը ամեն կողմէն և մօտանց նեղելու, և հետզհետէ ալ բազմանալով և առաջ քալելով՝ իրենց շրջանակը պզտիկցնելու։

Գերմանացիք այս առթիս մէջ ալ Գաղղիացոց սխալ մտնքը կրցան աղէկ կերպով իրենց օգտին ծառայեցնել։ Ա.րագաբար շարժելով, ամեն էական կէտերը բռնելով, յետուստ և կողմնակի Գաղղիացոց վրայ հնալով և անոնց հաղորդակցութիւնները կտրելով, կարող եղան հանդերձ իրենց բազմութեամբը զԳաղղիացիս յաղթահարել։

Ա.րդ Գուլիելմոս Փրեդերիկոս իշխանը Մաք Մահնին յետամուտ անոր հասնելու վրայ է։ Սաքսոնիոյ իշխանն ալ աւրելով այն երկաթուղին որ Աւտէնպէրկն՝ ուր մարաջախտը կը գտնուի՝ Մոնմէտի կը տանի, դէպ ուր մարաջախտը հասնելու կը դիմէ, Թիոնվիլի և Մեզիէռի ճամբուն դէպ՝ի լոյսքը կը բանակի։ Իր զօրաց սիւնակներէն մէկն ալ տարածուելով կը ջանայ Փրեդերիկոս Գուլիելմոսի բանակին հետ միանալու, որ անմիջապէս վրայ կը հասնի։

Ա.յս պյլ և պյլ կռիւներուս մէջ հանդիսանալու զօրքերն էին, մէկ կողմէն Մաք Մահոնին հրամանատարութեանը նեղքև եղած գունդերն, այսինքն Գաղղիացոց բանակին 1ին, 5դ, 7դ, և 12դ խումբերը՝ 100,000 մարդէ քիչ մ՛աւելի։ Միւս կողմէն մէյ մը Բրուսիոյ Թագաժառանգ իշխանին բանակը, և մէկ մըն ալ Սաքսոնիոյ իշխանինը, որ երեք բանակի խմբեր կը բազկանար, որոնք և Մեցի քովէն ելեր էին. ընդ ամենը 250,000 մարդէ աւելի։

Մաք Մահոն իր ճամբան շարունակելով յուսահատաբար ամենայն ճիգ կը թափէր Պազէնի հետ միանալու, քանի որ դեռ Բրուսիացոց բանակը իր ճամբուն մէջտեղը չէր առած։ Սակայն իր զօրքը նոր և անվարժ ըլլալով ճամբու աշխատութեանց՝ մեծ արգելք կ՛ըլլային իրեն և խոչընդոտան արագ շարժելու, որով հետևանքն այս կ՛ըլլար որ Բրուսիացիք քան զինքը աճապարելով, ինչպէս վերը ըսինք, իրեն ճամբուն մէջ տեղն առին։ Մեկէն իրենց զօրաց մէկ մասը Մոնմէտի անտառներուն մէջ կը բանակեցնեն, և Ա.րտիեններու անցքը բռնելով կը սպասեն որ Գաղղիացոց բանակը անկէ ելլելուն պէս, վրայ հասնին ու զինքը ջախջախեն։ Իրենց այս շարժմունքներն անանկ արագաբար և ճաճանչ կերպով՝ի գործ կը դնեն, որ Գաղղիացոց զօրավարները առանց ամենևին իրենց սպառնացած վտանգէն կասկածելու, դէպ՝ի Սէդնէյ ճամ-

բանին կը շարունակեն։ Հազիւ Թէ իրենք ղՎուզիէ կը Թողուն, մէկէն Թշնամիք վազելով անոր կը տիրեն։

Մաք Մահն 28ին Ռոքուռ կը բանակի։ Իր բանակին այլ և այլ խումբերը Սդոնի և Եոնքի մէջտեղուանք կը տարածուին, պատրաստուելով երկրորդ առտուն արշալոյսին Համբանին շարունակելու։

Իրիկուան դէմ, Ցդ խումբին տեղակալ սպայ մը, որ դէպ ’ի արեւելք յառաջացած էր, իր գլխաւորին՝ Ֆայէի զօրավարին, կը զեկուցանէ Թէ մերձակայ բլուրները ուլաններու հատուած մը կը տեսնուի։ Իրեն բան մը չէ, բան մը չէ, յառաջ, կը զուրցեն։

Յաջորդ օրը 29ին, Բրուսիացիք առջնուն կ’ելլեն։ Գաղղիացի նիզակաւորաց գումարտակ մ’որ բանակին առջևէն կ’երթար, գնդակներու անձրևէ մը բռնուելով, սրընթաց ետ կը դառնայ և ազդը կը ծանուցանէ։

Հետևակազօրը մէկէն Պուա տէ Տամի առջևը կը ձակատի, և արիաբար յարձակմանը դէմ կը դնէ, կէսօրուընէ մինչև ժամը վեց շարունակ կռուելով։

Այս կռուին մէջ ձակատողները Գաղղիացւոց կողմանէ Ցդ խումբն էր, (Տը Ֆայէի), Գերմանացւոց կողմանէ ալ 12դ խումբն (Սաքսոնիոյ)։ և կռիւը Նուռի և Պոմմէի մօտերը եղաւ, Առաէններու անցից մէջ։ Գետինը այս տեղուանք անտառուտ բլուրներէ պաշտպանեալ է, որոնք արևելեան դին Մօհզի ձորին վրայ կը հայէին, և արևմտեան դին մինչև Նուռի ձահիճները կը ձգին։

Օգոստոսի 29ին Հանդիպած կռիւը որոշիչ հետեւանք մը չբերաւ, որովհետև Գերմանացւոց խումբը, որ Մէցէն եկողն էր, չկրցաւ Գաղղիոյ բանակին մեծագոյն մասը կռուի բռնել։ բայց և այնպէս Հարկ եղաւ որ Գաղղիացիք կանկ առնուն և իրենց դիրքը փոխեն, որովհետև Համբանին կորուեր էր։ Ան ատեն Մաք Մահն կը մտածէ Սէտանի բերդին, Մօհզի դեմ

տին և Պէլճիոյ սահմանագլխին մէջտեղուանքն առնելը դիրք մը բռնելու, որպէս զի կարենայ կերպով մը Թշնամւոյն ետևը առնել, կամ գոնէ յաջող պայմաններով անոր վրայ յարձակիլ ու Մոնմէտի խնամ՝ Քառհեանէն անցնելով։ Ուստի կ’աճապարէ դէպ ’ի հիւսիս քալելու։ Գիշերը վրայ հասած էին պէս կը սկսի Համբայ ելլել, բանակին կրակները վառ Թողուով որ զԹշնամին խաբէ։ Իր բանակին մեծագոյն մասը Մուզոնի քովէն Մօհզ գետը կ’անցնի։ Ցդ խումբը և 6դին մէկ մասը Մօհզին ձախակողմը կը բանակին, Պոմմէի բարձրաւանդակաց վրայ։ Իսկ մնացեալները իր բուն բանակը Վո կը փոխադրէ։

Այսպէս կ’անցնի դիշերն ու երկրորդ առտուն (30) կը լուսնայ։

Ժամը առաւօտուն 11 է. կայսրը Պլան–Շամբանեի կալուածատունը նախաճաշիկն ընելէն ետև, Պռէվլէի կ’երթայ։ Ֆայլէի զօրավարը, իր սպայակոյտը և շատ մը սպայք ալ կը պատրաստուին գեղին տունեբուն մէջ ցրուելու։ Թնդանօթակիր մարդիկը պաշար փնտռելու կ’երթան։ Զօրաց հրացանները տրցակ կապած՝ անպատրաստ են։ Մէկ մըն ալ յանկարծ անտառին ծայրերը հրացանից շառաչը կը լսուի, և ռումբերը կը սկսին անդէն զինուորաց վրայ ինալ, որոնցմէ շատերը դեռ գնտակ մը չարձակած՝ վիրաւոր կ’ինան։

Փրեդերիկոս Գուլիելմոսի բանակին յառաջապահ գունդն էր որ Սդընէյի և Տրնի կողմերէն յառաջ գալով, Մաք Մահնի վերջապահ գնդէն վրայ կ’ինար, որ էր Ֆայլէի խումբը։

Գերմանացիք Գաղղիացւոց կրակներէն չխաբուելով, լաեմներու ձեռքով հազար մեդր հեռաւորութեամբ ետևնուն վազեր էին։ Ուստի երբ Գաղղիացիք Մօհզի գետափին բարձրաւանդակաց վրայ իրենց բանակը կը դնէին, Գերմանացիք բոլոր շրջակայ անտառաց կը տիրէին, որպէս զի նորէն յանկարծակիի

բերեն զԹշնամին։ Միայն երեկոյ Թնդանօթիկ մաս մը որ առջի օրը Աւտէնները բլլոց վրայ զետեղուեր էր, լեռնոտ ու դժուարանցնալի ձամբաներուն պատճառաւ, չկրցաւ բաւական արագութեամբ բանակին մեծ մասին հասնիլ։

Կռիւը սկսողը Բրուսիացւոց 4դ խումբը եղաւ, որ Պոմմնի վրայ յարձակեցաւ. ասոր օգնական էին, ձախ կողմէն, Պավիէրացւոց 1ին խումբը, որ Բըդի–Տիօէլէ անտառին վրայ յեցած էր, և (Սաքսոնիացի) 12դ խումբը՝ որ Լըդանժի վրայ կը քալէր։

Բրուսիացւոց 4դ խումբը յանկարծակի ինկալով Գաղղիացւոց բաժնի մը վրայ, հարկ եղաւ որ Գաղղիացիք շուտ մը երկեն երթան առանց բան մը վերցնելու։ Պոմմն պզտի քաղքէն ալ Գաղղիացիք հեռացնալով՝ մեկէն Բրուսիացիք մտան ու տիրեցին անոր։

Գաղղիացւոց խումբ մը զօրանալով յարձակեցաւ ձախ կողմէն Պավիէրացւոց վրայ, ու սաստիկ կռտոր ընելով մղեց զանոնք։ Բայց յետոյ անոնք ալ օգնութիւն գտնելով՝ Գաղղիացիք տեղէն տուին։

Գերմանացւոց 4դ և 12դ խումբերը կռուելով՝ ժիռոտ անտառին ուղիղմնդուխի վրայ կը քալէին, հետզհետէ դէպ՚ի ձախակողմը տարածուելով։ Այս առենս հասան նաև Բրուսիացւոց Թնդանօթները, և բլլոց վրայ ամրանալով՝ սկսան Մուզոն գտնուող Գաղղիացիքը զարնել։

Գաղղիացւոց աջ թեւը հրաշալիք կը գործէ. երկայն ժամեր Թշնամւոյն անհուն բազմութեանը և գնտացից կարկտին արիաբար կ՚ընդդիմանայ և Թշնամւոյն Թափը կը զսպէ. և միայն գիշերը վրայ գալով տեղէ կու տայ ու Շիէվռի վրայ կը քաշուի։ Այն առեն Գերմանացւոց 4դ խումբը յառաջ կը քալէ ու Մուզոնի կը տիրանայ։ Անոր հետ նաև Պավիէրացւոց 1ին խումբն ալ յառաջ կը քալէ։

Վերջապէս Թշնամին բոլոր զօրութեամբը Գաղղիացւոց 3դ խումբին վրայ կ՚իյնայ, որ արիաբար անոր դէմ կը դնէ. այլ յետ քանի մը ժամ դիւցազնաբար կռուելու, կը տեսնէ որ իր ձգամբքը անկարող է այն ծովու նման բազմութեանը դէմ դնել, ուստի ինքն ալ յետ շատ կորուստ ընելէ՝ ետ կը քաշուի, ու նորէն Մէօզը կ՚անցնի։ Այսպէս Մաք Մահոնին բանակը Թշնամւոյն առջին տեղէ տալով՝ Սէտանի վրայ կը քաշուի։ Այլ Գաղղիացւոց Թնդանօթաձիգները զԹշնամիս գնդակոծելէն չեն դադարիր. Մօգղի աջակողմեան գետափին վրայ ամրացած՝ զԳերմանացիները անդադար կը գնդակոծեն, և անոնց չարաչար վնաս ընելով ընթացքնին կ՚արգելուն՝ Գաղղիացւոց նահանջը պաշտպանելով։

Այս պատերազմն որ մինչև գիշեր տևեց, վերջի աստիճանի արիւնահեղ եղաւ։ Գերմանացւոց ձեռքը 20 Թնդանօթ մնաց, 11 միդռայլեօզ, շատ մը պատերազմի պաշար և չորս հազար գերի։ Բայց անոր փոխանակ Գաղղիացիք ալ շատ կոտրած պատճառեցին Գերմանացւոց, որ բնական ալ էր, Գերմանացիք յարձակողներն ըլլալով։

Գաղղիացւոց զօրքերը 48 ժամէ՚ի վեր կերակուր կերած չէին, անանկ որ ուժէ լինկած սպառած էին. ՚ի վերայ այսը ամենայնի բոլոր այն գիշերն ալ քալեցին որ հասնին Սէտանի առջևը և ամբր գիշերը մը բռնեն ու բանակին։ Իրենց աջ թևը Մօգղի վրայ յեցաւ, ձախ թևն ալ դէպ՚ի Պելճիոյ սահմանագլուխը տարածուեցաւ մինչև Քարլեհան, գետին հետ սուր անկիւն մը ձևացընելով։

Սէտան բերդաքաղաք մըն է, որ երկրորդ կարգի բերդերէն կը համարուի, չորս կողմը պատնիշաւոր շրջապատ մ՚ունի ամրոցով մը հանդերձ։ Մոզելի աջակողմը շինուած է, և դէպ՚ի ձախ դին կամրջագլուխ մը կ՚երկնցընէ որ անանկ մեծ կարևորութիւն մը չունի։

Մանաւոր անձնատ ամրութիւններ չունի որ մեծ բանակի մը պատսպարան ըլլան ու քիչ մը ժամանակ նեբեն անոր հոն տեղաւանք բանակեցող հաստատելու, և նոյն տեղը լբը նեցուկ գործածելու իր գինուորական շարժմանց: Մերձակայ բերդն իսկ Մէղիեդ առ որ հասնելու կը դիտեր Մաք Մահն, աւելի մեծ առաւելութիւն մը չունի:

Այս կռուէս եռքը Գուլիելմոս Թագաւորն իր բուն բանակը Կանթբռէ փոխադրեց, ու կը պատրաստուէր երկրորդ օրը Փրեդերիկոս Գուլիելմոսի և Սաքսոնիոյ իշխանին բանակներուն աւելի կատաղի կռուի մը ձեռք զարնելու:

Ուստի օգոստոսի 31ին օրը առաւօտեան ժամը 4ին, կռիւը կը սկսի:

Բրուսիոյ բանակին մէկ մասը գիշերանց Մօգը անցնելով՝ ձախակողմեան գետափին բլուրներուն վրայ՝ մինչև Պազէյլի առջևը՝ Թնդանօթները կը շարէ ու կը բանակի: Այսպէս կռիւը սկսելու վրայ է: Գեղին հանդէպ եղած կամուրջին տակը ական բացած է: Կռիւը վերջապէս աջակողմեան գետափին վրայ կը սկսի, Քառինեանի առջևը: Գաղղիացւոց հետևակազօրը զարմանալի քաջութեամբ յարձակմանը դէմ կը դնէ, երկայն ժամեր զԹշնամին դադակոծելով: Սակայն Բրուսիացւոց բազմութիւնը երթալով կը դիզուի, գունդերը կը խտանան ու վերջապէս կէսօրուան դէմ անոնց Թնդանօթաձիգները զԳաղղիացիս կողմնակի կ'առնուն ու կը սկսին վրանին զարհուրելի կրակ թափել: Գաղղիացիք արիացած՝ խուռ են այն ահագին կորուստներուն առջին, և աննկուն՝ կռիւը կը շարունակեն. այլ վերջապէս ծանր ծանր և առանց կարգերնին աւրելու դէպ՝ի Ֆռանշվալ կը սկսին քաշուիլ, գետին գծելն հետևանալով: Բրուսիացիք շուտ մը հեծելազօրաց բազմութեամբ Գաղղիացւոց բանակին կեդրոնին վրայ կը յարձակին, որպէս զի զինքը աջ

թևէն բաժնեն, և զաջ թևը դէպ՝ի Պելճիա մղեն: Ոաղմիկ գունդերէն մէկ քանին որ ետ մնացեր էին՝ կը ցրուին և Ֆռանշվալի անտառներուն մէջ կ'ապաւինին. սակայն Բրուսիացիք իրենց գիտաւորութիւնը չեն կրնար յաջողցնել: Գաղղիացի ձիաւորաց բաժին մըն ալ դէպ՝ի բլուրը խոտորելով՝ կը յարձակին Բրուսիացւոց վրայ: Բրուսիացիք՝ արդէն Գաղղիացւոց հետևակազօրաւն կրակէն սաստիկ ջլատուած, ետ կը քաշուին ծանր կորուստներ ընելով: Այս կռուիս մէջ Գաղղիացի հեծելազօրաւն մէկ հատիկ էական և յաջող եղբ ունեցող յարձակումն այս եղաւ. որմէն կը դուշակուի որ եթէ ըստ տեղւոյն և ժամանակին գործածուած ըլլար, առանց անօգուտ տեղ թնդանօթից կրակին առջևը զինքը թողլու որ ջարդուի, շատ աւելի տարբեր կ'ըլլար կռուին եղբը:

Գաղղիացւոց աջ թևին վրայ ոչ նուազ սաստիկ թեամբ կը շարունակուէր կռիւը: Գերմանացիք հրացանից սաստիկ կրակով զԳաղղիացիս զարնելով, մի և նոյն ատեն նաև զՊազէյլ ալ կը ռմբակոծեն: Կէսօրուընէ ժամ մը ետքը վերջապէս կը յաջողին այն գեղը տանող կամուրջէն անցնիլ և տիրել:

Գաղղիացիք կը բռնադատուին մինչև Սէտանի պատնէշները տակ քաշուիլ, և գիշերը վրայ հասնելով կռիւը կը վերջացրնէ:

Այս կռուովս թէպէտ և Գերմանացիք որոշիչ յաղթութիւն մը չբերին, ի վերայ այսր ամենայնի Գաղղիացւոց աղետալի կռիւ մը եղաւ, որովհետև իրենց գիտած նպատակէն ոչ միայն աւելի հեռացեր էին, այլ և Թշնամին ալ զիրենք մօտանց պաշարած կը նեղէր: Մաք Մահն դէպ՝ի Սէտանի բերդը քաշուելով Մէյի հակառակ ուղղութեամբ քալած էր, որով և ան իր Պազէնի ձեռք տալու յատակագիծը կրնար դերև եղած համարուիլ:

ԳԼՈՒԽ ԼԷ·

Սուրանի պատերազմը։

Օգոստոսի 31ին կռուին գիշերը Գերմանացիք ա-
ճապարանք շարժմունքներ սկսան ընելու, որ եր-
կրորդ օրը բոլոր Գաղղիացւոց բանակը անելանելի
ցանցի մը մէջ պատեն։

Ա.յս շարժմանց գաղափարն ահաւասիկ այս կեր-
պով կու տայ Բրուսիացւոց Սէտանի կռուին պաշտօ-
նական Համարատուն։

«Նախնական մտածումը սեպտեմբերի 2ին որոշիչ Հարուածը տալն էր, պատրաստ սեպտեմբերի Սաք-
սոնիոյ բանակին օր մը հանգիստ չտալ, որ երկու
օր անդադար (30, 31) բուռն ընթացքով տանջուեր
էր։ Սակայն 31ին օրը՝ ժամը 3ին մինչև վեց տևած
խորհրդի մը մէջ, ուր նեղկայ կը գտնուէին Թագա-
ւորը, Թագաժառանգ իշխանը, ու Մոլտկը և Պլու-
մենթալ զօրավարները, որոշուեցաւ որ երկրորդ օրը
յարձակին Սէտանի ու Գաղղիացւոց բանակին վրայ։

Օգոստոսի 31ին գիշերը Թագաժառանգ իշխանին յա-
ռաջ քալելու հրաման տրուեցաւ։ Սեպտեմբերի 1ին,
առաւօտեան ժամը 5ին կրակը պիտոր սկսէր։

«Մեր կռուին գիծը հետևեալ կերպով ձևացած
էր· Սաքսոնիոյ Թագաժառանգ իշխանին
բանակին էր։ 12դ խումբը՝ յառաջապահ գունդն էր·
անկէ ետև 4դ խումբը կը գտնուէր, ապա արքունի
պահանորդաց խումբը, և վերջապէս ձիաւորաց 4դ
բաժինը՝ Ռէմիլեիի ետևը բանակած։ Ա.յն գունդերը
որ դեռ Մօհլը անցած չէին, ձախակողմեան գետա-
փին վրայ Տուզիի կամրջակուխը բռնեցին։ Սոնց ձա-
խակողմը բանակեցան Պաւիէրացւոց 1ին և 2դ խում-
բերը՝ պաղէյլ գեղին մօտերը գետին վրայ կամուրջ
մը ձգելով։ Բրուսիացւոց 11դ խումբը գիշերանց՝
Տոնշէռիէն հազար քայլ հեռաւորութեամբ կամուրջ
մը ձգելով՝ Մօհլն անցաւ· անկէ ալ քիչ մը հեռուէն
5դ խումբը ուրիշ կամրջի մը վրայէն գետը անցեր էր·
նոյնպէս նաև Վիրդեմպէրկցիք Տոն Լը–Մըզնիլ գեղին
քովէն գետը անցեր էին։ 6դ խումբը Սէդանեի և
Լը Շէն գեղերուն մէջ տեղաւանքը պահեստի կը
մնար։

«Ա.յս խումբերուն ընդդէմ Գաղղիացւոց հետե-
ւեալ խումբերը ձակատած կեցեր էին· Մաք Մահոնի,
Ֆայլէի, Քանռոպէռի խումբերը, Տուէի խումբին
մնացորդքը, և նոր ձևացած 12դ խումբը (Լըպռօհն)։
Իրենց դրից կեդրոնը Սէտանի բերդն էր· իրենց թևե-
րը, ձախ դին, ծիլմոնէն մինչև Սռանէնեբու բարձուն-
քը կը ձգէին որ բերդին ետևի դին կ'ընտան, և աջ
դին մինչև Մէզիէռ՝ որ իբր յենարան կը ծառայեր
աջ թևին։

«Թագաժառանգ իշխանը առաւօտեան ժամը չոր-
սին կառք հեծնալով Շեմիէնն ձամբայ ելաւ։ Տոնշէ-
ռի տանող ճամբուն վրայ, անմիջապէս Շըվանժ գեղին
մօտ, գիւղը պատրաստ կը սպասէին։ Վերհատոյն հրա-

մանատարայ խումբը բարձրաւանդակի մը վրայ դնաց զեռեղեցաւ, որ անոնցմէս Տոնշէռիի քաղքին վրայ կը հայէը և միանգամայն դէպ՝ի Մօկղի ձորին վրայ կ՝երկնար, պզտի դղեակի մը մօտ, Շադո Տոնշէռի անուամբ, որ հեռուանց ալ այն անտառուտ բարձրաւանդակին վրան կը տեսնուի։ Այս տեղէս ոչ միայն Գերմանացւոց բանակին բոլոր կռուի կարգը կը տեսնուէը, այլ նաև ամեն կողմէն կռուին յառաջադիմելիքն ալ կարելի էր տեսնել։

« Սէտան՝ Մօկղի ձորին ամենէն գեղեցիկ կէտերէն մէկի մը վրայ շինուած է, և իր չորս կողմը անտառախիտ բլրոց շրջանակ մը կը պատէ։ Այնպէս որ բլրոց ստորոտէն կանաչ մարգագետինք իջնելով մինչև Մօկղ կը ձգին։ Զախակողմեան գետափին վրայ, Սէտանի մօտ, Տոնշէռի քաղաքը կը գտնուի իր գորշագոյն կղմինտրներով ծածկած տանիքներովը. երկու կողմէն ալ դաշտավայրի մը ընդարձակ միջոցը կը տեսնուի, որուն միջտեղուանքը գետինը նոսրէն կը բարձրանայ ու բլուրներ կը ձևացընէ, մերթ անտառախիտ, մերթ կաւային, և վերջապէս Այտէնհոլցու կիսաբոլոր մեծ շղթայն Հորիզոնին վրայ ցցուելով այն գեղեցիկ վերջին սահմանը կը կնքէ։ Տոնշէռիին և Սէտանի միջոցին միջտեղուանքը շատ գեղեր կը տեսնուին կիսով չափ անտառներէն ծածկուած։ Այդ դին Մօկղը դաշտավայրին միջէն օձապտոյտ ընթացք մ՚ընելով, տեսակ մը թերակղզի կը ձևացընէ ու միջը կը փակէ, և ապա ցած բլրոց շղթային միջ տեղէն կը կորէ կ՚երթայ։ Այս տեսակ մը խորշին միջ Իժի գեղը կը գտնուի, և անոր ձախ դին մարգագետիններու միջտեղուանք Վիլլեդ գեղը, իսկ աջ դին Կլեզը։ Իժի և Սէտանի միջտեղուանք ձախակողմեան գետափին կողմը Ֆլօան գիւղը կը գտնուի, և քիչ մ՚անդին դէպ աջակողմը Ժիլմանը։ Տոնշէռիի և Սէտանի միջև ընկած Համբան կամրջի մը քովէն կը սկսի որ Մօկղին վրայէն Տոնշէռի կը տանի. անկէ միակերպ աջակողմեան դետափին դին մինչև բերդին մօտ կը շարունակի, և Սէտանէն անդին կէս Համբան Ֆռէդհոա գեղը կը հանդիպի։ Պաղէյլ՝ որուն վրայ Պավիէրացիք յետ Մօկղն անցընելնուն՝ յարձակէին պիտի, աջակողմը՝ բերդին հարաւային արևմտեան դին կկնայ. Տուզի, ուսկից արքունի պահանորդքն անցան, Սէտանի ձախակողմի Հերջի ծայրը կը գտնուի։

« Ջորը և բարձունքը Թանձր միգի մը տակ Թաղուած էին. միայն ժամը 7 ½ առեններին արևը կրցաւ ամպերուն միջէն ծաղիկ. խղդուկ մէկ օր մըն էր։ Սաքսոնիոյ Թագաժառանգ իշխանին բանակը առաւօտեան ժամը 5ին սկսեր էր շարժիլ։ Ժամը 6 ½ Սէտանի եռևի կողմը եղած գծին վրայ, ուսկից գերմանացւոց ալ Թևին գունդերը յառաջ կը քալէին, շարունակեալ գնդակոծում մը սկսաւ լսուիլ։ Մեր զօրքերը Թշնամեաց ձախ կողմին վրայ սկսեր էին յարձակիլ, որ այս կողմէս բլուրներու վրայ պատսպարած ամրացած էր »։

Սակայն Գաղղիացւոց զօրքը երկու անյաջողութիւն նելէ ետքը լքեր էին, երկայն քալելէ ալ տկարացած՝ ուժաթափ էին։ Իրենք օրերուն կռիւներէն ետքը, ուր գրեթէ առանց կերակրոյ՝ ամենևին վայրկեան մը հանգիստ չէին ունեցած, կը հասկընային որ կռիւն անօգուտ էր, ուստի և առջի օրերուն Թափը կորուսեր էին։ Ի վերայ այսր ամենայնի Թշնամեաց յարձակմանը դէմ դրին։

Իրենց աջ Թևը, որուն վրայ, ինչպէս տեսանք, յարձակեր էին Բրուսիացիք, որոնք բլուրներուն վրայ հասաքաշած՝ գիշերանց նոր գունդերու հասնելովը՝ օգնութիւն գտեր էին, հաստատուն դէմ կը կենային ցորչափ առջևը միայն Թշնամեաց հետևակազօրն ունի։ Սակայն յանկարծ բլուրներուն վերէն երեք հրետանիք իրենց դէմ ահաւոր կրակ մը կը բանան։ Գաղղիա-

ցիք յետին ձիպ մը թափելով դէմ կը կենան. այլ ապա կամաց կամաց ետ կը քաշուին:

Ի վերայ այսը ամենայնի ժամ կը կառուցէ եւս, Բրուսիացւոց Թնդանօթները առ վայր մը լռելով դադրեցան, և Թնդանօթից ծուխին գիծը հետզհետէ հեռանալով կը ցնդէր:

Գաղղիացիք մինչև ցայն առեն յաղթականք՝ քանի մը վայրկեան հանգիստ առին, յուսալով թէ կռիւը ալ լմնցեր է: Սակայն Թշնամեաց նոր գունդեր սկսան հասնիլ, այն գունդերն որ առեն կռուի մէջ միշտ պահեստի կը կեցընէին, որպէս զի յետին հարուածը տալու ծառայեցընեն:

Գերմանացիք կռուին տաքութենէն իրենք զիրենք չէին կորնցըներ, և Թէպետ տեղ մը հակառակորդին յաղթելով կը մղէին, ամենևին կռուին ընդհանուր պատուէրքին սահմանածէն անդին չէին անցընէր, մինչև որ անոր ժամանակը չհասնէր: Այս բանս ահա հանդիպեր էր նաև այս Սեպտեմբերի Ա֊ին կռուին մէջ. որովհետև այս դադարմամբ Գերմանացիք ուզեցին ժամանակ տալ միւս գունդերուն որ իրենց որոշեալ տեղերը հասնին, որպէս զի կռուին յատակագիծը լիովին գործադրուի:

Ուրեմն մինչդեռ Գերմանացւոց ազ Թևը Գաղղիացւոց ձախ Թևին հետ ժամ մը ամբողջ կը կռուէր, Թէպետ և Գաղղիացիք ետ կը սկսէին քաշուիլ, իրենք փոխանակ յառաջ քալելու կանկ կ՚առնէին, միւս գունդերուն շարժմանցը սպասելով. այսպէս Գերմանացւոց ձախ Թևը կը փութար նոյն շարժմունքները գործադրելու, որուն նպատակն էր Գաղղիացւոց բանակին ետևն առնուլ:

« Մեռասանեցրդ խումբը, կը շարունակէ ըսել վերը յիշած Բրուսիացի Համարատուն, դաշտավայրին մէջ տեղուանքը եղող բլրոց վրայէն կը քալեր, ու հինգերորդ խումբը հովիտը շրջապատող բարձրադոյն

լեռներուն մէջէն շրջան մը ընելով կը փութար Թշնամեաց Թիկանց կողմը առնելու: Կռուին յատակագիծը ասոր վրայ հիմնեալ էր որ վերջապէս այս խումբ բերս միւս ազ Թևին խումբերուն ձեռք տային (Պավլիերացիք, Սաքսոնք, արքունի պահանորդք և չորրորդ խումբ), որպէս զի զԳաղղիացիս բոլորովին մէջ առնուն ու փակեն, և անոնց Առաջնորդաց մէջէն փախստական ալ խափանեն:

« Վիրտեմպերկցիք և հեծելազօրուն չորրորդ բաժինը, դաշտավայրը պիտոր պաշտպանէին, եթէ Թշնամին դէպ ՚ի հոն յարձակէր. և այս բանս, Թէ և կռիւը յաջող երևոյթ մը առնուր, ամենադժուարին էր, որովհետև Մօհլի անցքերը իր ձեռքը չէին, ինչուր որ մնասմբ մը, ինչպէս օրինակի համար Ֆոնշեռիի և Սէտանի մէջի երկաթուղին, ինք իր ձեռօքը առբեր էր:

« Ժամը 9 ¼ մեռասանեցրդ խումբը անանկ յառաջացեր էր իր ընելու շրջանին մէջ, ու Գաղղիացւոց հանդիպեր էր: Հրետանեաց սաստիկ կրակը Թափել սկսելով՝ յարձակման սկիզբը զգացուց: Այս բանս նաև Սաքսոնիացւոց, որ մինչև ցայժմ բոլոր յարձակման ուժերնին չէին տուած, նշան եղաւ որ բոլոր իրենց սաստկութեամբը Թշնամեաց վրայ յարձակին:

« Թշնամեցն ազակողմեան Թևը տեղ տեղ սկսեր էր աւելի ետևը դնուող բլրոց վրայ քաշուիլ այլ անօգուտ տեղ փրկութիւն կը փնտռէին. ամեն ետ քաշուող՝ Բրուսիացւոց երկու խումբերուն ձեռքը կ՚ինկնար որ երկու կողմէն պաշարած յառաջ կը խաղային: Այն տեղն որ մեռասանեցրդ խումբը կիսով չափ լեռնէն ՚ի վար Թշնամեաց վրան յարձակեցաւ, ժամը տասնուկէսէն վերջը զգալի կերպով Գաղղիացւոց դիմակացութիւնը նուազեր էր:

« Սակայն ուրիշ առանձին տեղուանք և գլխաւորապէս Լիժի գեղին մօտ, և այն դաշտը որ բլուրներէն

Սէտան կը տանի, յուսահատ կռիւ մը ծագեցաւ։ Որովհետեւ Գաղղիացիք թնդանօթներու սաստիկ կրակի պիտոր դիմանային, օրուան ամենէն դժուարին գործը իրենց ձիաւորաց թողուցին, որոնք կողմնակի թնդանօթներու վրայ պիտոր յարձակէին։ Ուստի Գաղղիացւոց հեծելազօրը փառաւոր կարգով եռակի անգամ յարձակեցաւ. մանաւանդ անոր մէկ քանի գունդ, ինչպէս Ափրիկէի որսորդք, վերջին ասպիճանի արիութիւն ցցուցին այն յարձակմանց մէջ։ Նախ հեծելակազօրը յոգնեցաւ. արդէն տասուերկու քէն առաջ շատերը առանց ընդդիմանալու անձնատուր կ'ըլլային։ Այս ատենս նաև հինգերորդ խումբը յառաջ քալելով մինչև յետին անտառախիտ բարձունքը հասեր էր։ Հոս տեղւոյն քով մէկ քանի սաստիկ կռիւներ եղան Գաղղիացւոց այն հինգ խումբ բերուն հետ՝ որ դէպ 'ի Սուտինները անտառը քաշուիլ կ'ուզէին։

«Նաև հոս ալ գործերը մեզի յաջող կ'ելլէին։ Արդէն տասուերկուք ու կիսէն 'ի վեր կարող եղանք ծանուցանելու որ Գաղղիացւոց պահեստի թնդանօթները, զորոնք կայսրը հինգերորդ խումբին դէմ ղրկեր էր, ետ մղուեր էին, և թէ առ առաւելն մէկ քանի ցրուած գունդեր միայն կարելի էր պնդիլ սահմանագլխին անդին անցընելին։ Այսպէս եռևէն փախչելու գիծը գոցուած ըլլալով, կռուին որոշումը հետզհետէ կռուի դաշտին մէջ տեղը կը կեդրոնանար, ուր էին բլրոց շղթայն որ դաշտավայրին մէջտեղէն կ'անցնի, այն դաշտերը որ այս տեղէն դէպ 'ի Սէտան կը ձգին և նոյն ինքը բերդը, որ յետին ապաստանարան էր այն զօրաց, որոնք բարձունքներէն վար քշուեր էին։

«Ժամը մէկին մօտերը Բրուսիացւոց աջ ու ձախ թևերուն հրեանաձեւ կրակները փոփոխակի անանկ երագութեամբ կը մօտենային, որ այն ձակատուն

կողմէն ալ վայրկեանէ վայրկեան նահանջի գիծը գոցուելու վրայ էր։

«Ազգուէնի պահանորդաց գունդը, կէս մը 12դ խմբէն եռևէն, կէս մըն ալ անոր քովէն անդադար յառաջ կու գար։ 10էն ետքը Պահանորդք, թնդանօթները առջևնուն ունենալով, Սէտանի ձախակողմը եղող անտառին վրայ կը քալէին։ Ծուխին սիւնակներուն երագ յառաջելէն կարելի էր տեսնել թէ ինչպէս վայրկեանէ վայրկեան տեղ կը վաստրկէին։

«Այս գործիս մէջ Պավիէրացւոց ըրած օգնութիւնը մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ։ Պավիէրացւոց առաջին խումբը, որոնց դէմ Գաղղիացիք սաստկաբար կռուեր էին, յարձակելով տիրեց Պազէյլի, որ կ'այրէր, և Պալանի՝ որ Սէտանի հարաւային արևմտեան դին կ'ընայ։ Սակայն այս տեղւոյնքս ալ ձորի մը պատոցը կար որ մեծ դժուարութիւն կը ներկայացնէր։ Կէսօրուան դէմ Պավիէրացիք՝ Սէտանի ձամբուն ձախ դին գտնուող մարդի մը վրայ երկու հրետանի հաստատեցին։ Այս տեղէս վիլլեդը զնդակոծէին, որու եկեղեցին մէկէն կրակ առաւ։ Հարկ եղաւ որ Գաղղիացիք հոնկէ ալ քաշուին իրենց թնդանօթներովը հանդերձ. և այսպէս 11դ և 12դ խումբերը ալ դէպ 'ի Սէտանի պարիսպները քալելու ուրիշ արգելք մը չգտան։ Թշնամին բազմութիւն յայտնի կերպով դէպ 'ի բերդ կը փախչէր, մինչդեռ ամէն դիէն բարձանց վրայ գերիներու գունդերը կը տեսնուէին, որ անտառին եղերքներն ալ մեծ գունդերու միացուելով դաշտավայրը կը փոխադրուէին»։

Գաղղիացիք Պավիէրացւոց վրայ սաստկաբար յարձակելով յաջողեցան զանոնք Պալանէն վռնտելու, և անկէ դէպ 'ի Իլլէ վազելու. սակայն հոն հարկ եղաւ որ դադարին և իրենք զիրենք պաշտպանեն. որովհետև Սաքսոնիոյ իշխանը իրենց դէմ կատաղաբար կը յարձակէր։ Կայսրը, Պավիէրացւոց բռնածին համեմատ,

իբր հասարակ զինուոր յարձակող գունդի մը հետ միացեր էր, որ այլ և այլ գնդից մնացորդներէն կազմուած էր։ Սակայն Պավիէրացիք մարդին մէջ կանգնած երկու հրետանիներով զիրենք գնդակոծել սկսեր էին և իրենց ծանր կորուստներ ընել տալով, հարկ եղաւ որ դադարին. ուստի մը անմիջապէս կայսեր քովը հնկաւ ու գինքը ծուխով ծածկեց։ Եղաւ ժամանակ մը որ Գաղղիացւոց զօրավարը յուսահատական յարձակում մը հրամայեց, որպէս զի Թշնամեաց մէջէն ձամբայ բանայ երթայ. արդէն 20,000ի չափ զօրք գրեթէ Բրուսիացւոց ձեռքն էին, և 60,000, չվերաւորած մարդ առանց կարգի ու շրուած, ամեն ուղղութեամբ կը փախչէին, Բրուսիացւոց անհամար Թնդանօթներէ գնդակոծուելով. միայն 2,000 մարդ զօրավարին ձայնին հնազանդ՝ յարձակման կը պատրաստուէին։

Ա.յսպէս այս պարտութենէն Գաղղիացւոց մէկ մասը անտառներուն մէջ ցրուելով, Գերմանացւոց ձեռքը կ'ինյային՝ որ ամբողջ պատերազմի դաշտը պաշարած էին. իսկ միւս մասը փախչելով՝ Սէտանի պարիսպներուն մէջ պատսպարելու կը դիմէին։

Թշնամեաց հեծելազօրը սաստիկ կերպով փախչողները կը հալածէր ու հետևանց զանոնք կը գարնէր, մինչդեռ Թնդանօթաձիգները Ռոյլէի և Վատլիքուռ բլուրներուն վրայէն զանոնք կողմնակի կը հարուածէին։

Սէտան երթալու համար բռնադատուած ըլլալով այն հրետանեաց գնտակներուն տակէն անցնիլ, մեռելոց դիակները վրայէ վրայ կը դիզուէին, և անոնք որ գնտակներէն չէին հարուածեր, հարկ էր որ դիակոյց դէզերուն վրայէն ցատքելով անցնէին։

Գերմանացւոց բանակը ա՛լ դիմակաց Թշնամի չունենալով՝ հետզհետէ յառաջ կը քալէր ու բոլոր իր բռնելու դիրքերը առնելով՝ ա՛լ աւելի կ'ուժովցնէր այն ցանցը՝ որ զԹշնամին բանտարգեալ կը բռնէր։

« Պահանորդաց խումբը, կ'ըսէ նոյն բրուսիացի համարատուն, անանկ կերպով յառաջ քալեր էր, որ երկուքէն քիչ մ'առաջ՝ յետին անտառախիտ բլրոց վրայ հինգերորդ խումբին հետ միացեր էր։ Եւ այսպէս Գերմանացւոց ամբողջ բանակը կրկին զուգահեռական դիծ ձևացընելով, ինչպէս կենդանի պարիսպ մը՝ բոլոր Գաղղիացւոց բանակը, որ Սէտանի անձուկ բերդին մէջ քաշուեր էր, մէջը փակած պատած էր։

« Այդիս անդին գեղեր ու տուներ բռընկած կ'այրէին. այլ և այլ տեղեր դեռ ևս պզտի գումարտակներ կռիւը կը շարունակէին, սակայն մեծ Թնդանօթներուն Թնդիւնը լռեր էր։

« Այս վայր մը դադար եղաւ. կը սպասէին տեսնելու Թէ ինչ որոշում ընելու էին Գաղղիացւոց բանակին դէսպաններները որ Սէտան ապաւիներ էին, և որոնց վիճակը շատ ծանր էր եթէ ուզենային դէմ կենալու։

« Թագաժառանգ իշխանը ժամը չորսին առեները « *Մեծ յաղթութիւն* » լուր ղրկեց՝ ի Շոմնի, ուր էր բուն բանակը։ Շուտ մը ետքը Ռոպուրկի դքսին հետ, և մէկ քանի ուրիշ իշխանաց և սպայից հետ՝ Թագաժառանգը գնաց, որ բոլոր օրը Տոնչէուրի բարձանց ալ դին գտնուող լեռան մը վրայ անցուցեր էր։

« Որովհետև Սէտանի աշտարակին վրայ պատգամաւորի մը սպիտակ դրօշակը չէր տեսնուեր, ժամը չորս ու կիսուն հրաման եղաւ որ գնդակոծումը սկսի։ Պավիէրացւոց հրետանիքն առաջին գնտակները թափել սկսան։ Հինգին քառորդ մնացած այրող ռումբ մը կրակը բռնկցուց։ Բոցը Թանձր ծուխով մը երկինքը կը բարձրանար. յարդի համբարանոց մըն էր որ կ'այրեր »։

Սէտանի մէջ այս առեներ յետին յուսահատութեան մը կը տիրեր. Գաղղիացիք՝ որտաբեկ և յոգնած՝ ա՛լ լքեր էին։ Մաք Մահն մինչդեռ առաւօտը կանուխ իր զօրաց առաջնորդելով Պազէյլէի վրայ կը յարձակէր,

ուրիկի մը ձանձրույթը վերաւորութեան։ Այն առեն Տիւքոս զօրավարը յառաջ անցնելով ուզեց բոլոր բանակին հրամանատարութիւնը վրան առնուլ. բայց Վիմֆիէն զօրավարը հնաքած թուղթ մը ներկայացնելով ցցուց թէ կանխաւ իրեն իշխանութիւն տրուած էր բանակին հրամանատարութիւնը ձեռք առնուլ, թէ որ յանկարծ դիպուածով Մաք Մահնին դժբաղդութիւն մը հասնէր. և այսպէս ինքն եղեր էր հրամանատար։

Գնդակոծումը հետզհետէ կը շարունակէր փողոցներուն մէջ գինուորներն ու բնակիչներն առ հասարակ սպանելով։ Կ'ըսեն որ Լէքառ զօրավարը ուժմէ մը սպաննուեցաւ, որ սպայի մը սրունքներուն մէջէն անցնելով՝ առանց գինքը վիրաւորելու, զօրավարին թիկանց կողմը ձանձեցաւ, և չորս հոգի ալ վիրաւորեց։

Կայսրն իսկ Սէտանի մէջ ապաւիներ էր. քաղքին բնակիչներն որ ժամանակ չէին ունեցած փախչելու, սարսափած չփոթած էին. գնտակաց անձրևը հետզհետէ կը սաստկանար։ Զօրքը առաւօտուընէ 'ի վեր առանց կերակուր ուտելու կռուեր էին, և սակայն քաղաքն ալ կերակուր չկար որ անոնց բաւականանայ։ Ուստի ամենը կիրք ելած էին և իրենց սպայից դէմ ամբաստանութիւն կը դնէին։

Վերջապէս որոշուեցաւ որ Սէտան և բոլոր մէջի բամբակեղէնները յաղթողին ձեռքը յանձնուին, որով հետև ալ անկարելի կ'երեւար առանց քանջինջ ըլլալու դէմ դնել։ Կայսրը չէր կրնար չհաւանիլ անանկ խոհեմ որոշման մը, որով կարելի էր կորիւն բանակ մը փրկել։ Ուստի Լուիսոն զօրավարը պարխայը ելլելով սկսաւ ձերմակ դրօշակը ծածանել, մինչդեռ քովէն փողահարը ձայն կու տար. սակայն այն դժոխային աղմկին մէջէն, ոչ փողը լսել և ոչ դրօշակը տեսնել կրնային թշնամիք. և միայն երբ դուռը բացուեցաւ,

յետ արիւնահեղ փորձերու՝ որով սպայք և զօրականք սպաննուեցան ու վիրաւորեցան, տեսան Բրուսիացիք խաղաղութեան նշանը, և հասկըցան թէ ինչ մեծ և անակնկալ յաղթութիւն ըրեր էին։ Մէկէն կրակը դադարեցաւ, և միայն մէկ քանի առանձին հարուածք ապիս անդին կը լսուէին դեռ ևս։ Երբ այն արիւնլայ բլրոց ու դաշտաց մէջէն ձայնը քալեց թէ թշնամին անձնատուր ըլլալ կ'ուզէ, անանկ ահեղ աղաղակներ լսուեցան, որ միայն յաղթող բանակ մը կրնայ վերցընել։ Սաղաւարտը, գլխարկը, սուսերը, սլաքը, հաղարաւոր գործիք օդու մէջ կը ձգէին։ Ինչ թշուառ տեսարան այն խեղճ գաղղիացի վիրաւորելոց որ կը զգային թէ իրենց արիւնը զուր տեղ թափեր էին, մինչդեռ բրուսիացի վիրաւորները, որ իրենց քովը պահակած կեցեր էին, կը ջանային յետին ձգամբ մը ստացած յաղթութեանը համար իրենց ուրախութիւնը յայտնելու։ Կ'ըսուի թէ բրուսիացի վիրաւոր սպայ մը որ ձեռքովը պատռած կողը բռնած պահակեր էր, այն ձայները լսածին պէս յանկարծակի կանգնեցաւ՝ բոլոր ձայնովը հուռռա կանչելով ու ձեռքը ձօձելով. բայց բացուած վէրքէն յորդ արիւն մը յանկարծ վազելով՝ ցուրտ դիակ մը ինկաւ փուռեցաւ՝ ուրիշ քովը պահակած գաղղիացւոց մը վրայ։

Ժամը վեցին Գաղղիացւոց սպայակոյտէն սպայ մը Բրուսիոյ Թագաւորին բուն բանակը կը ներկայանար իբր պատգամաւոր որ անձնատուր ըլլալուն դաշնագիրը վրայ խօսի։ Սակայն գիտան որ ինքը պատշաճաւոր մարդ չէր այն բերդին մէջ փակուած բոլոր զօրաց վիճակին վճռատու ըլլալու. ուստի խնդրեցին որ ուղղակի Օ'Ռէյլեի զօրավարին հետ խօսակցին, որ բերդին հրամանատարն էր։

Մէկէն նոյն զօրավարը ղրկուեցաւ, որուն պատասխան տուեցաւ թէ՝ Գաղղիոյ բանակին Սէտանի մէջ պաշտպանութիւն մը գտնելը անկարելի ըլլալով, կը պահանջէին որ անպայման անձնատուր ըլլայ։

Մինչև ցայն առեն կայսեր վրայ խօսք չէր եղած, և Բրուսիացիք իսկ չէին գիտեր թէ ինքն ալ Սէտան կը գտնուէր։ Գաղղիացւոց պատգամաւորին ասանկ էական կէտի նկատմամբ լռելը, յետոյ շատ պախարակուեցաւ։

Յանկարծ ահագին աղաղակ մը բոլոր բանակը կը քալէ. — « կայսրը հոն է »։

Մի և նոյն առեն Նաբոլէոն կայսերէն նամակ մը առ Բրուսիոյ Թագաւորը կը տարուէր, որուն խնամատը հետևեալն է։

« Տէր և եղբայր.

« Իմ զօրացս մէջ մեռնիլ չկարենալով, ինծի ուրիշ բան չմնար, բայց եթէ Ձեր Վեհափառութեան ձեռքը սուրս յանձնել։ Ձեր Վեհափառութեանը եղբայրը բարի։

« Սէտան. Սեպտեմբերի 1. 1870։ »

« ՆԱՖՈԼԷՈՆ։ »

Գուլիէլմոս Թագաւորը մէկէն իրեն այսպէս պատասխան տուաւ։

« Տէր և եղբայր.

« Կը ցաւիմ որ իրարու այս պարագայիս մէջ կը հանդիպինք։ Ձեր վեհափառութեան սուրը կ'ընդունիմ, և կ'աղաչեմ որ Ձեր սպաներէն մէկը կարգէք լիազօր իշխանութեամբ, որպէս զի բանակին անձնատուր ըլլալու պայմաններուն վրայ խօսի. (կ'ըսեմ այն բանակին) որ Ձեր հրամանատարութեանը տակ այնչափ արութեամբ կռուեցաւ։

« Իմ կողմանէ այս բանիս համար Մոլդքը զօրավարը կարգած եմ։

« Ձեր վեհափառութեանը եղբայր բարի։

« Հանդէպ Սէտանայ. Սեպտեմբերի 1. 1870. »

« ԳՈՒԼԻԷԼՄՈՍ։ »

Ա.յս պատասխանս ընդունելով, վխճիկն զօրավարը կանչեց ու հրամայեց որ Թշնամւոյն հետ անձնատուր ըլլալու պայմանագիր ըլլայ։ Զօրավարը չանձն չառաւ այն գործն ընելու, այլ իր պաշտամանն հրաժեշտը տալով մեկնեցաւ։ Սակայն կայսրը զօրավարին հրաժեշտը ընդունիլ չուզեց, հապա հետևեալ նամակը գրեց իրեն։

« Զօրավար.

« Ձես կրնար հրաժեշտդ տալ ցորչափ պատուաւոր դաշնադրութիւն մը բանակը փրկելու առիթը ձեռքդ է։ Բոլոր օրը պարտքդ ըրիր, նոյնը լրացընելու շարունակէ դեռ ևս։ Ծառայութիւն մըն է որ հայրենեացդ կ'ընես։ Բրուսիոյ Թագաւորը զինադադարովը կ'ընդունի, ու ես անոր առաջարկութեանց կը սպասեմ։ »

« Վստահ լեր իմ բարեկամութեանս վրայ։ »

« ՆԱՖՈԼԷՈՆ։ »

Այն առեն զօրավարը՝ համոզուած ըլլալով որ բանակը փրկելու ուրիշ միջոց չունէր. և թէ մինակ նահանջելով, ինչպէս կրնար ընել, ինքն գերի չէր կրնար, սակայն երեսի վրայ կը թողուր, բոլոր այն զօրքը՝ որ ողջոյն օրն իր հրամանացը հնազանդ՝ մահու դիմագրաւ եղեր էին. մտածելով որ եթէ այսպէս վարուէր՝

գովելի կերպով կատարած չէր ըլլար գլխաւոր զօրավարի պաշտօնը, որ կուտին հետեւանքներուն պատասխանատու իր ձեռքը անցեր էր, որոշեց բանակին գլուխ մնալ եւ ամենուն վրձակին մասնակցիլ, իր անունն իսկ դաշնադրութեանց ներքեւը ստորագրելով։

Ըստի Վիմբֆիէն զօրավարը ծանուցում մը ընելով իմացուց զօրաց, որ ոչ ուտելիք եւ ոչ վառօդոյ պաշար ունենալով, հարկ էր կամ անձնատուր ըլլալ եւ կամ մեռնիլ։

Զօրաց մէջ ալ բարեկարգութիւն չէր մնացած. ուստի եւ երբ գաղղիացի տեղակալը ձեռքը Ճերմակ դրօշակ առած պատնէշները եկաւ, մէկ քանի վինուոր ամօթին ու կրից հանդուրժել չկարենալով, անոր վրայ հրացան պարպեցին, այլ անոր միսս մը հասցընել չկրցան։

Բրուսիացւոց բանակին ուրախութիւնը անպատմելի էր։ Ջինուորները գինքերնին մէկդի նետելով, մէկզմէկ կը համբուրէին, կարծելով թէ ալ պատերազմը լմընցեր էր։ Գառորդ մը եղբը Բրուսիացւոց բոլոր ե-րաժշտութիւնները կը հնչէին։ Ոմանք «Մարկիեզը՝ երթայ Պատրիս» տաղը կ'երգէին, և այլք Մարսէյլիեզը. սակայն բուն բանակին մասնաւոր սպայք փութացին զանոնք լռեցընելու, որովհետեւ Բրուսիացւոց բանակը չէր կրնար այն կերպով իր յաղթութեան հանդէսը կատարել, որ յաղթուողաց դժբաղդութեանը նախատինք բերելու գաղափար կրնար տալ։

Շատեր Պիսմարքը կոմսին ուրախակցութիւնեը ընելու կը փութային եղած յաջողութեանը համար, այլ ինքը ժպտելով պատասխան կու տար.

— Պարոնայք, այս պատերազմիս յաջողութիւնը ամենեւին ինծմէ կախումն չունի, Թագաւորին և Մոլթքէին ըրեք ձեր խնդակցութիւնը։ Ես բան մը չեմ ըրած... Բայց չէ, գարձաւ ըսաւ ապա, ես ալ բան մը ըրեր եմ, Անանկ գործ տեսայ ես ալ որ Գերմանիոյ Հարաւային տերութիւնները եկան մեզի սասանք զօրաւոր օգնութիւն ըրին. անոնց, մեր քաջ Պավիերացւոց և Վիրդեմպերկցոց պարտական ենք յետին օրուան յաջողութիւնը։

Եւ իրաւի, Սէտանի օրը գլխաւորապէս կռուողները՝ Հարաւային տերութեանց զօրքերն էին։

Թնդանօթից կրակը լմընալէն ետեւ բոլոր Սէտանի ժողովուրդը պատնէշները թափեր էր, Բրուսիացւոց անհուն բանակին տեսարանը դիտելու։

Թագաժառանգ իշխանը 9էն հազը՝ միանակ՝ բուն բանակը դարձաւ։ 58դ գունդին ընկերութիւնը, որ առջի օրէն՝ի վեր իբր պահապան կուռւի դաշտին վրայ ծառայելու որոշուած էր, անշարժ պահանորդքը, բուն բանակին բոլոր անձինք՝ մինչև յետին զինուորը, կ'ուզէին կարելի եղածին չափ հանդիսաւոր ընդունելութիւն մը պատրաստել երջոյդ բանակին հրամանատու գլխաւորին։ Գեղը լուսաւորեցին. արդէն գըլխաւոր փողոցին տուները Բրուսիացի սպայք գրաւած ըլլալով, դիւրաւ կարելի եղաւ զանոնք լուսաւորել։

Ջինուորներն որ փողոցին երկու կողմը շարուած կեցեր էին, չկարենալով ուրիշ նիւթ գտնել, ձրագուի կառքերը, որ իրենց բաժին տրուած էին, կառը կառը մէջերնին բաժնեցին. և այնպէս բոլոր փողոցը լուսաւորած, ուրախութեան աղաղակներով Թագաժառանգ իշխանը կ'ողջունէին։ Երաժշտութիւնն իսկ ազգային եղանակը հընչեցընելով՝ անոնց կ'ընկերանար. և ապա այն եղանակին՝ դամբանական երաժշտութիւնը կը յաջորդէր՝ի պատիւ անոնց որ կռուին մէջ ինկեր էին։

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Քաւականին անձնատուր ըլլալը։

Սկտանի կռիւը պատմութեան մէջ չիշուածնե-
րէն ամենէն ահաւոր և ամենէն հռչակաւոր կռիւնե-
րէն մէկն է։ Հարիւր հազար Գաղղիացի երկու հա-
րիւր չիսուն հազար Գերմանացւոց դէմ ձակատեցան,
և տասնը չորս ժամ շարունակ կռուեցան ինչը հազա-
րամեզը տարածութեամբ գետնի մը երեսը։ Հինգ
դեղերը այրեցան, և Մօծ գետն իսկ զարհուրելի կեր-
պով մեռելոց դիակներով լցուած էր։

Այն տիտանական կռուին մէջ արտաքոյ կարգի ե-
ղաւ անկելոց թիւը։ Երկուստեք ալ մեռելոց ու վի-
րաւորաց թիւը 80,000ի հանեցին։

Սակայն կէսօրուան պարտութիւնը աղետալի եղաւ
Գաղղիացւոց, որոնց դիակոնքը վրայէ վրայ դիզուե-
լով Պալանի և Տուզիի վախքը լեցուցին։ Այս յետին
գեղի մօտերն է որ կռիւը աւելի արիւնահեղ եղաւ։

Գերմանացիք իրենց ըրած յաղթութիւնը պարտա-
կան էին գլխաւորապէս Թնդանօթից առաւելութիւնը.
անոնց Թնդանօթաձիգները երագ շարժմունքներով
և անվրիպելի հարուածներով, վերջապէս յաջողեցան
Գաղղիացւոց Թնդանօթները փշացընելու։ Բոլոր օրը
շարունակ երկու կողմի Թնդանօթաձիգներու հա-
րուածոց կռիւ էր։ Երկու բանակները գրեթէ չէին
տեսնուեր, այնպէս խիտ էր գնդակաց ու ռումբաց
անձրևը։

Նաև Գաղղիացւոց Թնդանօթքն իրենց պարտքն
ըրին. սակայն վառօդի պաշարը քիչ ըլլալուն պատճա-
ռաւ, շատ տեղուանք հարկ եղեր էր խնայութիւն
ընել ու լռել։

Այս կռուիս մէջ ալ Գաղղիացւոց գլխաւորները
շատ հմտութիւն ցցուցին։ Այծողջ վաշտեր ու գուն-
դեր անանկ անյարմար դիրքերու վրայ զետեղեր էին,
որ անկարելի էր թէ արշաւող թշնամւոյն դէմ կա-
րենային դիմանալ։ Ուրիշ բռնած դիրքեր ալ բոլո-
րովին անօգուտ էին, որով այն զօրքերն որ այն տե-
ղուանք կը գտնուէին՝ և ոչ հրացան մը պարպելու ա-
ռիթ ունեցան։ Սակայն գլխաւորներն ինչ ընելու էին
և ինչ կրցան ընել՝ ըրին. Թէպէտ և ոմանք Թեթևե-
ցան՝ կերակրոյ յարատև պակասութեանը պատճա-
ռաւ։

Նաև աղետալի դէպքերն ալ Գաղղիացւոց բանա-
կին մէջ պակաս չեղան, որոնք ամենը նշան էին առաջ-
նորդութեան անհմտութեանը։

Ինչպէս այս դէպքը։ Ազատագունդ հրացանակրաց
երկու վաշտ որ թշնամին դիտելու համար տեղ մը
դրուած էին, չորսին առեներն Պազէյլեի ձորին մէջ
պահաւորելոց գունդ մը կը տեսնեն որ դեռ ևս կը-
ռուին մանակից չէին եղած։

Յանկարծ այս ազատագնդից կարգերէն հրացանի
մը հարուածը լսուելով, Տուզի գտնուող գաղղիացի

Թնդանօթաձիգները կը կարծեն թէ Բրուսիացիք են որ ազատագնդին վրայ կը յարձակին. մեկէն հրետանիով կը սկսին զանոնք զարնել և ամբողջ քառորդ մը ժամանակ միտրայլի սաստիկ կրակով այն խեղճ զինուորները կտոր կտոր կ'ընեն:

Ա.յս կռուին մէջ մեծ անկարողութիւն ցցուց Ֆայլէի զօրավարը և իր զօրայ առելութիւնը գըրգռեց, որոնք մտքերնին դրեր էին թէ իրենց սպանութեան առաջնորդեր էր: Կռուին լըմննալէն ետև ձայն ելաւ թէ գնդապետ մը վրան արձանակ պարպելով՝ սպաները էր զինքը. սակայն իրը ստոյգ չէր: Երկրորդ օրը անձամբ վիրադարմանից հիւանդանոցները այց ելած ըլլալով, վիրաւորները հազիւ թէ զինքը տեսան, վերքերնին մոռնալով, վրան սուրել սկսան և զինքը արհամարհել:

Իակ կայսեր համար զուրցուեցաւ, և հաւանական ալ կ'երևնայ, թէ կռուին մէջ մահը խընդրած ըլլայ: Ըսին թէ երբ տեսաւ որ կռիւն ալ անդարմանելի կերպով կորնցուցեր էր, մահն աչք առնելով երկայն ժամեր ի ժի գէղին մօտ թշնամեաց ուղիներուն կրակին տակը կեցաւ, վտանգին ամենևին անհոգ:

Երկրորդ օրը կռուի դաշտին տեսարանը զարհուրելի էր. գաղղիացի այցելու մը այսպէս կը ստորագրէ զնոյնը:

« Յաջորդ օրը, ուրբաթ, ամպամած լուսցաւ: Անձրևաթեր թանձր ամպեր երկնից կամարին վրա կ'երթևեկէին մըրիկ սպառնալով: Ժամը ուԹին մըրիկը փրթաւ:

« Ճամբան որ Սէտանէն Ֆլօրանվիլ կը տանի՝ Մօհզին ափունքները քերելով, մեծաւ մասամբ նեղ է, և Նպլէիէն մինչև Պազէյլ շատ մը գահավէժներ ունի, որոնք՝ պզտիկ անձրևով մըն ալ՝ անգնալի կ'ընեն նոյն ճամբան:

« Ա.յս սահուն դարուվարներով գահավէժները՝ լի

էն մեռելոց դիակներով, տղմով և ջացած արիւններով: Ստէպ ստէպ ձեռքը՝ բնական բերմամբ՝ յիշատան մը կը բնտռէ, ու դիակի մը վրայ կը կռուի:

« Պաղ քրտինք մը իջեցընող զգացմունք մը կու գայ մարդուս վրայ ու սիրտը կը կտրի:

« Տղմին պատճառաւ դիականց մեծ մասին երեսը անձանաչելի է: Անկարելի է այսչափ մեռելոց մէջէն բարեկամ մը ճանչնալ: Ոմանք ինչպէս կայծակնահար՝ երեսի վրայ ինկած պառկած են. այլք կարծես թէ ձեռքերնին վերցընելով դեռ ևս իրենք զիրենք պաշտպանել կ'ուզեն: Ոմանք ձեռքերնին ակռաներնուն տակը առած՝ կարծես թէ կատաղութենէն կը խածատեն զայն: 22դ ռազմաւոր գնդէն դժբաղդ են թասպայ մը փոսի մը քով անդլուխ պառկած է, գլուխը բոլորովին տարուած ըլլալով: Իր զգեստուն փողպատին վրայ արեամբ մածուած մազեր կպած կան:

« Ա.չքերնիս վեր վերցընելով հեռուանց Բրուսիացւոց զօրքերը կը տեսնենք որ պատերազմի կարգով շարուած կեցեր են: Հեծելոց բազմութիւն մը սրարշաւ ընթացքով զօրայ ձախատուն առջևէն կ'անցնի: Դիտակները ձեռքերնիս առնելով՝ յայտնի կերպով կը տեսնենք Բրուսիոյ Թագաւորը, Թագաժառանգ իշխանը, Ա.լպեռդ իշխանը և անոնց սպայակոյտը:

« Զօրայ կարգերէն ելած կեցցէի կատաղի ձայներ օդը կը թնդացընեն, որոնց ղոյգ կը հնչեն երաժըշտութեանց եղանակները: Բրուսիացւոց ցնծութիւնը վերջի ծայրն է: Ա.յն սգալի դաշտին և մեռելոց դիականց կոյտերուն մէջէն անանկ ուրախութեան ձայներ լսելը, մարդուս վրայ տխուր զգացում մը կ'ազդէ:

« Ա.յս տեսարանք ալ աւելի զարհուրելի կ'ընեն հըրդեհները, որոնց կարմիր բոցը՝ աջ դիէն, ձախ դիէն ու խորերը՝ թանձր ծխով մը ծանր ծանր երկինքը կը բարձրանան: Պազէյլէի, Պալանի, Ռէմիլէիի, Բուռուս Սէն Ռէմիի և Վիլլէուսէռնէյի գեղերն են որ կը հըրդեհին »:

Դայմզ լրագրին թղթակիցը Սէտանի պատերազմին ականատես եղած ըլլալով, աւելի զարհուրելի ստո-ղբոլութիւն մը կ'ընէ երկրորդ օրուան կռուի դաշտին տեսարանին: Որչափ և զարհուրելի ըլլայ նոյն ստորագրութիւնը, մենք հոս կը դնենք, որովհետև անդուլ ձիմարտութեան կնիքը կ'ինքն իւրմանդակե-լով, ամենէն աւելի ազդու կերպով կը ստորագրէ պա-տերազմին արհաւիրքը և զնոյնը յետին աստիճանի ատելի կ'ընէ:

« Ձեմ ուզեր այս նիւթիս վրայօք խօսքս երկարել· սակայն ընթերցողայ կ'աղաչեմ որ հաւատայ, որ ե-րբեք մարդկային աչք անանկ ողբալի տեսարան տեսած չէ, ինչպէս այն որ 'ի Սէտան տեսնուեցաւ: Երեւա-կայեն ընթերցողք գունաւոր ցնցոտեաց դէզեր, ա-րեամբ և ըղեղներով մկմկոտ մածուած, և ոսկոր-ներու կտորներով՝ զանազան օտար ձեւերով՝ մկմկոտ հետ կարուած: Երեւակայեն անդլուխ դիակներ, ան-մարմին սրունքներ, մարդկային աղեաց կոյտեր՝ կար-միր և երկնագոյն չոխաներու վրայ կապած. դիակք ա-նանց փորոտեաց, իրենց նշանապետաքն կրելով, և մեռեալք՝ որ ամեն դրից մէջ պառկած՝ գանկերնին ջախջախած է: Դէմքերը անձանաչելի կերպով ապա-կանած, ազդրերը փշրած. ոսկերք, միս, և պայծառ գոյներով չոխաներ, բոլորը մկմկոտ խառնուած և ինչպէս թէ սանդի մը մէջ ծեծուած. և այս տեսա-րանս շատ մը մղեն երկայնութեամբ երեւակայեն, ժա-մեր և ժամեր տեւելով մերթ խիտ և մերթ ցանցառ. — և ապա որչափ ալ ջերմ ըլլայ անանց երեւակայութիւ-նը, երբեք կարելի չէ որ երեւակայեն անանկ ահաւոր ձիմարտութիւն մը ինչպէս այս կատանաց սպանութե տեսարանը:

« Կարելի չէ աւելի զարհուրելի տեսարան տեսնել: Շատ անգամ հանդիպեցայ անանկ տեղւանք ուր մկտեղ դիակնացեալ կան երկու համատեալ ձիեր

որ մի և նոյն ռումբէ հարուածեալ եղան: Շատ ան-գամ ջորս, հինգ և վեց ձի մկ կոյտ եղած՝ տեսայ, որ մկ մի և նոյն ռումբէ մը ձանձելէն սպանուեր էին: Տեղ մը ուր Գաղղիացիք դետինը դիակնացած էին, իրենց խոնքին վրայ անձրեւած միդեայլեն կայծակ-նահար կործանած. ամենը բոլորչի դիրքով պառկած էին, ոտքերնին դէպ 'ի ներս դարձուցած, գլխնին և կուրծքերնին ջախջախած, և միս մեռածներէն առանձնացած:

« Հետաքրքրական երեւոյթ մը, որուն ես մեկնու-թիւնը տալ չեմ կրնար՝ այս է, որ մեռելոց շատին ե-րեսը սեւցած էր: Դեռ ևս փտտութիւնը սկսած չէր, որովհետև դեռ առաջին օրը սպաննուած էին: Ուրիշ մկ բան մըն ալ որ վրաս շատ տպաւորութիւն ըրաւ այս էր, որ շատերուն դէմքին վրայ ցաւու տագնապին կնիքը դրոշմուած էր: Սլաքէն պատճառած մահը ա-մենադառն է. և անոնք որ պողպատիկէն կը սպան-նուին, կերպարանքնին կը խեղաթիւրի ցաւէն, լեզու-նին ալ դուրս կ'երկրննայ: Հրացանէն գնտակը կար-ծես թէ այնչափ ցաւոց տագնապ չպզդեր. ուստի և կապարով մեռածներուն դէմքը կանոնաւոր և անդոր-բատեսիլ է. մերթ ընդ մերթ ալ շրթանց վրայ ժպիտ մը կը տեսնուի: Սակայն այս կռուի դաշտին վրայ ընդ-հանուր մեռածներուն դիմաց երեւոյթը, արհաւրաց և անձկութեան անպատմելի տեսարան մըն էր: Ինչ դժոխային տանջանք և կատաղութիւն կը տեսնուի այն կիսաբոլորին մէջ, ուր գետինը պատառ պատառ եղած է կարկտի նման թափուած երկրթէ, որ սուլե-լով ու ձանձրատելով՝ անտես թշնամւոյ մը ձեռաք՝ զօ-րաց խիտ զանգուածներուն վրայ կ'կ'ինար, շընչաձայն թնդիւն մը հանելով: Քանչ գինուորի մը համար չկայ աւելի ցաւալի բան, քան ասանկ տեղ մը, ինչպէս է մեր այս ստորագրած տեսարանը, գրեթէ արհա-մարհ կերպով մեռնիլ. չկայ բան որ աւելի կատաղու-

Թիւն ազգէ զօրաց ինչպէս մեռնիլ՝ առանց ամենևին վրէժխնդրութեան յոյն ունենալու. չկայ փախչողին համար աւելի զարհուրելի բան քան իր ընկերները չորս դին ջախջախած տեսնել: Ա՜հ, շատ աղէկ բան է որ մայրերը, հարսունք, և քոյրք չեն կրնար իրենց սիրելիքը անանկ վիճակի մէջ տեսնել. շատ աղէկ է որ Գաղղիա՝ մայրերն ու քոյրք առանձին մնացած մեռածները կու լան »:

Նաև՝ Սէտանի երեւոյթը աղետալի էր այն առաւօտը՝ որ Գաղղիոյ ազգին համար ցաւալի յիշատակաց օր մըն է:

Քաղքին պահապան զօրքը կատղած էր, և անձնառուր ըլլալու մտածութեան հանդուրժել չէր կրնար:

Սակայն բոլոր շրջակայ բլրոց ու Մօզի բարձանց վրայ, թշնամեաց թնդանօթներուն հրետանիքը շարուած կային, սպառնալով այն թշուառ քաղքին վրայ կրակէ անձրև թափելու: Վեց հարիւր թնդանօթէ աւելի զինքը երկրէթէ շրջանակի մը մէջ պաշարած կը բռնէին: Եւ սակայն այն քաղաքը իր պարսպաց վրայի սակաւաթիւ ու հին թնդանօթներովը, և զաղղիացւոց դաշտի հրետանիներովը՝ որ կիսով չափ փշացած էին, անկարելի էր թէ կարենար այնչափ զօրաւոր թշնամւոյ մը դէմ դնել:

Փողոցները լի էին զինուորներով՝ որ քաղքին, և աւելիևս իրենց գլխաւորաց անբաւականութեանը անհնձք կը կարդային:

Ա՛յն զօրքերէն ոմանք անօթութեանը համբերել չկարենալով՝ գնատակներէն սպանուած ձիերը կտոր կտոր կ՚ընէին կ՚ուտէին:

Աւրդ նոյն առտուն Ֆոնշէռի պզտի քաղքին մօտերը, որ Սէտանէն քիչ մը հեռի է, և իրը ժամատեղի որոշուեր էր, վանքիկէն զօրավարը Մոլդքին հետ տեսնուելով՝ սկսան անձնատուր ըլլալուն դաշնագ վրայ խօսիլ:

Նաև Պիզմարքի կոմսն ալ ներկայ էր նոյն խօսակցութեան, որովհետև Թագաւորը զինքը ղրկեր էր որ՝ եթէ նոյն դաշնագրութեան մէջ քաղաքական խըն-դիրներ ալ յուզուին՝ կարենայ ինքն ալ անոնց վերաբերեալ տրամադրութիւնները ընել:

Նաբոլէոն կայսրը առաւօտեան ժամը հինգին Սէտանէն ելլելով Ֆոնշէռի գնաց: Բայց կառքի մը մէջ նստած էր ու հետը Լըպռօքն ու Ֆէլիքս Տուէ զօրավարները կային: Երկու ուլանք անոր կառքին առջևէն կ՚երթային, ու քովերէն իրեն կայսերական սպասաւորները կանաչագոյն ոսկեայ վերջաւորթ զգեստ մը հագած: Ֆոնշէռի հասնելով իրեն զուրկեցին թէ Թագաւորը հոն չէր, հապա Պիզմարքի կոմսը միայն. շուտ մը կայսրը իրեն մարդ ղրկեց խնայրնելու որ հետը խօսիլ կ՚ուզէր:

Պիզմարք բոլոր գիշերը Ֆոնշէռի անցուցած ըլլալով՝ դեռ ևս անկողնին էր երբ այն ազգը իրեն իմացուցին. շուտ մը աճապարեց հագուեցաւ և գնաց այն տեղ՝ ուր Նաբոլէոն կառք նստած իրեն կը սպասէր: Երբ կայսրը կառքէն ինջաւ, Պիզմարք գլուխը բացած ու գլխարկը ձեռքը բռնած յարգանօք առջևը կեցաւ: Կայսր իրեն նշան ընելով որ գլուխը գոցէ, ինքը պատասխան տուաւ. « Տէր, Ձեր Վեհափառութիւնը ևնևնկ կ՚ընդունիմ, ինչպես ընդունէի իմ արքայական Տէրս »:

Հոն մօտերը աղքատ ոստայնանկի մը տնակը կար, կոմսը մէկէն դէպ՚ի հոն գնաց ու ներս մտաւ տեսնելու թէ արդեօք խօսակցութէ կրնար ծառայել. բայց տեսաւ որ տեղին յուսացածէն չէր. սենեակները ոստայնանկի ամեն տեսակ կահկարասիներով ու մեքենաներով լեցուն էին. Թողուց ու նորէն դուրս ելաւ ու տեսաւ որ կայսրը դռնէն դուրս քարի մը վրայ նստած էր:

Այն առեն անակն երկու աթոռ բերել տուին. Նաբոլէոն մէկն առաւ ու դուրս բացօթեայ նստաւ. Պիզ-

մարք առաջ միւսն ու կայսերը ձախակողմը նստաւ։ Նաբոլէոնին ուղեկից սպանները քիչ մը հեռու խոտին վրայ նետուելով դադարեցան։

Խօսակցութիւնը շատ հետաքրքրական եղաւ, և ո՛րովհետև Պիզմարք նոյնը գաղտնի չպահեց, այլ նոյն խօսքերը բերնէ բերան անցան, պատմութեան մէջ ալ միանգամաւոր պիտոր մնան։

Խաղաղութիւնը վերահաստատելու նկատմամբ, կայսր յայտնի զուրցեց թէ ինքը ամենևին իշխանութիւն չունէր. թէ ոչ խաղաղութեան դաշնադիր կըը-նար ըլլալ և ոչ ինչ և իցէ հրամանատար ալ գանակին կամ Պաղէնի. թէ կայսրուհին էր Գաղղիոյ վարչութեան խնամակալ, ուստի և դաշնախօսութիւնն ալ կայսրուհւոյն և իր պաշտօնակալաց հետ ըլլալու էր։

Պիզմարք տեսնելով որ անօգուտ էր ամենևին կայսեր հետ քաղաքական խնդրոց վրայ խօսակցիլ, զգացուց իրեն թէ ամենևին ունայն բան էր Թագաւորին հետ տեսութիւն խնդրել։

Նաբոլէոն ան առեն ոտք կոխեց որ իրեն Թոյլ տրուի Թագաւորին հետ առանձին խօսելու. սակայն Պիզմարք յայտնի զուրցեց թէ այդ բանը կարելի չէր ցոյ-չափ անձնատուր դիմումներ չտուորա-գրուելիս։

Եւ որովհետև անանկ առթի մէջ կայսր անպատշաճ դիրքի մէջ կը գտնուէր, խօսակցութիւնը վեր-ջացաւ։ Պիզմարք գնաց Թագաւորը գտնելու, իսկ Նաբոլէոն քաշուեցաւ իր սպայից հետ խորհրդակ-ցելու։

Քիչ մը ետքը Բրուսիոյ Թագաւորն ալ Տոնշէռի գնաց, ու լսելով թէ կայսրը իրեն հետ խօսիլ կ'ու-զէր, իրենց տեսաւորութեանը համար քիչ մը հեռու գտնուող պզտիկ դղեակ մը որոշեց։ Սակայն այս իրենց տեսաւորութիւնը չէր կրնար տեղի ունենալ բայց եթէ դաշանց ստորագրուելէն ետքը, որոնց համար

Վիմֆֆէն ու Մոլտքը արդէն խօսելու հետ էին։ Այս-պէս տեղին որոշելէն ետքը Թագաւորը ելաւ Սէտանի հանդէպ եղող բլուրները գնաց։

Իսկ դաշնադիրքն ժամը տասնըմէկ ու կիսուն իրենց վէճը լսելնելով՝ հետևեալ դաշնադրութիւն-ները կը վճռէին.

« Բրուսիոյ Գուլիելմոս Թագաւորին սպայակոյտին պետ, և մեծ հրամանատար Գերմանիոյ բանակին — և ընդհանուր հրամանատար, Գաղղիոյ բանակին, երկուքն ալ Գուլիելմոս Բրուսիոյ վեհափառ Թագա-ւորին և վեհափառ Նաբոլէոն կայսեր լիազօր կարո-ղութեամբը՝ այս յետագայ դաշնաւորութեան պայ-մանաց եկան։

« Յօդ. 1ին. Վիմֆֆէն զօրավարին հրամանատա-րութեանը ներքև գտնուող Գաղղիացւոց բանակը՝ մեծագոյն զօրութենէ մը Սէտանի մէջ պաշարուած գտնուելով, պատերազմի գերի է։

« Յօդ. 2դ. Ի պատիւ Գաղղիացւոց բանակին որ այնպէս արութեամբ կռուեցաւ, ազատութիւն կը շնորհուի բոլոր զօրավարաց և սպայից, ինչպէս նաև բոլոր վերի կարգի պաշտօնակալաց որ սպայի աստի-ճան ունին, ու խօսք կու տան գրով, Գերմանիոյ դէմ զէնք չվերցնելու, և ինչ և իցէ կերպով անոր շահուն դէմ չգործելու մինչև արդի պատերազմին վերջը։ Այն ամեն սպայք և պաշտօնակալք որ այս պայման-ներս ի՛ընդունին՝ իրենց զէնքերը պիտոր կրեն, և բո-լոր այն կահը որ անձնապէս իրենց կը վերաբերին՝ իրենց պիտոր տրուի։

« Յօդ. 3դ. Բոլոր զէնքերն, ինչպէս նաև բանակին կահը, որ են դրօշակք, արծուիք, թնդանօթք, վառ-օդոյ պաշար, և այլն, Սէտանի մէջ գտնուող զօրա-վարին որոշուած զինուորական խնամակալաց պիտոր յանձնուին, որպէս զի անմիջապէս Գերմանացի զոր-ծակատարաց ձեռքը աւանդուին։

« Յօդ. 4դ. Սէտանայ բերդը, իր արդի վիճակին մէջ և ամենէն ուշ շին իրիկունը, Գուլիէլմոս Վէհափառ Թագաւորին իշխանութեան ձեռքը պիտոր յանձնուի :

« Յօդ. 5դ. Այն սպայք որ շդ յօդուածին մէջ յիշեալ պայմանը չընդունին, ինչպէս նաև զինքերը ձգած զօրքը, իրենց գունդին կամ խումբին կարգը անցած, զինուորական կանոնիւ պիտոր քալեն :

« Այս որոշմանս գործադրութիւնը Սեպտեմբերի շին պիտոր սկսի և 3ին պիտոր լմննայ : Բոլոր այս զօրաց հատուածները իժի մօտ եղած վիճակը պիտոր տարուին, ուսկից Մօհզը կ'անցնի, որպէս զի իրենց սպանելին, որոնք հրամանատարութիւնը իրենց են, Թասպայից պիտոր յանձնեն, Գերմանացի գործակատարաց ձեռքը յանձնուին : Բժշկապետք, առանց բացառութեան, եւս պիտոր մնան որպէս զի վիրաւորները դարմանեն :

« Ֆրէդինա, 2. Սեպտեմբեր. 1870.

« Պատրաստ. ՖՈՆ ՄՈԼԻՔԸ — ՎԻՄԲՖԷՆ : »

Այս դաշնադրութեանս Թուականը, որով Գաղղիոյ կայսերական բանակը ընկուեցաւ, նեղկայ պատերազմիս առաջին կռուէն մէկ ամիս եղաւ :

Օգոստոսի 2 էր երբ գաղղիացի ու գերմանացի բանակները առաջին անգամ Սաարպրիքի քով բուն կռուով մը միմեանց հետ զարնուեցան. և նոյն օգոստոսի շին ըրած յաղթութեամբը, Գաղղիացիք խրատ տոյս զգեցան ու յոյս առին թէ բոլոր ընթացքին յաղթանակ մը պիտոր ըլլար :

Դաշնադրութիւնը ստորագրուելէն եւս շատ մը Թագաւորին տարին, որ մինչեն չհամբայ եւս այն դը-

ղեակը երթալու, ուր Նաբոլէոնին հետ պիտոր տեսնուէր : Այն բնակարանը զուարճալի տեղ մը չինուած բարձր բլրի մը վրայ կեցած է, որ անմիջապէս Մօհզի վրայ կը հայի. ուսկից և քաղաքին բոլոր գեղեցիկ տեսարանը աչաց առջին կը պարզի :

Նաբոլէոն՝ որուն կ'առաջնորդէին սպիտակ զրահաւոր, Գուլիէլմոսէն առաջ հասաւ հոն, ու Թագաւորին գալու ժամանակը ընդ առաջ գնաց :

Այս կայսրն ու Թագաւորն դղեկին սենեակ մը մտնելով գաղտնի խօսակցութեան զբաղեցան. իրենց խօսակցութիւնը քառորդ մը տևեց, որմէն ուրիշ բան չիմացուեցաւ դուրս եթէ ոչ այս, թէ Թագաւորը դերի կայսեր իբր բնակարան՝ Պասէլի մօտ Վիլհելմհէհէ դղեակն որոշեր էր :

« Նաբոլէոն խոր տրտմութեան մէջ էր, բսաւ Թագաւորը, սակայն պատուոյն արժանաւոր էր և զժբաղդութեանը հպատակ : »

Նաբոլէոն կայսր՝ Գուլիէլմոս Թագաւորին հետ խօսելը լմնցնելէն ետև քիչ մըն ալ կեցաւ անոր Թագաժառանգ որդւոյն հետ խօսելու : Այս խնդրեց որ իր զինուորները զինքը չտեսնան. սակայն այս դարմանը չարագոյն եղաւ. որովհետև իրենները աչքէն ազատելու համար, հարկ եղաւ որ բոլոր Բրուսիացւոց բանակին մէջէն քալէ անցնի :

Բրուսիացւոց Թագաւորն ապա ձի հեծնալով գնաց իր բանակին այցելութիւն ընելու, որ Սէտանի չորս կողմը ժողված բանակած էր : Այս քննողական այցելութիւնը հինգ ժամ տևեց, և զօրքը խրախուսանաց ձայներով մեծ ընդունելութիւն ըրաւ անոր :

Այս ամեն բան լմնցնելէն ետև Թագաւորը բոլոր Սէտանայ դէպքերը առանձին նամակով մը մանրամասնութեամբ ընելով Աւգուստա Թագուհւոյն կ'ուղարկէր, որուն օրինակն էր այսպէս.

Վանուռէս, Սէտրակեան հայրապետական կողմը
3. Սեպտեմբեր 1870.

« Հիմա դու իմ երեք հեռագիրներէս իմացած ես բոլոր այն պատմական մեծ դէպքերն որ կատարուեցան, ինչպէս նաև անոնց կարևորութիւնը։ Երազ մը կ'երևան ինծի Թէպէտ և աչացս առջև ժամ առ ժամ տեղի ունեցան։

« Երբ կը մտածեմ որ իմ գահակալութեանս օրերը այս մեծ ու բարեբաղդող պատերազմին աւելի փառաւոր բան յուսալու կարելի չէր, որուն պատմական դէպքերն աչքիս առջևին կը կատարուին, Աստուծոյ առջևին կը խոնարհիմ, որ զիս միայն ընտրեց, իմ բանակս և իմ դաշնակիցներս՝ եղած բաները կատարել տալու համար, և զմեզ իր կամացը գործի ըրաւ։ — Ա. յսպէս միայն ահա կրնամ այս գործը իմանալ, որպէս զի խոնարհաբար մեզի առաջնորդող Աստուծոյ և իր բարութեանը չնորհակալ ըլլամ։

« Ա.հաւասիկ հիմա համառօտիւ մը պատմեմ քեզի կռիւը և անոր հետևանքները։

« Բանակը 31ին իրիկունը և 1ին առաւօտը Սէտանի չորս կողմը իրեն որոշուած բոլոր դիրքերը բռնեց։ Պավիերացիք Մօգզի վրայ եղող Պազէյլ գեղը բանակած՝ աջ թևը կը ձևացընէին. անոնց քովը՝ Մոնսէլի և Տէնեհի դին՝ Սաքսոնիացիք կային։ Պահանորդք դեռ ևս Ճամբայ ըլլալով՝ դէպ 'ի Ժիռոն յառաջ կը քալէին. 5դ և 11դ խումբերը դէպ 'ի Սէն Մանժ և Ֆլէնեօհ կը գտնուէին. որովհետև այս տեղուանքը Մօգզ գետը մեծ կոր դիծ մը կը ձևացընէ, ամենևին խումբ մը չէր բանակեցուցած Սէն Մանժի և Տոնշէրիի մէջ տեղը. այլ նոյն տեղերը վիրդեմպերկցիք բռնած էին, որ մի և նոյն ատեն զմեզ Թիկանց կողմանէ կը պաշտպանէին Մէզիէռէն խիթալի յարձակ-

մանց դէմ։ Շղոլպէռկ կամնին հեծելազօրուն բաժինը՝ Տոնշէրիի դաշտավայրին մէջ աջ թևը կը ձևացընէր։ Ձակատուն դին, դէպ 'ի Սէտան, մնացած Պավիերացիք կային։

« Կռիւը առաւօտանց կանուխկէկ, Թանձր միգի մը տակ, Պազէյլ գեղէն սկսաւ և կամաց կամաց բուռն կերպարանք մը առաւ. հարկ եղաւ բոլոր տուները եռանդ եռանդ բռնութեամբ առնուլ։ Ա.յս կռիւս դրեթէ ամբողջ օրը տևեց, և Լոֆուրդի Շօհլեռ բաժինը (4դ խումբի պահեստի զօրքը) հարկ եղաւ որ կռուին մէջ նետուի։ — Երբ ես ժամը ութին Սէտանի առջևը զօրաց Ճակատը հասայ, մեծ հրետանին սկսած էր բերդին ամրութիւնները ջարնել։ — Ա.յն առեն առեն տեղերէն սաստիկ թնդանօթի կռիւ մը սկսաւ, որ շատ ժամ քշեց, և մի և նոյն առեն մեր զօրքերն ալ ոտն առ ոտն առաջ կ'երթային։ — Վերը յիշած աւանները հետզհետե առնուեցան։

« Գետնին սաստիկ անհարթութիւնը և ծառոց բազմութիւնը, միևդեռ թշնամեաց պաշտպանութենէ դիւրութիւն մը կը չնորհէր, մեր հետևակազօրայց քայլը կը դժուարացնէր։

— Իլլի և Ֆլուան աւաններն առնուեցան, և կրակի շղթանակը հետզհետե Սէտանի բոլորտիքն ամիոփուիլ սկսաւ։ Մեծ հրետանիին եռևը բարձր բլրի մը վրայ կեցած, որ Ֆռէդընուա աւանին աջ և առջևի դին կ'ինայ, Սէն Ֆռուասիէն վեր, տեսարանը ահաւոր էր։ — Կամաց կամաց թշնամեաց ընդդիմակացութիւնը կը սկսէր նուազիլ, զոր մենք կրնայինք հասկընալ տեսնելով անոնց ամբողջ վաշտերն որ առանց կարգի անտառներէն և գեղերէն դուրս ելլելով գահավիժաբար կը վազէին։ — Գաղղիացւոց հեծելազօրը փորձ փորձեց մեր Յդ խումբին մէկ քանի վաշտուց վրայ յարձակիլ, որոնք զարմանալի կերպով անոնց դէմ դրին. այս հեծելազօրը մեր վաշտուց պարապ

միջոցներուն մէջէն սրարշաւ անցաւ ու նորէն նոյն Ճամբէն ետ դարձաւ. և այս յարձակումը երեք անգամ այլ և այլ դունդերը փորձեցին. անոր համար կռուի դաշտը մարդու և ձիոց դիակներովը լի էր, ինչպէս որ մեր տեղէն որոշակի կրնայինք տեսնել: Դեռ ևս չկրցայ այն քաջ գունդին Թիւրը գիտնալ որուն կը վերաբերին այն վաշտերը:

« Շատ տեղեր Թշնամւոյն նահանջը փախուստի կերպարանք առեր էր. հետևակազօր, հեծելազօր, և Թնդանօթաձիգ, ամենը խառն'ի խուռն քաղաքը և անոր շրջակայ տեղերը կը խոնէին, սակայն դեռ ևս նշան մը չէր տեսնուեր որ ակնարկէ Թէ Թշնամին այն յուսահատական վճռակէն ազատելու համար անձնատուր ըլլալ կը մտածէ. ուստի ուրիշ ընելու բան չէր Ճնայած բայց եԹէ մեծ հրետանիով քաղաքը գնդակոծել: ԳրեԹէ 20 վայրկեանէ ետքը քաղաքը շատ տեղեր բռնկեր էր, որ այն ընդարձակ կռուի դաշտին վրայ այրող շատ մը գեղերուն հետ՝ զարհուրելի տպաւորութիւն մը կ'ընէին:

« Այն առեն գնդակոծումը դադարեցընել տուի, և իբր պատգամաւոր սպիտակ դրօշակով մը՝ Պռոնսաո ընդհանուր սպայակոյտին տեղակալ հազարապետը ղրկեցի, որ բանակին և բերդին անձնատուր ըլլալը առաջարկէ. Ճամբան երԹալուատեն պավիէրացի սպայի մը հանդիպեցաւ, որ ինծի խմացընելու կոդար Թէ գաղղիացի պատգամաւոր մը սպիտակ դրօշակով քաղքին դուռը տեսնուեր էր: — Պռոնսաո տեղակալ հազարապետը բերդը մտուցին, և որովհետև ինքը գլխաւոր զօրավարը կը հարցընէր, մեծապէս զարմացաւ երբ զինքը կայսեր առջին Ճանեցին, որ անմիջապէս ինծի համար նամակ մ'ուղեց յանձնել իրեն: — Կայսր հարցուց տեղակալին Թէ ինչպիսի էր իրեն յանձնուած գործը. անոր պատասխանելովը Թէ « բերդին և բանակին զգացընել որ անձ-

նատուր ըլլան », ըսաւ մեր պատգամաւորին Թէ այդ բանի համար պէտք էր Վխմֆինն զօրավարին հետ խօսիլ, որուն ձեռքն անցեր էր հրամանատարութիւնը, փոխանակ որ Մաք Մահոն վիրաւորեր էր և Թէ ինքը նամակովը մէկտեղ՝ իր անձնապահպետ Ռէյլ զօրավարը ինծի պիտոր ղրկէր:

« Ժամը եօԹն էր երբ Ռէյլ և Պռոնսաո ինծի եկան. այս եղբայնս գաղղիացի պատգամաւորին քիչ մը առաջ հասաւ քովս, և միայն իրմէն կրցայ ստուգիւ իմանալ որ կայսրը բերդին մէջ կը գտնուէր: Կրնաս երևակայել Թէ այդ լուրը՝ ամեն բանէ յառաջ և ամեն բանէ վեր ինչպիսի տպաւորութիւն կրնայ ըրած ըլլալ իմ վրաս: Ռէյլ ձիէն վար ցատքեց և իր կայսեր նամակը ինծի յանձնելով ըսաւ Թէ անկէ զատ ուրիշ յանձնարարութիւն մը չունէր: Նամակը բանալէն յառաջ ըսի իրեն. « Սակայն ես իբր առաջին պայման կը պահանջեմ որ բանակը զէնքերը Թափէ: » Նամակին սկիզբը այսպէս էր. « Իմ զօրացս գլուխը մնալով չկարենալով, առիս Ձեր վեհափառութեան ձեռքը կը յանձնեմ. » Ուրիշ ամեն բան իմ կամացս կը Թողուր:

« Պատասխան գրեցի Թէ ինծի ծանր էր այսպիսի դէպքի մը մէջ մտնել հետ տեսնուիլ, և Թէ կը փափաքէի որ լիազօր պատգամաւոր մը ղրկէր, որուն հետ անձնատուր ըլլալուն դաշինքները որոշուէին: Նամակը Ռէյլ զօրավարին յանձնելէս ետև, անոր իբր հին ծանօԹի մը՝ ուղղեցի, և այնպէս լմընցաւ այս առանձին դէպքը: Մղձաւանջը դաշնադիրը՝ իրեն լիազօր իշխանութիւն տուի, և Պիշմարքին ալ պատուիրեցի որ ներկայ գտնուի որ ջրլայ Թէ յանկարծ քաղաքական խնդրոց համար պէտք ըլլայ. յետոյ ձիով մինչև կառքս գնացի, և մէջը նստելով հոս եկայ, բոլոր Ճամբան Թնդանօթակրաց հուռռայի աղաղակներուն ողջոյնն ընդունելով որ

դէպ յառաջ կ'երթային. ամեն կողմէն ազգային երգը կը լսուէր։ Սպրէլս բան էր։ Ամեն դին լցուեր վառած էր, անանկ որ միջոցէ միջոց յանպատրաստից ձևացուցած լուսաւորութեան մը մէջէն կ'անցնէին։ Ժամը 11ին հոս հասայ և ուղեկիցներուս մէկտեղ բաժակ քամեցի՝ի կենդանութիւն բանակին որ այսպիսի յաղթութիւն մը գլուխ տարեր էր։

« Սեպտեմբերի 2ին առաւօտը — դեռ ևս լուր մ'առած չըլլալով Մոլդքին դաշնադրութեանը վրայ որ Տոնչէուի պիտոր ստորագրուէր — ինչպէս որ խօսք դրեր էինք, ժամը ութին առեներերը կռուի դաշտը գնացի, ուր առջևս ելաւ Մոլդքը՝ որ ինծի կու գար, որպէս զի անձնատուր ըլլալուն դաշնադրութեանը վրայօք հաւանութիւնս ընդունի. ու և նոյն առեն ինծի իմացուց թէ կայսրը ժամը 5ին Սէտանէն ելլելով Տոնչէուի գնացեր էր։ Որովհետև Նաբոլէոն կը փափաքէր ինծի հետ խօսելու, և հոն Տոնչէուի մօտ պզտիկ դղեակ մը կար երէոցով հանդերձ, այն տեղն ընտրեցի մեր տեսութեանը համար։ Ժամը 10ին Սէտանի դիմացը՝ բարձրաւանդակին վրայ գնացի. կէսօրը Մոլդքը և Պիսմարքը ինծի եկան ստորագրեալ դաշնադրութիւնը. ժամը մէկին Ֆուխսին [1] հետ մէկտեղ, սպայակոյտին ձիաւոր պահապանքը ուղեկից ունենալով, դէպ՝ի դղեակը ճամբայ ելայ, ուր տեղ կայսրը զիս դիմաւորեց։ Այցելութիւնը քառորդ մը տևեց. երկուքնեն ալ սիրալիր եղած էր այսպէս մէկմէկու հետ տեսնուելու։ Կարելի չէ բացատրել թէ ինչ զգացի այն առեն, յիշելով որ երեք տարի առաջ Նաբոլէոնը իր փառաց կատարը տեսած էր։

« Այս խօսակցութենէս ետքը, 2 ½էն մինչև 7 ½, Սէտանի առջևը նստած բանակին ձիով այց ելայ։ Գրել քեզի զօրաց ինծի ըրած ընդունելութիւնը, և

1 Փրեդերիկոս Ֆուխսիոս իր որդին։

այն ցաւն որ զգացի երբ տեսայ Պահանորդաց խումբը անանկ սաստիկ վնասուած, կարելի չէ որ այսօր ընեմ. բայց յիրաւի մեծապէս զգածուեցայ այնչափ սիրոյ ու հպատակութեան ցոյցեր տեսնելով։

« Փղձկեալ սրտիս նամակս վերջացընելով, քեզի բարեաւ մնալ կը մաղթեմ։ »

« ԳՈՒԼԻԵԼՄՈՍ։ »

Սեպտեմբերի 3ին օրը Գաղղիացւոց համար մեծ ցաւոց տեսարան մը եղաւ տեսնալ այն զօրքերը որ առջի օրը ստորագրուած դաշնադրութեանը համեմատ Սէտանէն ելլելով կ'երթային զէնքերնին յանձնելու։ Խորին տխրութիւն ազդող բան էր այնչափ մարդկանց բազմութիւնը տեսնել որ այլապէսնեալ ու տխուր՝ այն անլմընալի կամրջին վրայ կը խոնդէին՝ որ զԱէտան Գաւսի արուարձանին հետ կը զուգէ։ Զինուորներէն ոմանք վրայէն անցած առենը զէնքերնին Մօզ գետը կը նետէին. այլք կատաղութիւ ու յուսահատ՝ կտոր կտոր կ'ընէին, և այլք դարձեալ՝ Բարիզու դուռը հսկող գերմանացի պահակերաց ոտքը կը նետէին։ Ամենը առհասարակ զօրավարաց ամբաստան կ'ըլլային և կայսերական վարչութիւնը կ'անիծէին, յաղթութեան յետին յոյս մը Բարիզու և բոլոր Գաղղիոյ վրայ դնելով։

Երկինքն իսկ մութ քօղն մը տակ ծածկուած՝ կարծես թէ տխուր տեսարանին ցաւակից ըլլալ կ'ուզէր. արդէն անձրևը հեղեղօրէն կը վազէր, գառն տեսարանին տխրութիւնը կրկնապատկելով։ Որոտումն որ կը թնդար, գետինը որ ջրսուելու աղտոտութիւններէ լվծուն ու գարշահոտ եղեր էր, բոլորը մէկէն այն օրուան վհատկին դառնութիւնը աստիճացընելով՝ ամենուն սիրտը ծանր բեռան մը նեղքև կը ձնիէին։

Կամաց կամաց քաղաքը կը պարպուի, և գերմանա-

ցի պարեկապանք կը սկսին քաղքին փողոցները շրջիլ։ Ի վերայ այսը ամենայնի դեռ ևս շատ գաղղիացի զինուորք փողոցներուն սրձարանաց և պանդոկաց մէջ կը դեգերին։ Բրուսիացի հրամանատարը վերջապէս կը ծանուցանէ որ եթէ այլ ևս դաշնադրութեան պայմաններն լուռին կատարելու ուշացընեն, բռնադատուի պիտի սլաքներու միջոցը գործածել։

Սնոր վրայ յապաղողներն ալ վերջապէս կ'ելլեն կ'երթան, և այնպէս Գաղղիացւոց նշանագլեստը բոլորովին կ'անյայտի Սէտանի մէջէն։

Մինչդեռ Մաք Մահն չորս օր շարունակ Գերմանացւոց հետ կռուելու հետ էր, անանկ որ հետզհետէ կռիւը սաստկանալով վերջապէս բոլոր բանակին անձնատուր ըլլալովը գործը կը լմընար, Պազէն տեղեակ ըլլալով իր ընկերակցին խորհրդոց ու շարժմանց, մի և նոյն ատեն փորձ կը փորձէր Մէցեն դուրս ելլելու, Թիւնամեայ շրջանակը կոտրելու և Մեզիէռին կողմերը Մաք Մահնին հետ միանալու։

Այսպէս մինչդեռ Գաղղիացիք ու Գերմանացիք Պոմնի և Սէտանի մէջ տեղւանք կատաղաբար կը կռուէին, մի և նոյն կատաղութեամբ նաև Գերմանացիք ու Գաղղիացիք Մէցին բերդին տակ արիւնահեղ կռիւ մը կը վարէին։ Պազէն Մէցի մէջ հինգ գաղղիացի բանակախումբ ունէր ձեռքին տակ. 2դը, 3դը, 4դը և 6դը, գրեթէ 70,000 մարդ. դուրսէն ալ Բրուսիացիք վեց բանակախումբ կանոնաւոր զօրքով և երեք խումբ լանտվեռով զինքը պաշարած կը բռնէին։

Օգոստոսի 18ին կռուէն ետքը Պազէն բոլորովին անպատճառ վիճակի մէջ մնացեր էր, որովհետև իր զօրքը սաստիկ յոգնած էր, և գարձեալ վասն զի հարկ էր զանոնք նորէն կանոնաւորել։

Միայն նոյն ամսուն 23ին, տակաւ փորձ մը փորձեց որ Շալմէայ բանայ ու Մաք Մահնի ձեռք տայ. սակայն նպատակին հասնիլ չկրցաւ։ Վասն զի նոյն օգոստոսի 25ին օրը գերմանացի յառաջապահ գունդերը զգացուցած ըլլալով որ Թիւնամին կ'երևար թէ բազմութեամբ դէպ ի Մոզելլի ձախակողմեան եզերքը քալել կ'ուզէր, բոլոր Բրուսիայի զօրքերը մեկէն այն կողմի եզերաց վրայ պատերազմի օրինօք շարուեցան։ Գաղղիացիք մեկ քանի պզտի նախակռիւներ միայն փորձեցին Քումմեր բաժնին յառաջադէմ գնդից դէմ. սակայն Բրուսիացւոց ամուր պատրաստութիւնները տեսնելով, նորէն իրենց պատնիշափակ բանակատեղը դարձան։

Սնոր վրայ չորս բոլորովին խաղաղ օրեր անցան։ Սակայն օգոստոսի 31ին առաւօտը, Պազէն մարաջախտը թերևս լուր առած ըլլալով որ Մաք Մահնը երկու օրուընէ ի վեր իրմէն ոչ շատ հեռու Թիւնամեայ հետ կը կռուէր, աճապարեց աւելի սաստկաբար իր փորձը նորոգելու։

Ուստի իր զօրաց մեծ մասովը հիւսիսային կողմէն դուրս ելլաս, հաստատուն միտքը դնելով այս անգամուն անվրէպ զինքը պաշարող Թիւնամեայ մէջէն ձամբայ բանալ և անցնիլ երթալ։

Այլ նախ և առաջ իրեն դէմ 1ին և 11դ խումբերը ձակատած գտաս, որ Փրեդերիկոս Կարոլոս իշխանին գերագոյն հրամանատարութեանը նեղքև էին, ասպա Քումմեր բաժինը, որ լանտվերի և ռազմիկ զօրքերէ կը բաղկանար և 7դ բանակի խումբին 28դ հետևակազօր ջոկատը։

Գաղղիացիք սաստկութեամբ Գերմանացւոց բռնած դրիցը վրայ յարձակեցան. սակայն անոնք հաստատուն կերպով իրենք զիրենք պաշտպանեցին և յարձակմանը դէմ դրին։

Այսօգուտ տեղ կ'աշխատէին Գաղղիացիք այն Թիւնամեայ բազմութիւնը ձեղքելու որ կռանիվէ պարսպի մը պէս առջևնուն կեցեր էր։

Մէջի ժողովուրդը քաղքին արեւմտեան դին եղող բարձանց վրայ դիզուելով՝ կուռին ականատես կ'ըլլար, անոր այլ եւ այլ դէպքերը դիտելով։ Կռիւը բոլոր օրը կատաղաբար շարունակեց, եւ իրիկուան վրայ հանգելնէն իսկ չդադրեցաւ։ Գիշերը շարունակ դիմացէ դիմաց սպաքով եւ հրացանի կրունկովը՝ կռուեցան։ Նաեւ երկրորդ օրն ալ, Սեպտեմբերի 1, մինչեւ կէսօր շարունակեց կռիւը. անանկ որ երեսուն ժամէ աւելի շարունակաբար կռուեցան։

Ա.յսչափ բռնութեամբ հանդերձ Գաղղիացիք չկրցան յառաջադիմել։ Բրուսիացիք ծանր զոհեր ընելով դէմ դրին ու հաստատուն կեցան, մինչեւ որ Գաղղիացիք տեսնելով որ իրենց Ձգունքը անօգուտ էին, կամաց կամաց քաշուելով դարձան մտան նորէն Մէց։

Ա.յս կռիւս Նուազվիլլի կռիւ անուանեցաւ, տեղւոյն անունէն, եւ այս կռուխ մէջն էր որ լանտվէրը առաջին անգամ կրակի մէջ կը նետուէր։

Նոյն այս Սեպտեմբերի առաջին օրը կը հանդիպէր նաեւ Սէտանի սգալի դժբաղդութիւնը, որով Գաղղիոյ գլխաւորական փառքը խաւարելով՝ ազգին վրայ այնչափ թշուառութեանց առիթ պիտոր ըլլար։

ԳԼՈՒԽ Լ Թ.

Նաբոլէոնի կայսեր գերութիւնը։

Գուլիելմոս Թագաւորը զերի հնկած Նաբոլէոն կայսեր՝ Վիլհելմսհէհէ դղեակը իբր բնակարան որոշելէն եւս, հաստատուեցաւ նաեւ որ հոն երթալու համար Պելճիոյ երկրէն անցընէ։ Ուստի հարկաւոր եղաւ հրամանը Պելճիոյ վարչութենէն առնելէն եւս, Նաբոլէոն Ճամբայ ելաւ։ Շաբաթ օրը (3) իրիկուան աւեն Պոյլեօն հասաւ ուր գիշերը անցընէր պիտի։ Իրեն ուղեկից շատ մը զօրավար սպայք կային, որոնց մէջ կը յիշուի իր անձնապահպանութենէն մէկը Քասդելնո զօրավարը, Տէ Ռէյլ, Տը Վոպէռ զօրավարները, Նէյ Մոսքովայի իշխանը, և քանի չափ ուրիշ այլ և այլ աստիճանի սպայք։ Բրուսիոյ բանակէն շատ մը վերի կարգի սպայք այն ուղեկցութեանը մէջ Բրուսիոյ բանակներուն գլխաւոր հրամանատարն ու Բրուսիոյ Թագաւորը կը ներկայացընէին։

Կայսեր կառքին առջևէն պէլէհայի զօրաց գումարտակ մը կ'երթար, աջակողմէն պէլէհայի սպայ մը՝ ձի հեծած, ձախ կողմէն ալ կայսերական տան զինակիր մը. կառքին ետևէն ալ քսանի չափ ուրիշ կառքեր կային, որոնց վրայ կայսեր բոլոր կահը բեռնաւորած էր։

Նաբոլէոն Օդել տէ Բոստ պանդոկը իջաւ, ուր ձաշեց՝ հետը երեսունի չափ անձինք սեղանակից ունենալով. գիշերն ալ հոն անցուց և յաջորդ առտուն դէպ 'ի Լիէժ ճամբայ ելաւ։

Իր պէլէհայ մնչէն անցին լուրը, թէպէտ և առանց զգուշութիւն ըրեր էին կարելի եղածին չափ գաղտնի պահելու, 'ի վերայ այսը ամենայնի անակնկալ երագութեամբ մը ամեն դին տարածուեցաւ։ Բազմութիւնը շոգեկառաց կայարանները կը դիմուէր, ոմանք հետաքրքրաբար կայսրը տեսնելու կը վազէին. սակայն ոչ ոք կարող եղաւ զինքը տեսնելու, որովհետև շոգեկառքը առանց դադարելու փոթորկի երագութեամբ կ'անցնէր կ'երթար։

Սակայն կառատորմիղը հարկ եղաւ որ ջուր առնելու համար քանի մը վայրկեան ֆըմէլ դադարի։ Անակնկալ դէպք։ Ֆըմէլէն քիչ մը անդին Ռուֆոու անուամբ գեղ մը կայ, ուր տեղ Նաբոլէոն Պոնապարտ իշխանն երկու շաբաթ 'ի վեր գնացեր էր բնակութիւնը հաստատելու։ Խնացած ըլլալով որ կայսրը անկէ պիտոր անցնի, փութաց կայարանը երթալու։

Այսպէս այն անակնկալ առթով կարող եղան երկու եղբօրորդիք մէկմէկու հետ տեսնուիլ և տասը վայրկեանի չափ իրարու հետ խօսակցիլ, կայսրը կառքը նստած իսկ իշխանը կառքին դուռը կանգուն կեցած։ Սակայն իշխանին սիրտը ելած ըլլալով, լացէն ուշ հեծկլտանքէն կարելի չեղաւ ուրիշ բան ըսել այս խօսակցութենէս, բայց եթէ կայսեր այս խօսքը թէ « Ինչ առեն նորէն կը տեսնուինք ։ »

Լիէժի կայարանը բազմութիւնը խռնեցաւ զկայսրը տեսնալու։ Ինքը թոյլ տուաւ որ զինքը դիտեն, այլ առանց ամենևին աչքը այն դիտող բազմութեանը վրայ դարձընելու։ Ընդորը երևոյթ մ'ունէր, թէպէտ և դէմքը սաստիկ նեհատ էր, և ըստ սովորութեան սիկար կը ծխէր։

Նոյն օրը Լիէժէն ելլելով դէպ 'ի Վերվիեր ճամբան շարունակեց, ուր տեղ՝ յետ Շազալ և Ֆոն Պայէն պէլէհայի զօրավարաց և իր ուղեկցաց հետ ճաշելուն, կիշերն անցաւ։

Երկրորդ օրը նորէն ճամբայ ելաւ և պէլէհայ սահմանագլխէն ելլելով մտաւ Գերմանիա և հասաւ 'ի Քոլընիա։ Հոն դիպուածով երկաթուղային ճամբան Բարիզէն վերնատուած գործաւորներու բազմութիւն մը կար. որոնց մէջէն կային շատ անանկ խեղճեր՝ որ կայսերական վարչութեան խիստ վճռէն մեծ տառապանք քաշեր էին։ Անոնց ուրախութիւնը մեծ եղաւ լսելով կայսեր և իր բանակին դժբաղդութիւնը. և եթէ անոնց թոյլ տրուած ըլլար կայարանին ճամբուն եղերքը դադարիլ, կայսրը հարկ ըլլալով ծանր ծանր առջևնուն անցնիլ, անշուշտ նախատանաց նպատակ ըլլալէն չէր ազատեր։ Սակայն կառաց հասնելէն առաջ պաշտօնեայք փութացին զանոնք անկէ հեռացընելու։

Վերջապէս շոգեկառքը այն տեղն ալ թողլով ճամբայ ելաւ ու հասաւ Քասել քաղաքը՝ որուն մօտ կը գտնուի Վիկտորիայի ամարաստունը։

Այս բնակարանիս վրայօք պատշաճ կը սեպենք մի քանի խօսք զուրցելու. որու նկատմամբ նշանաւոր բանն այս է, որ այս տեղիս, որ Նաբոլէոն Գին իբր բանտ պիտոր ծառայէր, արդէն իր ազգական, Հերոնիմոս Պոնապարտ, Վեստֆալիոյ թագաւորին արքունիքն եղած էր։ Վիկտորիայի արքունի ամարաստունը, Քասելէն երեք կամ չորս մղոն հե-

ուռ կ'ինայ և ամենէն նշանաւոր զբօսալի տեղերէն մէկն է։

Մեծ, հոյակապ, գեղեցիկ պալատ մը ունի փառաւոր երէոցով մը, որուն գեղազարդ բուրաստաններէը իրենց գեղեցիկ շատիղներովը աղբաւոր բլրի մը վրայ կը տարածուին։ Այս բլրիս գլուխը մեծ սանդուղ մը կայ, 900 ոտք երկայն, որ մինչև ամենաբարձր ժայռերու սորոտը կը հասնի, որոնց վրայ ահագին քառակուսի աշտարակ մը կանգնած կայ։ Յետին յարկին տափարակին վրայ կոթող մը կը գտնուի, որուն վրայ Հերքիւլէսի պղնձէ արձանը կանգնած է 31 ոտք բարձր. այս արձանիս ներսի դին հանդիստ կերպով ուղղը հոգի կրնան սրղմիլ։

Այն բարձր տեղէն շատ գեղեցիկ տեսարան մը կը տեսնուի, և աչքը բոլոր շրջակայքը կը նշմարէ մինչև Ֆռանքֆոռ քաղաքը։ Իսկ աշտարակին ոտքը ջրի կարկաչահոսանք մը կ'ինայ, որ աւազանէ աւազան անցնելով մինչև վար կ'իջնայ։

Այնտեղին մէջ տեղւանք Լէվենպուռկի դղեակը կը գտնուի, որ կատարեալ հին դղեակ մըն է, շարժական կամրջով, ատաղձեայ աշտարակներով, և ժառանգական անխախտանելի մատուռով. մէջը ղինուց ամենահետաքրքրական սրահ մը կայ, ինչպէս նաև մէկ քանի աղեկ նկարներ, և ընտիր գործուածոյ կահկարասեաց շքեղ հաւաքածոյ մը։

Սեպտեմբերի 3ին այն դաստակերտին պալատը ամենայն շտապով պատրաստուեցաւ զկայսրը և իր բազմաթիւ ուղեկիցներն ընդունելու համար։ Այնոր ձիերն, կահը, ծառաները, և իր զինուորական ու քաղաքական բազմաթիւ մարդոց ձիերն ու կահը տեղաւորելու համար, հարկ եղաւ նոյն օրն արքունի ախոռները մէջէն ասսիացի ձիաւոր Թնդանօթաձիգ 11դ գունդին պահեստի հրետանին դուրս հանել ու մերձակայ դեղերը տեղաւորել։

Պահակերաց համար դղեկին չորս կողմը պատրաստարանները կանգնուեցան, որոնք շատոնցուընէ՛ի վեր այն տեղերը տեսնուած չէին։

Իրիկուան ժամը իննին Վէնայի երկաթուղագին մանաւոր կառատորմով մը կայսր Վիլհելմ Գ հասաւ։ Հետը ընկերք կային Ցիլլեր Տուէ և Լըպռօյէն զօրավարները, և Բրունսիոյ Թագաւորին անձնական հպատակ Պոյէն զօրավարը։ Թագաւորին հրամանն էր որ կայսրը իբր գահակալ իշխան պատուէն. ուստի քաղաքական ու զինուորական իշխանաւորներն իրենց հանդիսի տարազներուը կայսրանը ժողոված կը սպասէին, ուր տեղ պատուոյ ծառայութիւնն ընելու՝ ասպետացի հիւսարներու 14դ գունդին հատուածի մը և հետևակազօրաց ընկերութեան մը յանձնուած էր։ Կայսր իր արքունեաց գլխաւորներովին ու զօրավարներովին՝ Պիլզիոյ Թագաւորին սեփական մեծ փառաւոր կառքի մը մէջ նստած էր։ Իր կրած հագուստն հանդիսի զգեստներն էին և կուրծքն ալ շքանշաններով ծածկած էր, այլ սուր չէր կրեր։

Երբ կառքին վար իջաւ, Թմբկահար մը ու երկու սրինգահարք գործիքներն հնչեցնելով, պատուոյ պահանորդքն զինուց պատիւն ըրին անոր։ Այսպա կայսրը պաշտօնատեղիքը ընդունեցաւ ու հետերնին գերմաներէն խօսեցաւ։

Իրիկուան առեն 150 զօրաց ընկերութիւն մը, ոտքնց 80դ ռազմաւոր գնդին գնդապետ մը կը հրամայէր, և դեռ ևս Բասէլ իբր պահապան կը գտնուէին, Վիլհելմ Գ հասաւ և ամարաստանին մէջ տեղի պատշգամբին դիմացը պատերազմի օրինօք շարուեցաւ։

Ամարաստանին չորս կողմը, ինչպէս նաև այն փողոցներուն բերանը որ հոն կը հանեն, պահակերներ դրուեցան։

Իրիկուան ժամը 10ին կայսրը իր ուղեկիցներովը

կայարանը Թողուլ, երկու ձիով կառք մը հեծաւ, ու Վիշեհրատ ամրաստան գաւիթը մտաւ, ուր տեղ հրացանաւորաց ընկերութիւնը զինաբերնին ներկայացնելով պատուով ընդունեցան զինքը։ Անմիջապէս եռքը կայսեր ուղեկիցքն ալ հասան տանը մէկ կառքերու մէջ նստած։ Եւ այնպէս Նաբոլէոն այն ամրաստունը մտաւ, ուր տեղ իր հօրեղբայրը աւելի քան կէս դար յառաջ, իր եօթը տարուան թագաւորութեան ժամանակը, ամառը կ'անցընէր։

Սրնգի և Թմբկի ձայնիւ, այն գիշերային լռութիւնը յանկարծ կոտրելով, հետեւակազօրաց ընկերութիւն մը այն նորեկ հիւրին զինուորական պատիւը կը մատուցանէ։ Ամն փառահեղ սրահին մէջ կրակ մը պատրաստ կը գտնուի։ Աբբունի Տան զօրավարնեբէն և սեպուհներէն շատ մըրդիկ պատրաստ կեցեր էն որ այս դէպքիս պատշաճ պատիւն մատուցանեն եկողին։ Խոնարհաբար կայսեր առջին կը ծռին իրենք զիրենք պատրաստական ծառայ նուիրելով անոր։ Յետոյ կայսեր առաջնորդելով, արքայվայել ծանրութեամբ մը զինքը սանդուղներէն վեր կը հանեն. և անոր հրամաններն ընդունելով, երջանիկ կը համրեն ինքզինքնին եթէ կարենան ձիդիւ զանոնք կատարել։ Միով բանիւ Նաբոլէոն ոչ իբրև գերի, այլ իբր հիւր կ'ընդունուի իր հիւրընկալէն. և բոլոր պալատը իր հաճոյիցը հպատակ կ'ընծայուի։

Իր ուղեկցաց թիւը քառասունի չափ կան, Թողիրենց բազմաթիւ ծառաները, որոնք ամենը Թագաւորին ծախքովը պիտոր կերակրուին։ Հետը նաև 85 ձի բերեր է կայսրը, ինչպէս նաև շատ մը տեսակ տեսակ կառքեր. այնչափ որչափ Թերևս Թագաւորին կառատուներն ընդունիլ չէն բաւեր։

Թագաւորը մանաւոր սենեկապաններ ու խոհակերներ ղրկելու խնամք ունեցած է, զանազան կարելի եղածին չափ այն բնակութեան վայրը ախորժելի ընելու։

Կայսեր ազատութեան ալ սահման մը դրուած չէ. անանկ որ ախորժածին պէս կրնար դուրս դաշտերը ձիով ժուռ գալ, այցելուներ ընդունիլ, և գիշերն ալ Ֆասէլի Թէատրոնը անցընել։

Ասկից է Նաբոլէոն կայսեր գերութիւնը, որուն համար Բրուսիոյ Թագաւորը ձեռքէն եկածին չափ Թեթևցընել ջանացեր է։

Ասկէ կը տեսնենք որ փոխուած են (մաստմբ մը) այն ժամանակները, երբ Եղիսաբեթ Թագուհին զՄարիամը գերելով կը բանտեր, և կամ ուրիշ աւելի յարմար դէպք մը չիշել ուզելով, երբ Գաղղիոյ պատերազմին մէջ կարոլոս Ե Գերմանիոյ կայսեր ձեռքը գերի կ'ինար։

Վերջաբան առաջնոյ մասին Պատերազմին պատմութեան.

Սէտանի անակընկալ հարուածը բոլոր աշխարհը ապշեցուց։ Այն ահեղազօրն Գաղղիա որ երկու ամիս յառաջ պատգամատու էր բոլոր աշխարհիս և իր զինուց ահը երկրիս ամեն կողմը կը հնչէր, ձախորդութենէ ձախորդութիւն գլորելով՝ ահաւոր փոսի մը մէջ գահավիժեց, ուսկից միայն Աստուծոյ հզօր ձեռքը կարող է զինքը վերահանգնել։

Ատոյգ այս ահաւոր կործանման ուրիշ մեկնութիւն տալ կարելի չէ եթէ ոչ երկնից ակնարկութիւնը, որ՝ի բոլոր ունի ամեն թագաւորութիւն, և զոր կամի կը խոնարհեցնէ կամ կը բարձրացնէ։

Զենք կրնար ըսել թէ գործին առաջնորդք անհմուտ էին իրենց կոչմանը. այլ այս ատոյգ է որ երբեք Գաղղիա այսպիսի անհմուտ շարժմանց տեսիլ տուած չէ աշխարհի։ Եւ ոչ իսկ պատմութեան մէջ կը յիշուի որ մեծ հզօր ազգ մը այսպիսի վայրկենական, ըսենք, հարուածով մը նկուն եղած ըլլայ։

Առաջնորդաց մնապարծ անհոգութեանը և չափազանց վստահութեան վրնպակաւը, առնաւոծ չարեաց գուբ մը կը փորուէր ընդհանուր ազգին առջին։ Այլ եթէ վրնպակ մը կը կործանէր զԳաղղիան, ոչ ինչ նուազ կերպով կը վրնպէր նաև յաղթական թշնամին, որ կանխաւ հոչակ հաներ էր թէ ինքը ոչ Գաղղիացոց ազգին դէմ կը կռուէր այլ Նաբոլէոնի։

Սէտանի հարուածին մէջ կայսերութիւնը գերուեցաւ, որուն բնական հետեւանքն էր կայսերական տան անկումը, պատշաճ և արժան էր որ յաղթական թշնամին ալ մեծանձնութեամբ խաղաղութեան ձեռն կարկառէր առ անգէնն Գաղղիա, և մեղմ և մեծանձն դաշամբք խաղաղութեան սէրը հաստատելով, անդամ ընդ միշտ իր սահմանները ամրոցուէր։ Եւ այս ոչ միայն օգուտ էր յաղթողին այլ և կրկին փառք։

Սակայն որչափ և անակնկալ էր Գաղղիոյ կործանումն նոյնչափ անակընկալ էր նաև յաղթողին յաղթութիւնը։ Որմէն գինուցած, աշխարհակալութեան ոգին սրտին մէջ ձամբայ ըրաւ, և մեծանձնութիւնը մէկ դի դնելով կայսերութիւնը խոցող սուրը ընդհանուր Գաղղիացւոց ազգին դէմ դարձուց, ոչ միայն զանոնք իսպառ ջախջախել ուզելով, այլ և նուաստացնել և նախատել այնչափ, մինչև անոնց մայրաքաղաքին մէջ օրէնսդիր նստելով ըստ կամս պայմանադիր ըլլալ, և բռնութեամբ անոնց հայրենեաց հողովը իր սահմանները ընդարձակել։

Այսանկ պայմանի առջին յայտ է թէ ոչ ոք Գաղղիա պիտոր գրգռեր, և աւելի յանձն առնուր քնաջինջ բարձումը քան թէ այսպիսի նախատական խաղաղութիւն։

Ուստի ըստ մեզ բուն 1870ին պատերազմը այս տեղս կը լմննայ. որով վերջ կը համարինք տալ մեր պատմութեան առաջին մասին, ու երկրորդին նախապատրաստել ձեռք զարնել, ըստ կարի ջանալով մանրապատում ընել բոլոր այն բարբարոսական հարուածները, որ անզէն ազգի մը ազգասպանութեան ոգին գրգռեցին և արշաւող թշնամոյ մը դէմ զինուեցին,՝ի հարկէ ամենայն սաստկութեամբ վրան թափեցան, անջնջանելի ատելութիւն մը բորբոքելով երկուց ազգաց մէջ, որ, աւաղ, գայ պիտի արդեօք ժամանակ որ մոռցուի։ Խիթալի է մանաւանդ որ քիչ առենէ այս ատելութենէս աւելի սարսափելի կրակ մը բռնկի որ նորէն աշխարհը տակնուվրայ ընէ. և այս այն ատեն՝ երբ Գաղղիա իր կորուստներէն քիչ մը վրայ գալով, բաւական զօրաւոր ազգայ հնչքզինքը հիմա զինքը ապահանող թշնամոյն չարեաց չարիք հատուցանել. որմէն Տէր պահէ խեղճ ժողովուրդները։